

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
Гістарычны факультэт
Кафедра гісторыі Беларусі новага і навейшага часу

УЗГОДНЕНА

Загадык кафедры

_____/ Макарэвіч В.С.

«04» красавіка 2019 г.

УЗГОДНЕНА

Дэкан факультэта

_____/ Каханоўскі А.Г.

«23» красавіка 2019 г.

УЗГОДНЕНА

Старшыня

вучэбна-метадычнай камісіі факультэта

_____/ Сяргеенкава В.В.

«10» красавіка 2019 г.

Гісторыя Беларусі

Электронны вучэбна-метадычны комплекс
для спецыяльнасці 1-26 02 04 «Дакументазнаўства (па накірунках)»

Рэгістрацыйны № 0308/04-68

Аўтар:

Хадасевіч Г. С., кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

Разгледжана і зацверджана на пасяджэнні Навукова-метадычнага савета БДУ
28.06.2019 г., пратакол № 5.

Мінск 2019

Зацверджана на паседжанні Навукова-метадычнага савета БДУ:
праатакол № 5 ад 28.06.2019 г.

Рашэнне аб дэпаніраванні вынес:
Савет гістарычнага факультэта
Праатакол № 8 ад 23 красавіка 2019 г.

Аўтар:

Хадасевіч Ганна Сяргееўна, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі новага і
навейшага часу, кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

Рэцэнзенты:

Новікаў С. Я., загадчык кафедры гісторыі, сусветнай культуры і турызму
Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных
навук, дацэнт.

Бусько С. І., дацэнт кафедры філасофіі і гісторыі Беларускага дзяржаўнага
ўніверсітэта фізічнай культуры, кандыдат гістарычных навук.

Хадасевіч, Г. С. Гісторыя Беларусі : электронны вучэбна-метадычны
комплекс для спецыяльнасці 1-26 02 04 «Дакументазнаўства (па накірунках)» /
Г.С. Хадасевіч ; БДУ, Гістарычны фак., Каф. гісторыі Беларусі новага і
навейшага часу. – Мінск : БДУ, 2019. – 255 с. – Библиогр.: с. 250–253.

Электронны вучэбна-метадычны комплекс падрыхтаваны для студэнтаў
спецыяльнасці 1-26 02 04 «Дакументазнаўства» дзённай формы атрымання
адукацыі. Змест ЭВМК асвятляе працэсы трансфармацыі беларускага
грамадства ў XIX ст., асноўныя этапы фарміравання беларускай нацыі і
дзяржаўнасці на мяжы XIX–XX стст. Значная увага нададзена сацыяльна-
эканамічнаму і палітычнаму развіццю БССР у складзе Савецкага Саюзу,
падзеям Другой сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі і станаўленню
незалежнай Рэспублікі Беларусь на сучасным этапе.

ЗМЕСТ

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА	5
1. ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ	9
Лекцыя 1. Эканамічнае развіццё і сацыяльныя супярэчнасці ў першай палове XIX ст.	9
Лекцыя 2. Эканамічнае развіццё і сацыяльныя супярэчнасці ў першай палове XIX ст.	17
Лекцыя 3. Вайна 1812 г. і Беларусь.	23
Лекцыя 4. Палітыка царскага ўрада.	28
Лекцыя 5. Грамадска-палітычнае жыццё.	37
Лекцыя 6. Культура Беларусі ў першай палове XIX ст.	46
Лекцыя 7. Адмена прыгоннага права.	54
Лекцыя 8. Урадавая палітыка ў другой палове XIX ст.	59
Лекцыя 9. Беларусь на шляху капіталістычнага развіцця.	64
Лекцыя 10. Грамадска-палітычнае жыццё.	72
Лекцыя 11. Фарміраванне беларускай нацыі.	80
Лекцыя 12. Культура ў другой палове XIX ст.	86
Лекцыя 13. Сацыяльна-эканамічнае развіццё.	89
Лекцыя 14. Рэвалюцыйныя падзеі 1905-1907 гг. у Беларусі.	98
Лекцыя 15. Грамадска-палітычнае жыццё ў 1907-1914 гг.	103
Лекцыя 16. Культура Беларусі ў пачатку XX ст.	108
Лекцыя 17. Беларусь у гады Першай сусветнай вайны.	111
Лекцыя 18. Беларусь у 1917 годзе.	117
Лекцыя 19. Кастрычніцкая рэвалюцыя і ўсталяванне Савецкай улады ў Беларусі і на Заходнім фронце.	122
Лекцыя 20. Абвяшчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі.	125
Лекцыя 21. Утварэнне Беларускай ССР.	128
Лекцыя 22. Нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва БССР у 20-30-я гг.	131
Лекцыя 23. Сацыяльна-эканамічнае развіццё БССР у 20-я гг.	140
Лекцыя 24. Сацыяльна-эканамічнае развіццё БССР у 30-я гг.	143
Лекцыя 25. Грамадска-палітычнае і культурнае жыццё Беларускай ССР у 30-я гг.	145
Лекцыя 26. Заходняя Беларусь у складзе Польскай дзяржавы (1921 – 1939).....	155
Лекцыя 27. Беларусь у пачатку Другой сусветнай вайны.	158
Лекцыя 28. Беларусь у пачатку Вялікай Айчыннай вайны. Абарончыя баі летам 1941 г.	163
Лекцыя 29. Разгортванне ўсенароднай барацьбы супраць нямецкіх захопнікаў на акупіраванай тэрыторыі Беларусі. Вываленне Беларусі.	170
Лекцыя 30. Беларусь у другой палове 40-х – сяр. 50-х гг. XX ст.	175
Лекцыя 31. Беларусь у 50-80-я гг. XX ст.	178
Лекцыя 32. Сацыяльна-эканамічнае становішча Беларусі ў 50-80-я гг. XX ст.	181
Лекцыя 33. Культура і навука.	183

Лекцыя 34. Абвяшчэнне незалежнасці Рэспублікі Беларусь.	186
Лекцыя 35. Сацыяльна-эканамічнае становішча.	189
Лекцыя 36. Знешняя палітыка.	191
Лекцыя 37. Навука і культура.	201
2. ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ	208
2.1 Тэматыка семінарскіх заняткаў.....	208
2.2 Прыкладны план правядзення эўрыстычнага Інтэрнэт-занятку	214
2.3 Прыкладныя заданні для КСР.....	217
3. РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ.....	219
3.1 Прыкладныя тэмы рэфератаў.....	219
3.2 Тэставыя заданні	220
3.3 Пытанні да заліку па курсу “Гісторыя Беларусі”	245
3.4 Пытанні да іспыту па курсу “Гісторыя Беларусі”	247
4. ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ	250
4.1 Літаратура	250
4.2 Сродкі дыягностыкі вынікаў вучэбнай дзейнасці студэнтаў	254

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

ЭВМК распрацаваны ў адпаведнасці з вучэбна-праграмнай дакументацыяй адукацыйных праграм вышэйшай адукацыі: тыпавым вучэбным планам па спецыяльнасці; вучэбным планам установы вышэйшай адукацыі па спецыяльнасці; вучэбнай праграмай установы вышэйшай адукацыі па вучэбнай дысцыпліне.

Мэта ЭВМК:

ЭВМК ствараецца на навукова-метадычнай і праграмна-тэхнічным узроўнях, адпаведных сучасных інфармацыйных і камунікацыйных тэхналогіях і закліканы забяспечыць рэалізацыю патрабаванняў адукацыйных праграм і адукацыйных стандартаў вышэйшай адукацыі на ўсіх этапах адукацыйнага працэсу.

У электронным вучэбна-метадычнага комплексе аб'ядноўваюцца структурныя элементы навукова-метадычнага забеспячэння вышэйшай адукацыі, якое ажыццяўляецца ў мэтах атрымання адукацыі, павышэння яго якасці, адлюстравання сучаснага ўзроўню развіцця навукі і грунтуецца на выніках фундаментальных і прыкладных навуковых даследаванняў.

ЭВМК распрацаваны па вучэбнай дысцыпліне “Гісторыя Беларусі”, прадугледжанай рабочым планам-графікам адукацыйнага працэсу.

Тэарэтычны раздзел ЭВМК змяшчае матэрыялы для тэарэтычнага вывучэння вучэбнай дысцыпліны, якія сістэматызуюцца ў адпаведнасці з вучэбнай праграмай УВА.

Структурнымі элементамі тэарэтычнага раздзела з'яўляюцца:

тэзісы лекцый са спасылкамі на выкарыстаныя матэрыялы;

метадычныя рэкамендацыі па вывучэнні дысцыпліны;

мультымедычныя матэрыялы лекцыйных заняткаў па вывучаемай дысцыпліне.

Практычны раздзел ЭВМК змяшчае планы правядзення вучэбных заняткаў; заданні і метадыку выканання іншых работ.

Структурнымі элементамі практычнага раздзелу з'яўляюцца:

планы семінарскіх заняткаў па вывучаемай вучэбнай дысцыпліне, прыкладная тэматыка рэфератаў; пералікі заданняў і кантрольных мерапрыемстваў кіруемай самастойнай працы студэнтаў;

Раздзел кантролю ведаў ЭВМК змяшчае матэрыялы для бягучай і выніковай атэстацыі, іншыя матэрыялы, якія дазваляюць вызначыць адпаведнасць вынікаў вучэбнай дзейнасці навучэнцаў патрабаванням адукацыйных стандартаў вышэйшай адукацыі і вучэбна-праграмнай дакументацыі адукацыйных праграм вышэйшай адукацыі; пералік прыкладных тэставых заданняў, кантрольныя пытанні для самаправеркі і самакантролю; метадычныя распрацоўкі па формах дыягностыкі кампетэнцый.

Структурнымі элементамі дапаможнага раздзелу з'яўляюцца:

спіс вучэбнай літаратуры і інфармацыйна-аналітычных матэрыялаў, рэкамендаваных для вывучэння вучэбнай дысцыпліны.

Электронны вуэбна-метадыны комплекс «Гісторыя Беларусі» прызначаны для рэалізацыі на першай ступені вышэйшай адукацыі ў рамках цыкла сацыяльна-гуманітарных дысцыплін. Комплекс накіраваны на аказанне дапамогі студэнтам падчас вывучэння дысцыпліны. Асаблівасцямі дадзенага комплексу з'яўляюцца удасканаленне зместу дысцыпліны, выкарыстанне прафесійнага, кампетэнтнаснага падыходу ў навучанні, значнае павялічэнне ролі і ўдзельнай вагі самастойнай работы студэнтаў.

Рэкамендацыя па выкарыстанню – ЭВМК можа кампенсаваць немагчымасць наведваць заняткі, дыстанцыйна азнаёміцца са зместам дысцыпліны і распланаваць свае намаганні.

Прадметам дысцыпліны «Гісторыя Беларусі» з'яўляюцца найбольш важныя пытанні дзяржаўна-палітычнага, сацыяльна-эканамічнага, канфесійнага, культурнага і духоўнага развіцця беларускага народа на працягу XIX – пачатку XXI стст. з улікам цывілізацыйных характарыстык. Гэта тлумачыць значнае месца дысцыпліны «Гісторыя Беларусі» у сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, вывучаемых на першай ступені вышэйшай адукацыі. Менавіта на гістарычных ведах фарміруецца нацыянальная свядомасць.

Мэта вывучэння курса заключаецца:

- ў набыцці студэнтамі ведаў аб асноўных этапах, з'явах, падзеях і імёнах айчыннай гісторыі XIX – пачатку XXI ст.;

- разуменні яе месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных ведаў;

- у дакладным уяўленні студэнтамі ўзаемапраціканненняў і ўзаемаўплываў народаў, што адбываліся на сумежжы цывілізацый Захаду і Усходу;

- у фарміраванні творчай і гарманічнай, з навукова-гуманістычным светапоглядам, сацыяльна-актыўнай і патрыятычнай асобы.

Для рэалізацыі пастаўленай мэты прадугледжваецца вырашэнне наступных задач:

- вывучыць асноўныя тэорыі грамадскага развіцця ў адпаведнасці з фармацыйным і цывілізацыйным падыходамі да разгляду гісторыі Беларусі;

- асвятліць асноўныя этапы фарміравання беларускага этнасу ў розныя гістарычныя перыяды;

- даследаваць сутнасныя характарыстыкі еўрапейскага, расійскага, савецкага і сучаснага шляхоў мадэрнізацыі ў сацыяльна-эканамічнай, ідэя-палітычнай, культурнай і духоўнай сферах;

- разгледзець асноўныя дасягненні ў развіцці матэрыяльнай і духоўнай культуры, культурна-гістарычную спадчыну беларускага грамадства;

- вылучыць асноўныя этапы станаўлення дзяржаўнасці на тэрыторыі Беларусі, беларускай дзяржаўнасці і дзяржаўнага суверэнітэту Рэспублікі Беларусь;

- вызначыць месца і ролю беларускіх зямель у геапалітычных працэсах у розныя гістарычныя перыяды, месца і ролю суверэннай Рэспублікі Беларусь у працэсах інтэграцыі і глабалізацыі.

У выніку вывучэння дысцыпліны студэнт павінен ведаць:

- асноўныя тэорыі грамадскага развіцця, асаблівасці фармацыйнага і цывілізацыйнага падыходаў да вывучэння гісторыі Беларусі XIX – пачатку XX ст.;

- этапы фарміравання беларускага народа ў розныя гістарычныя перыяды;
- гістарычныя мадэлі мадэрнізацыі грамадства і дзяржавы, савецкі вопыт мадэрнізацыі і цывілізацыйнага развіцця беларускага грамадства;

- дасягненні ў развіцці матэрыяльнай і духоўнай культуры і культурна-гістарычную спадчыну беларускага народа;

- этапы станаўлення форм дзяржаўнасці на тэрыторыі Беларусі, беларускай дзяржаўнасці і дзяржаўнага суверэнітэту Рэспублікі Беларусь;

- месца і ролю беларускіх зямель у геапалітычных працэсах у розныя гістарычныя перыяды, уклад беларускага народа ў Перамогу над нацызмам, значэнне і месца суверэннай Рэспублікі Беларусь у сучасным свеце.

ўмець:

- характарызаваць умовы і вынікі фарміравання беларускага народа ў розныя гістарычныя перыяды;

- ажыццяўляць параўнальны аналіз сацыяльна-палітычных падзей, звязаных з мадэрнізацыяй беларускага грамадства, вызначаць сутнасныя характарыстыкі беларускай мадэлі сацыяльна-эканамічнага развіцця;

- тлумачыць уплыў розных культурна-цывілізацыйных фактараў на развіццё Беларусі XIX – пачатку XXI ст. і ацэньваць асноўныя дасягненні ў развіцці матэрыяльнай і духоўнай культуры;

- аналізаваць працэс станаўлення беларускай дзяржаўнасці, афармлення і ўмацавання суверэнітэту Рэспублікі Беларусь;

- характарызаваць геапалітычнае становішча беларускіх зямель у розныя гістарычныя перыяды, ацэньваць значэнне Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне, аналізаваць месца і ролю суверэннай Рэспублікі Беларусь ва ўмовах глабалізацыі сусветных працэсаў.

Электронны вучэбна-метадычны комплекс па дысцыпліне «Гісторыя Беларусі» – гэта адкрытая сістэма дыдактычных сродкаў для эфектыўнага кіравання навучальным працэсам і самакіравання, стымулявання і падтрымкі, кантроля розных відаў вучэбнай дзейнасці студэнтаў.

Лекцыйны курс у адпаведнасці з вучэбнай праграмай прадуглежвае знаёмства студэнтаў з сучаснымі навуковымі поглядамі на азначаныя праблемы. На практычных занятках на падставе вывучэння навуковай і вучэбнай літаратуры студэнтамі разглядаюцца і абмяркоўваюцца найбольш складаныя пытанні палітычнага, сацыяльна-эканамічнага і культурнага жыцця беларускага грамадства XIX – пачатку XXI стст.

Засваенне ведаў правяраецца з дапамогай тэстаў і кантрольных работ, заняткаў эўрыстычнага тыпу. Кіруемая самастойная праца праводзіцца па ключавых тэмах фарміравання беларускай дзяржаўнасці, выкананне рэфератаў па вызначаных праблемах дазваляе паглыбіць веды па асобных пытаннях гісторыі Беларусі.

Дысцыпліна «Гісторыя Беларусі» з'яўляецца адной з вядучых у навучальным плане названай спецыяльнасці. Яна выкладаецца на працягу другога года навучання. Агульная колькасць гадзін на вучэбную дысцыпліну – 224, з якіх аудыторныя заняткі складаюць 104 гадзіны (60 лекцый, 32 семінарскіх заняткаў, 12 – КСР). Формай выніковай атэстацыі ў III семестры з'яўляецца залік, у IV – іспыт.

1. ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

Канспект лекцый па курсу “Гісторыя Беларусі”
для спецыяльнасці: 1-26 02 04 Дакументазнаўства

Лекцыя 1. Эканамічнае развіццё і сацыяльныя супярэчнасці ў першай палове XIX ст.

1.Разлажэнне феадальна прыгонніцкага ладу і зараджэнне капіталістычных адносін. Крызіс паншчынай гаспадаркі.

2. Структура і форма арганізацыі прамысловай вытворчасці.

3. Будаўніцтва дарог і каналаў. Гандаль. Кірмашы. Узростанне ролі гарадоў і мястэчкаў.

1. Разлажэнне феадальна прыгонніцкага ладу і зараджэнне капіталістычных адносін. Крызіс паншчынай гаспадаркі.

У канцы XVIII ст. і ў першых дзесяцігоддзях XIX ст. у краінах Заходняй Еўропы пачалася другая па ліку тэхналагічная рэвалюцыя – прамысловая (індустрыяльная) рэвалюцыя. Прамысловая (індустрыяльная) рэвалюцыя – гэта пераход ад ручной вытворчасці да механізаванай (тэхнічны бок) і стварэнне двух асноўных класаў грамадства – пралетарыята і буржуазіі (сацыяльна-грамадскі бок). На пачатку другога дзесяцігоддзя XIX ст. каля паловы насельніцтва гэтых краін працавала ў прамысловасці і гандлі. Больш адсталыя еўрапейскія дзяржавы ўсё мацней адчувалі ціск на сваю эканоміку з боку перадавых капіталістычных краін. Расія, нягледзячы на свае гаспадарчыя поспехі ў першай чвэрці XIX ст., значна адставала ад еўрапейскіх дзяржаў, у якіх феадальны парадак быў ужо скасаваны. Новыя капіталістычныя формы эканамічнага жыцця ў прыгонніцкай Расіі праяўляліся ўсё больш яскрава, але працэс разлажэння феадальна-прыгонніцкіх адносін ішоў марудна. У пачатку стагоддзя большасць насельніцтва Расіі існавала за кошт сельскагаспадарчай працы. Сельская гаспадарка па-ранейшаму заставалася вядучай галіной яе эканомікі.

Беларусь у першай палове XIX ст. з'яўлялася выключна аграрным рэгіёнам Расійскай імперыі. Яе сельская гаспадарка мела ў цэлым экстенсіўны характар. У ёй пераважала трохпольная сістэма: ярына— азімыя—папар.

Частыя неўраджаі, характэрныя для беларускіх губерняў і выкліканы імі рост недаімак у прыгонніцкай вёсцы, былі прычынай сур'ёзнай заклапочанасці і трывогі з боку ўрадавага акружэння. Аднак усе прымаемыя ўладамі меры былі недастаткова эфектыўнымі.

Нізкая ўраджайнасць была непазбежным спадарожнікам прыгонніцкай сістэмы з яе прымітыўнай тэхнікай земляробства і невысокай прадукцыйнасцю прыгонніцкай працы. У першай палове XIX ст. асноўнымі сельскагаспадарчымі

прыладамі па-ранейшаму заставаліся саха (драўляная бярозавае палка з двума жалезнымі разцамі, якую цягнулі два валы або адзін конь) і драўляная барана, якая складалася з двух драўляных дуг, да якіх тонкай лазой прымацоўваліся два дубовыя вострыя зубы. Праўда, часам на цвёрдых глебах выкарыстоўваліся жалезныя бароны. Пры ўборцы збожжа па-ранейшаму выкарыстоўваліся сярпы. З-за недахопу жывёлы ў сялян іх палеткі дрэнна ўдабраліся, што таксама ўплывала на нізкую ўраджайнасць.

Сярод сельскагаспадарчых культур, якія апрацоўваліся, пераважвалі так званыя "шэрыя" хлябы: жыта, ячмень. З 40-х гадоў XIX ст. пашыраюцца пасевы бульбы, якая з агародняй культуры становіцца палявой. Хутка бульба стала другім хлебам для сялян і важнай тэхнічнай сыравінай для пераапрацоўчай прамысловасці, галоўным чынам для вінакурнай. На поўдні Магілёўскай губерні істотна павялічыліся пасевы цукровых буракоў, якія ішлі на цукровыя заводы і вінакурэнне.

Вайна 1812 г. прывяла народную гаспадарку Беларусі ў стан сур'эзнага заняпаду. Велізарныя рэквізыцыі і разбурэнні пры адступленні войскаў спусташалі сельскае насельніцтва. Сяляне страцілі амаль усю жывёлу і коней. Значна скарацілася плошча пасаваў. У справаздачы за 1831 г. беларускі генерал-губернатар вымушаны быў прызнаць, што ў выніку вайны 1812 г. Віцебская і Магілёўская губерні "працягвалі знаходзіцца ў канчатковым заняпадзе" і належаць да "самых бедных у дзяржаве". Асабліва цяжкімі былі неўраджайныя 1820—1822 гг. Голад прывёў да скарачэння насельніцтва Беларусі. На працягу наступных дзесяцігоддзяў смяротнасць на Беларусі перавышала нараджальнасць.

У першай палове XIX ст. на Беларусі пачалася спецыялізацыя асобных рэгіёнаў. У прыватнасці, у Віцебскай губерні штогод выраблялася да 500 тыс. пудоў ільновалакна. Лён засяваўся і ў іншых губернях Беларусі, але ў меншых памерах. У Магілёўскай губерні вырошчваліся каноплі. У Мінскай губерні шырокае распаўсюджванне атрымалі пасевы бульбы, якая потым пераганялася ў спірт. Па вытворчасці спірту з бульбы Мінская губерня займала першае месца сярод усіх губерняў Расійскай імперыі. У паўднёвых раёнах Магілёўскай і Мінскай губерняў з канца 30-х гадоў некаторыя памешчыкі сталі істотна пашыраць вытворчасць цукровых буракоў, пераапрацоўваючы іх на сваіх цукровых заводах.

З другой чвэрці XIX ст. у сельскай гаспадарцы Гродзенскай губерні шырокае развіццё атрымала танкарунная авечкагадоўля. У губернатарскіх справаздачах за 40—50 гг. падкрэслівалася, што ў губерні "воўна складае вельмі значную крыніцу даходу і прадаецца часткова для ўжывання на мясцовыя фабрыкі, а часткова - ў Варшаве". Асновай прыгонніцкай гаспадаркі Беларусі з'яўлялася феадальная ўласнасць на зямлю. Памешчыкі манапольна валодалі амаль усёй ворнай зямельнай плошчай. Беларусь была раёнам буйнога (латыфундыяльнага) памешчыцкага землеўладання. Самая вялікая колькасць буйных латыфундый была ў Магілёўскай губерні, а самая меншая — у Віленскай.

Па колькасці прыналежных ім прыгонных сялян усіх памешчыкаў Беларусі можна падзяліць на некалькі груп: безмаёнткавыя; дробнамаёнткавыя; сярэднемаёнткавыя; буйнамаёнткавыя.

У першай палове XIX ст. (з 20-х гг.) назіраецца далейшае павялічэнне экспарту збожжа з Беларусі ў краіны Заходняй Еўропы праз балтыйскія порты Кенігсберг і Данцыг (Гданьск). Вывозілі таксама лён, ільняны алей, пяньку, воск, лес, каноплі, скуры і інш. Галоўным пастаўшчыком таварнага збожжа былі памешчыкі. Развіццё таварна-грашовых адносін падштурхоўвала памешчыкаў прыстасаваць сваю гаспадарку да патрэб унутранага і знешняга рынкаў, павысіць даходнасць маёнткаў. Гэта імкненне ажыццяўлялася двума шляхамі: ажыццяўленнем некаторых рацыяналізатарскіх мерапрыемстваў у сваёй гаспадарцы і шляхам узмацнення прыгонніцкай эксплуатацыі сялян.

Для ўдасканалення памешчыцкай гаспадаркі ў 1826 г. было арганізавана Беларускае вольнае эканамічнае таварыства. Яно дзейнічала з 1826 па 1841 г. у Віцебску. Таварыства прызначала ўзнагароды за "... увядзенне новай сістэмы гаспадаркі..., за вынаходніцтва і ўдасканаленне спосабаў, якія вялі б да паляпшэння ўсіх галін гаспадаркі ў Беларусі — земляробства, жывёлагадоўлі, рукадзелля і сельскай прамысловасці". Члены таварыства павінны былі ў сваіх гаспадарках выпрабоўваць новыя сельскагаспадарчыя прылады, ствараць узорныя фермы, прымяняць мінеральныя ўгнаенні дзеля павышэння ўрадлівасці глебы. Спачатку гэта рэкамендавалася для Віцебскай і Магілёўскай губерняў. У 1848 г. у маёнтку Горы-Горкі Магілёўскай губерні быў адкрыты адзін з першых ў Еўропе земляробчы інстытут.

Частка памешчыкаў пачала ўводзіць у сваіх маёнтках лепшае насенне, новыя сарты збожжавых культур, пашыраць пасевы льну і бульбы.

У мэтах павышэння прыбыткаў памешчыкі пачынаюць займацца прадпрымальніцтвам. Яны адкрываюць у сваіх маёнтках прыгонніцкія мануфактуры: лесапільныя заводы, вінакурні. Намаганні памешчыкаў павялічыць прыбытковасць маёнткаў суправаджаліся пашырэннем панскай ворнай зямлі за кошт скарачэння сялянскіх надзелаў. Каб знайсці сродкі на падтрыманне жыццядзейнасці сям'і і выплату падаткаў селянін быў вымушаны ў вольны ад сельскагаспадарчых работ час займацца хатнімі (ткацтва, ганчарства, бандарства і інш.) і адхожымі промысламі. Будаўнічыя, дарожныя і іншыя работы давалі магчымасць сялянам палепшыць стан сваёй гаспадаркі. Памешчыкі прагрэсіўных поглядаў не перашкаджалі ім у пошуку дадатковага заробку і не душылі іх падаткамі. У выніку хатняе рамяство, адхожыя промыслы, сувязь з рынкам давала магчымасць асобным сялянам забыцца на беднасць. У выніку нават у асяроддзі прыгонных сталі з'яўляцца заможныя гаспадары, які мелі магчымасць браць у арэнду памешчыцкую або дзяржаўную зямлю, і нават выкарыстоўваць наёмную працу сваіх аднавяскоўцаў. Але ў цэлым па прычыне поўнай залежнасці селяніна ад памешчыкаў яго ўцягненне ў працэс фарміравання капіталістычных адносін адбываўся значна павольней.

Узрастанне эксплуатацыі працы парабкаў было звязана з інтэнсіфікацыяй працэсу абезземельвання прыгонных сялян. Па меры ўцягнення паноў у рынак, доля сялянскіх зямель у іх маёнтках (фальварках) скарацілася з 2/3 да 1/3 і

нават менш, а колькасць агароднікаў, халупнікаў і бабылёў, наадварот, стала ўзрастаць.

Гэты працэс стаў няспынным і разбуральным у сувязі з павелічэннем памешчыцкай вытворчасці таварнага хлеба, што патрабавала ўключэння ў севазварот дадатковых, за кошт сялян, пасяўных плошчаў. Адпаведна ў паноў узрасла патрэба ў павелічэнні адпрацовачнай павіннасці, што выклікала перавод аброчных прыгонных у паншчынныя, і неўзабаве, да сярэдзіны XIX ст. іх колькасць узрасла з 77 да 97%. Селянін павінен быў адпраўляць 6 разоў на тыдзень аднаго з членаў сваёй сям'і на панскія палеткі.

Акрамя павіннасцей на карысць сваіх гаспадароў, сяляне былі абавязаны выплочваць дзяржаве падушны падатак і земскі збор (5-7 руб. з двара), пастаўляць рэкрутаў (1 з 200 двароў), даваць прытулак і харчаванне прысланым на пастой салдатам, перавозіць ваенныя грузы.

Збядненне і разбурэнне сялянскіх гаспадарак вяло да ўзрастання сацыяльнай напружанасці на вёсцы. Так, з 1800 па 1839 г. адбылося 160 выступленняў сялян Беларусі. Асноўная іх колькасць насіла негвалтоўны характар і адбывалася ў форме падачы скаргаў на свавольства памешчыкаў або адміністрацыі, на цяжар павіннасцей і інш. Былі выпадкі, калі сяляне тысячамі ўцякалі ад сваіх гаспадароў у суседнія губерні. Так, у пачатку 1840-х гг. пад уздзеяннем чутак аб магчымасці пазбавіцца ад прыгону, сяляне цэлымі вёскамі рушылі ў напрамку Крыма, Бесарабіі, Каўказа. Каб іх спыніць, спатрэбіліся войскі. У 1847 г. сяляне Віцебскай губерні, паддаўшыся чуткам аб вызваленні ад прыгону будаўнікоў Мікалаеўскай чыгункі, тысячамі рушылі ў раён Пецярбурга. У выніку звыш 4 тыс. сялян былі высечаны розгамі, а звыш 100 асуджана ваенна-палявым судом да турэмнага зняволення.

2. Структура і форма арганізацыі прамысловай вытворчасці.

Новы, капіталістычны спосаб вытворчасці фарміраваўся перш за ўсё ў прамысловасці. У дарэформеннай Беларусі асноўнымі прадпрыемствамі былі мануфактуры, гаспадарамі якіх былі памешчыкі, што прымушалі працаваць на мануфактурах прыгонных сялян. Новай з'явай у прамысловым развіцці Беларусі з'явілася выкарыстанне на асобных прадпрыемствах машын і паравых рухавікоў. Першыя паравы рухавік быў усталяваны ў Гомельскім маёнтку графа Румянцава.

Размяшчэнне прамысловых прадпрыемстваў па беларускіх губернях было вельмі нераўнамерным. Большая іх частка знаходзілася ў Гродзенскай губерні. На другім месцы стаяла Магілёўская, на трэцім – Мінская губерні.

Найбольшых поспехаў у першай палове XIX ст. дасягнула суконная прамысловасць. Суконныя прадпрыемствы былі пастаўшчыкамі сукна для арміі, таму ўрад быў зацікаўлены ў іх развіцці. Суконная прамысловасць была ў асноўным сканцэнтравана ў Гродзенскай губерні. Сярод заводаў Беларусі значнае месца займалі папяровыя, шклянныя, чугунныя, медзеплавільныя, жалезаапрацоўчыя, цагельныя і інш.

У 30-я годы частка прадпрымальнікаў стварае новыя цукровыя прадпрыемствы. "Цукровая гарачка" на Беларусі пачалася галоўным чынам у Мінскай і Магілёўскай губернях. Цукровыя заводы ў асноўным грунтаваліся на

вольнанаёмнай працы і некаторыя з іх мелі паравыя рухавікі. Аднак "цукровая гарачка" працягвалася нядоўга. Неакрэплыя цукровыя заводы Беларусі не вытрымалі канкурэнтнай барацьбы з больш буйнымі прадпрыемствамі Расіі, Украіны і Польшчы і ў сярэдзіне 60-х гадоў XIX ст. спынілі сваё існаванне.

Аб узнікненні ў нетрах феадалізму новых, капіталістычных адносін можа лічыцца з'яўленне вольнанаёмных рабочых. Але ў Расійскай імперыі выкарыстанне іх працы замянялася прыгоннымі. На Беларусі значны прыбытак панам давала вінакурства. Акрамя бровараў, у маёнтках засноўваліся ткацкія, шклянныя і іншыя прадпрыемствы, на якіх выкарыстоўвалася прыгонная праца. З 1796 па 1860 г. на Беларусі іх колькасць узрасла з 51 да 70, а іх валавая прадукцыя – у 2,1 раза.

З выкарыстаннем паравога рухавіка, які замяняе ручную працу машынай, узнікае новы від прадпрыемства – фабрыка. Іх колькасць павялічылася з 2 да 12, а аб'ём выпушчанай імі прадукцыі – у 5, 6 разоў. Але ў гэты час наёмная праца толькі спадарожнічала прыгоннай. Да часу купецкай (капіталістычнай) мануфактура ці фабрыка, размешчаная ў горадзе, пакуль не магла канкурыраваць з вотчыннай, якая існавала ў маёнтках паноў-прадпрымальнікаў.

У першай палове XIX ст., у выніку адмысловай палітыкі царызма ў дачыненні яўрэяў, насельніцтва беларускіх гарадоў і мястэчак узрасло ў 4 разы і дасягнула 320 тыс. чалавек.. Вялікая колькасць таннай рабочай сілы стымулявала павелічэнне колькасці рамесных майстэрняў і мануфактур. Характэрна, што ў гэты час беларускія рамяство і гандаль пачалі імкліва выцясняцца яўрэйскім.

У гарадах з'явіўся штодзённы лавачны гандаль харчовымі прадуктамі і прамысловымі таварамі, а таксама ўтвараліся штотыднёвыя кірмашы. Прадукты сельскай гаспадаркі, а таксама лес з'яўляліся асноўным таварам, які вывозіўся купцамі за межы Беларусі.

Такім чынам, умовы рынку выводзяць на першыя ролі у гаспадарчым жыцці тых, хто меў грошы, але не схаваныя ў куфэрак або скарбонку, а змешчаныя ў банк пад пэўны працэнт прыбытку або ў вытворчасць і продаж пэўнай прадукцыі. Уладальнікі банкаў, як правіла, былыя купцы, крэдытавалі тых, хто гарантаваў вяртанне пазыкі з працэнтамі. У ліку апошніх была частка памешчыкаў, якія імкнуліся да пераўтварэння сваіх натуральных гаспадарак у таварныя. Тыя з іх, якія патрацілі грошы на мадэрнізацыю гаспадаркі, мелі шанец атрымаць прыбытак і надалей павялічваць абаротныя сродкі. Такім чынам, узнікаў капітал (грошы, аблігацыі, акцыі), які не траціўся, а шляхам абарачэння прыносіў прыбытак у тым ці іншым эквіваленце. Больш актыўна капітал дзейнічаў у галіне прамысловасці, там, дзе былі прадпрымальнікі і рынак наёмнай рабочай сілы, дзе работадаўцаў і работнікаў звязвала эканамічная зацікаўленасць. Гэтая сістэма з'яўлялася больш прагрэсіўнай у параўнанні з феадальна-прыгонніцкай.

3. Будаўніцтва дарог і каналаў. Гандаль. Кірмашы. Узрастанне ролі гарадоў і мястэчак.

Істотныя змены адчула мяшанскае саслоўе Беларусі. Па-першае, магдэбургскае права перастала існаваць, а разам з ім – і пэўная іх незалежнасць

ад дзяржавы. Па-другое, асноўнымі населенымі пунктамі краіны прызнаваліся горад і сяло (вёска), але ніяк не мястэчкі, таму на Беларусі буйнейшыя з іх былі аднесены да гарадоў, а астатнім надаваўся статус сяла. Пры гэтым іх жыхары, акрамя шляхты і духавенства, маглі быць залічаны ў прыгонны стан. Некаторыя мястэчкі – Бешанковічы, Зельва, Свіслач, Целяханы, Шклоў ператварыліся ў цэнтры гандлю, дзе існавалі не толькі рынкі, а адбываліся кірмашы.

Шэраг прыватных гарадоў і мястэчак былі выкуплены ўрадам, у тым ліку Ашмяны (1843), Слуцк (1846). Друя, Сянно і Нясвіж заставаліся ва ўласнасці магнатаў да 50-х гг. XIX ст. Браслаў, Брэст, Мсціслаў і Навагрудак зрабіліся павятовымі цэнтрамі. У пачатку XIX ст. Полацк і Слонім з губернскіх цэнтраў былі пераўтвораны ў павятовыя.

У адпаведнасці з «Граматай на правы і прывілеі гарадам Расійскай імперыі» (1785), у горадзе ствараліся выбарныя органы кіравання: распарадчы – гарадская дума і выканаўчы – шасцігласная дума, у якую выбіраліся прадстаўнікі («гласныя») ад кожнага з 6 разрадаў: «ганаровых грамадзян», «купцоў», «іншагародніх і замежных гасцей», «цэхавых», «абывацеляў» і «пасадскіх». Пры гэтым, ва ўсіх гарадах зніклі юрыдыкі, і ўсе гараджане падпарадкоўваліся адзінаму заканадаўству. Агульны нагляд за жыццём гарадоў здзяйснялі царскія чыноўнікі – граданачальнікі і паліцмайстры.

Асноўнымі катэгорыямі гараджан былі купцы і мяшчане. Купцы не падлягалі рэкруцкаму набору, плацілі падатак у залежнасці ад абвешчанага капіталу і аб'ядноўваліся ў першую, другую або трэцюю гільдыю. Мяшчане выконвалі падушную, рэкруцкую, дарожную, пастойную і інш. павіннасці.

Указам Кацярыны II ад 23 чэрвеня 1794 г. была ўсталявана так званая мяжа яўрэйскай аселасці, у адпаведнасці з якой яўрэям забаранялася выязджаць у вялікарускія губерні. Ім жа забаранялася жыць у вёсках, валодаць зямлёй і займацца земляробствам. Яны былі абавязаны выселіцца ў гарады і мястэчкі і жыць у адмысловай абшчыне – кагале (існаваў да 1844 г.). Тыя з яўрэяў, хто жадаў запісацца ў мяшчане або купцы, мусіў плаціць за дазвол двайную цану. Але нават ва ўмовах жорсткай дыскрымінацыі ім удавалася пацясніць сваіх канкурэнтаў-іншаверцаў. Калі ў 1803 г. у Мінскай губерні купцоў-хрысціян налічвалася 297 і купцоў-яўрэяў – 248, то ў 1857 г., адпаведна 319 і 2 627.

У гарадской эканоміцы захавалася цэхавая арганізацыя. Рамесная вытворчасць значна пераўзыходзіла мануфактурную. Прычым, вотчынныя мануфактуры ўсё яшчэ значна перабольшвалі колькасць купецкіх. Шырокае выкарыстанне працы прыгонных сялян на вотчынных прадпрыемствах складалі моцную канкурэнцыю купецкім. Таму попыт на рабочую сілу гарадскіх і местачковых рабочых, у сваёй масе – яўрэяў, быў нізкім. Адсюль і суцэльнае панаванне ў беларускіх гарадах яўрэйскіх рамеснікаў, саматужнікаў, купцоў, асоб «вольных» і іншых прафесій, што давала шанец яўрэям выжыць.

У 1825 г. у пяці беларускіх губернях вызначыліся 69 гарадоў. Найбольш буйнымі гарадамі былі Вільна, Віцебск, Мінск, Магілёў, Гродна. У 59-ці гарадах колькасць жыхароў было меней 5 тысяч, па даных Цэнтральнага статыстычнага камітэта гарадское насельніцтва ўзрасло ў 1861 г. да 655,3 тыс. жыхароў супраць 261,4 тыс. у 1825 г. Гарады раслі як за кошт натуральнага

прыросту, так і ў выніку прымусовага перасялення яўрэяў з памешчыцкіх маёнткаў. 70—80% гарадскога насельніцтва складала мяшчанства (рамеснікі, дробныя гандляры), дваранства і духавенства — 6-7% , купецтва – 2-2,5%. У першай палове XIX ст. гарады яшчэ не сталі цэнтрамі прамысловасці, у іх працягвалі развівацца гандаль і рамяство.

Гандаль на Беларусі развіваўся пераважна ў форме кірмашоў. Так, у Гродзенскай губерні налічвалася 43 ярмаркі. На самай буйной з іх – Зэльвенскай – гадавы гандлёвы абарот перавышаў 1 млн. рублёў. Сярод буйных кірмашоў Беларусі вылучаліся таксама Любавіцкая ў Магілёўскай губерні і Мінскія кантракты. Усяго на Беларусі праходзіла каля 200 кірмашоў. Сюды прывозілі сельскагаспадарчыя і прамысловыя тавары не толькі з Беларусі, але і з Маскоўскай, Уладзімірскай, Ніжагародскай губерняў, Украіны, Польшчы, Прусіі і г. д. У Беларусь увозілі воўну, металічныя вырабы, галантарэю і г. д. Цікава адзначыць паступовае змяненне асартыменту прывезеных тавараў. Напрыклад, на Стаўпянскую прыстань у 1827 г. прывозілі пераважна прадметы раскошы: фарфаравы і фаянсавы посуд, крышталі, люстэркі, дарагое віно, а ў 50-х гадах выгружалі пераважна чугунныя вырабы, свінец, волава, паперу. У 1860 г. было выгружана на прыстань 19,7 тыс. пудоў чугуну.

У развіцці гандлю важную ролю адыгрывалі судаходныя рэкі Бярэзіна, Прыпяць, Дняпро, Заходняя Дзвіна, Нёман, якія звязвалі Беларусь з балтыйскімі і чарнаморскімі портамі. Транспартныя перавозкі дасягнулі значных памераў. У 1861 г. у Магілёўскай губерні па Дняпру і Сожы прайшло 1 082 судна, 441 плыт, на якіх было занята 17 тыс. рабочых. У Гродзенскай губерні па суднаходных рэках прайшло 5 531 судна і 7 584 плыта, 772 суднарабочых перавезлі тавараў на 8 563, 5 тыс. руб., у Віленскай губерні прайшло 3 230 судаў, 2 441 плыт; на іх было занята 18 991 чалавек і загрузалася тавару на 4 471 тыс. руб. Праз Рыгу, Гданьск, Кенігсберг адпраўляліся велізарныя баржы з таварамі з Беларусі за мяжу.

Вывазны гандаль Беларусі асабліва пашыраецца ў 40-50-я гады, калі ўзняліся сусветныя цэны на збожжа. Пра яго ажыўленне сведчыць павелічэнне вывазу збожжавых культур за апошнія пяць год.. перад рэформай. Так, калі ў 1856 г. з Беларусі вывезена жыта 73, аўса 92, ячменю 39 тыс. чвэрцей, то у 1861 г. адпаведна: 318, 447, 154 тыс. чвэрцей. Такім чынам, за пяць год вываз збожжа з Беларусі павялічыўся ў 1,5 раза. Гэтаму спрыяла і паляпшэнне сродкаў сувязі, будаўніцтва дарог. Была пабудавана Маскоўска-Варшаўская шаша, якая прайшла праз тры беларускія губерні: Магілёўскую, Мінскую, Гродзенскую. Важную ролю ў гандлёвых перавозках адыгрывалі рэкі і каналы. На іх знаходзілася да 85 прыстаняў. У 1804-1805 гг. скончылася будаванне Агінскага і Бярэзінскага каналаў, якія звязалі Дняпро з Заходняй Дзвіной, Нёманам і Віслай. Хоць прапускная магчымасць гэтых каналаў была малой, яны ўсё ж мелі вялікае транспартнае значэнне.

Але развіццё гандлю было цесна звязана са станам прамысловасці, сельскай гаспадаркі, плацёжаздольнасці насельніцтва. Феадальна-прыгонная сістэма скоўвала развіццё ўсіх галін народнай гаспадаркі, абмяжоўвала

пашырэнне ўнутранага рынку. Знішчэнне прыгонных адносін з'яўлялася
неабходнай перадумовай далейшага эканамічнага развіцця.

Лекцыя 2. Эканамічнае развіццё і сацыяльныя супярэчнасці ў першай палове XIX ст.

1. Пачатак прамысловага перавароту.
2. Развіццё таварнай вытворчасці ў сельскай гаспадарцы.
3. Узмацненне феадальнай эксплуатацыі.

1. Пачатак прамысловага перавароту.

З канца XVIII ст. у краінах Заходняй Еўропы пачаўся прамысловы пераварот. Ручная вытворчасць хутка выціскалася машынай. У першую чаргу пераварот закрануў галіну прамысловасці, але змены адбыліся і ў сельскай гаспадарцы. У выніку, капіталістычныя прадпрыемствы Вялікабрытаніі, Францыі, Бельгіі і Германіі пачалі выпускаць больш якасную і танную прадукцыю, што абумовіла хуткае развіццё эканомікі гэтых краін. Машынная вытворчасць патрабавала вольнанаёмную і дастаткова адукаваную працу. На Беларусі таксама ўзнікла машынная вытворчасць. Так, ў другой палове 1820-х гг. на прадпрыемствах у мястэчках Косава і Хомск выкарыстоўваліся паравыя рухавікі. Аднак, існаванне прыгоннага права не спрыяла хуткаму развіццю прамысловасці і новых тэхналогій, бо памешчыкі, як асноўныя ўтрымальнікі капіталаў, аддавалі перавагу эксплуатацыі практычна дармавой сялянскай працы. Ужо ў 1840 – 1850-я гг. многія памешчыкі былі вымушаны звяртацца да крэдытных устаноў за пазыкай, закладваючы зямлю і нават сялян. Так, у 1857 г. у Магілёўскай губерні было закладзена 70 % дваранскай маёмасці. Далёка не заўсёды атрыманыя ў пазыку грошы выкарыстоўваліся для развіцця гаспадаркі. Жорсткае заканадаўства абмяжоўвала і эканамічную актыўнасць яўрэйскага насельніцтва, якое складала значную частку жыхароў гарадоў. Тэхнічнае і эканамічнае адставанне Расійскай імперыі асабліва выразна праявілася падчас Крымскай вайны, таму ў другой палове 1850-х гг. урад пачаў падрыхтоўку да рэформ.

Дакладных звестак пра колькасць вытворчых прадпрыемстваў Беларусі першай паловы XIX ст. няма, бо колькасць іх пастаянна змянялася. Да таго ж, у склад прадпрыемстваў нярэдка пад назвай "фабрык" уключаліся саматужныя майстэрні з двума—трыма рабочымі.

У гэты час з'яўляюцца прадпрыемствы, заснаваныя на вольнай працы. На суконнай мануфактуры Любамірскіх у мястэчку Дуброўна Магілёўскай губерні ў 1814 г. было 261 вольнанаёмны рабочы, на суконнай мануфактуры віцебскага мешчаніна Рубанека – 221. У 50-х гадах XIX ст. значная колькасць вольнанаёмных працавала на цукровых мануфактурах. Але большасць вольнанаёмных былі прыгоннымі, якіх паны на кароткі тэрмін адпусkalі на заробкі. Ва ўмовах пануючай у дарэформеннай Беларусі паншчыны кантынгент такіх вольнанаёмных быў вельмі абмежаваным.

Новай з'явай у прамысловым развіцці Беларусі з'явілася выкарыстанне на асобных прадпрыемствах машын і паравых рухавікоў. У 1859 г. на цукровым заводзе князя Паскевіча ў Гомелі дзейнічалі дзве паравыя машыны. На цукровым заводзе памешчыцы Комар працавалі тры паравыя катлы магутнасцю

ў 60 конскіх сіл, тры гідраўлічных прэсы для выціскання соку, механічная цёрка. На жалезаапрацоўчым заводзе Бенкендорфа ў сяле Старынцы Чэрыкаўскага павета дзейнічалі адна доменная печ, тры падліўныя печы, паравы молат, свідравальныя і паравыя машыны. Уладальнік Крайчанскай суконнай мануфактуры (Віленскі павет Мінскай губерні) так апісваў сваю мануфактуру: "Фабрыка гэта ўладкавана ва ўсім па прыкладу замежных і не толькі не ўступае, але ёсць у вельмі добрым супраць іх выглядзе ... Усе машыны, станкі, лясы і іншыя выпісаны з-за мяжы, выраб сукон, пачынаючы з валяння, вырабляецца пры вялікай колькасці вады ў рацэ пры дапамозе механізма, якім кіруе кола млына, а пры недастатковасці адной – сілаю пара, які прыводзіць у рух усе машыны". Гэтая мануфактура грунтавалася на прыгоннай працы.

Колькасць прадпрымальнікаў, якія ўкаранялі машынную тэхніку, было нязначным, бо большая іх колькасць была памешчыкамі. Але ўжо з 30-х гадоў больш паловы прадпрыемстваў у пяці паўночна-заходніх губернях належыла купцам і мяшчанам.

Размяшчэнне прамысловых прадпрыемстваў па беларускіх губернях было вельмі нераўнамерным. У канцы 50-х гадоў на прадпрыемствах Гродзенскай губерні працавала больш паловы ад усёй колькасці рабочых пяці паўночна-заходніх губерняў – 5112 рабочых з 9714. У Магілёўскай губерні на прадпрыемствах было 1882 рабочых. На апошнім месцы знаходзілася Мінская губерня, на прадпрыемствах якой працавала 815 рабочых.

Найбольшых поспехаў у першай палове XIX ст. дасягнула суконная прамысловасць. Суконныя прадпрыемствы былі пастаўшчыкамі сукна для арміі, урад быў зацікаўлены ў іх развіцці. У цыркуляры міністра ўнутраных спраў у 1808 г. указвалася на неабходнасць павелічэння колькасці суконных мануфактур у Беларусі. Для заахвочвання прадпрымальнікаў апошнім даваліся дзяржаўныя пазыкі. Была таксама зроблена спроба дапамагчы ўладальнікам пераадолець цяжкасці ў найме працоўнай сілы.

Міністр унутраных спраў Куракін рэкамендаваў выкарыстоўваць цяжкае матэрыяльнае становішча яўрэйскай беднаты, спрабаваць стымуляваць рознымі льготамі вольны наём; у выпадку ж няўдачы "прымушаць яўрэяў да найму на суконных фабрыках". Адпаведна з указаннем Куракіна, віцебскі губернатар прапанаваў кагалам (яўрэйскім абшчынам) тэрмінова прадставіць імянныя спісы беднякоў, каб мець магчымасць "прыняць усе меры для адпраўлення іх на фабрыкі". Найбольш прыкметнымі поспехі суконнай прамысловасці сталі ў сярэдзіне XIX ст. У 1861-1863 гг. у пяці паўночна-заходніх губернях налічвалася ўжо 64 суконныя прадпрыемствы, на якіх працавала звыш 51 тыс. рабочых, якія выпускалі амаль на 3 млн. руб прамысловай прадукцыі. Суконная прамысловасць была ў асноўным сканцэнтравана ў Гродзенскай губерні, дзе ў гэты час знаходзілася 55 прадпрыемстваў, на якіх працавала 85,5 % рабочых.

У 1857 г. у пяці беларускіх губернях было 7 прадпрыемстваў (усе яны знаходзіліся ў Гродзенскай губерні), на іх працавала 1 444 чалавек, якія выраблялі штогод 441 630 аршын воўны. Сярод заводаў Беларусі значнае месца

займалі папяровыя, шкляныя, чугунныя, медзеплавільныя, жалезаапрацоўчыя, цагельныя і інш.

Жалезаапрацоўчыя прадпрыемствы працавалі на мясцовай сыравіне. Жалеза здабывалі з балотнай руды. Шкляная прамысловасць была найбольш развітой у Магілёўскай губерні, дзе знаходзілася 8 з 14 заводаў, якія існавалі у Беларусі. На іх працавала 433 рабочых і выпускалася больш 90% усёй прадукцыі шкляной прамысловасці.

У 30-я годы частка прадпрыемстваў стварае новыя цукровыя прадпрыемствы. "Цукровая гарачка" на Беларусі пачалася галоўным чынам у Мінскай і Магілёўскай губернях. У 1833 г. у Карэлічах пачаў працаваць цукравы завод. На заводзе працавала 150 рабочых. У Бабруйскім павеце ў маёнтку Дабосна на цукровым заводзе памешчыка Булгака, ў 1839 г. у мэтах садзейнічання развіццю цукровай прамысловасці, ў Бабруйску было арганізавана спецыяльнае таварыства, устаў якога быў зацверджаны Камітэтам міністраў.

Цукровыя заводы ў асноўным грунтаваліся на вольнанаёмнай працы і некаторыя з іх мелі паравыя рухавікі. На цукровым заводзе памешчыка Скірмунта ў Парэччы Пінскага павета быў паравы рухавік, а ўсе рабочыя былі вольнанаёмныя (толькі на палях, дзе вырошчвалі буракі, працавалі прыгонныя). Завод вырабляў 900 пудоў цукру ў год. У 1857 г. на Беларусі дзейнічала 13 цукровых заводаў, якія штогод выраблялі 12,5 тыс. пудоў цукру. На іх працавала 1 164 рабочых. Цукар, які вырабляўся на прадпрыемствах Беларусі, прадаваўся не толькі на мясцовым рынку, але вывозіўся таксама і ў Маскву. Аднак "цукровая гарачка" працягвалася нядоўга. Неакрэплыя цукровыя заводы Беларусі не вытрымалі канкурэнтнай барацьбы з больш буйнымі прадпрыемствамі Расіі, Украіны і Польшчы і ў сярэдзіне 60-х гадоў XIX ст. спынілі сваё існаванне.

Нягледзячы на істотныя зрухі ў развіцці прамысловасці Беларусі першай паловы XIX ст., у параўнанні з агульнарасійскай яе памеры былі нязначнымі, а тэмпы развіцця — надзвычай маруднымі.

2. Развіццё таварнай вытворчасці ў сельскай гаспадарцы.

У першай палове XIX ст. на Беларусі пачалася спецыялізацыя асобных рэгіёнаў. У прыватнасці, у Віцебскай губерні штогод выраблялася да 500 тыс. пудоў ільновалакна. Лён засяваўся і ў іншых губернях Беларусі, але ў меншых памерах. У Магілёўскай губерні вырошчваліся каноплі. У Мінскай губерні шырокае распаўсюджванне атрымалі пасевы бульбы, якая потым пераганялася ў спірт. Па вытворчасці спірту з бульбы Мінская губерня займала першае месца сярод усіх губерняў Расійскай імперыі. У паўднёвых раёнах Магілёўскай і Мінскай губерняў з канца 30-х гадоў некаторыя памешчыкі сталі істотна пашыраць вытворчасць цукровых буракоў, пераапрацоўваючы іх на сваіх цукровых заводах.

З другой чвэрці XIX ст. у сельскай гаспадарцы Гродзенскай губерні шырокае развіццё атрымала танкарунная авечкагадоўля. У губернатарскіх справаздачах за 40—50 гг. падкрэслівалася, што ў губерні "воўна складае

вельмі значную крыніцу даходу і прадаецца часткова для ўжывання на мясцовыя фабрыкі, а часткова – ў Варшаве". У канцы 30-40 гг. у Гродзенскай губерні выраблялася штогод да 40-50 тыс. пудоў высакаякаснай танкаруннай воўны.

Сяляне Беларусі былі прыгнечаны цяжкімі павіннасцямі, якія падзяляліся на галоўныя і дадатковыя. Да галоўных адносіліся баршчына (паншчына) і аброк (чынш і дзякла), а таксама згоны (гвалты – агульныя тэрміновыя работы па будаўніцтву і рамонту дарог, мастоў і г.д.). Акрамя гэтага сяляне былі абкладзены і дадатковымі павіннасцямі: шарваркі (будаўнічыя работы), вартаўніцтва (начны дазор) і падводная павіннасць. Усё гэта яны выконвалі за прадастаўленне ім права лавіць рыбу, займацца ляснымі промысламі, здабычай вапны і г.д. Па патрабаванню памешчыка сяляне прыносілі ўсялякія "даніны" ягадамі, грыбамі, мёдам, пражай, палатном і інш.

Сяляне, якія выконвалі паншчыну складалі 92,4% ад агульнай колькасці прыгонных, аброк – 7,6%. Памешчыкі даводзілі паншчыну да 5-6 дзён у тыдзень. Выдадзены Паўлам I у 1797 Маніфест аб 3-дзённай паншчыне на тэрыторыі Беларусі па сутнасці не выконваўся. У сялян не заставалася часу для працы ў сваёй гаспадарцы.

Становішча дзяржаўных сялян было крыху лепшае за памешчыцкіх. Яны належылі казне і афіцыйна называліся «свабоднымі сялянскімі абывацелямі». У адрозненне ад сялян унутраных расійскіх губерняў, якія знаходзіліся на "аброчным становішчы", беларускія дзяржаўныя сяляне засталіся на "гаспадарчым становішчы". Яно заключалася ў тым, што казённымя маёнткі ў асноўным здаваліся ў арэнду, часцей на кароткі тэрмін памешчыкам з ліку мясцовых землеўладальнікаў ці буйным чыноўнікам. Як правіла, сяляне адбывалі баршчыну (паншчыну). Часовыя арандатары і ўладальнікі падвяргалі сялян эксплуатацыі больш вытанчанай, чым памешчыцкіх.

3. Узмацненне феадальнай эксплуатацыі.

Сялянскае пытанне было найбольш балючым. У 1797 г. Павел I падпісаў Маніфест аб трохдзённай паншчыне на тэрыторыі Беларусі. Аднак ён насіў рэкамендацыйны характар, таму па сутнасці памешчыкам не выконваўся. Паншчына дасягала да 5-6 дзён у тыдзень. У 1803 г. Аляксандр I выдаў указ аб "вольных хлебапашцах", які дазваляў памешчыкам адпускаць на волю прыгонных і пераводзіць у разрад вольных хлебапашцаў. Найбольш яскравым прыкладам выканання ўказа 1803 г. з'яўляецца перавод герояў Айчыннай вайны 1812 г. – сялян в. Жарцы Полацкага павета – у 1819 г. у разрад вольных хлебапашцаў. На працягу 1816-1819 гг. Аляксандр I ліквідаваў прыгоннае права ў Остзейскім краі (Прыбалтыка). Сяляне атрымлівалі асабістую свабоду, а памешчык заставаўся ўласнікам усіх зямельных угоддзяў. Вызваленне сялян без зямлі атрымаў ў гістарычнай літаратуры назву «вызваленне па остзейскаму абразцу».

З 40-х гг. XIX ст. працэс разлажэння феадальна-прыгонніцкай сістэмы ў Расійскай імперыі перарастае ў крызіс. У сельскай гаспадарцы ён выявіўся ў рэзкім зніжэнні прыбытковасці памешчыцкай і дзяржаўнай вёскі, у

абезземельванні і збядненні сялянства, у росце сацыяльных канфліктаў. Так, з 1800 па 1839 г. адбылося 160 выступленняў сялян Беларусі. Асноўная іх колькасць насіла негвалтоўны характар і адбывалася ў форме падачы скаргаў на свавольства памешчыкаў або адміністрацыі, на цяжар павіннасцей і інш. Былі выпадкі, калі сяляне тысячамі ўцякалі ад сваіх гаспадароў у суседнія губерні. Так, у пачатку 1840-х гг. пад уздзеяннем чутак аб магчымасці пазбавіцца ад прыгону сяляне цэлымі вёскамі рушылі ў напрамку Kryma, Бесарабіі, Каўказа. Каб іх спыніць, спатрэбіліся войскі. У 1847 г. сяляне Віцебскай губ., паддаўшыся чуткам аб вызваленні ад прыгону будаўнікоў Мікалаеўскай чыгункі, тысячамі рушылі ў раён Пецярбурга. У выніку звыш 4 тыс. сялян былі высечаны розгамі, а звыш 100 асуджана ваенна-палявым судом да турэмнага зняволення.

У гэтых умовах урад праводзіць рэформы, мэтай якіх было захаваць сістэму феадальнага землеўладання, падняць прыбытковасць памешчыцкай і дзяржаўнай вёскі, ураўняць гаспадарчы ўзровень сялян. У адрозненне ад вялікарасійскіх губерняў, дзе рэформа тычылася толькі арганізацыі кіравання казённымі маёнткамі і дзяржаўнымі сялянамі, рэформа П.Д. Кісялёва на Беларусі складалася з трох частак:

- рэформы сістэмы кіравання;
- палітыкі "апякунства" ў адносінах да сялян;
- шэрагу аграрных мерапрыемстваў, вядомых пад назвай "люстрацыі дзяржаўных маёмасцей".

З 1844 г. урад мяняе напрамак рэформ: фальваркова-прыгонная сістэма ва ўсіх дзяржаўных маёнтках знішчаецца. Дзяржаўныя сяляне паскоранымі тэмпамі пераводзяцца на пазямельны аброк. З фальварковых зямель ім былі зроблены прырэзкі да надзеляў. Да канца 1857 г. на аброк былі пераведзены ўсе маёнткі Мінскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Віцебскай губерняў. Была знішчана ў іх і сістэма часовага ўладання.

Рэформа кіравання дзяржаўнымі сялянамі суправаджалася важнымі гаспадарчымі і адміністрацыйнымі пераўтварэннямі, садзейнічала істотнаму паляпшэнню становішча дзяржаўных сялян. У выніку рэформы агульная плошча надзельнага фонду павялічылася на 10,73%. Але гэта мала што змяніла ў забеспячэнні сялян зямлёй, бо за гады рэформы колькасць рэвізскіх душ узрасла на 38,5%. Тым не менш рэформа дазволіла крыху палепшыць становішча сялян. Асабліва значныя перамены адбыліся ў прававым статусе дзяржаўных сялян. За імі прызнаваліся правы атрымання спадчыны, уласнасці, занятку гандлем і промысламі. Рэформа Кісялёва насіла буржуазны характар. Перавод на аброк спрыяў паскарэнню маёмаснай дыферэнцыяцыі, працэсу першапачатковага накаплення капіталу, вызваліў працоўныя рукі для капіталістычнай вытворчасці, стымуляваў рост гарадоў, з'явіўся адным з падрыхтоўчых мерапрыемстваў урада па вырашэнню аграрнага пытання ў Расіі.

З сакавіка 1840 г. П.Д.Кісялёў пачаў падрыхтоўку інвентарнай рэформы з мэтай падцягнуць узровень памешчыцкай вёскі да дзяржаўнай. У 1844 г. быў створаны Камітэт заходніх губерняў для выпрацоўкі "Правілаў для кіравання маёнткамі па зацверджаных для гэтага інвентарах". Былі складзены інвентары-

апісанні памешчыцкіх маёнткаў з дакладнай фіксацыяй сялянскіх надзелаў і агульнай для ўсіх маёнткаў колькасці паншчынных дзён.

Увядзенне ў дзеянне перагледжаных і зноў складзеных інвентароў пачалося ў Беларусі з 1845 г. Для цяглавай сялянскай гаспадаркі, у залежнасці ад колькасці і якасці зямлі, у маёнтках устанаўліваліся надзелы памерам ад 4 да 9 дзесяцін. Такая гаспадарка павінна была адпрацаваць на паншчыне 3 дні з канём (мужчынская паншчына) і 1 дзень без каня (жаночая паншчына). Падводная павіннасць заставалася, але павінна была выконвацца не звыш паншчыны, а за кошт паншчынных дзён. Памешчыкам забаранялася самавольна ўстанаўліваць згонныя дні, а таксама абкладаць сялян "данінай" - натуральнымі паборамі.

Аднак памешчыкі рашуча сталі на абарону сваёй уласнасці, усяляк перашкаджалі перагляду старых і складанню новых інвентароў. Уваходзячы ў склад інвентарных камітэтаў, яны дабіваліся для многіх маёнткаў не толькі захавання былых прыгонніцкіх павіннасцей, але і ў шэрагу выпадкаў іх павелічэння. Асцерагаючыся абвастрэння адносін з мясцовымі памешчыкамі, урад асабліва не падганяў іх. Да 1857 г. перагледжаныя і зноў складзеныя інвентары былі ўведзены ў дзеянне толькі у 1/10 частцы памешчыцкіх маёнткаў Беларусі. А ў сувязі з падрыхтоўкай сялянскіх рэформ неабходнасць ва ўвядзенні інвентароў зусім адпала.

Лекцыя 3. Вайна 1812 г. і Беларусь.

1. Палітчная сітуацыя ў заходніх губернях напярэдадні вайны.
2. Праект адраджэння ВКЛ.
3. Палітыка французскіх улад. Дзейнасць часовай камісіі Урада ВКЛ.
4. Адносіны шляхты да Напалеона.
5. Удзел насельніцтва Беларусі ў баявых дзеяннях.
6. Вынікі вайны.

1. Палітычная сітуацыя ў заходніх губернях напярэдадні вайны.

Сітуацыя напярэдадні Айчыннай вайны 1812 г. склалася наступная. Пасля перамогі Францыі над Прусіяй у 1807 г. Напалеон і Аляксандр I дамовіліся ў Тыльзіце аб утварэнні Варшаўскага княства, што мела прапагандысцкі характар: Напалеон клапаціўся пра Польшчу, бо яна служыла яму плацдармам для нападу на Расію. Урад Расіі ў процівагу Напалеону таксама вёў прапаганду, абяцаючы аднавіць Рэч Паспалітую і Вялікае княства Літоўскае. Перад вайной 1812 г. заходнія губерні Расійскай імперыі апынуліся ў складаным эканамічным становішчы. Ваенныя дзеянні патрабавалі вялікай колькасці рэкрутаў і сродкаў. На беларускіх землях знаходзіліся буйныя вайсковыя злучэнні, якія часта выкарыстоўвалі рэквізіцыйны спосаб забеспячэння харчамі і фуражом. На пачатку XIX ст. на Еўрапейскім кантынеце склаліся надзвычай напружаныя міжнародныя адносіны, якія перманентна выліваліся ў ваенныя канфлікты. Галоўнымі суб'ектамі еўрапейскай палітыкі з'яўляліся Англія, Расія і Францыя, якія вялі зацятую барацьбу за гегемонію на кантыненце. Ініцыятывай валодала Францыя, якая з прыходам да ўлады Напалеона, захоплівала і ўсталявала кантроль над усе новымі тэрыторыямі. Такая сітуацыя пачала пагражаць непасрэдным інтарэсам Расійскай імперыі, якая працягвала ўдзельнічаць у ваенных кааліцыях еўрапейскіх манархій, накіраваных супраць Францыі.

У 1806 г. была створана чацвертая антыфранцузская кааліцыя (Англія, Прусія, Расія і Швецыя). Напалеон здолеў нанесці шэраг паражэнняў саюзнікам: 2(14) чэрвеня 1807 г. пад Фрыдландам (зараз г. Праўдзінск Калінінградскай вобл. Расійскай Федэрацыі) руская армія была разбіта, войскі Напалеона рухаліся ў напрамку мяжы Расіі. У такіх умовах расійскі імператар Аляксандр I быў вымушаны пагадзіцца на перамір'е. 25 чэрвеня (7 ліпеня) 1807 г. каля Цільзіта (зараз г. Савецк Калінінградскай вобл. Расійскай Федэрацыі) адбылася сустрэча двух імператараў і распачаліся перагаворы, вынікам якіх сталі падпісаны 7(19) ліпеня мірны дагавор і саюзны трактат, які меў антыбрытанскую накіраванасць. Было створана Герцагства Варшаўскае (1807. з тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай у свой час захопленых Прусіяй), да Расіі была далучана Беласточчына, якая ўваходзіла да гэтага часу ў склад Прусіі.

Заходнія губерні Расійскай імперыі (якія былі раней часткай Рэчы Паспалітай) знаходзіліся ў складанай эканамічнай сітуацыі, якая дапаўнялася палітычнай напружанасцю. Ваенныя дзеянні, якія пастаянна вяла Расія, патрабавалі вялікай колькасці рэкрутаў, на беларускіх землях знаходзіліся буйныя вайсковыя злучэнні, якія часта выкарыстоўвалі рэквізіцыйны спосаб

забяспячэння харчамі і фуражом. Стабільнаму эканамічнаму развіццю перашкаджала і кантынентальная блакада Англіі, да якой Расія вымушана была далучыцца адпаведна ўмоў Цільзіцскага міру. Зразумела, што такая сітуацыя не магла падабацца мясцовай шляхце,. Да таго ж. яна была моцна незадаволеная абмежаваннямі сваіх палітычных правоў, якое адбылося насля захопу Расіяй тэрыторыі Рэчы Паспалітай. Частка шляхты (пераважна малазямельная і беззямельная) апынулася перад перспектывай увогуле пазбавіцца свайго прывіляванага становішча, што рэальна існавала ва ўмовах неабходнасці дакументальна даводзіць сваю дваранскую годнасць.

У шляхецкім асяроддзі існавалі трывалыя сімпатыі да Францыі – традыцыйнага саюзніка былой Рэчы Паспалітай у яе супрацьстаянні Расіі. Францыя дала прытулак многім эмігрантам былой Рэчы Паспалітай, частка якіх дабраахвотна пайшла ў французскую армію і самааддана служыла сваёй новай радзіме. Значную ролю адыгралі і заявы Напалеона, у якіх ён казаў аб магчымасці ўзнаўлення былой Рэчы Паспалітай з яго дапамогай. Стварэнне ў 1807 г. Герцагства Варшаўскага быццам бы казала аб сур'ёзнасці намераў імператара французай.

Сярод шляхты (пераважна моладзі) у гэты час праявілася тэндэнцыя да руху ў польскую дзяржаву, дзе многія з іх паступалі на вайсковую службу. Гэта прымусіла расійскія ўлады прыняць шэраг захадаў, каб прыпыніць працэс: секвестр і канфіскацыя маёмасці, жорсткія судовыя прыгаворы. Тым не менш, будзе перабольшваннем сцвярджаць, што ўсе шляхецкае саслоўе безумоўна арыентавалася на Напалеона і Францыю. Пэўная частка шляхты даволі насцярожана пазірала на рэформы ў Герцагстве Варшаўскім, асабліваю заклапочанасць выклікала адмена ў 1807 г. прыгоннага права. Для многіх шляхцічаў імя Напалеона было непарыўна звязана з французскай рэвалюцыяй, якая знішчыла ўсе феадальныя інстытуты.

2. Праект адраджэння ВКЛ.

Частка магнатаў і буйных землеўласнікаў (М.К. Агінскі, А.Е. Чартарыйскі, Ф.К. Любецкі) звязвалі надзеі на аднаўленне польскай дзяржавы ў складзе Расійскай імперыі пад патранажам Аляксандра І. Такія планы ў 1805–1811 гг. неаднаразова прапаноўваў расійскаму імператару Адам Чартарыйскі, але яны засталіся нерэалізаванымі.

Ідэя ўтварэння з заходніх губерняў асобнай правінцыі была выказана Агінскім ў красавіку 1811 г. На працягу года групай магнатаў (М.К. Агінскі, Ф.К. Любецкі, Л. Плятэр, Т. Ваўжэцкі і інш.) былі распрацаваны асноўныя палажэнні плана, які знайшлі ўвасабленне ў шэрагу дакументаў. У адпаведнасці з планам (1811) меркавалася стварэнне з Валынскай, Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Кіеўскай, Магілёўскай, Мінскай, Падольскай губерняў, Беластоцкай вобласці асобнай правінцыі пад назвай Вялікае княства Літоўскае (ВКЛ) з цэнтрам у Вільні і на чале з намеснікам расійскага імператара. Прадугледжвалася стварэнне асобных органаў кіравання (Літоўскай канцылярыі ў Пецярбургу, Адміністрацыйнай рады і Вярхоўнага трыбуналу ў Вільні). Заканадаўчым кодэксам павінен быў стаць Статут Вялікага княства

Літоўскага 1588 г. Усе дзяржаўныя пасады ў ВКЛ планавалася замяшчаць толькі яго ўраджэнцамі. Акрамя таго, прапаноўвалася вылучыць асігнаванні на адукацыю ў ВКЛ у спецыяльны рахунак дзяржаўнага бюджэту. У праекце канстытуцыі ВКЛ (студзень 1812) прадугледжвалася стварэнне двухпалатнага сейму, і паступная, на працягу 10 гадоў ліквідацыя прыгоннай залежнасці сялян. Адначасова па даручэнні імператара праводзілася работа над планам арганізацыі асобнага літоўскага войска ў складзе ўзброеных сіл Расіі.

3. Палітыка французскіх улад. Дзейнасць часовай камісіі Урада ВКЛ.

Для кіравання беларуска-літоўскімі губернямі 1 ліпеня (19 чэрвеня) Напалеон ўтварыў у Вільні Камісію Часовага ўрада Вялікага княства Літоўскага. Па загаду Напалеона Часовы ўрад павінен быў складацца з 5 членаў і генеральнага сакратара. Але ў адпаведнасці з “Палажэннем аб Камісіі Часовага ўрада Вялікага княства Літоўскага”, у якім вызначаўся склад і парадак вядзення справаводства, колькасць членаў павялічвалася да 8.

Урад ВКЛ складаўся з 7 камітэтаў. Старшынёй урада Напалеон прызначыў былога маршалка ВКЛ Станіслава Солтана (адначасова быў старшынёй камітэта харчавання і магазінаў). Акрамя яго ў склад Камісіі ўвайшлі старшыні іншых камітэтаў: паліцыі – Карл Прозар, фінансаў – граф Юзаф Серакоўскі, ваеннага – князь Аляксандр Сапега, судовага – граф Францыск Ельскі, унутраных спраў – граф Аляксандр Патоцкі, народнай асветы і рэлігіі – рэктар Віленскага ўніверсітэта прафесар-астраном Ян Снядэцкі. Генеральным сакратаром (з правам дарадчага голасу) быў прызначаны Юзаф Касакоўскі.

4. Адносіны шляхты да Напалеона.

Насельніцтва Беларусі да напалеонаўскай арміі аднеслася неадназначна. Гараджане з надзвычайнай урачыстасцю наладжвалі сустрэчы. Дэлегацыі віталі войскі яшчэ за гарадской заставай, падносілі хлеб-соль, а на вуліцах гарадоў французай вітала большасць насельніцтва, якое сустракала іх кветкамі.

У шляхецкім асяроддзі з сімпатыяй ставіліся да Францыі — традыцыйнага саюзніка былой Рэчы Паспалітай. Францыя дала прытулак многім эмігрантам, частка якіх добраахвотна пайшла ў французскую армію. Значную ролю адыгралі і заявы Напалеона аб магчымасці ўзнаўлення Рэчы Паспалітай. Стварэнне ў 1807 г. Княства Варшаўскага і пашырэнне яго тэрыторыі пасля аўстра-французскай вайны 1809 г., як быццам пацвярджала сур’ёзнасць намераў імператара. Але будзе перабольшваннем сцвярджаць, што ўсё шляхецкае саслоўе арыентавалася на Напалеона і Францыю. Пэўная частка шляхты і магнатства насцярожана адносілася да рэформ у Княстве варшаўскім. Асабліваю заклапочанасць выклікала адмена прыгоннага права.

5. Удзел насельніцтва Беларусі ў баявых дзеяннях.

У 1812 г. на Беларусі не існавала партызанскага руху як формы барацьбы шырокіх колаў мірнага насельніцтва супраць акупантаў.

У ліпені вайсковая камісія Часовага ўрада на чале з А. Сапегам прыступіла да стварэння мясцовых узброеных сіл. Пяхота фарміравалася з рэкрутаў, а

шляхта забяспечвала іх адзеннем і запасам прадуктаў. З цягам часу ў войску ВКЛ было сабрана каля 15 тыс. пяхоты і вершнікаў. У склад войска ўвайшоў лёгкі кавалерыйскі полк са шляхецкай і студэнцкай моладзі, артылерыйская батарэя, эскадрон беларускіх татар. Князь Д. Радзівіл за свой кошт сфарміраваў полк уланаў у 3 тыс. чалавек. Ён жа быў прызначаны шэфам жандараў. У мэтах аховы парадку ў Магілёве быў створаны атрад стражы з 400 чалавек.

Найбольшую актыўнасць пры фарміраванні арміі Напалеона праяўляла шляхта. Аднак і сярод яе добраахвотнікаў аказалася значна менш, чым можна было чакаць. Адна частка шляхты прытрымлівалася пазіцыі чакання і не жадала ісці ў ствараемае войска, другая – лічыла, што дастаткова будзе матэрыяльных ахвяраванняў. Што тычыцца сялян, то іх забіралі ў войска як і ў Расіі – шляхам рэкруцкіх набораў. І ўсё ж, да зімы 1812 г. войска ВКЛ, разам з жандармерыяй, налічвала каля 20 тыс. чалавек.

У канцы вайны палкі ВКЛ прынялі ўдзел у баях з расійскай арміяй. Але паколькі ваенная падрыхтоўка была слабая, многія з гэтых палкоў адразу былі разбіты. Першым загінуў гвардзейскі полк Канопкі, які быў разбіты 8(20) кастрычніка атрадам генерала Чапліца пад Слонімам. 22-гі пяхотны і частка 18-га уланскага палка былі знішчаны 1(13) лістапада пад Навасвержанем. На Бярэзіне засталіся 23-ці пяхотны і другая частка 18-га уланскага палкоў. Астатнія часткі войска ВКЛ (жандармерыя А. Храпавіцкага, нацыянальная гвардыя Казельскага, татарскі эскадрон Ахматовіча, егерскі батальён Плятэра), пасля абароны Вільні, з вялікімі стратамі адышлі на захад услед за рэшткамі “Вялікай арміі”.

Відавочна, што ў найбольш складанай сітуацыі апынулася беларускае сялянства, на якое нязносным цяжарам ціснуў увесь прэс вайны. Становішча сялянства ніколі не было легкім, а з пачаткам ваенных дзеянняў сітуацыя пагоршылася ў шмат разоў. У зоне непасрэдных баявых дзеянняў сяляне кідалі свае вёскі і шукалі паратунку ў лесе і іншых патаемных месцах. Пасля заканчэння баёў многія з іх не спяшаліся вяртацца дамоў, што выклікала заклапочанасць іх гаспадароў і французскай, і зноў створанай адміністрацыі. Спробы прымусовага вяртання часам выклікалі жорсткае працівадзеянне.

6. Вынікі вайны.

За час вайны Беларусь панесла вялікія матэрыяльныя страты. Але галоўная страта – гэта канчатковае крушэнне спроб аднавіць незалежнасць беларускіх земляў у старых межах. Нягледзячы на тое, што і пасля вайны характэрная для Аляксандра I дэмагагічная палітыка заляцанняў са шляхтай працягвалася, што выявілася ў стварэнні Каралеўства Польскага, тым не менш ідэя вяртання, у якой бы там ні было форме, ранейшай дзяржаўнасці на беларускія землі была пахавана. Ваенныя падзеі 1812 г. прынеслі Беларусі, яе жыхарам незлічоныя страты: дзесяткі тысяч загінуўшых, безліч зруйнаваных гарадоў і вёсак, страту амаль палову жывелы і г.д. Расійскія імперскія ўлады не спяшаліся прымаць нейкіх кардынальных мераў па стабілізацыі становішча. Прыгоннае права было захавана, працягваліся рэкруцкія наборы, падаткавы прэс амаль не зменшыўся. У той жа час мясцовая шляхта, нават скампраметаваная супрацоўніцтвам з

Напалеонам, у большасці, захавала свае правы і прывілеі (Маніфесты Аляксандра 1 ад 12 снежня 1812 г. і 30 жніўня 1814 г.). Негатыўныя наступствы падзей 1812 г. адчуваліся на Беларусі на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў.

Лекцыя 4. Палітыка царскага ўрада.

1. Эвалюцыя саслоўнай палітыкі. Палажэнне аб яўрэх. Ваенныя пасяленні.
2. Рэформы 30х-40х гадоў XIX ст.
3. Канфесіянальная палітыка.
4. Змяненні палітыкі ў галіне асветы. Культура.
5. Заканадаўства. Камітэт па справах заходніх губерняў і яго дзейнасць.
6. Русіфікацыя і яе сутнасць.

1. Эвалюцыя саслоўнай палітыкі. Палажэнне аб яўрэх. Ваенныя пасяленні.

Шляхта заходніх губерняў захоўвала практычна ўсе ранейшыя правы і прывілеі. Адзінае, што ўрад рашуча ліквідаваў, дык гэта бескантрольную самастойнасць феодалаў, якая падрывала асновы дзяржавы. Шляхта згубіла правы на канфедэрацыю, на ўтрыманне прыватнага войска і ўласных крэпасцяў. Усе астатнія правы засталіся. Акрамя гэтага, у "Жалаванай грамаце" 1775 г. Кацярына II абвясціла, што "каждое состоянне (сословие) из жителей присоединенных земель вступает с самого сего дня во все оному свойственные выгоды по всему пространству империи Российской". Дваранству і купецтву беларускіх зямель у 1773 г. было дазволена выбіраць дэпутатаў для выпрацоўкі праекта новага, агульнадзяржаўнага Улажэння. У 1777 г. на Беларусі адбыліся выбары павятовых і губернскіх прадвадзіцеляў дваранства, створаны павятовыя і губернскія дваранскія сходы. Новым ва ўрадавай палітыцы быў дыферэнцыраваны падыход да розных груп беларускага дваранства. На першы план вылучаецца палітыка ў адносінах да дробнай шляхты, якая складала абсалютную большасць мясцовага прывілеяванага саслоў'я. Яна праявілася у так званым "разборы" шляхты, ў прыпіскі былых шляхціцаў да розных груп падатковага саслоў'я.

І хоць "разбор" шляхты быў дэклараваны яшчэ ў 1772 г., яго рэалізацыя праводзілася марудна, непаслядоўна, асабліва з прычыны ўскладненай юрыдычнай сістэмы доказаў дваранскага паходжання. З пачатку новага стагоддзя адным са шляхоў паслаблення пазіцый дробнага дваранства было змяненне заканадаўства ў сістэме выбарных судзебных органаў. Штуршком для змянення становішча па "разбору" шляхты з'явілася паўстанне 1830-1831 гг. Разбор праводзіўся не толькі з пункту погляду стварэння адзінай эканамічнай і палітычнай прасторы, але і пашырэння фіскальнай практыкі ўрада, павелічэння колькасці плацельшчыкаў падаткаў і пастаўшчыкоў рэкрутаў.

З канца XVIII ст. дваранства Беларусі з'яўлялася актыўным удзельнікам выступленняў за аднаўленне Рэчы Паспалітай. Палітыка ўрада ў адносінах да паўстанцаў, а таксама да членаў тайных гурткоў да 30-х гадоў была дваістай. Удзельнікі найбольш масавых з іх (паўстанне Т.Касцюшка, паход Напалеона 1812 г.) практычна засталіся без пакарання. Гэтым урад спрабаваў прыцягнуць на свой бок вышэйшае саслоўе беларускіх губерняў. Адначасова адбываўся працэс абмежавання праў і прывілей мясцовай шляхты. У выніку яе становішча пагоршылася, а яе імкненне да аднаўлення Рэчы Паспалітай узмацнілася.

Значным было паўстанне 1830—1831 гг. Не выпадкова на прадстаўнікоў дробнай шляхты ў першую чаргу абрушыліся рэпрэсіі. Арышты, высылка ва ўнутраныя губерні імперыі, сакрэтны нагляд паліцыі, цэнзура асабістай перапіскі сталі традыцыйнымі мерамі "супакойвання" шляхты. Пазіцыя беларускага дваранства ў ходзе падзей 1830—1831 гг. заставіла ўрад Мікалая I перагледзець адносіны да сялянства і пачаць палітыку депаланізацыі Беларусі.

Спецыяльныя ўказы ўрада датычыліся і яўрэйскага насельніцтва. Указам ад 23 чэрвеня 1794 г. устанаўлівалася мяжа яўрэйскай аселасці на тэрыторыі беларускіх, літоўскіх і часткова ўкраінскіх губерняў. У гарадах гэтых губерняў яўрэям дазвалялася сяліцца, займацца рамяством і гандлем (займацца земляробствам ці набываць землі ім не дазвалялася). Яны маглі запісвацца ў мяшчанскія і купецкія саслоўі з умовай, што будуць плаціць дзяржаўныя падаткі ў двайным памеры ў параўнанні з хрысціянскім насельніцтвам.

2. Рэформы 30-х – 40-х гадоў XIX ст.

Пасля паўстання 1830-1831 гг. урад пачаў глядзець на сялян як на сваіх саюзнікаў, пастараўся прыцягнуць іх на свой бок. Адным з такіх пачынанняў была рэформа кіравання казённымі маёнткамі і дзяржаўнымі сялянамі. Яна праводзілася па праекту створанага ў 1837 г. міністэрства дзяржаўных маёмасцей. У адрозненне ад вялікарасійскіх губерняў, дзе яна тычылася толькі арганізацыі кіравання казённымі маёнткамі і дзяржаўнымі сялянамі, рэформа П.Д. Кісялёва на Беларусі складалася з трох частак: рэформы сістэмы кіравання; палітыкі "апякунства" ў адносінах да сялян; шэрагу аграрных мерапрыемстваў, вядомых пад назвай "люстрацыі дзяржаўных маёмасцей". Рэформа пачалася з перабудовы апарату кіравання дзяржаўнай вёскай. У аснову заснавання ніжэйшых ступеняў кіравання была пакладзена "Устанаўленне аб кіраванні дзяржаўнымі маёмасцямі ў губернях" (1838 г.)

28 снежня 1839 г. для заходніх губерняў было выдадзена спецыяльнае "Палажэнне аб люстрацыі дзяржаўных маёмасцей заходніх губерняў і Беларускай вобласці". Замест чатырохступеннай сістэмы мясцовага кіравання, якая была ўведзена ў расійскіх губернях, на Беларусі ўстанаўлівалі тры адміністрацыйныя ступені: губерня—акруга—сельская ўправа. Функцыі валасной адміністрацыі былі размеркаваны паміж часовымі ўладальнікамі і сялянскімі выбарнымі. Новая адміністрацыя ўвяла жорсткі кантроль за часовымі ўладальнікамі, узняла статус сельскіх абшчын. Другой часткай рэформы стала палітыка "апякунства" над дзяржаўнымі сялянамі. Яна прадугледжвала арганізацыю харчовай дапамогі сялянам, праз спецыяльна перабудаваныя запасныя хлебныя магазіны, распрацоўку мер на выпадак неўраджаяў і масавых эпідэмій. Ставілася пытанне аб арганізацыі розных агранамічных мерапрыемстваў, пачатковага навучання дзяржаўных сялян, першай медыцынскай дапамогі, развіцця сістэмы страхавання, барацьбы з п'янствам, актывізацыі гандлю. Аднак недахоп сродкаў, жаданне палепшыць сялянскі быт цалкам за кошт сялян звужалі рамкі рэформ, перашкаджалі здзяйсненню планаў рэфарматараў.

Галоўнай часткай рэформ П.Д. Кісялева з'явілася люстрацыя дзяржаўнай маёмасці. Яна ставіла тры мэты: "прывядзення ў святдомасць" дзяржаўную маёмасць, выраўноўванне гаспадарчага ўзроўню сялян шляхам скасавання малазямелля і рэгламентацыі павіннасцей сялян, павышэння плацежаздольнасці дзяржаўнай вёскі.

На першым этапе правядзення рэформ (да 1844 г.) урад спрабаваў вырашыць праблему шляхам пераразмеркавання зямельнага фонду паміж дзяржаўнымі маёнткамі і перасялення часткі сялян у больш забяспечаныя зямлёй губерні Расіі.

Люстрацыйныя камісіі павінны былі скласці інвентарныя вопісы казённых маёнткаў, вызначыць гаспадарчае становішча сялян, памеры сялянскіх надзелаў і павіннасцей. Сяляне дзяліліся на чатыры разрады: цяглых, якія мелі не менш дзвюх галоў буйной рагатай жывёлы; паўцяглых, якія мелі адну галаву працоўнай жывёлы; агароднікаў (халупнікаў), якія мелі хату з агародам, але былі пазбаўлены надзела на полі; бабылёў (кутнікаў) — беззямельных і бяздомных сялян. Закон прадугледжваў, "...каб усе сяляне перайшлі ў разрад цяглых, або, на крайні выпадак, паўцяглых гаспадароў, змяншаючы па магчымасці колькасці такіх, якія не маюць вясковай гаспадаркі і належаць да класа бабылей". Рэалізацыя гэтага палажэння патрабавала наяўнасці запаснога зямельнага фонду, а таксама правядзення ўсеагульнага перадзелу зямлі ў казённых маёнтках. Абмежаванасць зямельнага фонда прымусіла ўсталяваць невысокі зямельны надзел на рэвізскую душу ў памеры трох дзесяцін і адной дзесяціны сенакосу. Відавочна, што такі надзел быў недастатковым для забеспячэння пражытачнага мінімуму сялян, але быў большым за дарэформенны.

Люстрацыя рэгламентавала павіннасці дзяржаўных сялян Беларусі. За выключэннем даніны захоўваліся ўсе формы раней існуючых павіннасцей, але былі дакладна акрэслены іх памеры і нават усталяваны памеры штодзённых урокаў. Рэформа не адмяніла асноўную паншчынную павіннасць, але ў далейшым прадугледжвалася перавесці дзяржаўных сялян на аброк, што і пачало ажыццяўляцца ў 1844 г. Шматлікія павіннасці адымалі ў сялян амаль палову іх працоўнага часу (замест 1/3 па закону). Люстрацыя істотна абмежавала самавольства часовых гаспадароў і арэндатараў, паставіла іх пад большы кантроль дзяржаўных чыноўнікаў.

З 1844 г. урад мяняе напрамак рэформ: фальваркова-прыгонная сістэма ва ўсіх дзяржаўных маёнтках знішчаецца. Дзяржаўныя сяляне паскоранымі тэмпамі пераводзяцца на пазямельны аброк. З фальварковых зямель ім былі зроблены прырэзкі да надзелаў. Да канца 1857 г. на аброк былі пераведзены ўсе маёнткі Мінскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Віцебскай губерняў. Была знішчана ў іх і сістэма часовага ўладання.

Рэформа кіравання дзяржаўнымі сялянамі суправаджалася важнымі гаспадарчымі і адміністрацыйнымі пераўтварэннямі, садзейнічала істотнаму паляпшэнню становішча дзяржаўных сялян. У выніку рэформы агульная плошча надзельнага фонду павялічылася на 10,73%. Але гэта мала што змяніла ў забеспячэнні сялян зямлёй, бо за гады рэформы колькасць рэвізскіх душ

узрасла на 38,5%. Асабліва значныя перамены адбыліся ў прававым статусе дзяржаўных сялян. За імі прызнаваліся правы атрымання спадчыны, уласнасці, занятак гандлем і промысламі.

Рэформа Кісялёва насіла буржуазны характар. Перавод на аброк спрыяў паскарэнню маёмаснай дыферэнцыяцыі, працэсу першапачатковага накаплення капіталу, вызваліў працоўныя рукі для капіталістычнай вытворчасці, стымуляваў рост гарадоў, з'явіўся адным з падрыхтоўчых мерапрыемстваў урада па вырашэнню аграрнага пытання ў Расіі.

З сакавіка 1840 г. П.Д. Кісялёў пачаў падрыхтоўку інвентарнай рэформы з мэтай падцягнуць узровень памешчыцкай вёскі да дзяржаўнай. У 1844 г. быў створаны Камітэт заходніх губерняў для выпрацоўкі "Правілаў для кіравання маёнткамі па зацверджаных для гэтага інвентарах". Былі складзены інвентары-апісанні памешчыцкіх маёнткаў з дакладнай фіксацыяй сялянскіх надзелаў і агульнай для ўсіх маёнткаў колькасці паншчынных дзён.

Увядзенне ў дзеянне перагледжаных і зноў складзеных інвентароў пачалося ў Беларусі з 1845 г. Для цяглавай сялянскай гаспадаркі, у залежнасці ад колькасці і якасці зямлі, у маёнтках устанаўліваліся надзелы памерам ад 4 да 9 дзесяцін. Такая гаспадарка павінна была адпрацаваць на паншчыне 3 дні з канём (мужчынская паншчына) і 1 дзень без каня (жаночая паншчына). Падводная павіннасць заставалася, але павінна была выконвацца не звыш паншчыны, а за кошт паншчынных дзён. Памешчыкам забаранялася самавольна ўстанаўліваць згонныя дні, а таксама абкладаць сялян "данінай" — натуральнымі паборамі. Аднак памешчыкі рашуча сталі на абарону сваёй уласнасці, усяляк перашкаджалі перагляду старых і складанню новых інвентароў. Уваходзячы ў склад інвентарных камітэтаў, яны дабіваліся для многіх маёнткаў не толькі захавання былых прыгонніцкіх павіннасцей, але і ў шэрагу выпадкаў іх павелічэння. Асцерагаючыся абвастрэння адносін з мясцовымі памешчыкамі, урад асабліва не падганяў іх. Да 1857 г. перагледжаныя і зноў складзеныя інвентары былі ўведзены ў дзеянне толькі у 1/10 частцы памешчыцкіх маёнткаў Беларусі. А ў сувязі з падрыхтоўкай сялянскіх рэформ неабходнасць ва ўвядзенні інвентароў зусім адпала.

Рэформы 30-50-х гг. захавалі дваранскую накіраванасць. Прынцыпы рэфарміравання дзяржаўнай вёскі былі прызнаны памешчыкамі празмерна радыкальнымі. Сацыяльна-прававое становішча памешчыцкіх сялян змянілася мала. І пасля правядзення рэформ феадальная ўласнасць заставалася пакуль некранутай.

3. Канфесіянальная палітыка.

Асноўным зместам канфесіянальнай палітыкі на тэрыторыі Беларусі было аднаўленне страчаных пазіцый праваслаўя. Аднак формы і метады дасягнення галоўнай мэты пры Аляксандры I і Мікалаі I былі неаднолькавымі. Нягледзячы на сваё пануючае становішча ў эпоху імператара Аляксандра I праваслаўная царква знаходзілася ў цяжкім матэрыяльным і маральным стане. Веруючымі ў асноўным былі прыгонныя сяляне, бедная шляхта і мяшчане. Дваранства, пераважна каталіцкае, мала клапацілася пра ўладкаванне праваслаўных

прыходаў. Больш таго, пачасціліся выпадкі пераводу праваслаўных у каталіцызм, уз'яднанне уніятаў з праваслаўем спынілася. Шырокай свабодай карысталася каталіцтва і нават пратэстантызм. З дазволу імператара па ўсёй Беларусі зацвярджаліся езуіцкія місіі. Полацкая езуіцкая калегія загадам ад 12 студзеня 1812 г. была ўзведзена ў ранг акадэміі з правамі ўніверсітэта. Толькі пасля вайны 1812 г., у ходзе якой выявілася супрацоўніцтва каталіцкага духавенства з напалеонаўскай адміністрацыяй, езуіты былі выдвараны з Расіі, а іх маёмасць канфіскавана. Тады ж была скасавана і Полацкая акадэмія.

Актывізацыя каталіцызму адбілася на становішчы уніяцкай царквы Беларусі. Раз'язджаючы па уніяцкіх прыходах, каталіцкія ксяндзы абвешчалі, што быццам ёсць прадпісанне расійскага ўрада неадкладна далучыць уніятаў да католікаў. Былі выпадкі гвалтоўнага захопу католікамі ўніяцкіх храмаў. Значную шкоду аўтарытэту уніяцкай царквы нанеслі базylieйне, прыхільнікі далейшай лацінізацыі царкоўнай уніі. Польская гісторыя, мова і літаратура былі асноўнымі прадметамі базylieйанскіх школ. У выніку пастаянных скаргаў іерархаў уніяцкай царквы ў Санкт-Пецярбург у 1805 г. каталіцкая калегія была падзелена на два дэпартаменты, каталіцкі і уніяцкі, а ў 1830 г. было забаронена схіляць уніятаў да каталіцтва. Аднак барацьба ўнутры самой уніяцкай царквы паміж базylieйянамі і белым духавенствам, прыхільнікамі яе "чысціні", не спыняліся. У 1822 г. міністр духоўных спраў і народнай асветы князь А. Галіцын прапанаваў уніяцкаму дэпартаменту закрыць базylieйянскія манастыры, якія знаходзіліся ў населеных пунктах з праваслаўным насельніцтвам. У выніку ў Беларускай базylieйянскай правінцыі засталася 18 манастыроў, у Літоўскай — 12. Уніяцкаму духавенству было перададзена каля 600 душ сялян і больш за 14 тыс. дзесяцін зямлі.

У адрозненне ад свайго старэйшага брата Мікалай I шукаў у праваслаўнай царкве апору для сваёй палітыкі. У мэтах павышэння прэстыжу праваслаўнай царквы, адукацыйнага ўзроўню духавенства ў канцы 20-х – пачатку 30-х гг. ім была праведзена царкоўная рэформа, якая карэнным чынам змяніла становішча праваслаўнай царквы ў Расійскай імперыі. Мяняецца становішча праваслаўнай царквы і ў Беларусі. Яшчэ ў 1826 г. распараджэннем імператара католікам забараняецца будаваць капліцы ў мясцовасцях з праваслаўным насельніцтвам. У 1827-1830 гг. былі праведзены мерапрыемствы скіраваныя на рэфарміраванне уніяцкай царквы і збліжэнне яе з праваслаўем. Была створана асобная грэка-уніяцкая калегія, чатыры уніяцкія епархіі рэарганізаваны ў Беларускаю і Літоўскую. У базylieйянскія манастыры загадвалі прымаць толькі адных уніятаў, у практыцы богаслужэння выкарыстоўваць "мясцовы дыялект". Прадугледжвалася таксама ліквідацыя залежнасці уніяцкага духавенства ад памешчыкаў-католікаў. У аснову уніяцкага навучання была пакладзена праваслаўная сістэма навучання. У Віленскую каталіцкую семінарыю забаранялася прымаць уніятаў. Для іх была створана асобная семінарыя ў Жыровічах (1828г.). Адначасова адбывалася ачышчэнне уніяцкай царквы ад лацінскіх абрадаў.

Польскае паўстанне 1830-1831 гг. вызначыла лёс уніяцкай царквы. Для ўзмацнення пазіцый праваслаўя на Беларусі ў 1833 г. была створана Полацкая

епархія. Дзейнасць іерархаў уніяцкай царквы, прыхільнікаў уз'яднання з праваслаўем, прымае больш мэтанакіраваны і актыўны характар. Аднак паспешнасць у працэсе ўз'яднання цэркваў, якая часцяком суправаджалася няўмелымі ўчынкамі мясцовай адміністрацыі, вызывала не толькі абурэнне ўніяцкіх святароў, але і сялянскія хваляванні. Рост незадаволенасці сярод сялянства прывёў да змянення тактыкі ў справе ўз'яднання цэркваў. "Найвышэйшы наказ" ад 13 студзеня 1834 г. падпісваў праваслаўным епіскапам дзейнічаць "асцярожна і няспешна", а ўніяцкім — "асцярожна і паступова" ачышчаць уніяцкую царкву ад лацінства. У маі 1835 г. быў заснаваны Сакрэтны камітэт па справах уніяцкай царквы, у распараджэнні якога была сканцэнтравана ўся дзейнасць па ўз'яднанню дзвюх цэркваў. У студзені 1837 г. кіраванне ўніяцкай царквой перайшло да св. Сінода. Пасля смерці ўніяцкага мітрапаліта Іасафата Булгака (1838 г.) - праціўніка ўз'яднання, старшынёй грэка-уніяцкай калегіі быў прызначаны епіскап Літоўскі Іосіф Сямашка, а Беларускаю епархію ўзначаліў епіскап Васіль Лужынскі. Найбольш спакойна справа царкоўнага уз'яднання шла ў Літоўскай епархіі. З 1057 служыцеляў уніяцкай царквы за аб'яднанне выказаліся 760. У Полацкай епархіі з 680 царкоўных дзеячаў згоду далі толькі 186. Для паскарэння уз'яднання ў канцы 1838 г. у Беларусь прыбыў прадстаўнік обер-пракурора св. Сінода надворны саветнік Скрыпціцын. Разам з І. Сямашка яны дабіліся згоды большасці ўніяцкага духавенства на ўз'яднанне. 12 лютага ў Полацку епіскапамі і начальніцкім духавенствам быў падпісаны "Саборны акт" аб уз'яднанні цэркваў і напісана прашэнне на вышэйшае імя. 26 лютага І. Сямашка перадаў прашэнне і "Саборны акт" обер-пракурору св. Сінода гр. М. Пратасаву, які 1 сакавіка прадставіў іх на вырашэнне імператару. Да прашэння быў прыкладзены спіс 1 305 свяшчэннікаў, якія падтрымалі ўз'яднанне. 25 сакавіка "сінадальны ўчынак" зацвердзіў Мікалай І. Уніятам былі пакінуты тыя абрады і звычаі, якія не супярэчылі сутнасці праваслаўя. Усяго ў 1839 г. уз'ядналася каля 1 607 прыходаў і больш 1 млн. 600 тыс. чалавек. Аднак у 1839 г. унія была ліквідавана не ўсюды. Уніяты засталіся ў Холмскай епархіі. Уз'яднанне на гэтай тэрыторыі адбылося ў 1875 г.

4. Змяненні палітыкі ў галіне асветы. Культура.

Адной з важнейшых задач расійскі ўрад лічыў рэарганізацыю адукацыі, на асновах, якія б поўнасьцю адпавядалі яго інтэрэсам. Найбольш яскрава гэтыя мэты былі сфармуляваны ў запісцы беларускага генерал-губернатора князя М.Л.Хаванскага імператару Аляксандру І у 1824 годзе: "У Беларусі — пісаў ён — з часоў далучэння яе да Расійскай імперыі, адукацыя юнацтва знаходзіцца ў руках каталіцкага і уніяцкага духавенства. ...У школах манаскіх ордэнаў юнацтва навучаецца па метадах старажытных аўтараў, навукі выкладаюцца на польскай і лацінскай мовах, славеснасць абмяжоўваецца навучаннем польскай мовы, лацінскай і некаторых замежных, а расійская застаецца ў поўным зневажэнні".

Аднак зрабіць замах на пануючую ў Беларусі традыцыйную школу ўрад адразу не адважваўся, бо не жадаў абвастрэння адносін з мясцовым

дваранствам. Сістэма адукацыі Беларусі ў першай чвэрці XIX ст. была пабудавана згодна з рэформай адукацыі 1802 г., уся тэрыторыя Беларусі ўвайшла ў склад Віленскай навучальнай акругі (1803-1824 гг.), якую ўзначальваў князь А.Чартарыйскі. Навучальная акруга мела поўную самастойнасць і кіравалася "Статутам, ці Агульнымі пастановамі Віленскага ўніверсітэта і вучылішчаў яго акругі" (1803 г.) і "Падпісаннем арганізацыі вучылішчаў ў акрузе імп. Віленскага універсітэта" (1804 г.). Карыстаючыся неабмежаваным даверам Аляксандра I і міністраў народнай адукацыі П.В.Завадоўскага і А.Г.Разумоўскага, апакун акругі мог смела праводзіць ідэі аднаўлення самастойнасці Польшчы, якія, па яго прызнанню, "былі альфай і амегай ўсяго майго існавання".

У аснову сістэмы адукацыі Беларусі, як і Расіі, былі пакладзены прынцыпы бессаслоўнасці, бясплатнасці навучання на ніжэйшых яго ступенях, пераемнасці навучальных праграм.

Згодна з рэформай стваралася некалькі тыпаў навучальных устаноў. Пачатковая школа была прадстаўлена аднакласнымі прыхадскімі вучылішчамі для ніжэйшых саслоўяў. Сярэдняю адукацыю давалі павятовыя вучылішчы і гімназіі. У першыя дзесяцігоддзі XIX ст. у Беларусі дзейнічала сетка вучылішчаў пры каталіцкіх і базыліянскіх манастырах. Яны давалі сярэдняю адукацыю і прыраўноўваліся да павятовых вучылішчаў і гімназій. Аднак іх колькасць на працягу першай трэці XIX ст. паступова скарачалася, а ў 1832 г. у сувязі з закрыццём каталіцкіх манастыроў яны былі пераўтвораны ў свецкія.

Вышэйшай ступенню адукацыі быў Віленскі ўніверсітэт з 4 факультэтамі: маральных і палітычных навук, фізіка-матэматычным, медыцынскім, літаратурным і вольных мастацтваў, а таксама настаўніцкай і духоўнай семінарыямі. Меліся бібліятэка, батанічны сад, астранамічная абсерваторыя, анатамічны музей, лабараторыі. Першымі рэктарамі ўніверсітэта былі браты І. і Я.Снядэцкія. У функцыі ўніверсітэта ўваходзіла таксама арганізацыя навучальнага працэсу ў навучальнай акрузе наогул. Універсітэт павінен быў распрацоўваць навучальныя праграмы, выпускаць падручнікі, прызначаць настаўнікаў у гімназіі і вучылішчы. З 1805 г. ўніверсітэт выдаваў штомесячны навукова-літаратурны часопіс "Dziennik Wilenski" і быў своеасаблівым цэнтрам культурнага жыцця края, вакол якога згуртоўвалася мясцовая інтэлігенцыя.

Гімназіі Віленскай навучальнай акругі мелі 6 класаў, павятовыя вучылішчы — 3. Адначасова са свецкімі павятовымі вучылішчамі ў Беларусі меліся 6-класныя манастырскія павятовыя вучылішчы з гімназічным курсам, выпускнікі якіх мелі права паступаць ва ўніверсітэт. У 1824 г. у Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай, Мінскай і беларускіх паветах Віленскай губерняў налічвалася 32 сярэднія школы і каля 130 пачатковых школ. Выкладанне ў навучальных установах вялося на польскай мове, руская мова выкладалася як адна з вучэбных дысцыплін.

Раскрыццё ў 1823 г. тайных таварыстваў у навучальных установах Віленскай акругі дазволіла расійскім уладам распачаць працэс дэпаланізацыі сістэмы асветы Беларусі. Дзеля гэтага праводзіўся перагляд праграм і падручнікаў, забаронялася заснаванне любых таварыстваў. Па плану новага

папачыцеля акругі М.Навасільцава пачалася ліквідацыя павятовых вучылішчаў з гімназічным курсам навук. Толькі два з іх – у Гродна і Жыровічах атрымалі статус гімназій. А 8 астатніх былі пераўтвораны ў звычайныя павятовыя вучылішчы, выпускнікі якіх не мелі права вучыцца ва ўніверсітэце. Па-іншаму разгортваліся падзеі ў Віцебскай і Магілёўскай губернях, навучальныя ўстановы якіх у 1824 г. былі перададзены ў падпарадкаванне Пецябургскай навучальнай акругі. Але аб'яднання мясцовай сістэмы асветы з расійскай не адбылося.

Важным элементам школьнай справы на беларускіх землях была дзейнасць езуіцкіх навучальных устаноў і асабліва Полацкай акадэміі, якая адкрылася ў 1812 г. Яна мела факультэты моў, вольных навук (філасофія, прыродазнаўчыя і грамадзянскія), тэалогіі. Да самага свайго закрыцця ў 1820 г. акадэмія была фактычна цэнтрам вышэйшай каталіцкай адукацыі ўсёй Расіі. Сярэдняя каталіцкая адукацыя Беларусі першай чвэрці XIX ст. была прадстаўлена Галоўнай духоўнай семінарыяй пры Віленскім універсітэце і Полацкай уніяцкай семінарыяй.

5. Заканадаўства. Камітэт па справах заходніх губерняў і яго дзейнасць.

Палітыка ў галіне заканадаўства была непарыўна звязана з агульным зместам палітычнага курсу Расійскага ўрада.

Адносіны самаўладства да пануючага саслоўя былі лаяльнымі, але ў шляхецкай свядомасці жыла ідэя былой незалежнасці Вялікага княства Літоўскага, якая яскрава адлюстроўвалася ў так званым літвінскім патрыятызме. Расійскі ўрад дакладна рэагаваў на гэту асаблівасць менталітэту мясцовага дваранства і па-рознаму падыходзіў да вырашэння амаль усіх найбольш істотных праблем былога Вялікага княства і асабліва Польшчы. Напярэдадні вайны з Францыяй імператару Аляксандру I неабходна было забяспечыць падтрымку з боку дваранства Літвы і Беларусі. Таму імператар істотна знізіў падаткі, які паступалі ў казну з Вялікага княства Літоўскага, і выказаў жаданне аднавіць яго цэласнасць пад эгідай Расіі. Па даручэнню імператара у 1811 г. магнаты М.Агінскі, К.Любецкі, К.Пляцер, К.Любамірскі, С.Грабоўскі склалі праект "Палажэння аб кіраванні аўтаномным Вялікім Княствам Літоўскім", у склад якога павінны былі увайсці ўсе тэрыторыі, што адышлі да Расіі ад былой Рэчы Паспалітай. Першым крокам на шляху да аўтаноміі павінна было быць абвешчэнне маніфеста Вялікага княства Літоўскага. Прадугледжвалася таксама паступовае на працягу 10 гадоў, асабістае вызваленне сялян ад прыгоннай залежнасці. Відаць у гэтай сувязі трэба разглядаць публікацыі на польскай і рускай мовах у 1811 г. "Статута Вялікага Княства Літоўскага" з польскага выдання 1786 г.

Акрамя ідэі аўтаноміі Вялікага княства Літоўскага Аляксандр I меў і іншы план, прапанаваны князем А.Чартарыйскім. Мелася на ўвазе аднавіць усё Каралеўства Польскае ў межах 1772 г., не звяртаючы ўвагі на княства. Гэты план падтрымліваўся большасцю польскай і апалячанай шляхты Літвы і Беларусі. Аднак дыялог з дваранствам не атрымаўся. Ажыццяўленне праектаў зацягвалася, а вайна з Напалеонам карэнным чынам змяніла становішча

Беларусі. Тым не менш, праца над новым выданнем Статута працягвалася. У выданні 1811 г. былі зроблены памылкі. Пераклад быў выкананы з польскага тэксту, а не з арыгінала, 17 лістапада 1828 г. камітэт міністраў прыняў рашэнне стварыць камісію для перакладу і выдання Статута 1588 г. на рускай і старажытнабеларускай мовах, а таксама яго польскага перакладу 1614 г. Праца камісіі была закончана ў 1834 г. Аднак паўстанне 1830-1831 гг. поўнасьцю пахавала ідэю аўтаноміі. Урадам імператара Мікалая I была распрацавана праграма зліцця далучаных зямель з імперыяй. Яна поўнасьцю супадала з новым курсам самадзяржаўя на ўніфікацыю агульнарасійскага заканадаўства, якое знайшло адлюстраванне ў кадыфікацыі законаў Расійскай імперыі. Важным мерапрыемствам у гэтым напрамку было ўвядзенне ўказам ад 1 студзеня 1831 г. расійскага заканадаўства ў Магілёўскай і Віцебскай губернях, а таксама адмена 25 чэрвеня 1840 г. дзейнасці Статута Вялікага княства Літоўскага на тэрыторыях Мінскай, Віленскай, Гродзенскай губерняў і Беластоцкай вобласці. У 1840-1842 гг. урадам былі праведзены шэраг мерапрыемстваў па упарадкаванню мясцовага справаводства. Яго вынікам стаў указ 18 ліпеня 1840 г., які прадпісваў замест агульнага наймення Беларускі і Літоўскіх губерняў выкарыстоўваць іх асобныя назвы: Віцебская, Магілёўская, Віленская і Гродзенская. Мінская губерня афіцыйна не адносілася ні да Беларускіх, ні да Літоўскіх. Урад Мікалая I паступова замяняў назвы "Украіна" і "Літва" на Паўднёва-Заходні і Паўночна-Заходні край. Назва "Беларусія" і "беларускі" край, як і "Маларасія", "маларасійскі" і "Вялікарасія", "вялікароскі" афіцыйна не выключаліся з дзяржаўнага і афіцыйнага ўжытку паколькі мелі агульны карань «рос», які сведчыў, з пункту гледжання ўрада, аб адзінстве паходжання «трох плямён рускага народа». У 1840 г. поўнасьцю адменена дзеянне Літоўскага Статута. Расійскае заканадаўства распаўсюджвалася на ўсю тэрыторыю Беларусі. Дзяржаўнае справаводства і выкладанне ў вышэйшых навучальных установах павінна было весціся на рускай мове. У 1832 г. створаны "Асабовы камітэт па справах заходніх губерняў", які павінен быў распрацоўваць і ажыццяўляць план пашырэння расійскага дваранскага землеўладання і адпаведныя меры ў галіне кіравання, суда, асветы, культуры. У мясцовыя адміністрацыйныя органы пачалі прызначацца пераважна расійскія чыноўнікі.

Указами ад 11 мая і 11 чэрвеня 1832 г. польская мова ў судовай справе заменена на рускую.

Лекцыя 5. Грамадска-палітычнае жыццё.

1. Ажыўленне, характар і склад ўдзельнікаў грамадска-палітычнага руху.
2. Тайныя таварыствы і іх дзейнасць.
3. Дзекабрысты і Беларусь.
4. Шляхецкае паўстанне 1830-1831гг: прычыны, мэты, вынікі.
5. Дэмакратызацыя грамадскага руху.

1. Ажыўленне, характар і склад ўдзельнікаў грамадска-палітычнага руху.

У другім дзесяцігоддзі XIX ст. на Беларусі, як і ў іншых заходніх губернях, значна ўзмацніўся грамадска-палітычны рух. Ён развіваўся пад уплывам рэвалюцыйных падзей у Заходняй Еўропе, расійскай рэвалюцыйнай думкі і польскіх нацыянальна-вызваленчых ідэй.

Падзеі, звязаныя з войнамі Напалеона і ўдзел у іх шляхты, надалі значны імпульс грамадска-палітычнаму жыццю ў заходняй ускраіне Расійскай імперыі. Адным з цэнтраў яго заставалася Вільня. Няўдалыя спадзяванні мясцовага насельніцтва на адраджэнне ВКЛ і РП не знізілі яго антырасійскіх настрояў. Студэнцтва ўніверсітэта стварала спрыяльнае асяроддзе для фарміравання нацыянальнай свядомасці, вольналюбівых ідэй. Так, члены «Таварыства шубраўцаў» (гультаёў) ставілі на мэце з дапамогай сатыры змагацца за высокамаральнага чалавека. Таму ж служыла іх газета «Ведамасці брукавыя».

1 кастрычніка 1817 г. было створана «Таварыства сяброў карыснай забавы», якое крыху пазней пры ўдзеле Я. Чачота і Т. Зана было рэарганізавана ў «Таварыства філаматаў» (тых, хто імкнецца да ведаў). Усе ўдзельнікі імкнуліся шляхам адукацыі прынесці карысць Айчыне, якой лічылі РП. Філаматы вывучалі працы асветнікаў, гісторыю і духоўную культуру роднага краю. Яны пісалі творы па навуковых праблемах, літаратурныя сачыненні, вялі дыскусіі аб прачытаных кнігах. Пад уплывам прафесара ўніверсітэта І. Лялевеля члены таварыства захапіліся грамадска-палітычнай тэматыкай. Да іх далучыліся будучыя змагары за незалежную РП І. Дамейка, М. Рукевіч і інш.

У 1820 г. па ініцыятыве найбольш актыўных філаматаў – А. Міцкевіча, Я. Чачота і Т. Зана было створана так званае «Таварыства прамяністых», у якое ўвайшло 168 чал. Паводле статуту, яно мусіла клапаціцца аб павышэнні маральнага і інтэлектуальнага ўзроўню студэнтаў. Увага да яго з боку гарадской моладзі ўзрасла да такой ступені, што будынак універсітэта стаў для «прамяністых» цесным. І прамяністыя, і іх прыхільнікі карысталіся дасягненнямі народнай культуры, папулярызавалі гістарычнае мінулае і г. д. Такім чынам, іх дзейнасць выйшла далёка за межы ўніверсітэта, што паслужыла фармальнай падставай для яе перапынення кіраўніцтвам універсітэта.

Але кіруючае ядро «філаматаў» і «прамяністых» утварыла новую, на гэта раз тайную суполку – «Таварыства філарэтаў» (аматараў дабрадзейнасці) пад старшынствам Т. Зана, якое дзейнічала ва ўніверсітэце з 1820 па 1823 гг. Філарэты выказвалі прыхільнасць ідэі адраджэння РП. На гэтай аснове будавалася ўся іх навукова-асветніцкая праца, прапаганда і агітацыя. У мэтах

канспірацыі таварыства падзялялася на пяць секцый, якія ў сваю складаліся з гурткоў. Кола філарэтаў пашыралася за кошт новых членаў, прычым, не толькі студэнтаў, а інтэлігентаў, прагрэсіўнай шляхты і інш. Усяго арганізацыя налічвала 200-300 чал. Такія ж таварыствы ўзніклі ў асяроддзі навучэнцаў Віцебска, Полацка і Беластока.

Яшчэ ў 1822 г. Аляксандр I выдаў указ аб забароне тайных арганізацый на тэрыторыі Царства Польскага і заходніх губерняў. У чэрвені 1823 г. пад кіраўніцтвам сенатара М. Навасільцава была створана следчая камісія ў Віленскай навучальнай акрузе. У 1823 г. паліцыя Вільні выявіла дзейнасць тайнай арганізацыі і ў выніку працяглага, больш чым год следства, пад суд трапіла 108 чал., з якіх 20 былі прыгавораны да турэмнага зняволення з далейшай ссылай (Т. Зан, А. Сузін, Я. Чачот) і да высылкі ўглыб Расіі (А. Міцкевіч).

Нягледзячы на пэўную нацыянальна-патрыятычную скіраванасць віленскіх таварыстаў, іх дзейнасць уяўляла сабой частку агульнарасійскага руху, скіраванага супраць неабмежаванага самаўладдзя і прыгнёту народу. Так, у асяроддзі рускай эліты, якой з'яўлялася дваранства, узнік моцны рух за рэфармаванне дзяржаўнага ладу і грамадскага жыцця. У далейшым яго ўдзельнікі увайшлі у гісторыю пад назвай «дзекабрыстаў». На пачатку 1820-х гг. у краіне склаліся два буйнейшыя тайныя таварыствы – Паўночнае ў Пецярбургу на чале з М. Мураўёвым і Паўднёвае – у Тульчыне (Украіна) на чале з П. Пестэлем. Размяшчэнне на тэрыторыі Беларусі расійскіх узброеных сіл (Літоўскі корпус) спрыяла ўзнікненню афіцэрскіх тайных суполак, звязаных з Паўночным або Паўднёвым таварыствамі. На Беларусі у розны час жылі і дзейнічалі М. Мураўёў, М. Лунін, Я. Абаленскі і інш.

Каб прыцягнуць польскую шляхту да сумеснай барацьбы, П. Пестэль згаджаўся на перадачу Рэчы Паспалітай Віленскай, Гродзенскай, часткі Мінскай губерняў. У распрацаванай ім «Русской правде» было запісана, што беларусы не могуць быць самастойнымі і з-за слабасці сваёй ніколі не змогуць стварыць асобнай дзяржавы.

М. Мураўёў у сваёй «Канстытуцыі» прадугледжваў федэратыўны лад Расіі ў складзе асобных тэрыторый па ўзору ЗША. Літоўска-беларускія землі планавалася ўключыць у дзве дзяржавы: Заходнюю (са сталіцай у Вільні) і Дняпроўскую (са сталіцай у Смаленску).

Члены Паўднёвага таварыства С. Мураўёў-Апостал, М. Бястужаў-Румін і іншыя, якія служылі у Бабруйску, распрацавалі план дзяржаўнага перавароту. Пачатак яго звязваўся з арыштам Аляксандра I, яго брата Мікалая і ўсёй свету ў час меўшага адбыцця наведвання імі бабруйскай крэпасці. Але «Бабруйскі план» не знайшоў падтрымкі ў змоўшчыкаў і царская інспекцыя бабруйскай крэпасці 13 верасня 1823 г. прайшла без эксцэсаў.

Свае планы адносна расійскага самаўладдзя будавала і польская шляхта. Так, у 1820-х гадах у Царстве Польскім група афіцэраў стварыла так званае «Патрыятычнае таварыства», якое мела свой Статут, Цэнтральны камітэт, а таксама 7 правінцыяльных аддзелаў, у тым ліку Літоўскі з цэнтрам у Вільні. Асноўнай мэтай усёй арганізацыі з'яўлялася адраджэнне РП у межах 1772 г. У

Літоўскі правінцыяльны камітэт уваходзілі К. Радзівіл, генерал Вайніловіч, граф Солтан і інш. Члены таварыства шукалі прыхільнікаў у Літоўскім корпусе, стваралі арсенал зброі у Вільні, але з-за правалаў у Варшаве былі вымушаны перапыніць сваю дзейнасць. Пасля разгрому паўстання на Сенацкай плошчы 14 снежня 1825 г. следству стала вядома аб кантактах дэкабрыстаў і асобныя члены Патрыятычнага таварыства былі асуджаны.

У 1821-1826 гг. у Беластоцкай і Свіслацкай гімназіях дзейнічала тайнае таварыства культурна-асветніцкага накірунку «Заране» у ліку 50 чал. на чале з Ф. Ляховічам. Яны ставілі на мэце ўдасканаленне сваіх характараў, фарміраванне грамадскіх густаў, захаванне польскай мовы, што, на іх думку, магло паспрыяць адраджэнню Рэчы Паспалітай. Каб абуджаць патрыятычныя пачуцці, «Заране» насілі прозвішчы славурых суайчыннікаў (Б. Харобрага, С. Баторыя, Ю. Панятоўскага).

У 1825 г. Ф. Ляховіч даведаўся аб існаванні ў Беластоку «Таварыства ваенных сяброў» і прыняў рашэнне наладзіць з ім сувязі. Гэтае таварыства ў складзе 45 чал. узнікла па ініцыятыве былога філамата М. Рукевіча і афіцэраў асобага Літоўскага корпуса капітана К. Ігельстрома і паручыка А. Вягеліна. Да восені 1825 г. беластоцкія «Заране» дзейнічалі сумесна з імі, а затым самастойна.

Адгалоскі паўстання сталічных дэкабрыстаў мелі месца на Беласточчыне і ў Бабруйску. Пасля няўдалай спробы сарваць прысягу Мікалаю І салдат Літоўскага піянернага батальёна 24 снежня 1825 г. у м. Браньск на Беласточчыне былі пакараны кіраўнікі і шэраговыя члены «Таварыства ваенных сяброў» Рукевіч, Вягелін, Ігельстром.

Такім чынам, тайныя таварыствы на Беларусі былі знішчаны ўладамі або перасталі існаваць па іншых прычынах. Тыя веды, духоўныя каштоўнасці і ідэі, якія прапагандаваліся філаматамі, філарэтамі, заранамі і інш., спрыялі ўмацаванню польскай нацыянальнай свядомасці і патрыятызму. Наколькі моцнымі былі наступствы дзейнасці таварыстваў, сведчылі падзеі паўстання ў Польшчы, Літве і Беларусі (1830-1831) пад лозунгам адраджэння Рэчы Паспалітай у межах 1772 г.

4. Шляхецкае паўстанне 1830-1831 гг.: прычыны, мэты, вынікі.

Праўленне новага расійскага імператара Мікалая І (1825-1855) было пазбаўлена ўсялякіх ліберальных памкненняў. Гэта хутка адчулі жыхары Царства Польскага і Заходніх губерняў Расіі, што выклікала нарастанне апазіцыйных настрояў: незадаволеныя гуртуюцца, распрацоўваюць планы вызвалення. У снежні 1828 г. у Варшаве ўзнікае "Таварыства падхарунжых", ініцыятарам стварэння якога быў П. Высоцкі; да арганізацыі далучаюцца члены раней разгромленых суполак. "Таварыства" планавала забойства Мікалая І пад час яго каранацыі ў Варшаве (май 1829) і захоп улады. Змоўшчыкі вагаліся, тэрмін выступлення некалькі разоў пераносіўся. Непасрэдны штуршок паўстанню далі рэвалюцыйныя падзеі ў Францыі (ліпень) і Бельгіі (верасень) 1830 г.

Мікалай I планаваў кінуць на задушэнне рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Еўропе армію Царства Польскага і Літоўскі асобны корпус. Аб гэтых планах стала вядома ў Варшаве і кіраўнікі апазіцыі адчулі, што далей адцягваць паўстанне нельга. Выбух адбыўся ў ноч з 28 на 29 лістапада 1830 г. у Варшаве. Курсанты школы падхарунжых захапілі арсенал, іх падтрымала большасць насельніцтва Варшавы.

Вялікі князь Канстанцін Паўлавіч, брат расійскага імператара і яго фактычны намеснік у Царстве Польскім, дзейнічаў нерашуча, а потым увогуле прыняў рашэнне аб адыходзе рускіх воінскіх кантынгентаў з тэрыторыі Царства Польскага (польскія нацыянальныя часці далучыліся да паўстання).

Сярод кіраўніцтва паўстаннем вылучаліся дзве плыні: кансерватыўна-арыстакратычная, на чале з А.Чартарыйскім, і радыкальна-дэмакратычнае крыло ("левіца"), сярод кіраўнікоў якога найбольш актыўную ролю адыгрываў І. Лялевель. Першыя імкнуліся, абапіраючыся на армію Царства Польскага і дапамогу заходнееўрапейскіх краін, дабіцца незалежнасці Рэчы Паспалітай у межах 1772 г. ці шырокай нацыянальнай аўтаноміі (уключаючай усе тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай у межах Расіі). Здзяйсненне грунтоўных сацыяльна - эканамічных пераўтварэнняў кансерватары не лічылі патрэбным. Прадстаўнікі гэтага накірунку займалі большасць уплывовых пасад у арміі, урадзе, былі большасцю ў сям'е.

"Левіца" – шляхецкія рэвалюцыянеры адлюстроўвалі інтарэсы прагрэсіўнай і рэвалюцыйнай часткі сярэдняй і дробнай шляхты, буржуазіі, студэнцка-вучнёўскай моладзі. Гэтая плынь не была кансалідаванай, яе ўплыў у сям'е, урадзе і арміі быў нязначным. У змаганні з расійскім самадзяржаўем галоўнай сілай яны лічылі польскі народ. "Левіца" трывала падкрэслівала, што змаганне ідзе не супраць рускага народа, а накіравана супраць расійскага абсалютызму, які з'яўляецца ворагам і рускага народу. Быў вылучаны лозунг "За нашу і вашу свабоду".

І правыя, і левыя ніякім чынам не ўздымалі пытання нацыянальнага вызначэння беларускага, літоўскага і ўкраінскага народаў, якія на іх думку, павінны былі ўліцца ў склад незалежнай Польшчы,

Узнаўленне шляхецкай феадальна-манархічнай Польшчы ў межах 1772 г. на ўсходзе было галоўнай, а для многіх кіраўнікоў і ўдзельнікаў – адзінай мэтай паўстання 1830-1831 г. Кіраўніцтва паўстаннем сканцэнтравалася ў руках кансерватыўных дзеячоў, якія спачатку спрабавалі наладзіць перамовы з Канстанцінам Паўлавічам і Мікалаем I, але безспяхова. 20 студзеня 1831 г. польскі сейм дэтранізаваў Мікалая I з польскага прастола.

Многія з кіраўнікоў і ўдзельнікаў паўстання разумелі неабходнасць тэрытарыяльнага пашырэння паўстання на заходнія губерні Расіі (былыя тэрыторыі Рэчы Паспалітай). Лялевель, Махнацкі і інш. настойвалі на тым, што польскай арміі неабходна пачаць рух на ўсход і дапамагчы сваім братам скінуць прыгнет расійскага царызму, але практычных захадаў у гэтым накірунку не рабілася.

На тэрыторыі Беларусі і Літвы непасрэдная і актыўная падрыхтоўка да паўстання пачынаецца ў студзені 1831 г.: вусная агітацыя, распаўсюджанне

пісьмовых адозваў, збор сродкаў і зброі. Акцэнт пры гэтым рабіўся на цяжкае становішча края, які прыгнечаны "маскалямі". Насельніцтва заклікалася ўзяць у рукі зброю і ўсёй грамадой вызваліць краіну ад рускай улады. Ніякіх канкрэтных абяцанняў наконт аблягчэння становішча найбольш прыгнечанай часткі насельніцтва – прыгоннага сялянства – не гучала.

Тым часам, у Варшаве шляхта, якая збегла туды з заходніх губерняў Расіі, аб'ядналася ў клуб "Злучаных братоў", які звярнуўся да Сейму з заявай, што беларускі, літоўскі і ўкраінскі рэгіёны далучаюцца да абавязкаў агульнай Айчыны і давяраюць свой лёс народным прадстаўнікам польскай дзяржавы.

Сейм прыняў гэтую заяву і прапанаваў уручыўшым яе прымаць удзел у сеймавых пасяджэннях (часова, да правядзення нармальных выбараў). 25 студзеня 1831 г. Варшаўскі ўрад звярнуўся з заклікам да насельніцтва Беларусі, Літвы і Ўкраіны, у якім адзначалася, што Сейм і Ўрад абвясцілі цэласнасць і незалежнасць Польшы, таму і насельніцтва ўсходніх тэрыторый былой Рэчы Паспалітай павінна прымаць актыўны ўдзел у барацьбе.

За развіццём падзей уважліва сачылі ў Пецябург і прымалі экстраныя меры. У снежні 1830 г. Заходняя Беларусь і Літва пераводзяцца на рэжым ваеннага становішча. узмацняюцца расійскія гарнізоны, татальным і больш пільным становіцца нагляд за насельніцтвам. Найбольш падазроныя асобы этапіруюцца ў глыб Расіі. адбываецца чыстка мясцовай адміністрацыі (чыноўнікі палякі і апалячаныя (каталікі) замяняюцца рускімі.) 2 снежня 1830 г. з'явіўся ўказ згодна з якім маенткі памешчыкаў, якія збеглі ў Царства Польскае, падлягалі секвестру.

На пачатку 1831 г. арганізуецца Віленскі цэнтральны паўстанцкі камітэт. У яго склад увайшлі губернскі маршал С. Шумскі, гісторык М. Балінскі, паэт А. Гарэцкі і інш. Большасць членаў камітэта прытрымлівалася памяркоўна-кансерватыўных поглядаў. Камітэт прызнаваў вяршэнства Варшаўскага ўрада і не праяўляў асаблівай ініцыятывы; дарэчы. дзейнічаць інакш яму было цяжка з-за пільнага нагляду з боку расійскіх улад. Сярод яго канкрэтных спраў: збор грашовых сродкаў на мэты паўстання, арганізацыя майстэрні па вырабу зброі. спробы каардынацыі дзейнасці павятовых камітэтаў (пад час паўстання).

К вясне 1831 г. на Беларусі і Літве склалася вельмі напружаная палітычная сітуацыя. Перадыслакацыі расійскіх вайсковых кантынгентаў, рэквізіцыі на патрэбы вайны вядуць к пагаршэнню і так дрэннага становішча большасці насельніцтва. Узбуджальна дзейнічалі чуткі аб поспехах польскай арміі (часам перабольшаныя). Да таго ж, у многіх рэгіёнах Беларусі і Літвы не было значных рускіх вайсковых сіл, якія рушылі далей на захад. Гэтыя абставіны садзейнічалі таму, што шляхта Віленшчыны і Міншчыны палічыла, што настаў зручны момант для паўстання.

Узброенае выступленне на Беларусі ахапіла ў першую чаргу Ашмянскі. Браслаўскі і Свенцянскі паветы Віленскай, Вілейскі і Дзісенскі паветы Мінскай губерняў. Агульнага кіраўніцтва не існавала, практычна адсутнічала і каардынацыя дзеянняў; звычайна рух абмяжоўваўся тэрыторыяй павета.

У выпадку перамогі і авалодання цэнтрам павета (звычайна там знаходзіліся невялікія рускія інвалідныя каманды), шляхта абіралася павятовы

ўрад, кіраўніка ўзброенымі сіламі, іншыя органы ўлады. Кіруючыя пасады, у большасці, займалі прадстаўнікі буйной і сярэдняй шляхты, якія і пры расійскім рэжыме выконвалі розныя адміністрацыйна-распараджальныя функцыі.

Паўстанцкія ўлады неадкладна абвешчалі акты паўстання, прыводзілі насельніцтва да прысягі, абвешчалі набор рэкрутаў: шляхце, далучыўшайся да паўстання, гарантавалася захаванне ўсіх саслоўных і маемасных правоў.

Сяляне і мяшчане заклікаліся рашуча ўзяцца за зброю і адстойваць "сваю" новую ўладу. Вольныя ад вайсковых абавязкаў павінны былі падпарадкавацца сваім памешчыкам і адміністрацыі, выконваць звычайныя павіннасці. У выпадку непадпарадкавання памешчыкам і адміністрацыі вінаватых чакалі жорсткія пакаранні. Каталіцкае і ўніяцкае духавенства павінна было схіляць насельніцтва да змагання супраць рускіх і да паслушэнства сваім уладарам і паўстанцкім уладам. За невыкананне рэкруцкіх набораў уласнікам сялян пагражалі пакаранні, уключаючы смяротную кару. Такім чынам мяркавалася стварыць шматлікае паўстанцкае войска. Так, на тэрыторыі Вілейскага і Свенцянскага паветаў - да 15 тыс. чал.

Гэтыя планы засталіся, у большасці, нерэалізаванымі, бо сутыкнуліся з нежаданнем сялянства, а таксама сабатажам значнай часткі буйных і сярэдніх памешчыкаў, якія не жадалі пазбавіцца працоўных рук. На тэрыторыі пяці раней узгаданых паветаў Віленскай і Мінскай губерняў у паўстанні прыняло ўдзел каля 10 тыс. чалавек.

Паўстанцкі рух на Беларусі меў пераважна рэйдавы характар. Паўстанцы ў зручны момант захоплівалі цэнтр павета, іншыя населеныя пункты. Пры набліжэнні царскіх войскаў інсургенты часам аказвалі жорсткае супраціўленне, у шэрагу выпадкаў пакідалі месцы дыслакацыі без супраціўлення і рэтыраваліся ў бяспечныя месцы. Сяляне ў большасці сваёй не спачувалі паўстанню, бо не бачылі ў ім для сябе ніякай карысці. Многія з іх аказаліся ўцягнутымі ў паўстанцкі рух пад пагрозай карных санкцый. Пры зручным моманце частка іх кідае паўстанцкія атрады і накіроўваецца да хаты ці хаваецца ў лесе, дзе часам аб'ядноўваюцца і пачынаюць змагацца з памешчыкамі-прыгнятальнікамі, не робячы аніякай розніцы паміж рускімі і "сваімі" прыгоннікамі.

Рэальная пагроза паўстання існавала і ў іншых беларускіх губернях, але шмат дзе шляхта вымушана была адмовіцца ад яго, бо апынулася перад пагрозай сялянскага паўстання; у шэрагу выпадкаў памешчыкі нават звярталіся да расійскіх улад з хадайніцтвам аб прысылцы ў іх маенткі вайсковых каманд.

Расійскія ўлады прымаюць экстраныя і рашучыя захады, каб не дапусціць з'яднання шляхецкага руху з сялянскім, выкарыстоўваюць традыцыйны рэцэпт: "падзяляй і пануй". 3 красавіка 1831 г. з'явіўся ўказ, якім прадугледжвалася падсуднасць шляхціцаў-паўстанцаў ваеннаму суду з наступнай канфіскацыяй іх маемасці. Сялянам абяцалася прабачэнне, калі яны дабраахвотна складуць зброю і вярнуцца дамоў.

На Беларусь і Літву ўводзяцца дадатковыя вайсковыя кантынгентны, фарміруецца спецыяльная рэзервовая армія, прызначаная для падаўлення паўстання ў Віленскай і Мінскай губернях і засцярогі ад перакідвання руху на

ўсход: на тэрыторыю Віцебшчыны і Магілёўшчыны. Значная роля ва ўціхамірванні належыць генерал-паліцмайстару і генерал-квартэрмайстару рэзервовай арміі М. Мураўеву, які быў добра знаёмы з сітуацыяй на Беларусі. У выніку, у канцы мая паўстанцкі рух на Віленшчыне і Міншчыне быў падаўлены. Адначасова разгараецца новы ачаг паўстання на Гродзеншчыне ў Белавежскай пушчы. Мясцовыя жыхары і раней прымалі ўдзел у паўстанні (на тэрыторыі Царства Польскага). На Гродзеншчыне рух супаў з прыходам на Беларусь з Польшчы экспедыцыйных атрадаў, да якіх далучаюцца мясцовыя жыхары (іх налічвалася каля 1000 чал.). Дзейнасць белавежскіх паўстанцаў сур'езна пагражала камунікацыям расійскай арміі, перашкаджала яе дзеянням на тэрыторыі Польшчы, таму прымаюцца экстранныя і рашучыя меры.

2 мая 1831 г. у Варшаве на сеймавым пасяджэнні вырашана, што шляхта заходніх губерняў павінна мець прадстаўніцтва ў Сейме (1 дэпутат ад павета). Варшаўскі нацыянальны ўрад прымае рашэнне аб накіраванні на тэрыторыю Беларусі і Літвы рэгулярных польскіх войскаў для дапамогі мясцовым паўстанцам і актывізацыі іх дзейнасці. 19 мая 1831 г. атрад генерала. Д. Хлапоўскага (820 афіцэраў і інструктараў) рушыў на Беларусь цераз Белавежскую пушчу. Пад час рэйда Хлапоўскі выдае адозвы з заклікамі да насельніцтва аб удзеле ў паўстанні, што знаходзіла водгук у часткі шляхты, студэнцтва і вучнёўскай моладзі, афіцэраў і салдат Літоўскага асобнага корпусу. Сяляне практычна праігнаравалі заклікі, бо ў іх не ўтрымлівалася ніякіх абяцанняў аблегчыць іх становішча.

Цераз Беларусь, колькасна ўзросшы атрад генерала. Д. Хлапоўскага накіраваўся да Вільні, дзе адбылося яго злучэнне з мясцовымі паўстанцамі і з другім экспедыцыйным корпусам польскіх войскаў пад кіраўніцтвам генерала. А. Гелгуда. Інсургенты ставілі мэтай захоп Вільні.

19 чэрвеня каля Вільні адбылося рашучае сражэнне. Рускія войскі без асаблівых цяжкасцей адбілі атакі паўстанцаў, а потым перашлі ў контрнаступленне. Паўстанцы адступаюць, сярод іх пачынаецца дэмаралізацыя і дэзерцірства. Рэшткі экспедыцыйных атрадаў і мясцовых паўстанцаў рэціруюцца з Беларусі, частка іх пераходзіць у Прусію і там інтэрніруюцца. Толькі войскі ген. Г. Дэмбінскага здолелі адысці на тэрыторыю Польшчы і працягнулі змаганне. Разам з імі адышлі і навагрудскія паўстанцы пад кіраўніцтвам павятовага маршала Ю. Кашыца.

У чэрвені – ліпені паўстанцкі рух разгарнуўся ў Мазырскім, Рэчыцкім і Пінскім паветах. Арганізатарамі і кіраўнікамі былі мясцовыя памешчыкі Ф. Кеневіч, Т. Пуслаўскі, а колькасць паўстанцаў склала каля 1300 чал., але дасягнуць нейкіх рэальных поспехаў яны не здолелі.

У першай палове жніўня паўстанне фактычна зышло на нет. У верасні ў лясах Заходняй Беларусі і Літвы заставаліся беглыя сяляне, частка найбольш актыўных удзельнікаў, кіраўнікоў, якія не маглі разлічваць на літасць. Сяляне ж вядуць антыфеадальную барацьбу.

Па характару паўстанне 1830-1831 гг. было шляхецкім, кіравалася польскай і апалячанай шляхтай, якая з'улялася галоўнай рухаючай сілай. Галоўная мэта – рэстаўрацыя шляхецкай Рэчы Паспалітай.

Відавочны кансерватызм паўстання не можа затушаваць таго, што яно нанесла моцны ўдар па самаўладству, садзейнічала замацаванню рэвалюцыйных змен у Францыі і Бельгіі, паспрыяла разгортванню нацыянальна-вызваленчай барацьбы ў іншых еўрапейскіх краінах.

На ўдзельнікаў і западозраных ва ўдзеле ў паўстанні абрынуліся рэпрэсіі. Ствараюцца спецыяльныя губернскія следчыя камісіі, якія пільна разглядалі справы. Сотні шляхціцаў былі пазбаўлены сваіх маенткаў, арыштаваны, сасланы; мноства знайшло выратаванне ў эміграцыі. Агульная амністыя ўдзельнікам паўстання была абвешчана ў каранацыйным маніфесце новага імператара Аляксандра II (26.8.1856 г.).

5. Дэмакратызацыя грамадскага руху.

У 30-50-я гады на Беларусі, як і ў Расіі, у асяроддзі, апазіцыйным да ўлады, усё больш актыўную ролю адыгрывалі рэвалюцыянеры-дэмакраты.

Найбольш актыўную і радыкальную пазіцыю займалі эмігранцкія арганізацыі. Шэраг з іх лічыў, што справа яшчэ не праіграная і трэба аднавіць узброеную барацьбу. Пачалася засылка на тэрыторыі Польшчы і Заходніх губерняў Расійскай імперыі спецыяльных эмісараў, якія павінны былі ствараць з мясцовых жыхароў узброеныя атрады для разгортвання партызанскай барацьбы.

Вылучаліся прыцягальныя лозунгі: надзяленне сялян зямлей, рэстаўрацыя Рэчы Паспалітай у выглядзе дэмакратычнай дзяржавы. На пачатку 1833 г. на тэрыторыю Беларусі прыбылі М. Валовіч, П. Пішчатоўскі, М. Ходзька і інш. Стварыць атрад пашчасціла Валовічу, ураджэнцу Слонімшчыны. ветэрану нацыянальна-вызваленчага руху, удзельніку барацьбы 1831 г. Валовіч быў асобай радыкальна-дэмакратычных поглядаў, лічыў неабходным сацыяльную перабудову грамадства, скасаванне памашчыцкага землеўладання і прыгоннага ладу, безкампенсацыйнага надзялення зямлей сялян і т.д. 3 сакавіка 1833 г. – ён, паўстанцкі кіраўнік Слонімскага і Навагрудскага паветаў, вядзе актыўную агітацыю сярод мясцовага сялянства за свае праграмныя палажэнні. Шырокага водгуку сярод сялян яго дзейнасць не знайшла, створаны ім у маі 1833 г. партызанскі атрад быў разбіты. Валовіч – арыштаваны і пасля следства прыгавораны да смяротнай кары.

Па ранейшаму эпіцэнтрам нацыянальнай, сацыяльнай барацьбы заставалася Вільна. Там пасля закрыцця Віленскага ўніверсітэта дзейнічалі створаныя на яго руінах медыка-хірургічная і рымска-каталіцкая акадэміі. У 1836 г. сярод студэнтаў медыка-хірургічнай акадэміі ўтвараецца "Дэмакратычнае таварыства", лідэрам якога быў студэнт Ф. Савіч. Акрамя студэнтаў, у склад суполкі ўваходзілі прадстаўнікі разначынскай інтылегенцыі, выхадцы з шляхецкага асяроддзя.

Кіраўнік, частка членаў суполкі прытрымліваліся радыкальных дэмакратычных поглядаў, іх ідэалам было грамадства роўных магчымасцей для ўсіх. Шмат хто з членаў даволі крытычна ацэньвалі дзейнасць сваіх папярэднікаў у 1830 – 1831 гг., упікалі іх за тое, што яны не здолелі ўзняцца да прызнання роўнасці ўсіх людзей, не пазнавалі ў селяніне брата. Ф. Савіча нават

не палыхала фізічная расправа прыгоннікамі, дзеля вырашэння сялянскага пытання, ссылка. Савіч і яго аднадумцы выступалі за роўнаць усіх людзей, права кожнага народа на самастойнасць, заклікалі да сумеснай барацьбы розных народаў супраць царызму, прапагандавалі рэспубліканскі лад.

У 1837 г. "Дэмакратычнае таварыства" стала часткай нелегальнай арганізацыі "Садружнасць польскага народа" на чале з Ш.Канарскім, якая на тэрыторыі Заходніх губерняў Расійскай імперыі вядома пад назвай "Маладая Польшча".

У чэрвені 1838 г. улады выкрылі арганізацыю Савіча: яе кіраўнік і іншыя актыўныя члены былі сасланы на Каўказ салдатамі ў дзеючую армію. Савіч не скарыўся, спрабуе ўцячы за межы імперыі, што яму пасчасціла зрабіць на трэці раз, аднак ен захварэў халерай і памёр ў 1845 г.

У 1846-1849 гг. дзейнічала тайная арганізацыя "Саюз свабодных братоў". Вядомы яе суполкі ў Ашмянах, Вільне, Гродне, Лідзе і Мінску, колькасць удзельнікаў дасягала 200 чалавек. Найбольш актыўна дзейнічала мінскае адгалінаванне, якое разгарнула сваю дзейнасць сярод вучнёўскай моладзі, вайскоўцаў мінскага гарнізона. У Бараўлянах, каля Мінска, была наладжана вытворчасць зброі і патронаў.

"Саюз свабодных братоў" ставіў перад сабой мэту сацыяльнага і нацыянальнага вызвалення, супраць дэспатыі і прыгнечання, за свабодную Польшу і Расію. "Саюз" падыйшоў да практычнай падрыхтоўкі ўзброенага паўстання, чаму ў вялікай ступені садзейнічалі рэвалюцыйныя падзеі ў Заходняй і Цэнтральнай Еўропе.

Лекцыя 6. Культура Беларусі ў першай палове XIX ст.

1. Нацыянальна-культурная палітыка ўрада.
2. Культурныя цэнтры Беларусі.
3. Асвета. Фарміраванне сістэмы свецкай і духоўнай адукацыі.
4. Навука. Мастацтва. Музыка. Тэатр. Архітэктура.
5. Станаўленне новай беларускай мовы і літаратуры.

1. Нацыянальна-культурная палітыка ўрада.

Пасля далучэння беларускіх зямель да Расійскай імперыі нацыянальна-культурнае развіццё Беларусі адбывалася ў новых абставінах, звязаных з фарміраваннем капіталістычных адносін, станаўленнем беларускай нацыі, зараджэннем і паступовым узмацненнем нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. Развіццё культуры Беларусі першай паловы XIX ст. прадстаўляе працэс, які генетычна звязаны з папярэдняй эпохай. Але гэты працэс характарызаваўся новымі рысамі і асаблівасцямі, якія адрознівалі яго ад папярэдняга перыяду. Галоўныя з іх — свецкасць культуры і рацыяналізм ў развіцці грамадскай свядомасці. Царква згубіла самастойную ролю ў асвеце і культуры. Манаполія рэлігійнага светапогляду была парушана. Аднак патрэбна мець на ўвазе, што рацыяналізм XVIII ст., які звязаны з распаўсюджваннем ідэалогіі і культуры эпохі Асветы, не азначаў поўнага знішчэння рэлігійнага светапогляду.

У параўнанні з сярэднявеччам характэрнай рысай гісторыка-культурнага працэсу Беларусі становіцца яго паскарэнне і ўскладненне, што было звязана з больш хуткім развіццём грамадства ў цэлым. Пачынаўся працэс дыферэнцыяцыі культуры, з'яўленне яе новых накірункаў (навука, мастацкая літаратура, свецкі жывапіс, тэатр і інш.). Адначасова адбывалася значна большае, чым было да гэтага часу, сутыкненне і ўзаемаўплыў розных сфер культуры. У параўнанні з папярэднім перыядам у грамадстве істотна пашыраецца сістэма перадачы культурных каштоўнасцей, фарміруецца новы механізм іх распаўсюджвання (свецкая школа, выдавецтва кніг, газет, часопісаў, развіццё тэатра і інш.). Духоўнае жыццё беларускага грамадства становіцца больш багатым.

У першай палове XIX ст. абывалася дэмакратызацыя агульнакультурнага прагрэсу: пашыралася кола вытворцаў і спажывцоў культурных каштоўнасцяў, павялічылася магчымасць далучэння да культуры розных сацыяльных груп. Аднак амаль да канца феадальнай эпохі дэмакратызацыя культуры адлюстроўвалася больш у тэндэнцыі свайго развіцця, чым у рэальных выніках. Саслоўныя абмежаванні стрымлівалі працэс яе дэмакратызацыі. Тым не менш, сацыяльныя супярэчнасці, якія прыкметна абвастрыліся ў першай палове XIX ст., унеслі новыя тэндэнцыі ў развіццё культуры і былі звязаны з ідэа-маральнымі праблемамі і пошукамі.

Асаблівасцю развіцця культуры Беларусі першай паловы XIX ст. быў працэс яе паланізацыі, найбольш відавочны ў першай трэці стагоддзя. У шмат чым гэта абумовілася палітыкай імператара Аляксандра I, якая была накіравана на аднаўленне польскай дзяржаўнасці і знайшла падтрымку ў асяроддзі

польскай магнатэрыі і паланізаванага беларускага шляхецтва. Цэнтрам польскага ўплыву быў горад Вільня з яго ўніверсітэтам. Працэс паланізацыі некалькі паменьшыўся, але не спыніўся, пры Мікалаі I, які праводзіў палітыку паслядоўнай русіфікацыі Беларусі.

Хаця царква і страціла манапольны ўплыў на развіццё культуры, яе роля была яшчэ вельмі вялікай. Уплывовым фактарам развіцця культуры Беларусі гэтага часу стала супрацьстаянне дзвюх канфесій: праваслаўнай і каталіцкай, носьбітаў розных культурных і духоўных каштоўнасцяў. Каталіцызм, у асноўным, з'яўляўся рэлігіяй прывілеяванага, дваранскага саслоўя. Праваслаўе было звязана пераважна з сялянствам, мяшчанствам і духавенствам Беларусі. Цэнтрам праваслаўнай культуры Беларусі быў стражытны Магілёў з яго духоўнай семінарыяй, якую заснаваў яшчэ архіепіскап Георгі Каніскі. Патрэбна адзначыць, што выхаванцы гэтай установы шмат што зрабілі для адраджэння раней зняважанай праваслаўнай культуры. Сярод іх буйнейшы лінгвіст, фалькларыст і этнограф І. Насовіч (1788—1877), аўтар "Слоўніка беларускай мовы" (1870), які атрымаў шырокую вядомасць.

Падзел беларускага грамадства па саслоўнай і канфесійнай прыкметах прывеў да існавання на Беларусі двух культурных накірункаў: польскага, носьбітам якога ў асноўным было беларускае дваранства, і "заходнерускага", прадстаўнікамі якога з'яўляліся: праваслаўнае і часткова ўніяцкае духавенства, купецтва, мяшчанства. Абапіраючыся на праваслаўе, прыхільнікі "заходнерускага" накірунку аднаўлялі, як ім здавалася, асновы традыцыйнай, народнай культуры Беларусі. Наяўнасць гэтых дзвюх плыняў агульнай культуры Беларусі, безумоўна, стрымліваў працэс стварэння адзінай беларускай нацыі.

Культура Беларусі разглядаемага перыяду адлюстроўвала сацыяльную структуру тагачаснага грамадства. Яе складаючымі часткамі былі: магнацкая культура, памесна-дваранская культура сярэдняй і дробнай шляхты, культура мяшчан і нерадавітага насельніцтва гарадоў і мястэчак, сялянская культура.

Па ўзроўню развіцця культуры ў цэлым, так і па асобных яе сферах розныя рэгіёны Беларусі істотна адрозніваліся паміж сабою. Ролю галоўных культурных цэнтраў адыгрывалі розныя гарады Беларусі. Напрыклад, на працягу ўсёй першай паловы XIX ст. прызнаным навуковым і літаратурным асяродкам усёй Беларусі была Вільня, дзе знаходзіўся ўніверсітэт, у сценах якога атрымлівала адукацыю беларуская моладзь.

Іншымі важнымі культурнымі цэнтрамі Беларусі былі Магілёў, Віцебск, Слонім. Вельмі значны ўклад у развіццё культуры Беларусі ўносілі магнацкія цэнтры: рэзідэнцыя Храптовічаў у Шчорсах, маёнтак М. Агінскага ў Залессі, маёнтак Ваньковічаў у Мінску і інш.

2. Культурныя цэнтры Беларусі.

Еўрапейская частка Расійскай імперыі дзялілася на 6 навучальных акруг, кожную з якіх узначаліў прызначаны царом наглядальнік. Віцебская, Гродзенская, Мінская і Магілёўская губерні ўвайшлі ў склад Віленскай

навучальнай акругі. Навуковым і адміністрацыйна-метадычным яе цэнтрам стаў Віленскі ўніверсітэт.

3. Асвета. Фарміраванне сістэмы свецкай і духоўнай адукацыі.

У 1802 г. у Расіі было створана Міністэрства народнай асветы. Паводле Статута 1804 г., які складзены ў адпаведнасці з французскай асветніцкай філасофіяй XVIII ст., школьная сістэма будавалася па прынцыпе адзінства і пераемнасці: кожная школьная ступень была звязана з папярэдняй і наступнай, пераход у школу ажыццяўляўся без экзамена, на падставе дакумента аб заканчэнні папярэдняй школы. Навучанне аб'яўлялася бясплатным. Сістэма адукацыі ўключала ў сябе прыходскія вучылішчы з гадавым тэрмінам навучання (пачатковая школа), двухгадовыя павятовыя вучылішчы, чатырохгадовыя гімназіі і ўніверсітэты.

Станоўчымі вынікамі рэформы на Беларусі з'явіліся рост свецкіх агульнаадукацыйных школ і колькасці навучэнцаў, увядзенне ў навучальныя планы прыродазнаўчых дысцыплін, развіццё жаночай адукацыі. Выкладанне вялося на польскай мове, а руская мова падавалася як адна з вучэбных дысцыплін.

Рэформа сістэмы адукацыі не ўхіліла ў школах заходніх губерняў каталіцкага ўплыву. Значная частка навучальных устаноў Беларусі падпарадкоўвалася ордэну езуітаў. Гэта была ўступка ўрада ўплывовым колам спаланізаванага дваранства. У езуіцкіх вучылішчах налічвалася каля тысячы чалавек. Існавалі таксама гімназіі духоўных ордэнаў, ці "гімназіяльныя вучылішчы". Гэтыя навучальныя ўстановы карысталіся папулярнасцю і садзейнічалі распаўсюджванню каталіцызму. Па патрабаванні ордэна езуітаў у 1812 г. імператар Аляксандр I даў згоду на заснаванне на базе езуіцкага калегіума Полацкай езуіцкай акадэміі з правам вышэйшай свецкай навучальнай установы – універсітэта. Акадэмія з'яўлялася таксама цэнтрам асобай навучальнай акругі, якой падпарадкоўваліся навучальныя ўстановы езуітаў, што існавалі на той час у Расійскай імперыі. У 1820 г. Полацкая езуіцкая акадэмія была закрыта. Дзейнічалі на Беларусі таксама царкоўнапрыходскія школы і манастырскія вучылішчы.

Узніклі прафесійныя навучальныя ўстановы. З канца 30-х гадоў пры гімназіях адкрываліся аграамічныя і агратэхнічныя курсы, землямерна-таксатарскія класы, а ў 1840 г. пачало дзейнічаць Горы-Горацкае земляробчае вучылішча. У 1848 г. на базе яго быў створаны Горы-Горацкі земляробчы інстытут.

Яксна новым момантам у развіцці асветы на Беларусі было фарміраванне сістэмы адукацыі: вышэйшай, сярэдняй і пачатковай. Стварэнне Міністэрства народнай асветы (1802 г.) цэнтралізавала дзяржаўнае кіраўніцтва школай. У кожным губернскім горадзе стваралася гімназія, у павятовым горадзе — павятовае вучылішча. Пры кожным царкоўным прыходзе — царкоўнапрыходскія вучылішча, у якія прымаліся дзеці "усялякага стану" без розніцы "полу і год". Прадугледжвалася пераемная сувязь паміж школамі розных ступеняў. Аднак фактычна для распаўсюджвання адукацыі сярод

народа было зроблена мала. Казна не брала на сябе выдаткаў на ўтрыманне школ, перакладала гэта або на органы мясцовага кіравання, або на памешчыкаў. Ужо Статут 1804 г. адзначаў, што дзяцей прыгонных сялян нельга прымаць у гімназіі. Несумяшчальнасць прыгоннага права з распаўсюджваннем адукацыі сярод шырокіх слаёў сялянства, становілася больш відавочнай.

Найбольш значнымі былі поспехі ў сферы вышэйшай адукацыі. Асноўным асяродкам навукі і адукацыі Беларусі ў першай трэці XIX ст. быў Віленскі ўніверсітэт, які ў 1803 г. атрымаў назву Імператарскага. Адначасова ён з'яўляўся вучэбным і адміністрацыйным цэнтрам навучальнай акругі. Ён не толькі ажыццяўляў кантроль за работай школ, але яго выкладчыкі прымалі ўдзел у складанні праграм навучання, у напісанні падручнікаў.

Палітычныя падзеі 1820-1830 гг. прывялі не толькі да ліквідацыі Віленскай навучальнай акругі, закрыцця ўніверсітэта ў Вільні і стварэння Беларускай навучальнай акругі, але ўнеслі істотныя змены ў сістэму асветы Беларусі. Пераемнасць навучання была парушана, што зрабіла вельмі актуальнай праблему падрыхтоўкі настаўнікаў. Выпускнікам Віленскага ўніверсітэта, як удзельнікам рэвалюцыйных падзей, забаранялася выкладаць у мясцовых школах. Частка з іх была адпраўлена ў войска, частка была вымушана з'ехаць (Ф. Савіч) Настаўніцкія кадры для Беларусі рыхтаваліся Пецябургскім педагагічным інстытутам і створанай у 1834 г. Віцебскай настаўніцкай семінарыяй.

Асаблівасцю развіцця асветы Беларусі першай паловы XIX ст. з'яўлялася наяўнасць каталіцкай манастырскай адукацыі, нягледзячы на паступовае яе скарачэнне. Новай з'явай у развіцці адукацыі стала стварэнне сістэмы духоўнага, а таксама зараджэнне ваеннага і прафесійнага навучання.

Важным паказчыкам распаўсюджвання адукацыі на Беларусі было павелічэнне цікавасці да кнігі і актывізацыя выдавецкай справы. На Беларусі існавалі тыпаграфіі 3-х тыпаў: казённые, прыватныя і царкоўныя.

Матэрыяльная база большасці тыпаграфій (за выключэннем царкоўных і некаторых прыватных) была слабай. Разам са значным павелічэннем колькасці тыпаграфій і агульнага аб'ёму выдавецкай прадукцыі, павелічвалася ўдзельная вага свецкай кнігі, пашыралася яе тэматыка. На Беларусі выдавалася вучэбная і мастацкая літаратура, праглядаліся тэндэнцыі да фарміравання навуковай і навукова-папулярнай літаратуры. З'яўляюцца першыя кразнаўчыя публікацыі і першыя часопісы.

4. Навука. Мастацтва. Музыка. Тэатр. Архітэктур.

Першая палова XIX ст. — час узнікнення навуковага беларусазнаўства. Вывучэнне Беларусі ажыццяўлялі Расійская акадэмія навук, Рускае геаграфічнае таварыства, Віленскі ўніверсітэт, Маскоўскае таварыства аматараў старажытнасцей расійскіх, створаныя па ініцыятыве Я.Тышкевіча Віленскі музей старажытнасцей і Віленская археалагічная камісія.

У музычна-тэатральнай культуры канца XVIII - першай паловы XIX ст. вылучаецца сваёй адметнасцю прыгонны прафесійны тэатр магнатаў, у якім адпаведна тагачасным дваранскім густам вялікае месца адводзілася спектаклям.

Гэты тэатр меў змешаныя оперна-драматычныя трупы, у якіх адны і тыя ж акцёры выконвалі ролі ў оперы, драме, камедыі. Оперы ставілі ў Нясвіжскім і Слуцкім тэатрах Радзівілаў, Ружанскім і Дзярэчынскім (Зэльвенскі р-н) тэатрах Сапегаў і інш. Значную частку рэпертуару Гродзенскага, Слонімскага і Шклоўскага тэатраў складалі балеты.

Ў першай палове XIX ст. гістарычны, партрэтны і пейзажны жанры становяцца галоўнымі ў беларускім жывапісе. Зацвярджаўся стыль рамантызму, які ламаў стэрэатыпы і каноны класіцызму, узаконьваў свабоду думак і творчасці, ставіў у цэнтр ідэі мастацкага твора асобу, чалавека высакародных пачуццяў. Выдатнымі прадстаўнікамі партрэтнага жанру з'яўляліся І.Аляшкевіч, Я.Рустэм, В.Ваньковіч і інш. І.Аляшкевіч напісаў партрэты магнатаў Л.Сапегі, М.Радзівіла, Г.Ржэўскага, партрэт А.Міцкевіча, а таксама "Групавы партрэт", "Мадонна з дзіцём" і інш.

З канца XVIII ст. класіцызм — асноўны стылявы накірунак у архітэктуры Беларусі, асабліва ў праваслаўным культавым дойлідстве. У фундамент яго пакладзены сіметрычнасць і ўраўнаважанасць аб'ёмаў і ўнутранай прасторы збудаванняў, выкарыстанне манументальных форм антычнага дойлідства (каланады, ордэры і інш.).

Для мастацкай культуры Беларусі першай паловы XIX ст. была характэрна змена ідэйна-мастацкіх накірункаў у параўнанні з папярэднім часам, адначасова суіснаванне розных мастацкіх стыляў. Ва ўсведамленні дзеячаў культуры першых дзесяцігоддзяў XIX ст. адбываўся паступовы адыход ад эстэтыкі класіцызму, які ляжаў у аснове асветніцкай ідэалогіі, калі матывамі дзеянняў героя былі перш за ўсё грамадзянскі абавязак і служэнне грамадству. З цягам часу ўзрастае ўвага да чалавека, яго ўнутранага свету. Пачуццё, а не абавязак выступае пабуджальнай крыніцай яго ўчынкаў. На змену класіцызму, увасабленню эпохі Асветы, прыходзіць рамантызм. На Беларусі ён зарадзіўся ў пачатку XIX ст. Сутнасцю рамантызма было імкненне супраціпаставіць рэальнай рэчаіснасці абагулены ідэальны вобраз.

Романтызм мастакоў Беларусі нельга аддзяляць ад расійскага і агульнаеўрапейскага. Яго асаблівасцю было ярка выяўлены інтарэс да мясцовай гісторыі, стварэнне на карціне моцнай, свабоднай асобы. І хоць гэта цікавасць шмат у чым была звязана з гісторыяй Вялікага княства Літоўскага, тым не менш распрацоўка гэтай праблематыкі садзейнічала абуджэнню інтарэса і да гісторыі Беларусі ўвогуле. Да гістарычнай тэматыкі звярталіся многія пісьменнікі, паэты. Гісторыя была прадметам роздуму А. Міцкевіча. Яго творы, напісаныя на польскай мове, могуць лічыцца і культурным скарбам Беларусі. У сваіх ранніх творах "Мешка, князь Навагрудка", "Бульба", а таксама ў паэмах "Дзяды", "Пан Тадэвуш", "Гражына" А.Міцкевіч выкарыстоўваў тэмы і вобразы беларускага фальклору, сюжэты беларускай гісторыі. Блізкімі па настрою, думках да А.Міцкевіча былі У.Сыракомля, Я.Чачот. Асаблівае месца ў плеядзе рамантыкаў Беларусі належыць Я. Баршчэўскаму. Яго пражанічны зборнік "Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях" прадстаўляюць сабой, па водгукам сучаснікаў, беларускі цыкл "1000 і адной ночы".

У 40-я гады ў культуры Беларусі ярка праявіўся пераход ад рамантызму да рэалізму. Важнай вехай на гэтым шляху была творчасць В. Дуніна-Марцінкевіча. Першым творам пісьменніка сталі лібрэта аперэт "Рэкруцкі яўрэйскі набор" "Спаборніцтва музыкаў", "Чароўная вада" — п'есы, якія напісаны на польскай мове і пастаўлены на мінскай сцэне. У 1846 г. убачыла свет музычная п'еса В. Дуніна-Марцінкевіча "Сялянка" ("Ідылія"), у якой упершыню загучала жывая беларуская мова. У 50-я гг. пісьменнік стварае вершаваныя расказы "Вечарніцы" і "Гапон", "Халімон на каранацыі", займаецца перакладамі. На пачатку 60-х гадоў ён стварае свой лепшы твор — фарс-вадэвіль "Пінская шляхта".

У першай палове XIX ст. усё большую ролю ў грамадска-культурным і ідэйным жыцці Беларусі адыгрывае тэатр. Асноўнай формай тэатральнай дзейнасці ў гэты час з'яўляецца прыватная антрэпрыза. Як правіла, такі тэатр быў "аб'язны", гэта значыць меў базу ў губернскім або буйным павятовым горадзе і перыядычна вандраваў па навакольным гарадам, мястэчкам, маёнткам і кірмашах. Пастаянныя тэатральныя калектывы дзейнічалі ў Вільні (трупa Мараўскага), Гродна (тэатр Саламеі Дзешнер), Мінску (трупa Кажынскага). У выніку рэфармавання тэатральнай дзейнасці ў 1845—1847 гг. у губернскіх гарадах ствараліся пастаянныя тэатры, якія знаходзіліся пад кантролем тэатральнай дырэкцыі, вызначаўся тэатральны сезон. Тым не менш дзейнасць "аб'язных" груп пасля гэтага не спынілася. Яны існавалі і ў больш позні час. Адлюстроўваючы моўную сітуацыю ў краі, рэпертуар тэатра быў двухмоўным — польскім і рускім. На сцэне ставіліся п'есы польскіх, рускіх і заходнееўрапейскіх аўтараў.

Разам з прафесійным тэатрам развіваўся аматарскі, які быў вельмі папулярны сярод шляхецтва, чыноўнікаў і афіцэраў. Падзеяй у тэатральным жыцці Беларусі стала ўзнікненні першай трупы беларускага нацыянальнага тэатра В. Дуніна-Марцінкевіча. 23 верасня 1841 г. адбылася прэм'ера спектакля — камічнай оперы "Рэкруцкі яўрэйскі набор", лібрэта да якога было напісана В. Дуніным-Марцінкевічам, а музыка — С.Манюшка і К.Кжыжаноўскім. 9 лютага 1852 г. адбылася прэм'ера "Ідыліі" на музыку тых жа аўтараў. П'есы гэтага таленавітага драматурга, рэжысёра і акцёра неаднаразова ставіліся на прыватных кватэрах не толькі Мінска, але і ў іншых гарадах Беларусі.

Адным з асноўных накірункаў мастацтва Беларусі першай паловы XIX ст. была музыка. У грамадстве ўзмацнялася цікавасць да камерных і публічных канцэртаў. Музыка гучала ў салонах мясцовай магнатэрыі, яе выкладалі ў навучальных установах, адбываліся сольныя выступленні, аркестровыя канцэрты, праходзілі музычныя спектаклі. На Беларусі была добра вядома музыка заходнееўрапейскіх і рускіх кампазітараў. Папулярнасцю карысталіся таксама кампазіцыі мясцовых музыкантаў. Першая палова XIX ст. — час пачатку збора і публікацыі беларускай народнай песні, спробы яе кампазітарскай і канцэртнай апрацоўкі. Вялікую цікавасць у сувязі з гэтым прадстаўляюць апрацоўкі народных песен і заснаваныя на іх фартэп'янным п'есы ўраджэнца Віцебшчыны А. Абрамовіча, асабліва паэма "Беларускае

вяселле". Широкую вядомасць атрымалі творы М. Агінскага, Д. Стэфановіча, Ф. Міладоўскага і іншых таленавітых музыкантаў і выканаўцаў.

Развіццё класіцызму і рэалізму ў выяўленчым мастацтве першай паловы XIX ст. азначала сур'ёзныя змены ў жывапісу Беларусі. У 30—40-я гг. ідэйныя каноны акадэмізма, заснаваныя на іерархічных каштоўнасцях жанраў, усё больш старэлі. Захоўваўся прыярытэт гістарычнага жывапісу; бытавы жанр як паўнапраўны яшчэ не прызнаваўся. Ідэйна-мастацкія ўстаноўкі акадэмізма ўступалі ў супярэчнасць з патрабаваннямі жыцця і грамадскімі задачамі мастацтва. Важную ролю ў развіцці жывапісу ў гэты перыяд адыграла Віленская школа жывапісу — аддзяленне выяўленчага мастацтва факультэта літаратуры і мастацтва Віленскага ўніверсітэта. Яе выкладчыкамі былі прафесар Ф. Смуглевіч — заснавальнік школы, які ўвайшоў у гісторыю жывапісу як майстар вялікіх шматфігурных кампазіцый на гістарычныя і рэлігійныя тэмы, пейзажыст і бытапісец. Яго вучні -- таленавіты майстар жанравага партрэта Я. Рустэм і скульптар К. Ельскі.

5. Станаўленне новай беларускай мовы і літаратуры.

Фарміраванне беларускай нацыі, сацыяльна-эканамічныя змены ў грамадстве, а таксама хваля агульнаславянскага нацыянальнага адраджэння ў пачатку XIX ст. садзейнічалі выпрацоўцы новай беларускай літаратурнай мовы на базе шматлікіх беларускіх гаворак (дыялектаў). Гэта мова абапіралася выключна на жывую народную гаворку. Нанова складаліся графіка (лацінка польскага ці кірыліца рускага ўзору), правапіс, лексіка, не звязаная з працай і побытам сялянства і гарадскіх сацыяльных нізоў.

У першай палове XIX ст., па сутнасці, адзінай сферай выкарыстання новай беларускай мовы была мастацкая літаратура. У сувязі з цяжкасцямі друкавання і распаўсюджвання беларускіх твораў, а таксама забаронай у канцы 50-х гадоў друкавання ўкраінскіх і беларускіх кніг лацінскім шрыфтам літаратура была пераважна рукапіснай і ананімнай. Ананімныя вершаваныя гутаркі ("Гутарка Данілы са Сцяпанам", "Сход", "Вясна гола перапала"), вершы Ф.Савіча, П.Багрыма, І.Легатовіча, У.Сыракомлі, В.Каратынскага і іншыя творы выявілі антыпрыгонніцкія настроі аўтараў, любоў да радзімы, спачуванне цяжкай долі народа.

У першай палове XIX ст. у літаратуры з'явіліся таленавітыя паэты і празаікі з асяроддзя апалячанай беларускай шляхты, якія ішлі да творчасці на беларускай мове ад захаплення народнымі казкамі, песнямі, паданнямі і легендамі. Сярод іх — Ян Чачот. У 1837 - 1846 гг. ён выдаў шэсць фальклорных зборнікаў "Вясковыя песні", у якіх побач з народнымі песнямі (у польскім перакладзе і арыгінале) змясціў і свае — на польскай і беларускай мовах. Аляксандр Рыпінскі — аўтар фалькларыстычнага даследавання "Беларусь" (Парыж, 1840 г.) і беларускіх вершаў, у тым ліку балады "Нячысцік". Ян Баршчэўскі таксама пісаў беларускія вершы ("Дзеванька", "Гарэліца", "Рабункі мужыкоў") і на падставе легенд, паданняў і казак ствараў "беларускую Адысею" - чатырохтомны польскамоўны зборнік "Шляхціц Завальня, або

Беларусь у фантастычных апавяданнях". Гэтыя пісьменнікі карысталіся лацінскім алфавітам.

Лекцыя 7. Адмена прыгоннага права.

1. Аграрная рэформа 1861г. Прычыны, вынікі.
2. Маніфест і “Палажэнні”
3. Устаўныя граматы і выкупныя акты.
4. Змены ў рэалізацыі рэформы.
5. Вынікі і значэнне.

1. Аграрная рэформа 1861г. Прычыны, вынікі.

У другой палове XIX ст. у дзяржаўна-палітычным ладзе краін Заходняй Еўропы адбыліся значныя змены. Перамога капіталізма над феадалізмам у эканоміцы выклікала неабходнасць стварэння адпаведнай палітычнай сістэмы буржуазнага грамадства. На змену феадальна-абсалютнай манархіі прыйшлі новыя формы дзяржаўнага ўтварэння — канстытуцыйныя манархіі, буржуазна-парламенцкія рэспублікі. У адрозненне ад краін Захаду дзяржаўна-палітычны лад Расіі ў сярэдзіне XIX ст. яшчэ заставаўся некранутым буржуазнымі пераўтварэннямі. Тут працягваў сваё існаванне абсалютызм і прыгоннае права. Яскравым сведчаннем крызісу дзяржавы стала Крымская вайна (1853 — 1856 гг.). Расія не здолела супрацьстаяць высокаразвітым краінам Заходняй Еўропы і пацярпела паражэнне. Стала відавочна, што прыгонніцкая сістэма гаспадаркі значна прайграе капіталістычнай з яе таварна-грашовымі адносінамі, рынкам працы і жорсткай канкурэнцыяй, якія падштурхоўваюць тэхнічнае развіццё, вядуць да інтэнсіфікацыі вытворчасці. Між тым Расія няўхільна рухалася да капіталізму. Аб'ектыўныя патрэбы эканамічнага і палітычнага развіцця грамадства прымусілі расійскія ўлады пачаць распрацоўку і правядзенне неабходных рэформ “зверху”.

Беларусь сярэдзіны XIX ст. уяўляла сабой аграрны рэгіён. Сельская гаспадарка вызначала яго эканамічнае аблічча. Асноўную масу насельніцтва (каля 72,3%) складалі сяляне, якія падзяляліся на тры асноўныя катэгорыі прыватнаўласніцкія, дзяржаўныя і вольныя. Акрамя гэтага на Беларусі меліся нязначныя групы сялян ўдзельных (належаўлі царскай сям'і), паезуіцкіх, царкоўных і манастырскіх.

Нягледзячы на прыгоннае права, сіла эканамічнага развіцця непазбежна ўцягвала Беларусь на шлях капіталізму. Аднак гэтаму супраціўлялася дваранства, якое трымалася за свае саслоўныя правы і прывілеі. Каб павялічыць даходнасць сваіх маёнткаў, памешчыкі за кошт памяншэння сялянскіх надзелаў пашыралі барскую запашку і пераводзілі сялян з аброку на паншчыну (у 50-я гады на ёй былі звыш 90% сялян). Працэс абезземельвання ў сувязі з увядзеннем у 40—50-х гг. інвентароў, якія рэгламентавалі памеры сялянскіх надзелаў і павіннасцяў, дасягнуў найбольшых памераў. На ўзмацненне ўціску беларускае сялянства адказвала супраціўленнем. Толькі за 1858—1860 гг. у Беларусі адбылося больш 40 выступленняў сялян, многія з якіх былі падаўлены з дапамогай войск.

Урад Аляксандра II, які разумеў неабходнасць адмены прыгоннага права, у студзені 1857 г. зрабіў першы практычны крок да ажыццяўлення сялянскай

рэформы: пад кіраўніцтвам імператара “для абмеркавання мер па ўладкаванню быта памешчыцкіх сялян” быў створаны Сакрэтны камітэт.

Пад непасрэднай пагрозай хуткага ўвядзення цяжкіх для іх інвентарных правіл, памешчыкі Віленскай, Гродзенскай, Ковенскай губерняў праз генерал-губернатора У.І. Назімава выказалі сваю згоду на вызваленне сялян. Прадугледжвалася, што сяляне бясплатна атрымаюць толькі асабістую свабоду, а ўся зямля і нерухомая сялянская маёмасць застануцца ва ўласнасці памешчыка. У адказ, 20 лістапада 1857 г. Аляксандр II накіраваў рэскрыпт на імя У. Назімава, у якім абвешчаў пачатак падрыхтоўкі сялянскай рэформы. Абавязковай умовай яе правядзення было прадастаўленне сялянам акрамя сядзібнага, таксама і палявога надзелу. Самадзяржаўная ўлада аказалася больш дальнабачнай, чым памешчыкі заходніх губерняў. Для падрыхтоўкі праекта рэформы былі створаны губернскія дваранскія камітэты.

У лютым 1858 г. Сакрэтны камітэт быў перайменаваны ў Галоўны камітэт па сялянскай справе. Цяпер гэта была публічная, заканадаўча аформленая ўстанова. Губернскім камітэтам даручалася распрацаваць праекты палажэнняў “аб паляпшэнні быта памешчыцкіх сялян” і падаць іх у Галоўны камітэт. Большасць беларускіх памешчыкаў па-ранейшаму выказвалася за беззямельнае вызваленне сялян, гэта значыць за пераўтварэнне іх у вечных арандатараў, прывязаных да памешчыцкіх маёнткаў. Прапановы беларускіх і літоўскіх землеўладальнікаў аказаліся настолькі грабежніцкімі, што Рэдакцыйныя камісіі, створаныя ў сакавіку 1859 г. пры Галоўным камітэце, адхілілі іх.

2. Маніфест і “Палажэнні”.

Усе дакументы, апублікаваныя 5 сакавіка 1861 г., можна падзяліць на тры групы: агульныя палажэнні, мясцовыя палажэнні, дадатковыя правілы. Юрыдычных актаў, пад нормы якіх падпадала ўся імперыя, было некалькі. Гэта – Агульнае палажэнне аб сялянах, якія выйшлі з прыгоннай залежнасці, Палажэнне аб упарадкаванні дваровых людзей, якія выйшлі з прыгоннай залежнасці, Палажэнне аб выкупе сялянамі, якія выйшлі з прыгоннай залежнасці, іх сядзібнай аседласці і аб садзейнічанні ўрада набыццю гэтымі сялянамі ва ўласнасць палявых надзелаў, Палажэнне аб губернскіх і павятовых па сялянскіх справах установах, а таксама “Правілы аб парадку ўвядзення ў дзеянне Палажэнняў аб сялянах, якія выйшлі з прыгоннай залежнасці”. З мясцовых палажэнняў непасрэдна тэрыторыі Беларусі тычылася два: Мясцовае палажэнне аб пазямельным уладкаванні сялян, якія паселены на памешчыцкіх землях у губернях: Вялікарасійскіх, Новарасійскіх і Беларускіх (пад гэта палажэнне падпадалі Магілёўская губерня і большая частка Віцебскай) і Мясцовае палажэнне аб пазямельным уладкаванні сялян, якія паселены на памешчыцкіх землях у губернях: Віленскай, Гродзенскай, Ковенскай, Мінскай і частцы Віцебскай (ахоплівала астатнюю тэрыторыю Беларусі).

У маніфесце і палажэннях былі заканадаўча замацаваны ўсе агульныя для сялян асабістыя і маёмасныя правы, правы грамадскага кіравання сялян, дзяржаўныя і земскія павіннасці. Галоўным звязом у заканадаўчых актах рэформы былі асабістыя правы сялян. У адпаведнасці з “Палажэннямі”

памешчыкі пазбаўляліся права распараджацца асобай селяніна і прадаваць, дарыць, умешвацца ў сямейныя справы. Сяляне атрымлівалі права набываць на свае імя нерухомую маёмасць, займацца гандлёва-прамысловай дзейнасцю. Аднак памешчык па-ранейшаму заставаўся ўласнікам на ўсю зямлю. Хоць сялянам і давалася ў карыстанне пэўная колькасць зямлі, аднак да яе выкупа (не раней чым праз 9 гадоў) яны не з'яўляліся ўласнікамі гэтай зямлі.

Для заключэння выкупной аперацыі селянін знаходзіўся ў стане часоваабавязанага і выконваў на карысць памешчыка вызначаныя павіннасці ў выглядзе паншчыны або аброку. Пазямельныя адносіны паміж памешчыкамі і часоваабавязанымі рэгуляваліся ўстаўнымі граматамі, у якіх указваліся памеры палявога надзела і павіннасці за яго. Для складання ўстаўных грамат і падпісання іх сялянамі і памешчыкамі быў назначаны 2-х гадовы тэрмін — да 19 лютага 1863 г.

Землеўпарадкаванне беларускіх сялян праводзілася па двух "Мясцовых палажэннях". У Магілёўскай губерні і васьмі беларускіх паветах Віцебскай землеўпарадкаванне сялян праводзілася па "Мясцоваму палажэнню для вялікарускіх, новарасійскіх і беларускіх губерняў". У беларускіх паветах, дзе панавала абшчыннае землекарыстанне, памеры зямельных надзелаў складалі: вышэйшы — ад 4 да 5,5 дзес., ніжэйшы — 1/3 ад вышэйшага. Згодна з устаўнымі граматамі сялянам дазвалялася ў карыстанне тая колькасць зямлі, якую яны мелі да рэформы. Калі памер надзела перавышаў вышэйшы, памешчык меў права адрэзаць "лішак" на сваю карысць. За карыстанне "поўным", г. зн. вышэйшым надзелам, сяляне павінны былі плаціць аброк (у сярэднім 8 рублёў у год), або адбываць паншчыну (40 мужчынскіх і 30 жаночых дзён у год). Акрамя гэтага сяляне павінны былі несці на карысць памешчыка і іншыя павіннасці (падводную, будаўнічую і г. д.). Захаванне кругавой парукі гарантавала памешчакам спраўнае выкананне ўстаноўленых павіннасцей.

У Віленскай, Гродзенскай, Мінскай і чатырох паветах Віцебскай губерняў землеўпарадкаванне сялян праводзілася па асобнаму "Мясцоваму палажэнню", якое не ўстанаўлівала пэўныя нормы надзелаў. У пастаянным карыстанні сялян гэтых губерняў захаваліся прысядзібныя землі і ўгоддзі, якімі яны згода з інвентарамі карысталіся да 1861 г. Калі ў селяніна было больш, чым паказана ў інвентары, або ў памешчыка заставалася менш 1/3 часткі зручных зямель, то апошні меў права адрэзаць на сваю карысць да 1/6 часткі сялянскіх зямель. Памер павіннасцяў вызначаўся незалежна, ад памеру надзелаў, але не павінен быў перавышаць інвентарную норму: паншчына не больш 23 дзён, аброк не больш 3 руб. з дзесяціны ў год. За выкананне павіннасцяў сяляне паветаў неслі асабістую адказнасць перад памешчыкам, таму што надзел адводзіўся ў падворнае карыстанне кожнаму гаспадару.

3. Устаўныя граматы і выкупныя акты.

Для непасрэднага правядзення рэформы на месцах ствараліся спецыяльныя органы — павятовыя міравыя з'езды і губернскія па сялянскіх справах установы. Кантралявалі дзейнасць гэтых органаў губернатары. Першай інстанцыяй па ўрэгуляванні адносін паміж сялянамі і памешчыкамі з'яўляліся міравыя пасрэднікі, якія прызначаліся губернатарам з мясцовых дваран. Асноўным абавязкам міравых пасрэднікаў было садзейнічанне складанню ўстаўных грамат — нарматыўных актаў, дзе вызначаліся пазямельныя адносіны сялян і памешчыкаў. На складанне і падпісанне ўстаўных грамат адводзілася два гады.

Пазямельнае ўладкаванне сялян Беларусі, як ужо было сказана, ажыццяўлялася на аснове двух мясцовых палажэнняў. У Магілёўскай і Віцебскай губернях, дзе захавалася абшчыннае землекарыстанне, устанаўліваліся вышэйшыя (ад 4 да 5,5 дзес.) і ніжэйшыя (ад 1 да 2 дзес.) памеры сялянскіх надзелаў. Калі да рэформы ў карыстанні селяніна зямлі было больш за вышэйшую норму, то памешчык меў права адрэзаць лішак у сваю карысць. У Гродзенскай, Віленскай і Мінскай губернях існавала падворнае землекарыстанне. Тут сялянам пакідаўся іх дарэформенны надзел.

4. Змены ў рэалізацыі рэформы.

Умовы адмены прыгоннага права не былі прыняты беларускім сялянствам і паслужылі штуршком для развіцця шырокага сялянскага руху. У 1861—1862 гг. беларускае сялянства аказвала сур'ёзнае супрацьдзеянне міравым пасрэднікам, стварэнню новых органаў сялянскага "самакіравання" і ўвядзенню ўстаўных грамат. Да лютага 1863 г., гэта значыць да канца вызначанага тэрміна іх стварэння, не было падпісана амаль 80 % устаўных грамат. Кульмінацыйнай кропкай сялянскага руху было паўстанне пад кіраўніцтвам К. Каліноўскага. Паўстанне было падаўлена, аднак аказала сур'ёзны ўплыў на палітыку царызму ў адносінах да Беларусі. Царскі ўрад вымушаны быў пайсці на ўступкі сялянам.

1 сакавіка 1863 г. выйшаў указ аб адмене часоваабавязанага становішча сялян у Віленскай, Гродзенскай і Мінскай губернях і 4-х паветах Віцебскай губерні. Праз тры месяцы гэты ўказ быў распаўсюджаны на Магілёўскую губерню і беларускія паветы Віцебскай. Указ уводзіў абавязковы выкуп сялянскіх надзелаў. Часоваабавязаныя адносіны спыняліся паміж селянінам і памешчыкам з 1 мая 1863 г. Выкупныя плацяжы за надзельную зямлю зніжаліся на 20 %. Сяляне пераходзілі ў разрад сялян—уласнікаў і павінны былі ўносіць выкупныя плацяжы ў павятовае казначэйства. Указам ад 9 красавіка 1863 г. ствараліся правяральныя камісіі, якія павінны былі правярыць правільнасць складання ўстаўных грамат пасля 19 лютага. Няправільна складзеныя ануляваліся. У выніку праверкі ў часткі сялян былі павялічаны зямельныя надзелы, зніжан аброк і адпаведна выкупныя плацяжы, за сялянамі замацоўваліся сервітутныя ўгоддзі (пашы, лугі, сенажыці, вадапоі і г. д.), якімі яны карысталіся да рэформы 1861 г.

Урадавая адміністрацыя надавала вялікае значэнне землеўладкаванню беззямельных і малазямельных сялян. На падставе цыркуляра 17 жніўня 1863 г. сяляне, абеззямеленыя пасля 1857 г., павінны былі атрымаць свае надзелы ў

поўным аб'ёме. Змянілася і землеўладкаванне дзяржаўных сялян Беларусі. Па закону да 16 мая аброчная подаць пераўтваралася ў выкупныя плацяжы, і дзяржаўныя сяляне становіліся ўласнікамі зямельных надзелаў. Такім чынам, у выніку рэформы 1863 г., сялянству Беларусі вярнулі адрэзаныя ад іх раней землі, а таксама былі значна аблегчаны ўмовы выкупа зямлі. У адрозненні ад ўнутраных губерній Расійскай імперыі феадальныя адносіны на Беларусі былі ліквідаваны ў 1863 г. праз спыненне часоваабавязанага становішча сялян.

5. Вынікі і значэнне.

Увогуле, рэформа 1861 г. дала значны штуршок развіццю буржуазных адносін у Расіі. За некалькі дзесяцігоддзяў тут адбыліся такія пераўтварэнні, на якія ў некаторых краінах Захаду патрэбны былі цэлыя стагоддзі. Разам з тым рэформа несла ў сабе шмат супярэчнасцей. У Расіі захавалася мноства феадальных перажыткаў, што стала адметнай рысай і асноўнай асаблівасцю расійскага капіталізму. Рэформа 1861 г. з'явілася пераломным момантам, мяжой паміж дзвюма эпохамі у гісторыі Беларусі — феадалізмам і капіталізмам. Асабістае вызваленне ліквідавала манаполію памешчыкаў на эксплуатацыю сялянскай працы, садзейнічала росту рынка працоўнай сілы як у прамысловасці так і ў сельскай гаспадарцы. Умовы рэформы забяспечвалі як памешчыкам, так сялянам пераход ад прыгоніцкай да капіталістычнай гаспадаркі. Буржуазная па зместу сялянская рэформа разам з тым захавала шматлікія прыгонніцкія перажыткі, галоўным з якіх з'яўлялася памешчыцкае землеўладанне.

Лекцыя 8. Урадавая палітыка ў другой палове XIX ст.

1. Рэформы 60-х - 70-х гг. і асаблівасці правядзення іх у Беларусі.
2. Контррэформы і іх вынікі.
3. Асаблівасці эканамічнай і сааслоўнай палітыкі ў Беларусі.
4. Змены ва ўрадавай палітыцы па нацыянальным і рэлігійным пытаннях. Русіфікацыя Беларусі.

1. Рэформы 60-х – 70-х гг. і асаблівасці правядзення іх у Беларусі.

Рэформа 1861 г. ліквідавала галоўную перашкоду, што стрымлівала развіццё капіталізму ў Расіі - прыгоннае права. Аднак гэтага было недастаткова. Каб рухацца наперад да сапраўды буржуазнага грамадства, Расіі былі патрэбны іншыя рэформы дзяржаўна-палітычнага ладу. У 60 - 70-я гг. ўрад Аляксандра II прыняў шэраг пастановаў аб правядзенні такіх рэформ: земскай, судовай, гарадской, ваеннай, у галіне народнай адукацыі і друку.

З усіх буржуазных рэформаў 60-80-ых гг. найбольш паслядоўнай была судовая. У аснову яе былі пакладзены: бессаслоўнасць суда, саборніцтва бакоў, галаснасць судаводства і незалежнасць суддзяў. Быў створаны спецыяльны інстытут прысяжных павераных (адвакатаў), інстытут прысяжных засадацеляў (суддзяў-непрафісіяналаў), якія ўдзельнічалі ў крымінальных працэсах і выносілі канчатковае рашэнне аб вінаватасці ці невінаватасці падсуднага. Для разгляду дробных злачынстваў і нязначных іскаў быў створаны міравы суд са спрошчаным судаводствам. Стваралася стройная сістэма судовых ўстановаў: акруговыя суды, судовыя палаты, сенат. Для ўсіх сааслоўяў уводзіўся адзіны акруговы суд.

Судовая рэформа на Беларусі пачала праводзіцца з 1872 г. з увядзеннем міравых судаў. Васемігадовая затрымка правядзення рэформы была звязана з існаваннем на тэрыторыі Беларусі да 1868 г. вайсковага становішча і дзейнасцю следчых камісій па справах за ўдзел ў паўстанні 1863 г. З-за адсутнасці ў Беларусі земскіх устаноў міравыя судзі тут не выбіраліся, а прызначаліся міністрам юстыцыі з ліку памешчыкаў лаяльных да ўраду, г.зн. Беларусь адразу была пазбаўлена адной з галоўных рыс рэформы — выбарнасці суддзяў.

Вышэйшыя судовыя інстанцыі — акруговыя суды, судовыя палаты, а таксама пракуратура, інстытуты прысяжных павераных і засадацеляў, у Беларусі былі ўведзены толькі ў 1882 г. Да гэтага часу ўрад звужаў межы судовай рэформы, асабліва адносна незалежнасці суддзяў. У 1889 г. замест міравых судаў быў уведзены інстытут земскіх начальнікаў, якія прызначаліся губернатарамі, міністрам унутраных спраў.

Земская рэформа, аб'яўленая 1 студзеня 1864 г., прадугледжвала стварэнне ў паветах і губернях выбарных устаноў для кіраўніцтва мясцовай гаспадаркай, народнай асветай, медыцынскім абслугоўваннем насельніцтва і іншымі справамі непалітычнага характару. На Беларусі ў сувязі з падзеямі 1863 - 1864 гг. уводзіць выбарныя ўстановы царскі ўрад не адважыўся. Палітыка недаверу мясцовым памешчыкам працягвалася аж да 1911 г., калі ва ўсходніх губернях Беларусі былі створаны земствы, і то згодна са спецыяльным выбарчым

законам. Са спазненнем на 5 гадоў на Беларусі была праведзена гарадская рэформа (прынята ў 1870 г., а на Беларусі пачалася ў 1875 г.). Яна абвяшчала прынцып усесаслоўнасці пры выбарах органаў гарадскога самакіравання - гарадской думы і гарадской управы на чале з гарадскім галавой.

Закон 1874 г. увёў усеагульную воінскую павіннасць. Усе мужчыны з 20-гадовага ўзросту павінны былі служыць у войску (выключэнне рабілася толькі для карэннага насельніцтва Сярэдняй Азіі, Казахстана, Сібіры і Поўначы). У сухапутных войсках тэрмін службы паніжаўся да 6 гадоў абавязковай і 9 гадоў у запасе, на флоте - адпаведна да 7 і 3 гадоў. Таксама ўводзіліся льготы для людзей, якія мелі адукацыю.

Буржуазны характар насілі таксама школьная рэформа 1864 г. і цэнзурная рэформа 1865 г. Школа абвяшчалася ўсесаслоўнай, павялічвалася колькасць пачатковых школ, уводзілася пераемнасць розных ступеняў навучання. Новы цэнзурны статут, прыняты ў 1865 г., значна пашыраў магчымасці друку. Адмянялася папярэдняя цэнзура для твораў памерам не менш як 10 друкаваных аркушаў, а для перакладаў - 20.

2. Контррэформы і іх вынікі.

Пасля забойства нарадавольцамі імператара Аляксандра II у 1881 г. ва ўнутранай палітыцы Расіі адбыліся значныя змены. У 1882 г. быў устаноўлены строгі адміністрацыйны нагляд за газетамі і часопісамі. Іх рэдакцыі павінны былі па першым патрабаванні Міністэрства ўнутраных спраў называць імёны аўтараў, якія друкаваліся пад псеўданімамі. Узмацніліся рэпрэсіі супраць прагрэсіўных выданняў, многія з якіх былі хутка зачынены зусім.

У 80-я гады ўрад прыняў шэраг пастановаў, якія ўводзілі шмат абмежаванняў у сістэму адукацыі. У 1892 г. было зацверджана новае Гарадское палажэнне, якое рэзка павышала маёмасны цэнз пры выбарах органаў гарадскога самакіравання і ўзмацняла кантроль над ім з боку ўрадавай адміністрацыі. Галоўнай задачай, якую ўрад ставіў перад сабой, праводзячы серыю контррэформ у сялянскім пытанні, галіне народнай адукацыі і друку, мясцовага самакіравання, было ўмацаванне сваёй сацыяльнай базы — класа памешчыкаў, пазіцыі якога аказаліся значна падарванымі аб'ектыўнымі ўмовамі сацыяльна-эканамічнага развіцця парэформеннай Расіі.

3. Асаблівасці эканамічнай і саслоўнай палітыкі ў Беларусі.

Рэформа 1861 г., праведзеная ў інтарэсах памешчыкаў, абумовіла "прускі шлях" развіцця аграрнага капіталізму ў Расіі. Пераход да капіталістычнага гаспадарання на Беларусі адбываўся паступова. На змену прыгонніцтву спачатку прыйшла змешаная сістэма гаспадаркі. Феадальныя рысы ў сельскай гаспадарцы праяўляліся ў выглядзе адпрацовак. Адпрацовачная сістэма была найбольш распаўсюджана ў Віцебскай і Магілёўскай губернях. Яе сутнасць заключалася ў апрацоўцы памешчыцкай зямлі інвентаром навакольных сялян, якія атрымлівалі за сваю працу ад памешчыка зямельныя плошчы ў арэнду. У Віленскай, Гродзенскай і Мінскай губернях памешчыкі шырока выкарыстоўвалі працу наёмных рабочых (гадавых, тэрміновых, падзённых), якія апрацоўвалі

зямлю інвентаром памешчыка, гэта была ўжо капіталістычная форма гаспадарання. Аднак і тут адпрацоўкі займалі значнае месца.

Аб развіцці капіталізму ў сельскай гаспадарцы Беларусі можа сведчыць паступовая спецыялізацыя сельскагаспадарчай вытворчасці. У першыя два дзесяцігоддзі пасля рэформы важнейшай галіной гандлёвага земляробства заставалася вытворчасць зерня. Аднак у выніку сусветнага аграрнага крызісу 80 - 90-х гадоў цэны на збожжа рэзка знізіліся (толькі за 80-я гады больш чым у 2 разы). Збожжавыя гаспадаркі Беларусі не былі здольны канкураваць на рынках Заходняй Еўропы з вытворцамі таннага і высакаякаснага хлеба з ЗША, Аргенціны, Аўстраліі. Гэта прымусіла беларускіх памешчыкаў пераходзіць на вытворчасць такіх прадуктаў, якія давалі большы прыбытак. Паступова на Беларусі складваліся пэўныя раёны, дзе пераважную ролю адыгрывала тая ці іншая гандлёвая галіна сельскагаспадарчай вытворчасці і да яе прыстасоўваліся ўсе іншыя. Беларусь з'яўлялася адным з галоўных раёнаў вінакурэння ў Расіі.

Развіццё капіталізму ў эканоміцы Беларусі не магло абыходзіцца без дзейнасці развітай сістэмы транспарту. Асабліва важным для прамысловасці, узмацнення таварнасці сельскай гаспадаркі, гандлёвых сувязей і фарміравання рынку быў чыгуначны транспарт.

З часоў Кацярыны II ў расійскім заканадаўстве ўсе насельніцтва краіны падзялялася «па адрозненні правоў» на чатыры «станы» (саслоўі): дваранства, духавенства, гарадскіх і сельскіх абывацеляў. У сваю чаргу гарадскія абывацелі падзяляліся на саслоўі ганаровых грамадзян, купцоў, мяшчан, цэхавых рамеснікаў, а сельскія – уключалі саслоўі сялян, казакоў і іншародцаў. Саслоўны пачатак быў пакладзены ў аснову ўсяго мясцовага кіравання і судовай справы і тым самым ён атрымаў агульнадзяржаўную значнасць. У першай трэці XIX ст. склаліся тры новыя саслоўі: ганаровыя грамадзяне, казацтва і іншародцы, у якое, акрамя іншых, уключылі і яўрэяў.

Саслоўі падзяляліся на прывілеяваныя (дваранства, духавенства, ганаровыя грамадзяне, купцы) і непрывілеяваныя (сяляне, мяшчане, рамеснікі, казакі, іншародцы). Першыя вызваліліся ад уплаты асабістых падаткаў, рэкруцкай павіннасці, цясных пакаранняў.

З часоў ВКЛ на працягу стагоддзяў дваранства (шляхта) было галоўным прывілеяваным саслоўем, якое займала большасць пасадаў у органах дзяржаўнага і мясцовага кіравання, у войску. Да 70-х гг. XIX ст. захоўвалася выдадзеная Кацярынай II дваранам «вольнасць і свабода».

Саслоўе дваран не было аднародным. Яно складалася як з патомных дваран, так і асабістых, гэта значыць тых, хто атрымаў дваранскае званне за вайсковую або цывільную службу ў адпаведнасці з «Табеллю аб рангах». На Беларусі пытанне аб прыналежнасці да патомных дваран часткі шляхты ставілася пад сумненнем яшчэ з часу падзелаў РП і мела працяг у другой палове XIX ст.: пасля чарговага «разбору шляхты», выкліканага паўстаннем 1863 г., колькасць польскіх і беларускіх дваран рэзка скарацілася (з 5,1 да 2,4%).

Духавенства таксама з'яўлялася неаднародным, але больш закрытым саслоўем, прычым, нехрысціянскія святары ў яго не ўваходзілі. Правое становішча духавенства ўсіх хрысціянскіх вызнанняў у пэўнай ступені

адрознівалася. Асабліва важнае становішча займала праваслаўнае святарства, якое, акрамя рэлігійных, выконвала ідэалагічную, адміністрацыйную (вядзенне метрычных кніг) функцыі і здзяйсняла пэўны кантроль за маральнасцю і ладам мыслення сваіх прыхажан. Духоўнае саслоўе, (белае і чорнае духавенства) у 60–70-х гг. XIX в. было вызвалена ад абяззковай спадчыннай службы: дзеці святароў атрымалі права патомных і асабістых ганаровых грамадзян, доступ да свецкай адукацыі, магчымасць паступлення на дзяржаўную службу. Устойлівасці гэтага саслоўя і ў канцы XIX – пачатку XX ст. спрыяла захаванне прывілеяў (вызваленне ад ваеннай службы, шэрагу падаткаў і павіннасцей) і адначасова рэгламентацыя іх правоў (забарона абрання прамысловых заняткаў і г. д.).

Купцы ўваходзілі ў склад з трох, затым (1863) дзвюх гільдый. Для заможных сялян і мяшчан пераход у купецкае саслоўе не толькі вызваляў ад цялесных пакаранняў, але і даваў права на пашпарт і свабоду перасоўвання. Да канца XIX ст. колькасць асоб купецкага звання павялічылася, асабліва ў заходніх і паўднёвых губернях. Пры гэтым асноўная маса складалася з яўрэяў. Атрыманне купецкіх пасведчанняў давала ім права на жыхарства па-за мяжой аседласці. Паводле перапісу 1897 г., сярод купцоў пяці беларускіх губерняў было 84, 5 % яўрэяў, 10,7 - рускіх і толькі 1,7 % беларусаў (усяго 317, з якіх 9 належала да II гільдыі, а да I – ніводнага).

Мяшчане існавалі за кошт гандлю, промыслаў, рамяства. Пры гэтым толькі запісаныя ў цэхі рамеснікі маглі прадаваць свае вырабы. Такім чынам, купцы, рамеснікі, мяшчане былі ў большай або меншай ступені залежнымі людзьмі, прадпрымальніцкая дзейнасць якіх рэгламентавалася законам. Але ў канцы XIX ст. пад уздзеяннем капіталістычных адносін мяшчанскае саслоўе губляла былыя асаблівасці, якія адрознівалі яго ад звычайных гарадскіх жыхароў.

Як вядома, да 1861 г. найбольш бяспраўным было становішча прыгонных сялян. Паступоваму сціранню саслоўных адрозненняў спрыялі скасаванне прыгоннага права; скасаванне падушнай податкі і ўвядзенне дзяржаўнага пазямельнага падатку і падатку з нерухомасці ў гарадах, пасадах і мястэчках; увядзенне ўсеагульнай вайскавай павіннасці ў 1874 г., якой падлягала зараз усё мужчынскае насельніцтва з 20-гадовага ўзросту, у тым ліку дваран (за выключэннем асоб духоўнага звання і іншародцаў); законы 1863 і 1865 г. аб свабодзе гандлёва-прамысловай дзейнасці, і асабліва «Палажэнне аб дзяржаўным промыславым падатку» 1898 г., якое дазваляла ўсім асобам, незалежна ад саслоўнай прыналежнасці, займацца гандлем і прамысловасцю.

Абвяшчэнне маніфестам 17 кастрычніка 1905 г. «грамадзянскай свабоды на пачатках сапраўднай недатыкальнасці асобы, свабоды сумлення, слова, сходаў і саюзаў», стварэнне Дзяржаўнай думы і прадастаўлення выбарчых правоў усім «класам насельніцтва» было значным крокам ад саслоўнай да грамадзянскай супольнасці. Згодна Найвышэйшаму Ўказу ад 5 кастрычніка 1906г., былі зніжаны цяжкасці, звязаныя з выхадам з сельскага грамадства, зняты пашпартныя абмежаванні для сялян і мяшчан.

Саслоўны лад, абумоўлены шэрагам заканадаўча аформленых правоў і абавязкаў асобных груп насельніцтва, замацаваных за імі сацыяльных функцый,

працягваў існаваць: захоўваліся саслоўныя арганізацыі і саслоўнае самакіраванне, саслоўны пачатак у мясцовым кіраванні ў адносінах сялян г. д. Нават пры выбарах у Дзяржаўную думу маёмасны прынцып спалучаўся з саслоўным.

Такім чынам, у другой палове XIX – пач. XX стст. у саслоўным ладзе Расіі, у тым ліку беларускага грамадства, адбываліся два рознанакіраваных працэсы: з аднаго боку, ішла ўніфікацыя (падабенства ў правах і абавязках) саслоўяў, з другога – працэс яго разлажэння. Саслоўная структура грамадства як рудымент феадальнага ладу паступова саступала месца новай, класавай, з уласцівымі ёй катэгорыямі прыватнай уласнасці, наёмнай працы, ролі ў вытворчасці і размеркаванні грамадскага прадукту. Асноўныя грамадскія супольнасці новага, капіталістычнага ладу ўвасобіліся ў класах буржуазіі і пралетарыяту.

Лекцыя 9. Беларусь на шляху капіталістычнага развіцця.

- 1.Сельская гаспадарка.
- 2.Прамысловасць і гарады.
- 3.Транспарт, гандаль, крэдыт.
- 4.Фарміраванне гандлёва прамысловай буржуазіі.

1.Сельская гаспадарка.

Пераход да капіталістычнага гаспадарання на Беларусі адбываўся паступова. На змену прыгонніцтву спачатку прыйшла змешаная сістэма гаспадаркі. Феадальныя рысы ў сельскай гаспадарцы праяўляліся ў выглядзе адпрацовак. Адпрацовачная сістэма была найбольш распаўсюджана ў Віцебскай і Магілёўскай губернях. Яе сутнасць заключалася ў апрацоўцы памешчыцкай зямлі інвентаром навакольных сялян, якія атрымлівалі за сваю працу ад памешчыка зямельныя плошчы ў арэнду. У Віленскай, Гродзенскай і Мінскай губернях памешчыкі шырока выкарыстоўвалі працу наёмных рабочых (гадавых, тэрміновых, падзённых), якія апрацоўвалі зямлю інвентаром памешчыка, гэта была ўжо капіталістычная форма гаспадарання. Аднак і тут адпрацоўкі займалі значнае месца.

Аб развіцці капіталізму ў сельскай гаспадарцы Беларусі можа сведчыць паступовая спецыялізацыя сельскагаспадарчай вытворчасці. У першыя два дзесяцігоддзі пасля рэформы важнейшай галіной гандлёвага земляробства заставалася вытворчасць зерня. Аднак у выніку сусветнага аграрнага крызісу 80 - 90-х гадоў цэны на збожжа рэзка знізіліся (толькі за 80-я гады больш чым у 2 разы). Збожжавыя гаспадаркі Беларусі не былі здольны канкураваць на рынках За-ходняй Еўропы з вытворцамі таннага і высакаякаснага хлеба з ЗША, Аргенціны, Аўстраліі. Гэта прымусіла беларускіх памешчыкаў пераходзіць на вытворчасць такіх прадуктаў, якія давалі большы прыбытак. Паступова на Беларусі складваліся пэўныя раёны, дзе пераважную ролю адыгрывала тая ці іншая гандлёвая галіна сельскагаспадарчай вытворчасці і да яе прыстасоўваліся ўсе іншыя. У 90-я гады галоўнай спецыялізаванай галіной у сельскай гаспадарцы Беларусі стала малочная жывёлагадоўля.

Вядучым працэсам сацыяльна-эканамічнага становішча парэформеннай Беларусі было развіццё капіталізму. Першыя два парэформенныя дзесяцігоддзі адносяцца да ліку пераходных, калі адбывалася разбурэнне феадальных адносін у сельскай гаспадарцы, завяршаўся працэс тэхнічнага перааснашчэння прамысловасці, ствараўся механізаваны транспарт і складаліся новыя, характэрныя для капіталістычнага грамадства сацыяльныя слаі насельніцтва- пралетарыят і прамысловая буржуазія.

Зацвярджэнне капіталізму, як дамінуючай сацыяльна-эканамічнай сістэмы адносіцца к канцу XIX — пачатку XX стст. Развіццё яго адбывалася ва ўмовах хоць і мадэрнізаванай, але па сутнасці старой палітычнай сістэмы, пры захаванні самадзяржаўнага і саслоўнага ладу. Гэта накладвала пэўны адбітак на сацыяльна-эканамічныя працэсы як на Беларусі, так і ў парэформеннай Расіі ў цэлым, абумовіла іх цяжкасці і супярэчлівасці.

Пасля адмены прыгоннага права асноўнай у эканоміцы Беларусі па-ранейшаму заставалася сельская гаспадарка, характэрнай рысай якой было спалучэнне капіталістычных адносін з перажыткамі прыгонніцтва. Наяўнасць перажыткаў, і перш за ўсё буйнога памешчыцкага землеўладання, вызначыла для Беларусі павольны, паступовы ("прускі") шлях буржуазна-аграрнай эвалюцыі, пры якой буйная памешчыцкая гаспадарка надоўга захавала свае прыгонніцкія рысы. У 70-х гадах у Беларусі памешчыкам належала звыш 50,5 % ўсёй зямлі, а сялянам — менш 33,4%. Буйныя памешчыкі валодалі дзесяткамі і сотнямі тысяч дзесяцін зямлі. У значнай колькасці сялянскіх двароў ва ўласнасці знаходзілася ад 2 да 5 дзесяцін.

Засілле латыфундыяльнага землеўладання ўзмацнялася цераспалосіцай і неразмежаванасцю мноства сялянскіх і памешчыцкіх зямель.

У заходняй і цэнтральнай Беларусі захаваўся таксама і другі інстытут сярэднявечча — зямельныя сервітуты (права сялян карыстацца некаторымі ўгоддзямі, якія належаць памешчыкам) і агульнымі (сялянскія і памешчыцкія) пашамі. У 60-я гады XIX ст. імі было ахоплены тут 56% сялянскіх двароў.

У развіцці сельскай гаспадаркі Беларусі ў другой палове XIX ст. трэба вылучыць два перыяды. Першы з іх ахоплівае 60—70-я гады, другі — 80—90-я гады. Першы перыяд з'явіўся часам пакутлівага выпявання капіталістычных адносін, шырокім распаўсюджваннем апрабачнай сістэмы, сутнасць якой заключалася ў апрацоўцы зямлі памешчыка сялянскім інвентаром за прадастаўленне яму ў арэнду ворыўнай зямлі і іншых угоддзяў. Вялікае распаўсюджванне апрабачная сістэма атрымала ў Віцебскай і Магілёўскай губернях. У Мінскай, Гродзенскай і Віленскай губернях памешчыкі шырока выкарыстоўвалі працу наёмных рабочых. Але і ў гэтых губернях апрабачкі займалі значнае месца, асабліва падчас збору збожжа і сенажаці. Трэба адзначыць, што ў цэлым тэхнічная ўзброенасць у земляробстве як у памешчыцкай, так і ў сялянскай гаспадарцы амаль нічым не адрознівалася ад дарэформеннай.

Нягледзячы на рэшткі феадальна-прыгонніцкіх адносін, капіталізм у сельскай гаспадарцы Беларусі развіваўся адносна хутка ў параўнанні з іншымі рэгіёнамі Расійскай імперыі. Гэтаму садзейнічал шэраг абставін: развіццё прамысловасці, сістэмы капіталістычнага крэдыту, рост чыгуначнага будаўніцтва і гарадоў, канцэнтрацыя войскаў на тэрыторыі Беларусі. Усе гэта стварала спрыяльныя ўмовы гандлёвага земляробства і рыначных адносін. Моцным каталізатарам эвалюцыі сельскай гаспадаркі Беларусі з'явіўся сусветны аграрны крызіс 80-90-х гадоў, які выклікаў рэзкае зніжэнне цэн на хлеб. Крызіс прывёў да карэнных змяненняў у эканамічнай арганізацыі і тэхнічнай аснашчальнасці сельскай гаспадаркі, да канчатковай перамогі гандлёвага земляробства і павелічэння рыначнага попыту.

У сувязі з грунтоўным скарачэннем на пачатку 80-х гадоў пасяўных плошчаў пад збожжавыя культуры сельская гаспадарка Беларусі пачала спецыялізавацца на вытворчасці тэхнічных культур (бульбы, ільну і інш.).

Развіццё малочнай гаспадаркі аказала ўплыў на змяненні структуры пасяўных плошчаў. Так, у буйных маёнтках, на землях заможных сялян (часцей

за ўсё купчых і арэндных) уводзілася шматпольная сістэма севазвароту, прымяняліся мінеральныя ўгнаенні, пашыралася выкарыстанне машын (малатарні, арфы) і палепшаных сельскагаспадарчых прылад (жалезныя плугі, бароны з жалезнымі зубамі). Па прымяненню машын Беларусь стаяла на адным з першых месцаў у Расійскай імперыі, хоць ва ўсёй сельскай гаспадарцы і панавала ручная тэхніка. У другой палове 90-х гадоў у чатырох заходніх губернях (без Віленскай) палепшаную глебаапрацоўчую тэхніку (пераважна плугі) выкарыстоўвалі 17 - 25% сялянскіх гаспадарак. Сяляне, галоўным чынам заможныя, набывалі простыя сельскагаспадарчыя машыны: малатарні, арфы, крупадзёркі, льначасалкі, сячкарні. Такім чынам, у парэформенны перыяд быў пакладзены пачатак тэхнічнага перааснашчэння сялянскага землеўладання, што склала адну з важнейшых перадумоў эвалюцыі сацыяльна-эканамічнага ладу сялянскай гаспадаркі на шляху да капіталізму.

Важным відам капіталістычнага прадпрымальніцтва як у памешчыкаў, так і ў заможных сялян было вінаробства, асноўнаю сыравінаю для якога было спачатку зерне, пераважна жыта, а затым бульба. Адходы ад вінаробства ішлі на корм жывёле.

Развіццё гандлёвага землеўладання, спецыялізацыя яго па асобных галінах (малочная жывёлагадоўля, вытворчасць ільну, пянькі, вінаробства) пашырылі абмен паміж сельскай гаспадаркай і прамысловасцю. Гэта садзейнічала росту ўнутранага рынку і прывяло ў канцы XIX ст. да з'яўлення ў памешчыцкай гаспадарцы буйных высокатаварных капіталістычных форм, якія працавалі выключна на рынак. Колькасць малатаварных маёнткаў, заснаваных на адрабатачнай сістэме, паступова скарачалася. Збяднелыя дваране прадавалі маёнткі і ішлі на дзяржаўную службу, а іх зямля трапляла ў капіталістычны абарот, яе набывалі дваранства, купцы і заможныя сяляне. Развіццё капіталістычных адносін у сельскай гаспадарцы ўзмацніла працэс сацыяльнага расслаення сялянства. З аднаго боку, расла колькасць заможных сялян, а з другога, павялічвалася маламаёмаснае сялянства. Надзельная зямля, атрыманая ў 60-х гадах па ўраўняльнаму прынцыпу, ужо к канцу 70-х гадоў была размеркавана нераўнамерна. Павялічылася колькасць беззямельных двароў.

Малазямельныя і беззямельныя сяляне, вымушаныя наймацца да памешчыкаў або да заможных сялян, па сутнасці, рабіліся наёмнымі сельскагаспадарчымі рабочымі.

Тысячы сялян-беднякоў ішлі ў адыходныя промыслы — на будаўніцтва чыгунак, на шахты Данбаса, на заводы прамысловых цэнтраў Расіі. Заможныя сяляне вялі сваю гаспадарку, выкарыстоўваючы наёмную працу, нярэдка спалучалі гандлёвае землеўладання і жывёлагадоўлю з ліхварскімі аперацыямі. Такі селянін выступаў і як капіталіст-фермер, і як гандляр, і як ліхвар. Гэта сведчыла пра магчымасць развіцця на Беларусі фермерскага ("амерыканскага") шляху развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы. Аднак рэалізацыі гэтай магчымасці ў рэальнае жыццё перашкаджала наяўнасць памешчыцкага землеўладання. Захаваўшы буйнога памешчацкага землеўладання, абеззямельванне сялян абумовілі і развіццё сялянскага руху Беларусі ў парэформенны час. Асноўнымі патрабаваннямі сялян былі вяртанне зямель,

адрэзанных памешчыкамі падчас рэформы, памяншэнне надаткаў і павінасцяў, пазбаўленне ад памешчыцкай апекі і саслоўнага нераўнапраўя. Дынаміка сялянскіх выступленняў была нераўнамернай. Калі ў першыя гады пасля падаўлення паўстання 1863 г. адбыўся спад сялянскіх хваляванняў, то ў 70-я гг. наглядаўся іх значны пад'ём. Асаблівую вострыню і размах сялянскі рух набыў у сярэдзіне 80—90 гг., калі побач з традыцыйнымі канфліктамі сялян з памешчыкамі, з'яўляюцца новыя — паміж сельскай буржуазіяй і беднотай. Своеасаблівай формай барацьбы быў масавы рух сялян асабліва Магілёўскай, Віцебскай і асобных паветах Мінскай губерні за перасяленне ў Сібір і паўднёвыя расійскія губерні. Паступова элементы арганізаванасці і самасвядомасці пранікалі ў сялянскае асяроддзе, казаліся на светапоглядзе сялян, узмацнілі ў ім пачаткі грамадзянскасці. Стандартным адказам мясцовай адміністрацыі на сялянскія хваляванні было прыцягненне воінскіх каманд.

2. Прамысловасць і гарады.

Прамысловасць Беларусі развівалася ў цеснай сувязі з агульнарасійскай, але мела і свае асаблівасці. Характэрнай рысай" прамысловага развіцця Беларусі ў другой палове XIX ст., разам з адносна хуткім ростам фабрычнай індустрыі, было пашырэнне дробнай вытворчасці і мануфактур, пераважна невялікіх фабрычна-заводскіх прадпрыемстваў.

У 60-я гады XIX ст. у прамысловасці Беларусі пераважалі дробныя рамесныя прадпрыемствы і мануфактуры. На іх выкарыстоўвалася ручная праца. Перш за ўсё гэта промыслы па перапрацоўцы мясцовай сыравіны: дрэва (сталарны), гліны (ганчарны), скуры (кушнерскі, шавецкі), шэрсці і льну (ткацкі). Рамесніцкая вытворчасць канцэнтравалася ў гарадах і шматлікіх мястэчках. Да канца стагоддзя назіраўся рост колькасці дробных рамесных прадпрыемстваў, павялічваўся аб'ём іх прадукцыі. У канцы 90-х гадоў рамесніцтва дала 34,5% прадукцыі ад усёй прамысловасці Беларусі.

Пасля рэформы 1861 г. паскорыўся рост мануфактурнай вытворчасці. Тут выкарыстоўвалася ручная праца, але існаваў яе падзел па спецыяльнасцях. Мануфактуры ўзніклі з сялянскіх промыслаў і гарадскога рамяства. У канцы XIX ст. мануфактуры пераважалі ў гарбарнай, ганчарнай, цагельнай, суконнай, шкляной і тытунёвай вытворчасці і дала 32,5% валавой прамысловай прадукцыі Беларусі.

Нягледзячы на вялікую долю рамеснай і мануфактурнай вытворчасці, на Беларусі на працягу другой паловы XIX ст. ішоў працэс пераходу ад ручной працы да машыннай. Рамяство і мануфактуру паступова выцясняла капіталістычная фабрыка.

3. Транспарт, гандаль, крэдыт.

Значнаму павелічэнню тэмпаў развіцця прамысловасці Беларусі спрыяла стварэнне густой сеткі чыгуначных дарог, а таксама інвестыцыі капіталу і арганізацыя крэдытных устаноў. Развіццё капіталізму ў эканоміцы Беларусі не магло абыходзіцца без дзейнасці развітай сістэмы транспарту. Асабліва важным

для прамысловасці, узмацнення таварнасці сельскай гаспадаркі, гандлёвых сувязей і фарміравання рынку быў чыгуначны транспарт.

Першай чыгункай, якая пракладзена па тэрыторыі Беларусі, стала Пецябургска-Варшаўская, пабудаваная ў 1862 г. Яна прайшла праз Гродна. У 1866 г. адкрыта Рыга-Арлоўская чыгунка праз Дзвінск -Полацк — Віцебск. Асабліва інтэнсіўна чыгуначныя магістралі будаваліся ў 70 — 90-х гадах. У 1871 г. пачала дзейнічаць Маскоўска-Брэсцкая магістраль (Смаленск — Орша — Баранавічы — Брэст); у 1871 - 1874 гг. - Лібава-Роменская (Вільня - Маладзечна - Мінск -Асіповічы — Бабруйск — Жлобін); у 1873 г. - Брэст - Ковель; у 1882 г. -Пінск - Жабінка; у 1886 г. — Лунінец - Гомель і Беласток — Баранавічы. Чыгуначнае будаўніцтва працягвалася і ў наступныя гады. Чыгунка звязала Беларусь з цэнтральнымі губернямі Расіі, буйнымі эканамічнымі цэнтрамі краіны — Пецябургам, Масквой, Кіевам, прыбалтыйскімі портамі.

Значную ролю адыгрываў рачны транспарт. Водныя шляхі праходзілі па Прыпяці, Бярэзіне, Сожы. Водны транспарт у 1900 г. налічваў 310 непаравых і 23 паравых судны. Працягваўся рост гарадоў. Мінск, Віцебск, Гомель, Жлобін, Лунінец, Брэст, Баранавічы ў выніку развіцця чыгункі сталі буйнымі чыгуначнымі вузламі і гандлёва-прамысловымі цэнтрамі.

Вядучую ролю ў эканоміцы пачалі адыгрываць банкі. Акрамя аддзяленняў цэнтральных банкаў імперыі (у Мінску, Магілёве, Віцебску, Гомелі, Пінску, Бабруйску і іншых гарадах) былі і мясцовыя — Магілёўскі і Мінскі камерцыйныя банкі. У 1882 г. быў створаны Сялянскі пазямельны банк з мэтай арганізацыі крэдыту для сялян, аказання дапамогі ў набыцці зямлі. У 1886 г. у Мінску было адчынена аддзяленне гэтага банку, што з вялікай надзеяй было сустрэта ліберальнымі коламі мясцовага грамадства. Аднак не вельмі выгадна было карыстацца паслугамі банку нават заможным сельскім жыхарам. З-за вялікіх працэнтных ставак дорага абыходзілася зямля, купленая праз банк, у параўнанні з яе рынкавым коштам.

Да 60-х гадоў XIX ст. асноўнымі сродкамі зносін на Беларусі з'яўляліся водныя, шашэйныя і грунтовыя дарогі, якімі абслугоўваўся ўнутраны і замежны гандаль. Водныя шляхі ў беларускіх губернях складалі ў сярэдзіне XIX ст. 5 399 верст, паштовыя дарогі — 3 816 верст, шашэйныя дарогі — 1 109 верст. Водныя шляхі ўтваралі рэкі басейнаў Дняпра, Заходняй Дзвіны і Немана, што Дняпра-Бугскім, Агінскім і Бярэзінскім каналамі злучаліся ў адзіную транспартную сетку. У рачным суднаходстве за 60—90-я гг. XIX ст. значна ўзрасла роля параходаў. У 1900 г. на рэках Беларусі налічвалася 194 паравых і 590 непаравых суднаў. За гэты ж перыяд прыкметна пашырылася якасць і павялічылася працягласць шашэйных дарог. У пачатку XX ст. у разліку на 100 кв. верст Беларусь іх мела ў 2 разы больш, чым Еўрапейская Расія. Асаблівае значэнне мела Пецябургска-Кіеўская і Маскоўска-Варшаўская шашэйныя дарогі.

На эвалюцыю структуры гарадскіх паселішчаў, далейшае развіццё гандлева-прамысловай дзейнасці істотны ўплыў аказала чыгуначнае будаўніцтва. Акрамя ваенна-стратэгічных задач яно адпавядала патрэбам агульнарасійскага рынку. Аднак правядзенне чыгуначных магістраляў не

ўлічвала патрэбаў развіцця беларускага ўнутранага рынку, існаваўшай структуры гарадскіх паселішчаў, змяніла транзітнае становішча Беларусі ў гандлі Расіі з заходнімі краінамі. Першая чыгунка праз Беларусь прайшла ў 1862 г. Гродзенскі кавалак пабудаванай Пецябургска-Варшаўскай магістралі склаў 50 верст. У 1866 г. было завершана будаўніцтва Рыга-Арлоўскай чыгункі, якая прайшла праз паўночны ўсход Беларусі (Дзвінск — Полацк — Віцебск). У лістападзе 1871 г. быў адкрыты рух на беларускім адрэзку (праз Оршу, Барысаў, Мінск, Баранавічы) чыгуначнай магістралі Масква — Брэст. Праз два гады была здадзена ў эксплуатацыю Лібава-Роменская чыгунка, якая прайшла праз Маладзечна — Мінск — Бабруйск — Гомель. У 80-х гг. пачаўся рух на Палескіх чыгунках, якія складаліся з невялікіх участкаў (Вільня — Баранавічы — Лунінец, Гомель — Лунінец — Пінск — Жабінка, Баранавічы — Слонім — Ваўкавыск — Беласток). Да палескіх чыгунак былі далучаны ўчасткі, якія звязалі Брэст з Украінай, Гомель з Бранскам. У 1896 г. закончылася будаўніцтва лініі Асіповічы — Старыя Дарогі, а ў 1902 г. Пецябургска — Адэскай магістралі, якая пралягла праз Віцебск, Оршу, Магілёў, Жлобін.

У выніку чыгуначанага будаўніцтва чыгуначнымі вузламі і цэнтрамі транзітнага гандлю сталі Мінск, Гомель, Орша, Жлобін, Пінск, Мазыр, Слонім, Баранавічы, Лунінец і інш. Аднак на мясцовым рынку новыя чыгуначныя станцыі не адразу станавіліся гандлёвымі цэнтрамі. У 60—90-х гг. паступова страчваюць сваю ролю кірмашы, затое актывізуецца магазінна-крамны гандаль. У канцы XIX ст. на яго прыходзілася 95% усяго унутранага абароту гарадоў.

На беларускім рынку галоўным таварам у канцы XIX ст. быў лес. Другое месца па значнасці ў грузаабароце займала група прадуктаў паляводства (зернавыя, плады, гародніна і г. д.). Аднак удзельная вага гэтых тавараў на працягу другой паловы XIX ст. скарачалася, асабліва ў сувязі з аграрным крызісам. Апошні прывёў да пераспецыялізацыі землеўласнікаў на мяса-малочную вытворчасць і адпаведна да росту ў таваразвароце ўдзельнай вагі прадуктаў жывёлагадоўлі. У грузаабароце Беларусі былі тавары з мінеральнага паліва, будаўнічых матэрыялаў, металічных вырабаў, шкла, солі.

Прадукты сельскай гаспадаркі і вырабы прамысловасці, акрамя збыту на месцы, вывозіліся ў гарады Расіі, Украіны, Польшчы. Спірт вывозіўся ў Пецябург, Кіеў, Адэсу, Маскву, Цвер. Прадукцыя запалкавых фабрык адпраўлялася ў Ромны, Палтаву, Харкаў, Варшаву, Баку, папера і кардон — у Кіеў, Екацерынаслаў, Адэсу, Рыгу. Вырабы шкляной і керамічнай прамысловасці збываліся ў Маскве, Кіеве, Адэсе.

У другой палове XIX ст. разам з развіццём гандлёвага прадпрыемальніцтва вырасла колькасць асоб, якія ім займаліся. Склад апошніх па саслоўнаму паходжанню і сацыяльна-эканамічнаму становішчу істотна пашырыўся. Да канца XIX ст. гандлевае прадпрыемальніцтва ў адносна буйных памерах заканадаўча звязвалася з прыналежнасцю да купецкага саслоўя. К пачатку 60-х гг. колькасць купцоў у беларускіх губернях складала 14,9 тыс. чалавек. Перапісам насельніцтва 1897 г. іх было зафіксавана тут каля 18,3 тыс. чалавек. Аднак многія прадпрыемальнікі лічылі для сябе больш мэтазгодным заставацца па-за межамі купецкага саслоўя, прыналежнасць да якога не давала ніякіх

рэальных пераваг. Яны набывалі пасведчанні на права займацца гандлем і промысламі, але не выкуплялі гільдзейскіх дакументаў. Акрамя таго, статыстыка набытых прамысловых дакументаў улічвала і дробнае прадпрымальніцтва (развозны, разносны гандаль і г. д.). Так, толькі ў Мінскай губерні ў 1870 г. было выдадзена 12 625 гадавых пасведчанняў і білетаў на права гандлю і промыслаў, з іх 1 317 (10,4%) — гільдзейскіх. У 1895 г. колькасць набытых тут гадавых дакументаў складала 14 239, у тым ліку 2 529 (17,8 %) купецкіх.

У сярэдзіне XIX ст. пачалі з'яўляцца на тэрыторыі Беларусі крэдытныя кааператывы, аб'яднанні дробных гандляроў, рамеснікаў, сялян і г. д. У 1870 г. у Гомелі, а затым у 1874 г. — у Полацку, 1882 — у Віцебску былі адкрыты гарадскія грамадскія банкі, якія належалі органам гарадскога самакіравання. У 1873 г. быў створаны першы прыватны банк на тэрыторыі Беларусі — Мінскі камерцыйны. Ён займаўся пераважна крэдытаваннем гандлю сельскагаспадарчай прадукцыяй, лесам. Аддзяленні банка дзейнічалі ў Гомелі, Магілёве, а таксама за межамі Беларусі — у Лібаве, Навазыбкаве. У 1881—1884 гг. у Мінску, Віцебску, Магілёве, Гродне пачалі дзейнічаць аддзяленні Дзяржаўнага банка Расіі, якія крэдытавалі багатых кліентаў. Ва ўсіх беларускіх губернях дзейнічалі аддзяленні Дваранскага зямельнага банка, які быў створаны для ільготнага крэдытавання памешчыкаў пад заклад зямлі і будынкаў. У Віцебску, Мінску, Віцебску і Магілёве былі адчынены аддзяленні Сялянскага зямельнага банка, куды як і ў Дваранскі зямельны доступ мелі асобы праваслаўнага веравызнання. У 1874 г. з'явіліся Мінскае і Магілёўскае таварыствы ўзаемнага крэдыту, да канца XIX ст. іх колькасць павялічылася да 9. Асобныя з іх мелі не меншы аб'ём аперацый, чым філіялы буйных агульнарасійскіх банкаў.

Па крэдытных аперацыях у сярэдзіне XIX ст. Беларусь залежала ад Германіі і яе пасрэдніцы Польшчы. У апошняй чвэрці XIX ст. асноўны накірунак уплыву ў крэдытнай сферы перамясціўся з захаду на ўсход. У гэты час ужо складалася агульнарасійская крэдытная сістэма. У 90-х гадах XIX ст. у гарадах Беларусі пачалі працаваць аддзяленні Маскоўскага міжнароднага гандлёвага банка (Віцебск, Брэст), Пецябургска-Азоўскага (Мінск), Арлоўскага (Гомель, Орша, Бабруйск), Паўднева-Рускага (Магілёў), Віленскага (Бабруйск), Паўдневага (Гродна) камерцыйных банкаў. Усе беларускія губерні былі ўключаны ў раён дзейнасці Віленскага зямельнага банка. Акрамя таго, Віцебская, Магілёўская і Мінская губерні ўваходзілі ў сферу ўплыву Маскоўскага, а Віленская і Гродзенская — у сферу Пецябургска-Тульскага зямельных банкаў.

4. Фарміраванне гандлёва-прамысловай буржуазіі.

Гандлёва-прамысловая буржуазія Беларусі была таксама шматнацыянальнай, прычым большую яе частку складалі прадстаўнікі небеларускага этнічнага насельніцтва (яўрэйскія, польскія і рускія прамыслоўцы і купцы). Паводле перапісу насельніцтва 1897 г., 84,5 % купцоў 5 заходніх губерняў

складалі яўрэі, 10,7 % — рускія і толькі 1,7 % былі беларусамі. Больш чым палова фабрык і заводаў (51 %) з'ўлялася ўласнасцю яўрэйскай буржуазіі.

Беларуская нацыянальная буржуазія амаль цалкам складалася з заможных сялян і выхадцаў з дробнай шляхты. Яна была нешматлікай (у канцы XIX ст. у беларускай вёсцы налічвалася толькі каля 50 тыс. заможных гаспадароў), асноўныя капіталы краю — прамысловы, зямельны, гандлёвы, банкаўскі — знаходзіліся не ў яе руках, а ва ўласнасці яўрэйскіх, польскіх і рускіх прамыслоўцаў, памешчыкаў і купцоў. Раскіданая па вясковай глухамані, расколтая паводле канфесійнай прыналежнасці (праваслаўныя і католікі), беларуская нацыянальная буржуазія не ўсведамляла сваёй ролі ў нацыянальна-культурным адраджэнні і аб'якава, іншы раз варожа, ставілася да яго.

Лекцыя 10. Грамадска-палітычнае жыццё.

1. Паўстанне К.Каліноўскага: прычыны, характар, мэты і вынікі.
2. Ідэалогія манархізму ў Беларусі.
3. “Заходне-русізм” і яго плыні.
4. Народніцтва.
5. Станаўленне ліберальнай думкі. Рабочы рух, прапаганда марксізму.

1. Паўстанне К.Каліноўскага: прычыны, характар, мэты і вынікі.

Уздым нацыянальна-вызваленчага руху ў Еўропе на рубяжы 50 — 60-х гадоў не мінуў Каралеўства Польскага, а таксама закрануў і тэрыторыю Беларусі. У шматнацыянальных заходніх губернях Расійскай імперыі амаль што самым вострым было польскае пытанне. З часоў падзелу Рэчы Паспалітай польскі патрыятычны рух не даваў спакою расійскім уладам, якія то бізуном, то пернікам спрабавалі зняць напал супраціўлення. Прапольскі патрыятычны лагер падзяляўся на дэмакратаў, якія выступалі за паўстанне, і лібералаў, прыхільнікаў мірных сродкаў барацьбы. Тыя, хто быў за паўстанне, атрымалі назву “чырвоныя”. Фактычна яны ўяўлялі сабой шырокі і разнастайны дэмакратычны блок, у які ўваходзілі рэвалюцыянізаваная дробная і безземельная шляхта, афіцэры, дробная гарадская буржуазія, інтэлігенцыя, студэнцтва. Праціўнікаў паўстання называлі “белымі”.

Аднак сярод “чырвоных” не было адзінства наконт метадаў дасягнення сваіх мэт. Яны падзяляліся на правых - памяркоўных і левых - прадстаўнікоў рэвалюцыйна-дэмакратычных колаў. Правыя рабілі стаўку на шляхту і асцерагаліся шырокага сялянскага руху. Яны прызнавалі роўнасць нацыянальных правоў беларусаў, літоўцаў, украінцаў з палякамі, але выступалі за адзіную незалежную Польшчу ў межах 1772 г. Правыя прадугледжвалі надзяленне сялян зямлёй за кошт яе частковай канфіскацыі ў памешчыкаў пры абавязковай грашовай кампенсацыі. Левыя ж разлічвалі на сялянскую рэвалюцыю. Поспех паўстання, на іх думку, быў гарантаваны толькі ў саюзе і адзінстве дзеянняў з рускімі рэвалюцыянерамі. Яны прызнавалі права на нацыянальнае самавызначэнне літоўцаў, украінцаў і беларусаў. Аграрнае пытанне планавалася вырашыць шляхам ліквідацыі памешчыцкага землеўладання. “Белыя” былі адназначна супраць паўстання, не жадалі ніякіх сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў, катэгарычна адмаўлялі права на нацыянальна-палітычнае самавызначэнне літоўцаў, украінцаў і беларусаў.

Паўстанне 1863 - 1864 гг. па сваіх мэтах было нацыянальнай буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыяй, накіраванай супраць самадзяржаўя, саслоўнай і нацыянальнай няроўнасці. Пад націскам паўстання царскія ўлады былі вымушаны пайсці на значнае паслабленне ўмоў сялянскай рэформы 1861 г. у беларускіх і літоўскіх губернях. Сяляне Беларусі апынуліся ў больш выгадным эканамічным і прававым становішчы, чым сяляне іншых губерняў Расіі. Паўстанне дало штуршок развіццю беларускага нацыянальнага руху. Разам з тым паўстанне мела і адмоўныя вынікі. Перш за ўсё гэта тычыцца буржуазных рэформ 60 - 70-х гадоў, якія на Беларусі ці не праводзіліся ўвогуле (як земская),

ці ажыццяўляліся са значным спазненнем і істотнымі адступленнямі ад агульнарасійскіх прынцыпаў (як судовая і гарадская). Да канца 60-х гадоў у краі захоўвалася ваеннае становішча.

2. “Заходне-русізм” і яго плыні.

У другой палове XIX--XX стст. формай этнічнай самасвядомасці некаторай часткі гарадскога насельніцтва, асабліва ва ўсходняй Беларусі (праваслаўная інтэлігенцыя, чыноўнікі, святары і інш.) быў “западно-русізм”. У пачатку XX ст. ён стаў ідэалогіяй вялікадзяржаўна-чарнасоценскага руху, які веў актыўную барацьбу супраць беларускага нацыянальнага адраджэння.

Асноўныя прынцыпы ідэалогіі “западно-русізма” былі распрацаваны ў сярэдзіне XIX ст. І.Сямашкам, М.Каяловічам, а таксама знайшлі адлюстраванне на старонках часопіса “Вестник Западной России”, які выдаваўся ў 60-70-я гг. мінулага стагоддзя К.Гаворскім. Зыходным пастулатам “западно-русізма” было сцвярджанне, што беларусы з’яўляюцца не самастойным этнасам, а заходнім адгалінаваннем рускага народа. Сярод прыхільнікаў гэтай ідэалогіі вылучыліся дзве плыні: больш памяркоўная, ліберальная (М.Каяловіч, А.Пшчолка) і кансерватыўная (К.Гаворскі). Прадстаўнікі першай прызнавалі рэальнасць існавання адметных этнакультурных рыс Беларусі, прызнавалі самакаштоўнасць беларускай культуры, магчымасць яе вывучэння для ўзбагачэння вялікарускай, але лічылі справу фарміравання нацыянальнай супольнасці як палітычна шкодную. Лібералы — “западнарусы” зрабілі шмат для даследавання нацыянальнай спадчыны беларусаў і аднымі з першых звярнулі ўвагу ўрадавых колаў на тое, што Беларусь насуперак доўга панаваўшаму ў той час меракаванню не з’яўляецца часткай Польшчы. Прыхільнікі кансерватыўнай плыні лічылі этнічныя асаблівасці беларусаў лакальна-дыялектнымі і вынікам польска-каталіцкай экспансіі, вартымі знішчэння для аднаўлення “рускага” характару краю.

3. Народніцтва.

Пасля падаўлення паўстання 1863 - 1864 гг. на Беларусі адбыўся рэзкі спад сялянскіх выступленняў, і на працягу наступных 40 гадоў сялянскі рух ніколі не дасягаў таго ўзроўню, які назіраўся на рубяжы 50 - 60-х гадоў, у час падрыхтоўкі і правядзення рэформы 1861 г. У 1864 - 1880 гг. рэгістравалася ў сярэднім толькі 8-10 сялянскіх хваляванняў штогод. У 80-я гады адбыўся адносны ўздым сялянскага руху (амаль падвоіўся ў параўнанні з папярэднім дзесяцігоддзем), але ў 90-я гады наступіў чарговы спад.

Арганізаваны рэвалюцыйны рух на Беларусі пачаў адраджацца толькі ў сярэдзіне 70-х гадоў. У той час пануючым накірункам апазіцыйнай грамадскай думкі ў Расіі было народніцтва. Ідэалагічна яно грунтавалася на тэорыі сялянскага сацыялізму, заснавальнікамі якой былі А.Герцэн і М.Чарнышэўскі. Народнікі верылі ў асаблівы шлях развіцця Расіі. Ім не падабаўся капіталізм, які суправаджаўся пралетарызацыяй дробных уласнікаў. Народнікі спадзяваліся, што Расія мае магчымасць пазбегнуць капіталістычнай стадыі і, абাপіраючыся

на сялянскую абшчыну, перайсці адразу да сацыялізму. Сваіх прыхільнікаў народніцтва знайшло перш за ўсё сярод разначыннай інтэлігенцыі.

З самага пачатку ў народніцтве існавалі дзве плыні - рэвалюцыйная і рэфарматарская. Прадстаўнікі першай асноўным сродкам дасягнення сваіх мэт лічылі сялянскую рэвалюцыю і рабілі ўсё магчымае, каб падштурхнуць сялян да рашучай барацьбы супраць самадзяржаўя і перажыткаў прыгонніцтва. Памяркоўныя народнікі хацелі перайсці да сацыялізму шляхам паступовага рэфармавання існуючага ладу Расіі. У 70-я — пачатку 80-х гадоў найбольш папулярным было рэвалюцыйнае народніцтва, якое выпрацавала тры праграмы дзеянняў: прапагандысцкую. (П.Л.Лаўроў), бунтарскую (М.А.Бакунін) і змоўніцкую (П.М.Ткачоў). Народніцкі рух на Беларусі быў ідэйна і арганізацыйна звязаны з агульнарасійскім. У сваёй дзейнасці нарадавольцы рабілі стаўку на індывідуальны палітычны тэрор супраць прадстаўнікоў улады. 1 сакавіка 1881 г., пасля некалькіх няўдалых спроб, яны забілі Аляксандра II. Бомбу ў цара кінуў ураджэнец Мінскай губерні І.Грынявіцкі.

У Заходняй Еўропе ў перыяд пераходу ад феадалізму да капіталізму і яго далейшага развіцця ўзнікла палітычная і ідэалагічная плынь — лібералізм, які выказваў інтарэсы прамысловай буржуазіі па абмежаванні правоў манарха парламентам, устанаўленні канстытуцыйнага ладу і ўдзелу ва ўладзе. лепшай формай палітычнага ладу лібералы лічылі дэмакратыю, заснаваную на прызнанні прынцыпаў народаўладдзя, свабоду асобы і раўнапраўе грамадзян.

Пэўная частка інтэлігенцыі, заклапочаная паскарэннем грамадскага прагрэсу ў Расіі, звярнула ўвагу на патэнцыяльныя магчымасці сялянства. Тыя з інтэлігентаў, хто ішоў «у народ» (сяліўся ў вёсках), каб узняць яго асветніцкі ўзровень, зваліся народнікамі. Адна іх плынь — ліберальнае народніцтва — выступала за ўдасканаленне асобы і пашырэнне яе правоў, а таксама за ўвядзенне канстытуцыі. Каб прадухіліць магчымы сацыяльны выбух, ліберальныя народнікі заклікалі да мірнай замены «самадзяржаўя цара самадзяржаўем народа» на аснове ўсеагульных выбараў, свабоды слова і свабоды сходаў.

З цягам часу з ліберальнага народніцтва вылучылася рэвалюцыйная плынь, якая лічылі сялянства рэвалюцыйным класам, а сялянскую абшчыну — гатовай ячэйкай будучага сацыялістычнага грамадства. Характэрнай рысай народніцкай ідэалогіі з'яўлялася перапляценне ідэй народаўладдзя з сялянскім утапічным сацыялізмам. Яе прадстаўнікі ставілі на мэце падрыхтоўку ў Расіі сялянскага паўстання і звяржэнне самаўладдзя. Першая народніцкая арганізацыя «Зямля і Воля» была створана ў 1861 г. На Беларусі ідэі народніцтва падзялялі К. Каліноўскі, В. Урублеўскі, З. Серакоўскі.

З-за спрэчак аб тактыцы сваёй дзейнасці народнікі і падзяляліся на тры групы — бунтарскую, змоўшчыцкую і прапагандысцкую. Ідэолагам першай з'яўляўся М. Бакунін, які заклікаў да неадкладнага ўсенароднага паўстання супраць царызму і памешчыкаў. Прыхільнікі П. Ткачова выступалі «за палітычны пераварот з мэтай перадачы ўлады народу». Трэцяя плынь народнікаў падзяляла думку П. Лаўрова аб неабходнасці грунтоўнай падрыхтоўкі да рэвалюцыі праз прапаганду.

Намаганьнямі А. Міхайлава, Г. Пляханава і інш. у 1876 г. у Пецярбургу была адноўлена дзейнасць нелегальнага таварыства «Зямля і Воля», у якім бралі удзел і студэнты з Беларусі – С. Кавалік, А. Бонч-Асмалоўскі, І. Грынявіцкі, М. Судзілоўскі і інш. У жніўні 1879 г. «Зямля і Воля» з-за ідэйных спрэчак раскалолася на «Народную волю» і «Чорны перадзел». На пачатку 1880-х гг. гурткі чорнаперадзельцаў узніклі у Віцебску, Мінску, Оршы, Слуцку.

Другая плынь рэвалюцыянераў (А. Жэлябаў, Н. Кібальчыч, А. Міхайлаў, С. Пяроўская, С. Халтурын і інш.) аб'ядналася вакол «Народнай волі», якая паставіла на мэце прымусіць царскі ўрад пайсці на дэмакратычныя рэформы. Асноўным метадам палітычнага ўздзеяння на яго зрабіўся індыўідуальны тэрор – фізічнае знішчэнне вышэйшых дзяржаўных асоб. Прыхільнікі гэтай тактыкі спадзяваліся гэтымі забойствамі выклікаць паралік органаў улады, анархію, а ўслед за ім – народную рэвалюцыю. У ліку ўдзельнікаў «Народнай волі» былі выхадцы з Беларусі. Адзін з іх, І. Грынявіцкі 1 сакавіка 1881 г. кінуў бомбу ў Аляксандра II, смяротна параніўшы яго і сябе.

У студзені 1882 г. была створана Паўночна-Заходняя арганізацыя «Народнай волі», якая аб'яднала большасць гурткоў Беларусі, у тым ліку Бабруйска, Вільні, Віцебска, Гродна, Магілёва, Мінска, Оршы, Пінска. Дзейнасць «Народнай волі» не прынесла тых вынікаў, на якія разлічвалі яе арганізатары і кіраўнікі.

4. Станаўленне ліберальнай думкі. Рабочы рух, прапаганда марксізму.

У XIX ст. на тэрыторыі Беларусі атрымліваюць пашырэнне ліберальныя ідэі. Адпаведны ідэям рух не меў значнага ўплыву на мясцовае грамадска-палітычнае жыццё і наогул ён быў у той час даволі абмежаваны і непаслядоўны. Асобныя ідэі, характэрныя для лібералізму, былі вядомы ў Беларусі ў канцы XVIII ст. (напрыклад, ідэі натуральнага права з іх сцвярджаннем свабоды індывідаў у адносінах да ўладаў).

Лібералізм не мае адназначнага вызначэння, тым больш, што існуе шмат яго формаў. Асноўнымі прынцыпамі, на якіх грунтуецца ліберальная тэорыя, з'яўляюцца: сцвярджанне свабоды індывідаў у адносінах да ўладаў; бяспека; права на ўласнасць. Лібералізм — сістэма пераважна індыўідуалістычная, якая дае чалавечай асобе і яе правам перавагу перад усім астатнім. Аднак гэта патрабаванне з'яўляецца не абсалютным, а адносным праяўленнем злой волі чалавека. Лібералізм патрабуе стварэння прававой дзяржавы, якая супрацьстаіць волі асобных людзей і звязвае яе. Адпаведна ліберальнай тэорыі, чалавек, асоба стаіць на першым месцы, а каштоўнасць грамадскіх груп ці ўстаноў вымяраецца выключна тым, у якой меры яны абараняюць правы і інтарэсы асобнага чалавека і спрыяюць рэалізацыі мэтай асобных суб'ектаў. У лібералізму складаныя ўзаемаадносіны з рэвалюцыяй, для яго больш адэкватным з'яўляецца рэфармісцкі шлях развіцця грамадства. На фарміраванне ліберальнай ідэалогіі ў Беларусі ў канцы XVIII — першай палове XIX ст. аказваў уздзеянне, перш за ўсё, Захад і пераважна праз Польшчу; у другой палове XIX ст. значным стаў уплыў расійскага лібералізму. Па аналогіі з Расіяй ў Беларусі асноўным носьбітам лібералізму была больш заможная шляхта,

дваранства. Галоўным чынам праяўляўся эканамічны лібералізм, палітычныя ідэі дапаўнялі яго не вельмі выразна і пераважна ў час грамадска-палітычных зрухаў (напрыклад, пад час паўстання 1863 г.). Ліберальная ідэалогія і рух Беларусі ў 60–90 гг. XIX ст. мелі і пэўную нацыянальную афарбоўку: у яго асяроддзі можна вылучыць польскую, расійскую, яўрэйскую і выйшаўшую на шлях самавызначэння ўласна беларускую плыні.

Лібералізм у Беларусі 60–90-ых гг. XIX ст. пашыраецца ва ўмовах адносна слаба развітай сацыяльнай структуры, якая ўяўляла сабой складанае перапляценне элементаў саслоўнай структуры папярэдняй эпохі і сацыяльнай структуры буржуазнага грамадства. Слабасць буржуазіі, нацыянальна-палітычны радыкалізм дробнай шляхты, палітычная інертнасць землеўласнікаў і большасці інтэлігенцыі, нешматлікасць і нацыянальная раз'яднанасць "сярэдніх" слаёў грамадства сталі прычынамі слабасці сацыяльнай базы лібералізму і адпаведна самага руху.

Правядзенне сялянскай рэформы 1861 г., а затым і серыі іншых у 60–70-ых гг. стала штуршком для з'яўлення шэрагу праектаў і меркаванняў, у аснове якіх можна ўгледзіць ліберальныя ідэі. Прычым галоўная прычына распаўсюджвання апошніх у беларускіх губернях у паслярэформенны перыяд, у адрозненне ад унутраных расійскіх, была звязана не толькі з палітычным курсам самадзяржаўя, з няўвагай да думкі дваранства ў перыяд падрыхтоўкі і правядзення сялянскай рэформы, але і з нацыянальным пытаннем, з абмежаваннямі ў некаторых саслоўных правах мясцовага дваранства, маёмасных і грамадзянскіх правах католікаў, яўрэяў і інш.

У перыяд падрыхтоўкі адмены прыгоннага права, нягледзячы на тое, што большасць землеўладальнікаў Беларусі выказалася з кансерватыўных пазіцый за вызваленне сялян без зямлі з захаваннем іх абавязковай працы на памешчыкаў, меншасць падзяляла ліберальную пазіцыю ў сялянскім пытанні. За перадачу сялянам зямлі ва ўласнасць, за выкуп і пераўтварэнне сялянскіх гаспадарак у самастойныя, выказваліся памешчык Магілёўскай губерні А.Д.Менжынскі, магілёўскі губернатар С.Галынскі і інш. Апошні абгрунтоўваў неабходнасць перадачы сялянам зямельных надзелаў у памерах, якія б забяспечвалі іх жыццёвую патрэбу, з правядзеннем адначасовага іх поўнага выкупа. За правядзенне мер, якія б спрыялі ўтварэнню слоя вольных арандатараў выказваўся буйны магнат В.Радзівіл, гродзенскія памешчыкі К.Аржэшка, А.Глязэр. Лічыў неабходным стварэнне магутнага слоя заможных сялян, што было вельмі карысным для развіцця рынкавых адносін у сельскай гаспадарцы, мінскі купец Ф.Венцкоўскі. Ліберальных пазіцый у аграрным пытанні, прытрымліваліся П.Баброўскі, М.Дубенскі, І.Зяленскі, А.Семянтоўскі і інш. Але яны ўздымалі больш шырокае кола эканамічных праблем паслярэформеннага развіцця Беларусі: развіццё прамысловасці, падатковая сістэма, становішча статыстычных даследаванняў, гарадская гаспадарка і інш.

У рэвалюцыйным руху Расіі ідэалогія народніцтва паступова саступала месца марксізму. Першае знаёмства з марксісцкай літаратурай адбылося яшчэ ў гуртках народнікаў. Узнікненне самастойнага сацыял-дэмакратычнага руху на Беларусі звязана з дзейнасцю польскай партыі "Пралетарыят" (утворана ў 1882

г.) і пляханаўскай групы "Вызваленне працы" (утворана ў 1883 г. у Швейцарыі), у якой актыўна ўдзельнічалі беларускія народнікі А.Трусаў і С.Ляўкоў, паэт-дэмакрат А.Гурыновіч. У другой палове 80 - пачатку 90-х гадоў у некаторых гарадах Беларусі былі арганізаваны гурткі, у якіх вывучалі працы К.Маркса, Ф.Энгельса і іх паслядоўнікаў. У Мінску такімі гурткамі кіравалі Э.Абрамовіч, І.Гурвіч, С.Трусевіч, Гомелі — А.Поляк і І.Захарын, Гародні - М.Дзем'яновіч і С.Галюн, Віцебску - А.Амстэрдам, М.Заслаўскі, П.Дубінская і Х.Усышкін.

Першыя марксісцкія гурткі на Беларусі былі нешматлікія і амаль не звязаныя з масавым рабочым рухам. Пералом у дзейнасці сацыял-дэмакратычных арганізацый Беларусі наступіў пасля 1895 г., калі ў Пецяўбургу пад кіраўніцтвам У.І.Леніна быў створаны "Саюз барацьбы за вызваленне рабочага класа". "Саюз" пачаў арганізацыйную работу па аб'яднанні ўсіх сацыял-дэмакратычных гурткоў Расіі ў адзіную партыю. У той час сацыял-дэмакратычныя арганізацыі ўжо існавалі ў Мінску, Гомелі, Віцебску, Пінску, Смаргоні, Брэст-Літоўску, Гродне, Ашмянах. Яны вялі палітычную агітацыю, распаўсюджвалі рэвалюцыйную літаратуру, кіравалі стачачнай барацьбой рабочых.

Упершыню планамерную прапагандысцкую работу сярод беларускіх рабочых пачалі весці народнікі. У гуртках, створаных у 1876 і 1877 гг. у Мінску, а таксама ў пачатку 80-х гг. у Магілёве, Віцебску, Гомелі, Брэсце і Гродне, рабочыя займаліся самаадукацыяй, чыталі рэвалюцыйную літаратуру. Пад'ём рэвалюцыйнага руху ў 80-я — пачатку 90-х гг. садзейнічаў абуджэнню інтарэсу рабочых да палітычнага жыцця, распаўсюджванню сярод іх марксісцкіх ідэй.

Знаёмства з марксісцкай літаратурай у Беларусі адносіцца яшчэ да сярэдзіны 70-х гг., калі ў асобных народніцкіх гуртках разам з работамі Дарвіна і Ласяля вывучаліся працы К. Маркса і Ф. Энгельса. Марксісцкую літаратуру прысылалі студэнты Пецяўбурга і Варшавы. Многае для распаўсюджвання марксізму ў Беларусі зрабілі польская партыя "Пралетарыят" (1882) і, асабліва, група "Вызваленне працы" (1883), у дзейнасці якой актыўна ўдзельнічалі беларускія народнікі А.Трусаў і С. Ляўкоў, пісьменнік і рэвалюцыянер А.Гурыновіч. Менавіта яны пачалі выданне і распаўсюджванне твораў К. Маркса і Ф. Энгельса ў перакладзе на рускую і польскую мовы ("Маніфест камуністычнай партыі", "Капітал", "Грамадзянская вайна ў Францыі"), а таксама членаў сваіх груп. Студэнты Берлінскага ўніверсітэта І. Самсонаў і Х. Гурэвіч, студэнт Цюрыхскага палітэхнічнага інстытута Г. Салавейчык (ураджэнец Гродна) наладзілі транспарціроўку марксісцкай літаратуры на Беларусь і Украіну. У другой палове 80 — пачатку 90-х гг. у Мінску (Э.Абрамовіч, Л.Гурвіч, С.Трусевіч), Гродне (Н.Дзем'яновіч, С. Галюн), Віцебску (М.Сакоўкін-Заслаўскі і яго жонка П.Дубінская), Гомелі (А.Поляк) былі арганізаваны марксісцкія гурткі і групы, у якіх вывучаліся працы К. Маркса і Ф. Энгельса. Першыя марксісцкія гурткі ў Беларусі былі нешматлікімі і слаба звязанымі з рабочым рухам.

Якасна новы этап марксізму пачынаецца з сярэдзіны 90-х гг., калі ў выніку стварэння ў Пецяўбургу "Саюза барацьбы за вызваленне рабочага класа" (1895)

рабочы рух Беларусі злучаецца з агульнарасійскім сацыял-дэмакратычным рухам. Членамі "Саюза барацьбы" былі ўраджэнцы Беларусі Л. Лепашыньскі, М. Левашкевіч, Т. Максімаў і інш. Вялікае значэнне для развіцця рэвалюцыйнага руху ў Беларусі меў прыезд У.І.Леніна ў верасні 1895 г. у Вільню для перагавораў з мясцовымі сацыял-дэмакратамі і аказання дапамогі зборніку "Работнік", у якім друкаваліся паведамленні аб сацыял-дэмакратычным і рабочым руху ў гарадах Літвы і Беларусі. У другой палове 90-х гг. сацыял-дэмакратычныя арганізацыі ўжо існавалі ў Мінску, Гомелі, Віцебску, Смаргоні, Ашмянах, Брэст-Літоўску, Гродне, Пінску. Яны праводзілі палітычную агітацыю сярод рабочых, распаўсюджвалі лістоўкі і рэвалюцыйную літаратуру. Дзейнасць першых сацыял-дэмакратычных гурткоў вялася дзеля падрыхтоўкі з ліку рабочых новых кадраў-прапагандыстаў. Цыкл вучобы працягваўся не менш як тры гады. Гэта былі агульнаадукацыйныя заняткі, мэтай якіх з'яўлялася засваенне матэрыялістычнага светапогляду на гістарычнае развіццё прыроды і чалавецтва, вывучалася тэорыя Маркса. Заняткі ў гуртках мелі акадэмічны характар з захаваннем правіл канспірацыі. Сацыял-дэмакратычныя арганізацыі праводзілі палітычную агітацыю сярод рабочых, распаўсюджвалі лістоўкі і рэвалюцыйную літаратуру, кіравалі стачачнай барацьбай рабочых. Так пад непасрэдным уздзеяннем сацыял-дэмакратаў з другой паловы 90-х гг. актывізуецца стачачны рух беларускіх рабочых. Так, з 59 стачак, праведзеных у 90-я гг., на другую палову прыпадае 53, гэта значыць звыш 90 %.

Такім чынам, у другой палове XIX ст. рэвалюцыйным рухам на Беларусі, як і ва усёй Расіі былі закладзены ідэйныя і арганізацыйныя асновы далейшай барацьбы супраць самадзяржаўя.

Дзейнасць польскіх і яўрэйскіх нацыянальна-палітычных арганізацый, іх уплыў на сацыяльнае жыццё. У рабочым і сацыял-дэмакратычным руху Беларусі ў канцы 90-х гг. з'яўляюцца і свае спецыфічныя рысы: імкненне яўрэйскіх, літоўскіх і польскіх сацыял-дэмакратаў стварыць рабочыя арганізацыі па нацыянальнай прыкмеце. Гэта была сваеасаблівая рэакцыя на нацыянальную палітыку ўрада (напрыклад, "яўрэйскае заканадаўства" 80-90-х гг.).

У 1893 г. у выніку аб'яднання некалькіх рэвалюцыйных груп утварылася Сацыял-дэмакратыя Каралеўства Польскага (з 1900 г. - Сацыял-дэмакратыя Каралеўства Польскага і Літвы – СДКПіЛ). Ён верасні 1897 г. у Вільні адбыўся з'езд прадстаўнікоў яўрэйскіх сацыял-дамакратычнх арганізацый Вільні, Мінска, Віцебска, Беластока, Коўна, Варшавы, на якім было абвешчана стварэнне "Усеагульнага яўрэйскага саюза ў Расіі і Польшчы" (Бунда). Яго лідарам стаў А. Крэмер. Упэўненасць Бунда ў тым, што толькі нацыянальная арганізацыя рабочых можа найлепш абараніць іх інтарэсы, прывяла сацыял-дэмакратыю Беларусі да расколу на тры групы. Так, Берасцейская арганізацыя і частка гродзенскай безагаворачна далучылася да бундаўцаў. Пакінутыя гродзенскія сацыял-дэмакраты, якія адмовіліся ад узаемадзеяння з расійскім пралетарыятам, уступілі ў Польскую сацыялістычную партыю (ППС). Мінскія сацыял-дэмакраты стварылі рабочую партыю палітычнага вызвалення Расіі (РППВР). Яе члены (Я. Гальперын, А. Бонч-Асмалоўскі, К. Брэшка-

Брэшкоўская І інш.) наладзілі рэвалюцыйныя сувязі з сацыял-дэмакратычнымі арганізацыямі Расіі, Украіны і былі прыхільнікамі і прапагандыстамі тэарэтычнай барацьбы з самадзяржаўем. Мінская група была разгромлена паліцыяй, тыя ж яе члены, якія пазбеглі арышту, працягвалі сваю дзейнасць. Арганізацыі «Рабочай партыі палітычнага вызвалення Расіі» увайшлі у склад партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў.

Рост рэвалюцыйнага руху, павелічэнне колькасці сацыял-дэмакратычных арганізацый, пашырэнне сферы іх дзейнасці ў розных рэгіёнах Расійскай імперыі, імкненне падпарадкаваць свайму ўплыву рабочы рух — усё гэта зрабіла неабходным стварэнне адзінай партыі. Гэта задача была выканана ў сакавіку 1898 г., калі ў Мінску адбыўся 1 з'езд сацыял-дэмакратычных арганізацый Расіі, абвясціўшых стварэнне Расійскай сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі (РСДРП). Яго удзельнікі прынялі маніфест, падрыхтаваны П. Струве. На з'езде быў выбраны цэнтральны камітэт у складзе С. Радчанкі, Б. Эйдэльмана і А. Крэмера. З'езд прызнаў “Рабочую газету” афіцыйным органам РСДРП. Пасля з'езда мясцовыя сацыял-дэмакратычныя арганізацыі сталі называцца камітэтамі РСДРП.

Лекцыя 11. Фарміраванне беларускай нацыі.

1. Умовы ўтварэння беларускай нацыі.
2. Этнічная тэрыторыя Беларусі.
3. Стварэнне агульнасці эканамічнага жыцця.

1. Умовы ўтварэння беларускай нацыі.

Нацыя (ад лац. *natio* — племя, народ) — гістарычная супольнасць людзей, якая характарызуецца ўстойлівымі эканамічнымі і тэрытарыяльнымі сувязямі, агульнасцю мовы, культуры, характару, побыту, традыцый, звычаяў, самасвядомасці. Нацыі ўзнікаюць на базе феадальных народнасцей у перыяд станаўлення капіталістычнага спосабу вытворчасці. Рашаючую ролю ў пераўтварэнні народнасцей у нацыі адыгрываюць капіталістычныя эканамічныя сувязі, фарміраванне ўнутранага рынку. Непасрэдна звязаны з эканамічным фактарам пры кансалідацыі нацый сацыяльны, палітычны, дэмаграфічны.

У гісторыі фарміравання беларускай нацыі можна вылучыць два перыяды. Першы ахоплівае канец XVIII — першую палову XIX ст. і з'яўляецца своеасаблівым пераходам ад феадальнай народнасці да пачатку станаўлення буржуазнай нацыі. Наступны перыяд пачынаецца з другой паловы XIX ст. і характарызуецца як час станаўлення і развіцця беларускай нацыі ў эпоху капіталізму.

У другой палове XIX-пачатку XX ст. працягваўся працэс фарміравання мовы беларускай нацыі. Значныя змены адбыліся ў гутарковай мове. Ішло паступовае змешванне мясцовых дыялектаў, адбываліся змены ў слоўніковым запасе мовы.

2. Этнічная тэрыторыя Беларусі.

У канцы XIX ст. паступова стабілізавалася этнічная тэрыторыя беларусаў. Асновай утварэння тэрытарыяльнай супольнасці нацыі з'яўляецца наладжванне і развіццё гаспадарчых сувязей, якія пераадольваюць эканамічную замкнёнасць асобных раёнаў і сцягваюць іх у адно кампактнае цэлае. Этнічная тэрыторыя беларусаў уваходзіла ў межы 5 заходніх губерняў Расійскай імперыі. Яна ўключала поўнасцю Магілёўскую і Мінскую губерні; Лідскі, Ашмянскі і паўднёвую частку Свянцянскага павета ў Віленскай губерні; Віцебскі, Гарадоцкі, Дрысенскі, Лепельскі і Полацкі паветы Віцебскай губерні; Брэсцкі, Ваўкавыскі, Пружанскі і Слоніmsкі паветы Гродзенскай губерні. Гэтыя межы ў асноўным адпавядаюць сучасным межам Беларусі.

Галоўным арэалам кансалідацыі беларускай нацыі былі цэнтральная і паўночна-заходняя часткі Беларусі, найбольш развітыя ў эканамічных, сацыяльных, палітычных і культурных адносінах у параўнанні з іншымі раёнамі. Тут пражывала амаль палова пісьменных беларусаў, адсюль выйшла большасць дзеячаў беларускага нацыянальна-вызваленчага руху і культуры таго перыяду. Сярэднебеларускія гаворкі склалі дыялектную аснову беларускай літаратурнай мовы.

Працэс фарміравання беларускай нацыі закрануў і насельніцтва Палесся, якое, аднак, захоўвала моўныя і культурныя асаблівасці. На тэрыторыі ўсходняй часткі Беларусі працэсы нацыянальнай кансалідацыі ішлі больш замаруджана, яе насельніцтва было менш устойлівым перад пашырэннем там расійскага ўплыву. Паводле перапісу 1897 г., на тэрыторыі 5 заходніх губерняў пражывала 5 млн 408 тыс. беларусаў, 3,1 млн рускіх, палякаў, украінцаў, яўрэяў, літоўцаў, латышоў.

3. Стварэнне агульнасці эканамічнага жыцця.

Адной з асноўных прыкмет нацыі з'яўляецца агульнасць эканамічнага жыцця насельніцтва адпаведнай этнічнай тэрыторыі. Развіццём капіталізму забяспечваецца больш высокі ўзровень гэтай агульнасці ў параўнанні з феадалізмам. Рэформа 1861 г., вызваліўшы сялян ад прыгоннай залежнасці, стварыла ўмовы для капіталістычнай перабудовы памешчыцкай і сялянскай гаспадарак з арыентацыяй на рынак. Рабочая сіла стала таварам, пашырыліся магчымасці яе міграцыі. Прамысловасць атрымала неабходную рабочую сілу з ліку абезземеленых і пралетарызаваных сялян, а таксама рынак збыту прадукцыі, які пашыраўся ў ходзе разбурэння натуральнай і паўнатуральнай памешчыцкай і сялянскай гаспадаркі.

Уцягванне гаспадаркі Беларусі ў рыначныя сувязі прывяло да змен у яе структуры. У сельскагаспадарчай вытворчасці пераважнае значэнне набылі малочная жывёлагадоўля і вырошчванне тэхнічных культур, што садзейнічала яе арыентацыі на ўнутраны і знешні рынак. У структуры прамысловасці асноўнае месца займалі галіны, якія выкарыстоўвалі мясцовую сыравіну (вінакурэнне, дрэваапрацоўка, сілікатна-цагельная і гарбарна-абутковая вытворчасці). Павелічэнню аб'ёму эканамічных сувязей паміж рознымі рэгіёнамі Беларусі спрыяла будаўніцтва чыгунак і іншых шляхоў зносін. Кансалідацыі беларускай нацыі садзейнічалі таксама рост гарадоў і павелічэнне гарадскога насельніцтва. Губернскія цэнтры Беларусі і іншыя яе буйныя гарады паступова станаўліся цэнтрамі лакальных мясцовых рынкаў, цесна звязаных паміж сабой і з агульнарасійскім рынкам.

На аснове зрухаў у станаўленні капіталістычнай рыначнай эканомікі адбывалася разлажэнне класаў – саслоўяў феадальнага грамадства – дваран-памешчыкаў, сялян, рамеснікаў, гандляроў, купцоў і фарміраванне асноўных класаў капіталістычнага грамадства — пралетарыату і буржуазіі. Сацыяльнай базай для фарміравання пралетарыату з'яўляліся сялянская бедната, якой на Беларусі ў канцы XIX ст. налічвалася 2,8 млн чалавек, дробныя рамеснікі і гандляры, збяднелыя мяшчане і шляхта. На рубяжы XIX – XX стст. у прамысловасці Беларусі працавала 237 тыс. рабочых, на чыгунцы – каля 25 тыс., у іншых сферах гаспадаркі (рачны і гужавы транспарт, будаўніцтва, гандаль, сельская і лясная гаспадарка і г.д.) – каля 200 тыс., усяго колькасць наёмных рабочых перавышала 460 тыс. чалавек. Прамысловы пралетарыят Беларусі характарызаваўся шматнацыянальнасцю і адносна невысокай канцэнтрацыяй.

Беларуская нацыянальная буржуазія амаль цалкам складалася з заможных сялян і выхадцаў з дробнай шляхты. Яна была нешматлікай (у канцы XIX ст. у

беларускай вёсцы налічвалася толькі каля 50 тыс. заможных гаспадароў), асноўныя капіталы краю — прамысловы, зямельны, гандлёвы, банкаўскі — знаходзіліся не ў яе руках, а ва ўласнасці яўрэйскіх, польскіх і рускіх прамыслоўцаў, памешчыкаў і купцоў. Раскіданая па вясковай глухамані, расколатая паводле канфесійнай прыналежнасці (праваслаўныя і католікі), беларуская нацыянальная буржуазія не ўсведамляла сваёй ролі ў нацыянальна-культурным адраджэнні і абьякава, іншы раз варожа, ставілася да яго.

Асэнсаванне беларусамі сваёй прыналежнасці да асобнага этнасу або фарміраванне іх нацыянальнай самасвядомасці пачалося пасля далучэння да Расійскай імперыі. Доўгі час назвы «Беларусь», «беларускі» і г. д. знаходзіліся галоўным чынам у афіцыйным ужытку і мелі больш геаграфічны, чым этнічны змест. У адрозненне ад іншых нацыянальных груп, іх нацыянальная ідэнтыфікацыя беларусаў не мела выразных крытэрыяў і не з'яўлялася агульнапрызнанай. Прычым сам народ, упадаўляючай большасці, сяляне, не мелі магчымасці асэнсавана заявіць аб сваёй нацыянальнай прыналежнасці. Прычынай тыму быў не толькі нізкі ўзровень яго асветы, але і ўздзеянне чужых яму паланізацыі і русіфікацыі.

Зародкі беларускай нацыянальнай самасвядомасці варта шукаць у асяроддзі той шляхты, якая акцэнтавала ўвагу на мясцовых, «тутэйшых», літвінскіх каштоўнасцях і бачыла ў іх стымул для вылучэння з вялікапольскай нацыі ва ўласную этнічную супольнасць. Вывучэнне гісторыі ВКЛ, народнага фальклору і інш. набліжала прагрэсіўную шляхту і інтэлігенцыю да сялянства, ствараючы перадумовы для кансалідацыі ўсіх пластоў беларускага насельніцтва.

Дзякуючы дасягненням беларусазнаўства, кола прыхільнікаў думкі аб беларусах як самабытным народзе няўхільна пашыралася. Важкі ўклад у гэтым накірунку ўнёс В. Дунін-Марцінкевіч. Яго літаратурныя творы ўзнялі, пашырылі ўжытак народнай мовы і дэманстравалі нацыянальную адметнасць беларусаў. Яскравым паказчыкам таго ж стала «Мужыцкая праўда» і «Пісьмо з-пад шыбеніцы» К. Каліноўскага, дзе, акрамя іншага, адбілася імкненне часткі шляхты разам з сялянствам змагацца супраць царызму за сваю волю, школу, веру (уніяцтва) і інш. Разам з тым пад час паўстання 1863 г. на Беларусі нацыянальная самасвядомасць яго ўдзельнікаў пэўным чынам дыферэнцыравалася па прыкмеце вялікапольскіх і мясцовых мэтаў.

Аб фарміраванні нацыянальнай самасвядомасці беларусаў сведчаць выступленні групы «Гоман». Вялікі ўклад у гэты працэс унёс Ф. Багушэвіч. У выніку, у другой палове XIX ст. вынайздзена самаўладдзем назва праваслаўнага насельніцтва РП, затым Паўночна-Заходняга краю «беларусы» стала пераўтварацца ў этнонім. Адначасова працягвалі існаваць рэгіянальныя назвы беларусаў (палешукі), канфесіянімы (рускія і палякі) і саманазва «тутэйшыя».

З сярэдзіны XIX ст. з Заходняй Еўропу ў Расійскую імперыю ўзмацніўся паток новых філасофскіх, палітычных, прававых ідэй, вучэнняў і г.д. У іх ліку, ідэалогія нацыяналізма, якая абвешчала вышэйшай каштоўнасцю палітычную самастойнасць асобнага народа, які пражываў на пэўнай тэрыторыі, меў сваю

эканоміку, сацыяльную структуру, матэрыяльную і духоўную культуру. Гэтая ідэалогія абапіралася на патрыятычныя пачуцці членаў этнічнай супольнасці і спрыяла іх кансалідацыі, незалежна ад сацыяльнага (маёмаснага, канфесійнага) стану. У сукупнасці са значнымі сацыяльна-эканамічнымі, грамадска-палітычнымі і культурнымі пераменамі, якія адбываліся ў імперыі, ідэі нацыяналізму паскорылі працэс пераўтварэння насяляўшых яе народнасцей у нацыі – устойлівыя супольнасці людзей на базе агульнасці іх тэрыторыі, мовы, эканамічнага жыцця і псіхічнага складу, што выяўлялася ў культуры.

Пэўныя нацыястваральныя працэсы адбываліся і ў беларусаў. Паводле агульнарасійскага перапісу (1897), насельніцтва Расіі за 37 год вырасла на 52 млн (з 74 да 126 млн), а Беларусі – амаль падвоілася і склала: 5 млн 408 тыс. беларусаў, 3,1 млн рускіх, палякаў, украінцаў, яўрэяў (13, 8%), літоўцаў, латышоў. Характэрна, што 73% жыхароў Беларусі назвалі сваёй роднай мовай беларускую.

У сувязі з развіццём рыначных адносін, транспартных камунікацый, пашырэннем адукацыі і інш. адбывалася лексічнае ўзбагачэнне беларускай мовы, яе ўніфікацыя, пашырэнне сферы ўжытку. На пачатку XX ст. стварыліся ўмовы для фарміравання на базе мінска-маладзечанскага дыялекту мовы літаратурнай. Яе заснавальнікамі з'яўляліся інтэлігенты, аб'яднаныя вакол «Нашай Нівы».

Скасаванне прыгоннага права ў 1861 г., ажыццяўленне аграрнай і іншых рэформаў стымулявалі ўсебаковую кансалідацыю беларусаў у сістэме агульнага эканамічнага жыцця і капіталістычнага рынку. Прыстасаванне памешчыкаў і сялян да новых умоў гаспадарання патрабавала перамен у іх адносінах на пачатках узаемнага інтарэсу. Малаземелле і безземелле вымагала ад сельскіх працаўнікоў большай мабільнасці: пошуку дадатковых крыніц заробку і новых месцаў пражывання. Гарадская і месцацкая прамысловасць, якая да гэтага часу забяспечвалася пераважна яўрэйскай рабочай сілай, стала папаўняцца выхадцамі з вёскі. Адпаведна ў атрадзе шматнацыянальнага пралетарыату павялічвалася праслойка беларусаў.

Умацаванне эканамічных сувязяў паміж прамысловымі цэнтрамі і аграрнымі ўскраінамі, паміж горадам і вёскай адбывалася ва ўмовах паліпшэння транспартных камунікацый, асабліва чыгунак – Маскоўска-Брэсцкай, Лібава-Роменскай, Палескай і інш.). Губернскія (Вільня, Віцебск, Гродна, Магілёў, Мінск) і асобныя павятовыя цэнтры (Бабруйск, Баранавічы, Гомель, Пінск, Полацк, Рагачоў і інш.) з'яўляліся не толькі буйнымі гарадамі, але месцамі размяшчэння лакальных рынкаў, звязаных паміж сабою і інтэграваных у агульнарасійскі рынак.

У паслярэформенны перыяд на Беларусі назіралася цеснае перапляценне сацыяльнай і нацыянальнай структур насельніцтва. Сялянства было прадстаўлена беларусамі; памешчыкі – (у асноўным) палякамі і (у меншай ступені) рускімі; купцы і рамеснікі (галоўным чынам) яўрэямі; адміністрацыя, чыноўніцтва – рускімі; інтэлігенцыя – рускімі, яўрэямі, палякамі. З развіццём капіталістычных адносін у грамадстве адбывалася фарміраванне новых класаў – пралетарыату і буржуазіі. Усяго напачатку XX ст. колькасць наёмных рабочых

у эканоміцы Беларусі было занята каля 460 тыс. чал., у тым ліку ў прамысловасці 235 тыс., на чыгунцы – 25 тыс., у сельскай гаспадарцы і іншых сферах занятасці – 200 тыс. чалавек. Па нацыянальнай прыкмеце гарадскі пралета-рыят складаўся (пераважаўшай большасці) з яўрэяў, а таксама рускіх, палякаў, беларусаў і іншых.

Да класу буржуазіі належалі ўладальнікі прадпрыемстваў, банкаў, магазінаў і г. д., усіх тых, хто жыў на даходы ад выкарыстання наёмнай працы, змешчаных капіталаў, здадзенай у арэнду ўласнасці і г. д. Прамысловыя (51%), гандлёвыя (84,5%) і амаль усе банкаўскія капіталы знаходзіліся ў руках яўрэйскай буржуазіі. Да 1897 г. доля рускіх купцоў складала – 10,7 %, а беларускіх 1,7 %.

Зямельныя багацці знаходзіліся ва ўласнасці польскіх і рускіх памешчыкаў, якія ў сваёй большасці перайшлі на капіталістычны лад гаспадарання. Да буржуазіі можна аднесці і каля 12% вясковых яе прадстаўнікоў – хутаран і адрубнікоў, усяго каля 50 тыс. гаспадароў. Такім чынам, колькасць беларускай нацыянальнай буржуазіі складала не менш за 1 млн. чалавек. Яе нешматлікасць, эканамічная і палітычная слабасць замаруджвала працэс кансалідацыі беларускай нацыі.

Беларуская інтэлігенцыя, як правіла, рэкрутавалася з асяроддзя збяднелай засцяпковай шляхты, набыўшых адукацыю выхадцаў з вёскі і іншых пластоў насельніцтва, толькі ўставала на шлях свядомай барацьбы за інтарэсы свайго народа, у першую чаргу – за нацыянальную асвету. У неспрыяльных умовах (адсутнасць сваёй дзяржаўнасці, нацыянальных арганізацый, засілле вялікарускага і польскага шавінізму) гэтая барацьба з'яўлялася важнейшым кансалідуемым фактарам беларускага народа і спрыяла яго самасвядомасці.

У горадзе існаваў кангламерат культур (яўрэйская, польская, руская), кожная з якіх развівалася па-свойму і ва ўласным рэчышчы. Уласцівая беларусам культура дамінавалі толькі на вёсцы.

Да гэтага ж часу сфарміравалася такая характэрная нацыі рыса як менталітэт. На думку прафесара Я. С. Яскевіч, беларусы ўвабралі ў сябе ўніяцкую схільнасць да кампрамісаў, героіку каталіцызма, строгую стрыманасць пратэстанцтва, праваслаўны калектывізм (саборнасць). Беларусы набылі такія высокамаральныя якасці, як талерантнасць, працавітасць, гасціннасць, шчырасць. Ім уласцівы разважлівасць, памяркоўнасць, непрыняцце гвалту як сродка дасягнення мэтай.

Такім чынам, важнейшыя палітычныя мерапрыемствы царызма, здзейсненыя ў другой палове XIX ст. (скасаванне прыгону; аграрная, судовая, ваенная, школьная і інш. рэформы), а таксама становячыя наступствы ўздыму эканомікі (прамысловы пераварот, прагрэс у сельскай гаспадарцы) паскорылі нацыястваральныя працэсы ў Расійскай імперыі, у тым ліку на Беларусі, дзе пачала фарміравацца асобная беларуская нацыя з уласцівым ёй арэалам пражывання і сваеасаблівымі мовай, культурай і псіхалагічным складам. Але глыбокая інтэграванасць эканомікі і культуры Беларусі ў вялікарасійскі арганізм стрымлівала развіццё беларускай самабытнасці і фарміраванне нацыянальна арыентаванай эліты. Акрамя таго, па прычыне неспрыяльных

абставін (адсутнасць уласных дзяржавы, дзяржаўнай мовы і сістэмы адукацыі; у асноўным сялянскі склад беларусаў, нешматлікасць нацыянальнай буржуазіі, іх нізкі ўзровень нацыянальнай самасвядомасці; невысокі адукацыйны ўзровень большасці беларусаў, адсутнасць адзінай рэлігіі) гэты працэс, у параўнанні з іншымі народамі, быў больш складаным па часе і выніках. Тым не менш факт узнікнення беларускай нацыі натхніў яе лепшыя сілы на выкананне сваёй вызначальнай місіі – дасягненне нацыянальнай дзяржаўнасці.

Лекцыя 12. Культура ў другой палове XIX ст.

1. Палітыка ўрада ў галіне школьнай справы. Адукацыя.
2. Навука.
3. Развіццё мастацкай літаратуры.
4. Тэатр і музыка. Жывапіс.
5. Архітэктура

1. Палітыка ўрада ў галіне школьнай справы. Адукацыя.

Патрэбы капіталістычнага развіцця, узмацненне грамадска-палітычнага руху вымусілі царызм правесці школьную рэформу, якая садзейнічала пашырэнню сеткі пачатковых школ і адмяняла саслоўныя абмежаванні для паступаючых у вышэйшыя і сярэднія навучальныя ўстановы. Палажэннем аб пачатковых народных вучылішчах 1864 г. было дазволена грамадскім установам і прыватным асобам адкрываць пачатковыя школы "для ўмацавання ў народзе рэлігійных і маральных паняццяў і распаўсюджвання першапачатковых карысных ведаў". У гэтых школах дзяцей вучылі пісьму і чатыром дзеянням арыфметыкі, вялікая ўвага надавалася закону божаму і царкоўным спевам.

Статут гімназій і прагімназій (няпоўная гімназія ў складзе 4, 5 і 6-х класаў) 1864 г. уводзіў усесаслоўны прынцып, аднак высокая плата за навучанне фактычна закрывала доступ да сярэдняй адукацыі прадстаўнікам шырокіх колаў насельніцтва. Мужчынскія гімназіі дзяліліся на класічныя і рэальныя. Выпускнікі класічных гімназій маглі паступаць ва ўніверсітэт без экзаменаў, а выпускнікі рэальных гімназій — па конкурсе ў вышэйшыя тэхнічныя навучальныя ўстановы. У 1887 г. выдадзены цыркуляр для абмежавання доступу ў сярэднюю школу выхадцам з ніжэйшых саслоўяў, які ў асяроддзі прагрэсіўнай грамадскасці атрымаў назву цыркуляра "аб кухарчыных дзецях".

2. Навука.

Пасля паўстання 1863 — 1864 гг. узрасла цікавасць прагрэсіўнай інтэлігенцыі да гісторыі, побыту і культуры насельніцтва Беларусі. Паранейшаму значны ўклад у вывучэнне краю ўносілі вядучыя навуковыя цэнтры Расіі — Акадэмія навук, Маскоўскі і Пецябургскі ўніверсітэты, у якіх працавалі вядомыя знаўцы культуры і побыту беларусаў - А.А.Шахматаў, А.І.Сабалеўскі, М.А.Янчук.

У 60-70-я гады XIX ст. вывучэнне Беларусі паступова стала справай мясцовай інтэлігенцыі, пачалі фарміравацца рэгіянальныя этнаграфічныя цэнтры. Адзін з такіх цэнтраў — Паўночна-Заходняе аддзяленне Рускага геаграфічнага таварыства — існаваў у Вільні. У 1902 г. па ініцыятыве Е.Р.Раманава ў Магілёве створаны таварыства па вывучэнні Беларускага краю (у 1913 г. рэарганізавана ў Таварыства па вывучэнні Магілёўскай губерні) і Гісторыка-этнаграфічны музей. У 1908 г. у Мінску быў арганізаваны царкоўны гістарычна-археалагічны камітэт, які выдаваў працы пад назвай "Мінская старына". У 1909 г. створана Віцебская архіўная камісія, дзейнасць якой была

накіравана на вывучэнне і публікацыю старажытных актаў і дакументаў па гісторыі Віцебскага краю. Члены камісіі апублікавалі шэраг кніг. У сувязі са 100-годдзем вайны 1812 г. камісія арганізавала збор сродкаў на помнік воінам, якія загінулі на віцебскай зямлі. Помнік быў пастаўлены ў Віцебску на беразе Заходняй Дзвіны. Заснаванае ў 1912 г. у Мінску Таварыства аматараў прыродазнаўства, этнаграфіі і археалогіі вывучала Мінскую губерню, праводзіла даследаванні рэк на Палессі.

У пачатку XX ст. новай плыню ў беларускай этнаграфіі стала вывучэнне матэрыяльнай культуры і вытворчай дзейнасці беларусаў. З'явіліся працы Е.Р.Раманава, А.Харузіна, А.Сержпутоўскага і іншых даследчыкаў, прысвечаныя асаблівасцям жылля, адзення, прылад працы і вытворчай дзейнасці насельніцтва. Рабіліся першыя спробы навуковага аналізу сабраных матэрыялаў. Галоўная заслуга ў гэтым належыць Я.Ф.Карскаму. Вынікі сваёй шматгадовай працы ў галіне беларускай лінгвістыкі, этнаграфіі і фалькларыстыкі ён апублікаваў у 1903 – 1922 гг. у трохтомніку (7 кніг) "Белорусы", да якога і сёння звяртаюцца навукоўцы і палітычныя дзеячы.

Для вывучэння прадукцыйных сіл і прыродных багаццяў Беларусі ў 1910 г. была адкрыта Беняконская сельскагаспадарчая станцыя (Гродзенская губ.), у 1913 г. – Мінская балотная станцыя.

3. Развіццё мастацкай літаратуры.

У другой палове XIX ст. пачаўся новы этап у развіцці беларускай літаратуры, абумоўлены новымі з'явамі ў сацыяльна-эканамічным і палітычным жыцці. Заканчваўся перыяд пераважна паўананімнага нелегальнага развіцця літаратуры. Пісьменнікі паступова пераадольвалі вузкае фальклорнае апісальніцтва, станавіліся на шлях стварэння развітай літаратуры. Ішоў працэс жанравага яе ўзбагачэння, удасканальвалася вершаскладанне.

У 90-я гады XIX ст. пачалося некаторае ажыўленне падцэнзурнага беларускамоўнага друку. Паэма "Тарас на Парнасе", напрыклад, тройчы перавыдавалася ў Віцебску, двойчы ў Гродне і Магілёве. У 1900 — 1905 гг. выйшлі з друку маленькія кніжачкі: "Вязанка" Я.Лучыны, "Калядная пісанка на 1904 год", "Велікодная пісанка" і "Переложение некоторых басен Крылова на белорусское наречие" М.Косіч. У 1906 г. у пецяярбургскім выдавецтве "Загляне сонца і ў наша аконца" былі выпушчаны "Беларускі лемантар, або Першая навука чытання" і "Першае чытанне для дзетак-беларусаў", надрукаваныя кірыліцай і лацінкай. Затым выдавецтва распачало выпуск серыі кніжак "Беларускія песняры", за выданне ў якой зборнікаў вершаў "Дудка беларуская" і "Смык беларускі" Ф.Багушэвіча, "Жалейка" Я.Купалы. Пецяярбургскі камітэт па справах друку пачаў крымінальнае праследаванне выдавецтва. У 1908 - 1914 гг. на кніжны рынак паступілі беларускія выданні 77 назваў агульным тыражом 226 660 экзэмпляраў.

4. Тэатр і музыка. Жывапіс.

Уздым беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, рост нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа, з'яўленне новых значных твораў беларускай драматургіі спрыялі ў пачатку XX ст. стварэнню шматлікіх музычна-драматычных гурткоў і арганізацыі т. зв. беларускіх вечарынак. На вечарынках звычайна выступалі хоры, танцоры, чыталіся беларускія літаратурныя творы, ставіліся п'есы. На першапачатковым этапе сваёй дзейнасці ўдзельнікі вечарынак сутыкнуліся з недахопам беларускіх п'ес, таму яны ставілі драматычныя творы рускіх, украінскіх аўтараў. Рэпертуар вечарынак уключаў таксама п'есы "Паўлінка" і "Прымакі" Я.Купалы, "Антось Лата" Я.Коласа, "Модны шляхцюк" К.Каганца.

На традыцыях беларускіх вечарынак узнікла Першая беларуская трупa Ігната Буйніцкага - сапраўдны тэатр прафесійнага тыпу. Значнае месца сярод дзеячаў беларускай культуры заняла асоба яе стваральніка. Землямер па прафесіі, цесна звязаны з простым народам, сапраўдны патрыёт, І.Буйніцкі на свае ўласныя сродкі стварыў трупу ў асабістым фальварку Палевачы ў Дзісенскім павеце (цяпер Глыбоцкі р-н). У 1907 г. замацаваўся пастаянны склад удзельнікаў гэтага калектыву, а ў 1910 г. пасля ўдзелу ў Першай беларускай вечарынцы ў Вільні тэатр І.Буйніцкага ператварыўся ў прафесійны.

5. Архітэктурa

Зрухі ў эканамічным жыцці грамадства прывялі да хуткага росту гарадоў (асабліва тых, якія знаходзіліся на чыгуначных шляхах), іх добраўпарадкавання, будаўніцтва водаправодаў, усталявання электрычнага асвятлення. Адбываліся змены ў планіроўцы гарадоў. У выніку ўладкавання забудовы ў цэнтральнай частцы гарадоў з'яўляліся новыя плошчы і бульвары, будаваліся мураваныя шматпавярховыя дамы. Працэс паступовага заняпаду класічнай архітэктурy рэзка ўзмацніўся ў сярэдзіне XIX ст. Да канца XIX ст. у беларускім дойлідстве панавала эклектыка, якая вызначалася некрытычным выкарыстаннем рознастылявых форм: неаготыкі, неабарока, неаракако, неакласіцызму, неараманскага і псеўдавізантыйскага стыляў.

Лекцыя 13. Сацыяльна-эканамічнае развіццё.

1. Стан і развіццё прамысловасці, яе структура і спецыялізацыя.
2. Развіццё капіталізму ў сельскай гаспадарцы. Феадальна-прыгонніцкія перажыткі ў беларускай вёсцы.
3. Сталыпінская рэформа і яе сутнасць. Асаблівасці рэалізацыі ў Беларусі.

1. Стан і развіццё прамысловасці, яе структура і спецыялізацыя.

У пачатку XX ст. прамысловасць Беларусі развівалася на аснове інтэнсіўнага выкарыстання лясных багаццяў краю і перапарацоўкі мясцовай сельскагаспадарчай сыравіны. Эканамічны крызіс 1900-1903 г. паскорыў стварэнне ў Беларусі манапалістычных аб'яднанняў з удзелам расійскага і замежнага капіталаў. Акцыянерным таварыствам належалі такія буйныя прадпрыемствы Беларусі, як Віцебская льнопрадзільная фабрыка «Дзвіна» (Руска-Бельгійскае акцыянернае таварыства), трамвайная і электрычная станцыя ў Віцебску (Бельгійскае акцыянернае таварыства), Шклоўская папяровая фабрыка і г.д. У гэты час былі створаны і мясцовыя манапалістычныя аб'яднанні: акцыянерныя таварыствы тытунёвай фабрыкі «Нёман» (былая Шарашэўскага) у Гродне, запалкавыя фабрыкі «Прагрэс-Вулкан» у Пінску і «Маланка» ў Мазыры. У 1900-1913 гг. значна ўзрасла роля банкаў. У выніку развіцця прамысловасці, транспарту і гандлю паскорыўся рост гарадоў, якія пераўтвараліся ў буйныя фабрычна-завадскія цэнтры. У 1913 г. самым буйным горадам быў Мінск, на другім месцы стаяў Віцебск, на трэцім – Гродна.

Да 1914 г. у асноўным захавалася галіновая структура прамысловасці, якая складалася на пачатку XX ст. Дамінуючае становішча ў прамысловасці занялі галіны, якія базіраваліся на мясцовай сыравіне: дрэваапрацоўчая, харчовая, вытворчасць будаўнічых матэрыялаў. У 1911 - 1913 гг. на Беларусі ўзнікла 77 новых дрэваапрацоўчых прадпрыемстваў. Аб'ём дрэваапрацоўкі ўзрос у параўнанні з 1900 г. у 3,8 раза, выраб фанеры павялічыўся ў 5 разоў. Доля лесанарыхтоўчай і дрэваапрацоўчай прамысловасці Беларусі ў лесаэкспарце Расіі складала 27,4 %. Беларускія прадпрыемствы давалі 24,4 % агульнарасійскай вытворчасці дубовых шпал, 23,5 % фанеры, 44,8 % запалкавай саломкі.

Беларусі належала значная доля ў вытворчасці абліцовачных матэрыялаў. Яна складала ў 1912 г. 32,2 % ад вырабленай у Расіі пячоннай аднаколеравай кафлі і каля паловы карнізаў для ўпрыгожвання будынкаў і пакояў, 55,7 % аконнага шкла. Гэтыя вырабы вывозіліся на рынкі Расіі.

Высокай была і доля агульнарасійскай вытворчасці спірту - каля 10 % яго гналі вінакурныя заводы Беларусі.

Развіццё капіталізму ў Беларусі прывяло да змены ў сацыяльным складзе насельніцтва. Адбываецца паступовы пераход ад падзелу грамадства на саслоўі (што было характэрна для феадалізму), да класавай структуры грамадства, у якім вядучая роля належыць пралетарыяту і буржуазіі. На Беларусі складанне класавай структуры грамадства мела сваі асаблівасці. Беларускай па

нацыянальнасці была толькі аграрная буржуазія. Гандлёва-прамысловая буржуазія была ў большасці сваёй яўрэйскай (84,5%). Клас наёмных рабочых быў ў большасці яўрэйскім (60%), на другім месцы былі беларусы (17%), на трэцім – палякі (10,2%), на чацвёртым – рускія (10%). Прычым рускія пераважалі на чыгуначным транспарце.

2. Развіццё капіталізму ў сельскай гаспадарцы. Феадальна-прыгонніцкія перажыткі ў беларускай вёсцы.

У сельскай гаспадарцы Беларусі ў асноўным захоўвалася спецыялізацыя, якая склалася на працягу папярэдніх дзесяцігоддзяў. Больш выразна праявілася жывёлагадоўчая спецыялізацыя сельскай гаспадаркі - вытворчасць малака і мяса, а таксама кармавых і тэхнічных культур - павялічыліся плошчы пад бульбай і травамі. Значна вырасла выкарыстанне сельскагаспадарчай тэхнікі (малатарні, веялкі, сеялкі, жніўкі, сенакасілкі і інш.) у асноўным у гаспадарках памешчыкаў і заможных сялян. Капіталізм пранікаў як у памешчыцкую, так і ў сялянскую гаспадарку, уцягваў іх у арбіту рыначных адносін. Малаземелле, галечка прымушалі сялян шукаць заробак у іншых месцах, перасяляцца ў гарады. Вастрэня супярэчнасцей у вёсцы падштурхоўвала іх да актыўных дзеянняў. Рэформа 1861 г., праведзеная ў інтарэсах памешчыкаў, абумовіла "прускі шлях" развіцця аграрнага капіталізму ў Расіі. На Беларусі яго рысы былі яшчэ больш выразныя. Тут пераважала памешчыцкае землеўладанне. Паводле даных 1877 г., памешчыкам належала 50,3 % зямлі, сялянам - 33,4, казне, царкве, розным установам - 11,2 %. Буржуазнае землеўладанне складала ўсяго 5,1 % ад агульнай зямельнай плошчы. Памешчыцкае землеўладанне на Беларусі мела выразны латыфундыяльны характар. Буйныя памешчыкі валодалі дзесяткамі і сотнямі тысяч дзесяцін зямлі. Граф Чарнышоў-Круглікаў меў 74,5 тыс. дзесяцін зямлі, князь Паскевіч — 83,5 тыс., граф Патоцкі — 121,6 тыс., князь Радзівіл — 150 тыс., а князь Вітгенштэйн — амаль 1 млн дзесяцін. У той жа час сялянскія надзелы складалі ў сярэднім ад 2 да 5 дзесяцін.

Пераход да капіталістычнага гаспадарання на Беларусі адбываўся паступова. На змену прыгонніцтву спачатку прыйшла змешаная сістэма гаспадаркі. Феадальныя рысы ў сельскай гаспадарцы праяўляліся ў выглядзе адпрацовак. Адпрацовачная сістэма была найбольш распаўсюджана ў Віцебскай і Магілёўскай губернях. Яе сутнасць заключалася ў апрацоўцы памешчыцкай зямлі інвентаром навакольных сялян, якія атрымлівалі за сваю працу ад памешчыка зямельныя плошчы ў арэнду. У Віленскай, Гродзенскай і Мінскай губернях памешчыкі шырока выкарыстоўвалі працу наёмных рабочых (гадавых, тэрміновых, падзённых), якія апрацоўвалі зямлю інвентаром памешчыка, гэта была ўжо капіталістычная форма гаспадарання. Аднак і тут адпрацоўкі займалі значнае месца.

Пасля рэформы 1861 г. сельская гаспадарка ўсё шырэй уцягвалася ў рыначныя сувязі. Развіццё капіталізму ў Беларусі адбывалася пад непасрэдным уплывам агульнарасійскага рынку. У параўнанні з цэнтральнымі прамысловымі губернямі, значнай часткай Украіны,

Польшчай і Прыбалтыкай Беларусь адставала ў прамысловым развіцці і заставалася галоўным чынам сельскагаспадарчым раёнам. Аднак па ўзроўні развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы яна ішла наперадзе многіх раёнаў Расіі. Гэтаму спрыяла, у прыватнасці, геаграфічнае становішча Беларусі, праз тэрыторыю якой праходзілі стратэгічныя і гандлёвыя шляхі ў Польшчу, Прыбалтыку, Заходнюю Еўропу.

Хутчэй складваліся капіталістычныя адносіны ў Віленскай, Гродзенскай і Мінскай губернях, дзе пасля рэформы засталася менш перажыткаў прыгонніцтва і пераважала падворнае землекарыстанне. Гэтыя губерні знаходзіліся і ў больш спрыяльным становішчы ў параўнанні з Віцебскай і Магілёўскай адносна рынку збыту сельскагаспадарчай прадукцыі. Перш за ўсё прадпрыемальніцкі характар набывала памешчыцкая гаспадарка. У выніку малаземелля сялян таварная вытворчасць іх гаспадарак была вельмі нізкай, таму асноўнымі пастаўшчыкамі таварнай прадукцыі на Беларусі былі памешчыкі.

Калі памешчыкі цэнтральных губерняў Расіі з 1877 па 1905 г. страцілі 27,2 % сваёй зямлі, то на Беларусі толькі 10,8 %. Многія памешчыцкія гаспадаркі, асабліва на захадзе і ў цэнтры Беларусі, сталі на капіталістычны шлях развіцця. У сваіх маёнтках памешчыкі адкрывалі вінакурныя, цагельныя, смалакурныя заводы, млыны, лесапільні. Разам з тым многія памешчыкі самі не вялі гаспадарку, а здавалі зямлю ў арэнду.

Аб развіцці капіталізму ў сельскай гаспадарцы Беларусі можа сведчыць паступовая спецыялізацыя сельскагаспадарчай вытворчасці. У першыя два дзесяцігоддзі пасля рэформы важнейшай галіной гандлёвага земляробства заставалася вытворчасць зерня. Аднак у выніку сусветнага аграрнага крызісу 80 - 90-х гадоў цэны на збожжа рэзка знізіліся (толькі за 80-я гады больш чым у 2 разы). Збожжавыя гаспадаркі Беларусі не былі здольны канкураваць на рынках Заходняй Еўропы з вытворцамі таннага і высакаякаснага хлеба з ЗША, Аргенціны, Аўстраліі. Гэта прымусіла беларускіх памешчыкаў пераходзіць на вытворчасць такіх прадуктаў, якія давалі большы прыбытак. Паступова на Беларусі складваліся пэўныя раёны, дзе пераважную ролю адыгрывала тая ці іншая гандлёвая галіна сельскагаспадарчай вытворчасці і да яе прыстасоўваліся ўсе іншыя.

У 90-я гады галоўнай спецыялізаванай галіной у сельскай гаспадарцы Беларусі стала малочная жывёлагадоўля. З 1883 па 1900 г. колькасць буйной рагатай жывёлы ў памешчыцкіх гаспадарках Беларусі вырасла з 505,2 тыс. да 994,8 тыс. галоў, а ў Мінскай і Віцебскай губернях — у 2,2 раза. Дзякуючы высокаму попыту малочныя прадукты мелі пастаянны збыт у Цэнтральнай Расіі, Польшчы, Прыбалтыцы. Важным відам гандлёвага прадпрыемальніцтва ў памешчыцкіх гаспадарках Беларусі было вінакурэнне. Ад продажу спірту памешчыкі атрымлівалі буйныя даходы. З сярэдзіны 60-х гадоў у памешчыцкіх гаспадарках інтэнсіўна развівалася свінагадоўля.

У Мінскай і Гродзенскай губернях значнага развіцця дасягнула танкарунная авечкагадоўля.

Спецыялізацыя памешчыцкай гаспадаркі і павелічэнне яе рыначных сувязей асабліва ярка праявіліся ў пашырэнні вытворчасці тэхнічных культур. Сярод іх першае месца займала бульба. Плошча пад бульбу за 1881 — 1899 гг. узрасла ў 2,5 раза. Другое месца пасля бульбы ў памешчыцкіх гаспадарках Беларусі належала лёну. Яго вытворчасць, асабліва ў Віцебскай губерні, мела пераважна таварны характар. За апошнія два дзесяцігоддзі XIX ст. плошча пад лён павялічылася на 48,5 %. Значнае месца ў канцы XIX ст. у беларускіх губернях займала прамысловае садоўніцтва і агародніцтва.

Капіталізацыя памешчыцкай гаспадаркі Беларусі выклікала неабходнасць выкарыстання машын. У сярэдзіне 90-х гадоў па распаўсюджванні розных сельскагаспадарчых прылад Беларусь знаходзілася на другім месцы ў Расіі пасля Новарасійскага раёна. Лепш былі забяспечаны машынамі памешчыцкія гаспадаркі Мінскай і Гродзенскай губерняў. Тут даволі шырока выкарыстоўвалі малатарні, веялкі, жняўкі, сеялкі. Менш іх было ў Магілёўскай і Віцебскай губернях. Але ўсё ж у памешчыцкіх гаспадарках Беларусі прымянялі ў асноўным адсталую ручную тэхніку.

Да пачатку XX ст. перабудова сельскай гаспадаркі Беларусі на капіталістычны лад яшчэ далёка не завяршылася. Адпрацовачная сістэма не была канчаткова адменена нават у перадавых гаспадарках. Таксама захаваліся і іншыя перажыткі прыгонніцтва. На Беларусі пераважала буйное памешчыцкае землеўладанне, а сяляне цярпелі ад малазямелля. Апроч таго, за памешчыкамі засталіся сервітутныя землі-лясы, сенажаці, выганы, за карыстанне якімі яны бралі з сялян грашовую плату або прымушалі працаваць на панскім полі. У дадатак да цяжкіх эканамічных умоў свайго існавання сяляне ў прававых адносінах заставаліся ніжэйшым саслоўем у дзяржаве. У адрозненне ад дваранства, духавенства і купецтва, яны плацілі дзяржаве падушны падатак, выкупныя плацяжы, пазямельны падатак, выконвалі падводную, дарожную, паліцэйскую павіннасці. Да іх прымяняліся цялесныя пакаранні.

Феадальныя перажыткі стрымлівалі развіццё капіталістычнага бессаслоўнага землеўладання, якое нават у пачатку XX ст. на Беларусі складала толькі 16,5% агульнай зямельнай плошчы. Працэс распаду дваранскай зямельнай уласнасці на Беларусі ішоў значна марудней, чым у Цэнтральнай Расіі. Да пачатку XX ст. сельская гаспадарка Беларусі ўсё яшчэ заставалася напаўпрыгонніцкай-напаўкапіталістычнай.

Прамысловасць Беларусі развівалася ў цеснай сувязі з агульнарасійскай, але мела і свае асаблівасці. Характэрнай рысай прамысловага развіцця Беларусі ў другой палове XIX ст., разам з адносна хуткім ростам фабрычнай індустрыі, было пашырэнне дробнай вытворчасці і мануфактур, пераважна невялікіх фабрычна-заводскіх прадпрыемстваў.

У 60-я гады XIX ст. у прамысловасці Беларусі пераважалі дробныя рамесныя прадпрыемствы і мануфактуры. На іх выкарыстоўвалася ручная праца. Перш за ўсё гэта промыслы па перапрацоўцы мяско-вай сыравіны: дрэва (сталярны), гліны (ганчарны), скуры (кушнерскі, шавецкі), шэрсці і льну (ткацкі). Рамесніцкая вытворчасць канцэнтравалася ў гарадах і шматлікіх мястэчках. Да канца стагоддзя назіраўся рост колькасці дробных рамесных

прадпрыемстваў, павялічваўся аб'ём іх прадукцыі. У канцы 90-х гадоў рамесніцтва давала 34,5% прадукцыі ад усёй прамысловасці Беларусі.

Пасля рэформы 1861 г. паскорыўся рост мануфактурнай вытворчасці. Тут выкарыстоўвалася ручная праца, але існаваў яе падзел па спецыяльнасцях. Мануфактуры ўзніклі з сялянскіх промыслаў і гарадскога рамяства. У канцы XIX ст. мануфактуры пераважалі ў гарбарнай, ганчарнай, цагельнай, суконнай, шкляной і тытунёвай вытворчасці і давалі 32,5% валавой прамысловай прадукцыі Беларусі.

Нягледзячы на вялікую долю рамеснай і мануфактурнай вытворчасці, на Беларусі на працягу другой паловы XIX ст. ішоў працэс пераходу ад ручной працы да машынай. Рамяство і мануфактуру паступова выцясняла капіталістычная фабрыка. Калі ў 1860 г. на Беларусі дзейнічала толькі 30 фабрычна-заводскіх прадпрыемстваў, то ў 1900 г. іх было ўжо 799 (рост у 27 разоў). За гэты ж час колькасць рабочых узрасла з 2,9 да 31,1 тыс. (у 10,7 раза). У канцы стагоддзя фабрычна-заводская прамысловасць давала 33% валавога прадукту.

Значна адставала Беларусь ад Расіі па ўзроўні канцэнтрацыі вытворчасці. Дробныя прадпрыемствы (да 50 рабочых) складалі ў нас 85,5% ад усіх фабрык і заводаў. Калі прадпрыемствы, якія мелі больш за 500 рабочых, у расійскай прамысловасці займалі 3,5 %, то ў беларускай — толькі 1,2 %. Сярэдні памер прадпрыемстваў Беларусі быў у 2,3 раза меншы, чым увогуле па Расіі. У той час нетры Беларусі не былі вывучаны. Адсутнічала сыравіна для цяжкай прамысловасці, таму на Беларусі гэта прамысловасць развівалася вельмі марудна. Пераважнае значэнне тут атрымалі галіны вытворчасці, звязаныя з перапрацоўкай мясцовай сыравіны. Сярод іх вядучая роля належала вінакурэнню і лясной прамысловасці.

Беларусь з'яўлялася адным з галоўных раёнаў вінакурэння ў Расіі. Тут у 1890 г. дзейнічала 18% ад усіх вінакурных заводаў краіны. У 1900 г. на вінакурных заводах Беларусі працавала 470 паравых рухавікоў, валавая прадукцыя складала 23,5% ад усёй прадукцыі прамысловасці Беларусі. Лесапільная прамысловасць па колькасці занятых рабочых стаяла на другім месцы пасля вінакурэння. Аднак фабрычна-заводскія прадпрыемствы занялі ў галіне пануючае становішча толькі ў 90-х гадах.

Значнае развіццё на Беларусі атрымалі запалкавыя і папярова-кардонныя прадпрыемствы. Напрыклад, у Мінскай губерні ў 1900 г. дзейнічалі чатыры запалкавыя фабрыкі: Барысаўская (759 рабочых), Мазырская (616), Пінская (590) і Койданаўская (208 рабочых). Па колькасці працуючых на іх гэтыя фабрыкі былі найбуйнейшыя ў губерні. Сярод папяровых фабрык буйнейшай з'яўлялася Добрушская (900 рабочых і гадавая сума вытворчасці 1,6 млн рублёў). Да таго ж яна была абсталявана навіейшымі па тым часе машынамі.

Вельмі шмат было на Беларусі прадпрыемстваў, звязаных з перапрацоўкай сельскагаспадарчай сыравіны: мукамольна-крупяныя, крухмальна-патачныя, маслабойныя, піваварныя, тэкстыльныя, ільно-і пенькаапрацоўчыя, гарбарныя. Значнае развіццё атрымала тытунёвая прамысловасць, якая працавала на завознай сыравіне. Буйнейшай з'яўлялася тытунёвая фабрыка

Шарашэўскага ў Гродне. У 1900 г. на ёй працавала 1445 рабочых. У другой палове XIX ст. хуткі рост гарадоў і развіццё прамысловага будаўніцтва выклікалі патрэбу ў вялікай колькасці будаўнічых матэрыялаў. На Беларусі атрымала развіццё ў першую чаргу вытворчасць цэглы. Існавалі таксама шклозаводы і прадпрыемствы па вытворчасці кафлі.

Прамысловасць Беларусі пасля рэформы 1861 г. развівалася не-раўнамерна. Калі ў першыя два дзесяцігоддзі ўдзельная вага ўсіх прадпрыемстваў Беларусі, якія ўзніклі ў гэты час, складала 18,5%, а ў Расіі — 23,4%, то ў 80 - 90-я гады на Беларусі ўведзена ў дзеянне фабрычна-заводскіх прадпрыемстваў у 4 разы больш, чым за папярэднія 20 гадоў (у Расіі толькі ў 2,6 раза). Значнаму павелічэнню тэмпаў развіцця прамысловасці Беларусі спрыяла стварэнне густой сеткі чыгуначных дарог, а таксама інвестыцыі капіталу і арганізацыя крэдытных устаноў. Развіццё капіталізму ў эканоміцы Беларусі не магло абыходзіцца без дзейнасці развітай сістэмы транспарту. Асабліва важным для прамысловасці, узмацнення таварнасці сельскай гаспадаркі, гандлёвых сувязей і фарміравання рынку быў чыгуначны транспарт.

Першай чыгункай, якая пракладзена па тэрыторыі Беларусі, стала Пецябургска-Варшаўская, пабудаваная ў 1862 г. Яна прайшла праз Гродна. У 1866 г. адкрыта Рыга-Арлоўская чыгунка праз Дзвінск -Полацк — Віцебск. Асабліва інтэнсіўна чыгуначныя магістралі будаваліся ў 70 — 90-х гадах. У 1871 г. пачала дзейнічаць Маскоўска-Брэсцкая магістраль (Смаленск — Орша — Баранавічы — Брэст); у 1871-1874 гг. — Лібава-Роменская (Вільня — Маладзечна — Мінск — Асіповічы — Бабруйск — Жлобін); у 1873 г. — Брэст — Ковель; у 1882 г. — Пінск — Жабінка; у 1886 г. — Лунінец — Гомель і Беласток — Баранавічы. — Чыгуначнае будаўніцтва працягвалася і ў наступныя гады. Чыгунка звязала Беларусь з цэнтральнымі губернямі Расіі, буйнымі эканамічнымі цэнтрамі краіны — Пецябургам, Масквой, Кіевам, прыбалтыйскімі портамі.

Значную ролю адыгрываў рачны транспарт. Водныя шляхі праходзілі па Прыпяці, Бярэзіне, Сожы. Водны транспарт у 1900 г. налічваў 310 непаравых і 23 паравых судны.

Працягваўся рост гарадоў. Мінск, Віцебск, Гомель, Жлобін, Лунінец, Брэст, Баранавічы ў выніку развіцця чыгункі сталі буйнымі чыгуначнымі вузламі і гандлёва-прамысловымі цэнтрамі.

Пашырыўся гандаль. Пераважаў вываз сельскагаспадарчай сыравіны, лясных матэрыялаў, такіх прамысловых тавараў, як запалкі, папера і кардон, цэгла, кафля і аконнае шкло, вяроўкі і канаты, спірт, малочныя прадукты, жытня і бульбяная мука і г.д. Прывозілі ж на Беларусь метал, мануфактурныя тавары, соль, збожжа.

Беларусь на мяжы XIX - XX стст. заставалася, як і раней, адным з тых эканамічных раёнаў, характар прамысловага развіцця якіх вызначаўся спецыялізацыяй на апрацоўцы мінеральнай сыравіны, сельскагаспадарчай прадукцыі. Як і раней, развіваліся харчовая, тэк-стыльная, гарбарная, сілікатна-цагельная і іншыя галіны прамысловасці. Большасць фабрычна-заводскіх прадпрыемстваў былі невялікімі, з колькасцю рабочых да 50 чалавек. Развіццё

капіталізму ў прамысловасці выявілася ў паступовым выцясненні дробнай вытворчасці і мануфактуры заводскай вытворчасцю. Аднак працягвалі расці дробная і мануфактурная вытворчасці, прычым на працягу ўсяго названага перыяду яны пераважалі.

У пачатку XX ст. узмацніўся працэс канцэнтрацыі прамысловасці. Да 1900 г. на 50 прамысловых прадпрыемствах з колькасцю рабочых больш за 100 чалавек працавала 24% ад усіх рабочых. Да буйных прадпрыемстваў адносіліся льнопрадзільная фабрыка "Дзвіна" ў Віцебску (каля 1000 рабочых), папяровая фабрыка ў Добрушы, фабрыка "Нёман" у Лідскім павеце па вырабу крышталёвага шкла, тытунёвая фабрыка Шарашэўскага ў Гродне, запалкавыя фабрыкі "Прагрэс-Вулкан" у Пінску, "Вікторыя" ў Барысаве і інш.

Канцэнтрацыя вытворчасці і капіталу прывяла да стварэння ў Беларусі манапалістычных аб'яднанняў, якія выцеснілі дробную вытворчасць. З 1900 па 1907 г. перастала існаваць каля 4650 саматужна-рамесных майстэрняў. Колькасць рамеснікаў і саматужнікаў зменшылася на 4,6 тыс. чалавек. У Мінску дзейнічалі акцыянерныя таварыствы запалкавай фабрыкі "Маланка" і крухмала-патачнага завода "Сокал", у Гродне – акцыянернае таварыства тытунёвай фабрыкі Шарашэўскага. У 1905 г. у Копысі Магілёўскай губерні ўзнік сіндыкат уладальнікаў кафельных заводаў, а ў 1906 г. у Оршы – сіндыкат піваварных заводчыкаў Паўночна-Заходняга краю. Усё ж манапалізацыя прамысловасці была параўнальна невялікая, да 50% прамысловай вытворчасці працягвалі складаць саматужна-рамесныя цэхі. Таму асноўныя рысы, характэрныя для манапалістычнай стадыі развіцця капіталізму, у Беларусі праявіліся не так выразна, як у прамыслова развітых раёнах Расіі.

Разам з тым неабходна падкрэсліць, што дробная вытворчасць паступова трапляла пад уплыў і залежнасць ад буйнога капіталу.

У сельскай гаспадарцы капіталізм праяўляўся ў першую чаргу ў развіцці таварнай вытворчасці. У гаспадарках памешчыкаў, а таксама заможных сялян галоўнай галіной заставалася вытворчасць збожжа. Пачынаючы з 80 — 90-х гадоў XIX ст. усталёўвалася спецыялізацыя на малочнай жывёлагадоўлі і свінаводстве, развівалася танкарунная авечкагадоўля, як і раней, было развіта вінакурэнне.

Вядучую ролю ў эканоміцы пачалі адыгрываць банкі. Акрамя аддзяленняў цэнтральных банкаў імперыі (у Мінску, Магілёве, Віцебску, Гомелі, Пінску, Бабруйску і іншых гарадах) былі і мясцовыя — Магілёўскі і Мінскі камерцыйныя банкі. У цэлым эканоміка беларускіх губерняў, як і ўсёй краіны, напачатку XX ст. перажыла эканамічны крызіс.

Капіталізм у Беларусі пранікаў як у памешчыцкую, так і ў сялянскую гаспадарку, уцягваў іх у арбіту рыначных адносін. Беларускія губерні адносіліся да раёнаў з самым высокім узроўнем памешчыцкага землеўладання. Дваране складалі 2,8% насельніцтва і распараджаліся большай часткай ворнай зямлі, а таксама ад 80 да 90 % усёй зямлі, у той час як сяляне (75,3% насельніцтва) валодалі 34,4% ворыва. У сельскай гаспадарцы працягвалася спецыялізацыя на мяса-малочнай жывёлагадоўлі і вінакурэнні.

Нягледзячы на развіццё капіталізму, у вёсцы захоўваўся ўвесь без выключэння набор прыгонных метадаў гаспадарання і эксплуатацыі працы. З-за ўціску сялян, галоўным чынам з боку памешчыцкай гаспадаркі, на Беларусі не склалася развітая кулацкая гаспадарка. На пачатку XX ст. беднякоў было прыкладна 61% ад усёй колькасці сялян, сяраднякоў - 28, заможных сялян — 11%.

Такім чынам, сацыяльна-эканамічнае становішча Беларусі абазначанага перыяду характарызуецца развіццём капіталізму ў эканоміцы, фарміраваннем элементаў імперыялізму ў прамысловасці, паступовымі змяненнямі ў сацыяльнай структуры грамадства. Аднак беларускія губерні ў цэлым заставаліся сельскагаспадарчым рэгіёнам, а ў галіновай структуры прамысловасці па-ранейшаму вядучымі былі апрацоўка мясцовай сыравіны, харчовая і лёгкая прамысловасць.

3. Сталыпінская рэформа і яе сутнасць. Асаблівасці рэалізацыі ў Беларусі.

У пачатку XX ст. расійскі капіталізм уступіў у новую стадыю свайго развіцця — імперыялістычную. Тым не менш Беларусь па-ранейшаму заставалася адным з аграрных раёнаў Расіі. Таму аграрнае пытанне на Беларусі было найбольш набалелым. Сталыпінская аграрная рэформа (1906-1916 гг.) пачалася з выдання ўказа ад 9 лістапада 1906 г. Яна складалася з трох галоўных састаўных частак:

- 1) Разбурэння сялянскай абшчыны,
- 2) Насаджэнне хутароў і адрубай,
- 3) Перасялення часткі сялян на незаселеныя землі азіяцкіх раёнаў Расіі.

На Беларусі рэформа мела шэраг асаблівасцей. У заходніх раёнах (Гродзенская, Мінская, Віленская губерні) сялянская абшчына была ліквідавана ўжо даўно. Падворна-спадчыннае сялянскае землеўладанне, якое тут пераважала, у значнай ступені аблегчыла рэформу, спрыяла замацаванню зямлі ў асабістай уласнасці.

Узмоцненае разбурэнне абшчыны ажыццяўлялася ў Магілёўскай і Віцебскай губернях, дзе было пашырана абшчыннае землеўладанне і супярэчнасці паміж патрэбнасцямі капіталістычнага развіцця і ўстарэлай абшчыннай формай землеўладання існавалі больш значныя. Сяляне ў асноўным ахвотна выходзілі з абшчыны, імкнуліся вызваліцца ад поўнай залежнасці ад "міру", а малазямельныя сяляне разлічвалі прадаць свае заняпалыя ўчасткі. У сувязі з гэтым Беларусь па колькасці двароў, якія выйшлі з абшчыны і замацавалі зямлю ў асабістай уласнасці, займала першае месца сярод многіх раёнаў Расіі.

Разбурэнне абшчыны адбывалася найбольш інтэнсіўна ў 1908 -1909 гг., прычым асабліва высокімі тэмпамі гэты працэс ішоў у Магілёўскай губерні, якая займала другое месца ў Расіі па колькасці домаўладальнікаў, што замацавалі зямлю ў асабістую ўласнасць, і ўступала толькі Саратаўскай губерні. Да 1915 г. у Магілёўскай губерні былі замацаваны ў асабістую ўласнасць 702 409 дзесяцін зямлі (54,8 % абшчыннага землеўладання), у Віцебскай - 154 824 дзесяціны (21,8 %).

Выдзяленне сялянскіх гаспадарак на хутары на Беларусі праводзілася задоўга да рэформы. Гэты працэс разгортваўся пад уплывам перасяленцаў з Прыбалтыкі. У канцы XIX - пачатку XX ст. хутарскія гаспадаркі ствараліся на купчай зямлі заможнымі сялянамі. Асноўнай прычынай росту хутарызацыі было развіццё капіталізму, разлажэнне старых абшчынна-патрыярхальных адносін на вёсцы. Неабходна падкрэсліць, што ажыццяўленне рэформы суправаджалася інтэнсіўным насаджэннем рускага землеўладання. Адлюстраваннем такой палітыкі з'явілася арганізацыя "асабістага фонду для стварэння рускіх перасяленняў у Паўночна-Заходнім краі", які ўтварыўся за кошт ліквідацыі казённых зямель. Асаблівацю рэформы на Беларусі было стварэнне тут земстваў.

Лекцыя 14. Рэвалюцыйныя падзеі 1905-1907 гг. у Беларусі.

1. Грамадска-палітычны рух напярэдадні рэвалюцыі. Утварэнне палітычных партый.
2. БСГ і яе праграма.
3. Абвастрэнне сацыяльных і нацыянальных супярэчнасцей. Пачатак і развіццё рэвалюцыі.
4. Беларускі нацыянальны рух у перыяд рэвалюцыі.

1. Грамадска-палітычны рух напярэдадні рэвалюцыі. Утварэнне палітычных партый.

Канец XIX — пачатак XX ст. — час стварэння і станаўлення палітычных партый. Асаблівасцю палітычнага развіцця было тое, што ў сувязі з параўнальна нядоўгім існаваннем капіталістычных адносін працэс класавай дыферэнцыяцыі і фарміравання нацыянальнай самасвядомасці на Беларусі не скончыўся. На практыцы гэта знайшло адлюстраванне ў разнастайнасці палітычных партый і напрамкаў (у тым ліку агульнарасійскіх) і ў ярка акрэсленым нацыянальным фактарам у дзейнасці многіх з іх.

У 1893 г. у выніку аб'яднання некалькіх рэвалюцыйных груп утварылася Сацыял-дэмакратыя Каралеўства Польскага (з 1900 г. — Сацыял-дэмакратыя Каралеўства Польскага і Літвы — СДКПіЛ). З 1897 г., калі прайшоў арганізацыйны з'езд у Вільні, пачаў дзейнічаць Усеагульны яўрэйскі рабочы саюз у Літве, Польшчы і Расіі (Бунд), якім кіравалі не схільныя да радыкалізму рэвалюцыянеры. У 1898 г. у Мінску адбыўся 1 з'езд Расійскай сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі (РСДРП). Яго ўдзельнікі прынялі маніфест, парыхтаваны П.Струве, погляды якога адрозніваліся памярковай рэвалюцыйнасцю.

У гэты ж перыяд ішла кансалідацыя сацыялістаў-народнікаў. Адным з цэнтраў, дзе стваралася партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў, была Беларусь. На працягу 1898 - 1899 гг. у Мінску адбылося аб'яднанне аднадумцаў у "Рабочую партыю палітычнага вызвалення Расіі" (Я.Гальперын, А.Бонч-Асмалоўскі, К.Брэшка-Брэшкоўская і інш.). Арганізацыя мела друкарню ў Серабранцы (цяпер - у складзе Мінска), яе групы дзейнічалі ў шэрагу гарадоў Расіі. Арганізацыі "Рабочай партыі палітычнага вызвалення Расіі" ўвайшлі ў склад партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. У 1900-1902 гг. найбольш радыкальныя з іх аб'ядналіся ў Партыю сацыялістаў-рэвалюцыянераў (эсэраў), лідэрам якой з'яўляўся В.Чарноў.

2. БСГ і яе праграма.

На аснове нацыянальна-культурных гурткоў беларускай моладзі Мінска, Вільні і Пецяrbурга зімой 1902-1903 гг. была ўтворана Беларуская рэвалюцыйная грамада (БРГ), якая пазней атрымала назву Беларуская сацыялістычная грамада (БСГ). Яе стварылі Іван і Антон Луцкевічы, Алаіза Пашкевіч (Цётка), Казімір Кастравіцкі, Алесь Бурбіс, Вацлаў Іваноўскі, Фелікс Умястоўскі і інш.

У 1903 г. на I з'ездзе БСГ прыняла праграму. У ёй партыя абвясціла сябе сацыяльна-палітычнай арганізацыяй працоўнага народа, сваёй канчатковай мэтай - знішчэнне капіталістычнага ладу, пераход зямлі і сродкаў вытворчасці ў грамадскую ўласнасць, а найбліжэйшай задачай — звяржэнне самадзяржаўя ў Расіі ва ўзаемадзеянні з пралетарыятам усіх народаў Расійскай імперыі. Асноўныя праграмныя палажэнні БСГ: абуджэнне нацыянальнай самасвядомасці беларусаў, барацьба за дэмакратыю ў Расіі, прызнанне правоў усіх народаў Расіі на аўтаномію, выкарыстанне беларускай мовы і стварэнне беларускай школы, звяржэнне самадзяржаўя і ўстанаўленне дэмакратычнага ладу ў Расіі, перадача зямлі сялянам, заводаў і фабрык — рабочым. Партыя імкнулася працаваць і ў горадзе і ў вёсцы, яна лічыла, што толькі пры дружным, скаардынаваным націску рэвалюцыйнага горада і рэвалюцыйнай вёскі будзе звергнута ненавісная ўлада расійскага царызму. Сацыяльнай базай партыі з'яўляліся беззямельная і малазямельная шляхта, сялянства, і — перш за ўсё — інтэлігенцыя, звязаная з гэтымі сацыяльнымі групамі.

3. Абвастрэнне сацыяльных і нацыянальных супярэчнасцей. Пачатак і развіццё рэвалюцыі.

Да пачатку рэвалюцыі 1905 — 1907 гг. сфарміраваліся тры палітычныя лагеры: кансерватыўны, урадавы — царызм (двор, вышэйшая знаць, вышэйшыя слаі чыноўніцтва і арміі), дваранства, манархічная буржуазія - усе тыя, хто імкнуўся захаваць самадзяржаўе ў Расіі нязменным; ліберальна-буржуазны - асноўная частка буржуазіі, буржуазная інтэлігенцыя, памешчыкі, якія імкнуліся да пераўтварэнняў у краіне, да канстытуцыйнай манархіі, жадалі атрымаць неабходныя палітычныя і эканамічныя рэформы мірным шляхам; рэвалюцыйна-дэмакратычны — пралетарыят, сялянства, дэмакратычная інтэлігенцыя, шырокія непралетарскія дэмакратычныя пласты горада і вёскі, якія змагаліся за дэмакратычны пераўтварэнні, за дэмакратычную рэспубліку.

Рэвалюцыя 1905 -1907 гг. была буржуазнай паводле свайго характару, дэмакратычнай па рухаючых сілах – у ёй прынялі ўдзел самыя шырокія пласты працоўных мас. А пралетарыят адыгрываў найбольш актыўную кіруючую ролю. Падзеі Крывавай нядзелі ў Пецярбургу ў студзені 1905 г. ускалыхнулі ўсю краіну і сталі пачаткам першай рускай рэвалюцыі. Пад націскам рэвалюцыі цар прыняў рашэнне склікаць заканадаўчую, "булыгінскую", як яе называлі, думу. 6 жніўня 1905 г. Мікалай II падпісаў маніфест аб скліканні Думы, чым спрабаваў аслабіць размах рэвалюцыйнага руху і схіліць на свой бок ліберальную буржуазію. Аднак гэта ўступка не магла задаволіць шырокія масы народа, тым больш што яны былі пазбаўлены выбарчых правоў у гэту Думу.

Ва ўмовах усеагульнай палітычнай стачкі царызм быў вымушаны пайсці на палітычныя ўступкі. 17 кастрычніка 1905 г. цар падпісаў маніфест, які абвешчаў недатыкальнасць асобы, свабоду слова, сходаў, саюзаў і г. д. У маніфесце змяшчалася абяцанне склікаць Дзяржаўную думу з заканадаўчымі правамі і дапусціць да ўдзелу ў яе рабоце працоўных. З'яўленне маніфеста суправаджалася хваляй чарнасоценных пагромаў, якія натхняліся царскай адміністрацыяй. Так складаўся своеасаблівы палітычны лад —

канстытуцыйнае самадзяржаўе, ва ўмовах якога і разгарнуўся працэс стварэння некалькіх партый кансерватыўнага і ліберальнага адценняў, а потым прайшлі выбары ў I Дзяржаўную думу. Буржуазія ў знак ухвалення маніфеста стварыла сваю партыю — "Саюз 17 кастрычніка". Левыя лібералы таксама арганізаваліся ў канстытуцыйна-дэмакратычную партыю. Унутры БСГ узмацніўся раскол. Буржуазна-дэмакратычнае крыло яе з ухваленнем сустрэла царскі маніфест.

У 1905 г. у Расіі адбылася буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя. Яе выклікала абвастрэнне супярэчнасцей паміж самаўладдзем і грамадствам, памешчыкамі і сялянамі, буржуазіяй і пралетарыятам, царызмам і народамі нацыянальных ускраін; няўдалы ход і вынікі для Расіі вайны з Японіяй.

Пачаткам рэвалюцыі паслужыла «Крывавае нядзеля» – расстрэл 9 студзеня 1905 г. мірнай маніфестацыі працоўных Пецярбурга, якія ішлі да цара з просьбай аб паляпшэнні іх становішча. У выніку ад салдацкіх куль загінула больш 1000 чал. У адказ абураныя рабочыя і прагрэсіўная інтэлігенцыя ў той жа дзень выйшлі на вуліцы сталіцы пад лозунгамі «Далоў самаўладдзе!». Акцыі салідарнасці пракаціліся па ўсёй краіне. У іх удзельнічала каля 440 тыс. На Беларусі найбольш актыўна выступілі працоўныя Мінска, Гомеля, Брэста, Смаргоні, Мазыра, Полацка, Слоніма і інш. Арганізатарамі выступленняў былі партыйныя камітэты Бунда, РСДРП і ПС-Р.

Чарговай падставай для рэвалюцыйнага ўздыму зрабілася святкаванне 1 мая. Дэманстрацыі, маёўкі, сходкі праходзілі пад лозунгамі «Далоў самадзяржаўе!», «Няхай жыве дэмакратычная рэспубліка!». У Пінску і Віцебску адбыліся сутыкненні дэманстрантаў з паліцыяй.

Пад уздзеяннем рэвалюцыйных падзей сяляне прадпрымалі спробы дамагчыся паляпшэння свайго становішча. У асноўным іх выступленні ўяўлялі сабой патравы панскіх лугоў, парубкі лесу, зрэдку – падпалы і разгромы маёнткаў. Забастовачны рух сельскіх пралетарыяў адбываўся пад уплывам агітацыі арганізацый РСДРП, Бунда, ПС-Р.

6 жніўня 1905 г. Мікалай II ў адказ на патрабаванні рэформ падпісаў распрацаванае міністрам унутраных спраў Булыгіным «Палажэнне аб выбарах у законадарадчую Дзяржаўную думу». Але ў выніку абвешчанага «левымі» партыямі выбары ў яе так і не адбыліся.

У кастрычніку пачалася ўсерасійская стачка пад лозунгамі звяржэння самаўладдзя і усталявання дэмакратычнай рэспублікі. На Беларусі яе падтрымалі працоўныя 32 гарадоў і мястэчак. Функцыі стачачных цэнтраў выконвалі партыйна-прафесійныя камітэты. З далучэннем да ўсерасійскай стачкі Саюза чыгуначнікаў дзейнасць царскага ўрада была паралізавана. У выніку 17 кастрычніка Мікалай II быў вымушаны абнародаваць Маніфест з «дараваннем» народу – дэмакратычных свабод і заканадаўчай Думы. 21 кастрычніка абвешчалася амністыя палітычным зняволеным і інш. Асноўная маса насельніцтва імперыі ўспрыняла Маніфест з энтузіязмам, як перамогу над царызмам. На справе ў яго заставалася дастаткова сіл. Так, 18 кастрычніка па загаду губернатара П. Курлова супраць дэманстрантаў Мінска была выкарыстана зброя, у выніку чаго было забіта каля 100 чал. і паранена ўтрая больш. Меліся ахвяры ў Віцебску і Гомелі.

У тых умовах буржуазія, чыноўніцтва, інтэлігенцыя, усе носьбіты ліберальнай ідэалогіі, якія не імкнуліся да звяржэння манархіі, палічылі за лепшае арганізавацца і выступіць з патрабаваннем канстытуцыі. З гэтай мэтай былі створаны дзве партыі – акцыябрыстаў («Союз 17 октября») і кадэтаў (канстытуцыйных дэмакратаў). У першую ўваходзіла праваліберальная, частка чыноўнікаў, памешчыкаў, гандлёва-прамысловай буржуазіі на чале з А. Гучковым, якая ў пытанні аб уладзе прытрымлівалася памяркоўна-канстытуцыйных поглядаў і не выказвала самаўладдзю ніякай варожасці. Сацыяльную базу другой партыі з’яўляліся служачыя земстваў, творчая інтэлігенцыя, буржуазія, буйныя і дробныя землеўладальнікі. Кадэты складалі левае крыло лібералізму. Іх ідэалам дзяржаўнага ўладкавання з’яўлялася манархія, абмежаваная парламентам. Кадэты выступалі за правы асобы, прыватную ўласнасць, вяршэнства закону. У адрозненне ад сацыялістычных партый, яны абралі рэфармацыйны, негвалтоўны шлях яе рэалізацыі. Адным з лідэраў партыі быў прафесар П. М. Мілюкоў.

У адпаведнасці з Маніфестам 17 кастрычніка, усе існаваўшыя дагэтуль сацыялістычныя партыі (РСДРП, Бунд, ПС-Р, БСГ, трудавікі і інш.) выйшлі з падполля і сталі дзейнічаць легальна. Дэмакратызацыя палітычнага жыцця выклікала непакой так званых «чарнасоценцаў» – кансерватыўных пластоў расійскага грамадства праваслаўнай веры – дваранства, чыноўніцтва і інш., якія аб’ядналіся пад вялікадзяржаўнымі, шавіністычнымі і юдафобскімі лозунгамі. Арганізацыі чарнасоценцаў «Саюз рускага народа» і інш. утварыліся і на Беларусі – у Віцебску, Глыбокім, Гомелі, Мінску, Оршы, Пінску. Пры падтрымцы паліцыі яны тэрарызавалі яўрэйскае насельніцтва ўсёй краіны.

Бальшавікі і іншыя «левыя» арганізацыі палічылі заўчасным прыпыненне рэвалюцыі. 7 снежня 1905 г. у Маскве пачалася палітычная стачка, якая перарасла ва ўзброенае паўстанне. У гэты ж час забастоўкі адбываліся ў Баранавічах, Гомелі, Мазыры, Мінску, Пінску, усяго ў 28 гарадах і мястэчках з удзелам каля 44 тыс. чалавек. Але паўстанне ў Маскве не перарасло ў агульнарасійскае і было падаўлена.

Не абмяжоўваючыся рэпрэсіўнымі захадамі, царызм ішоў насустрач той частцы грамадства, якая імкнулася да супрацоўніцтва з уладай. Абвешчаныя выбары ў заканадаўчы орган стымулявалі ідэі парламентарызму. Тым не менш усе «левыя» партыі заклікалі байкатаваць выбарчую кампанію. Але яна ўсё ж адбылася 26 сакавіка-20 красавіка 1906 г. і прынесла перамогу кадэтам, якія занялі 179 дэпутацкіх месцаў з 478. У ліку 36 дэпутатаў ад 5 беларускіх губерняў было 10 памешчыкаў, 2 ксяндзы, 11 ліберальных інтэлігентаў і 13 сялян.

У думе былі створаны партыйныя фракцыі, пераважна, правага кшталту. Асноўная ўвага дэпутатаў прыцягвала зямельнае пытанне. 20 чэрвеня 1906 г. быў абвешчаны дзяржаўны аграрны праект, які выклікаў адмоўнае стаўленне да яго з боку дэпутатаў. Указам цара ад 8 ліпеня 1906 г. Дума была распушчана за тое, быццам яна аказалася непрацаздольнаю і распальвала напружанасць у грамадстве. Адначасова абвешчалася аб падрыхтоўцы да новых выбараў. Старшыня царскага ўрада П. Сталыпін узмацніў рэпрэсіі супраць

рэвалюцыянераў, асабліва тэарыстаў. У выніку сітуацыю ўдалося паступова стабілізаваць.

У тых умовах сацыялісты таксама прыйшлі да меркавання аб неабходнасці выкарыстання парламенцкіх метадаў барацьбы за інтарэсы працоўных і на гэты раз яны не сталі байкатаваць выбары ў II Думу, а актыўна ўключыліся ў выбарчую кампанію. Пасля выбараў у лютым 1907 г. з 518 дэпутатаў думы 222 належалі да сацыялістаў, 98 – да кадэтаў. Беларускія губерні прадстаўлялі 13 памешчыкаў, 3 святароў, 4 інтэлігентаў і 16 сялян. У выніку, замест «непрацаздольнай» першай Думы, склад другой быў у сваёй большасці «левы». Неўзабаве жандармерыя паведаміла, быццам 55 думцаў з ліку сацыял-дэмакратаў рыхтуе ваенную змову. 1 чэрвеня П. Сталыпін запатрабаваў адхіліць указаных асоб ад удзелу ў думскіх пасяджэннях, а 16 – пазбавіць недатыкальнасці. Невыкананне гэтага патрабавання дало падставы цару Ўказам ад 3 чэрвеня 1907 г. распусціць Думу.

Лекцыя 15. Грамадска-палітычнае жыццё ў 1907-1914 гг.

1. Выбарны закон ад 3 чэрвеня 1907г., яго сутнасць і асаблівасці
2. Грамадска-палітычны рух у час выбараў у III і IV Дзяржаўнай думы.
3. Дэпутаты ад беларускіх губерняў і іх пазіцыі па пытаннях палітычнага ладу краіны.
4. Беларускі нацыянальна-вызваленчы рух. “Наша Ніва”.

1. Выбарны закон ад 3 чэрвеня 1907г., яго сутнасць і асаблівасці

На шляху канстытуцыйнага будаўніцтва ў Расіі важнейшымі вехамі сталі: Маніфест 17 кастрычніка 1905 г. аб стварэнні заканадаўчага органа — Дзяржаўнай думы, асноўныя законы, прынятыя 23 красавіка 1906 г., якія вызначылі двухпалатную парламентарную сістэму і захавалі вельмі шырокія правы для імператарскай улады (без імператарскага зацвярджэння ні адзін закон не мог набыць сілу). Паступова складвалася і выбарчая сістэма.

Пасля разгону I і II Дзяржаўных дум, дзейнасць якіх працякала ва ўмовах рэвалюцыі, Мікалай II зацвердзіў новы выбарчы закон (3 чэрвеня 1907 г.), які быў у поўнай меры арыентаваны на памешчыкаў і буйную буржуазію. Выбаршчыкі, як і раней, былі падзелены на 4 курыі: землеўладальніцкую (памешчыкі), гарадскую (буржуазія), сялянскую і рабочую. Новы закон рэзка павялічваў колькасць выбаршчыкаў ад курыі землеўладальнікаў. У цэлым па Расіі яны атрымалі 50 % месцаў у Думе, у заходніх губернях — 48,5 %. Такім чынам царызм абмяжоўваў магчымасці польскіх памешчыкаў, супрацьпаставіўшы ім праваслаўных беларускіх сялян.

Трэба адзначыць: выбарчая сістэма, што склалася пасля рэвалюцыі, прадугледжвала зніжэнне нормы прадстаўніцтва ад нацыянальных рэгіёнаў. Для гэтага выбаршчыкі былі падзелены не толькі паводле класавага, але і нацыянальнага прынцыпу, прычым улады ігнаравалі існаванне беларускага этнасу. Гарадская курыя дзялілася на нацыянальныя аддзяленні — “рускае”, “польскае”, “яўрэйскае”. У Віленскай губерні стваралася спецыяльная “руская” курыя. Пры гэтым праваслаўныя беларусы ўключаліся ў рускую курыю, беларусы-католікі — у польскую. Такі падыход выключаў магчымасць нацыянальна свядомым беларусам трапіць у Думу. Антыдэмакратычная выбарчая сістэма садзейнічала таму, што пераважную большасць дэпутатаў ад беларускіх губерняў у III (1907 — 1912) і IV (1912 - 1917) Думах складалі прадстаўнікі ўрадавых партый. Левыя партыі не былі прадстаўлены наогул, а дэпутаты з сялян падтрымлівалі правыя партыі.

2. Беларускі нацыянальна-вызваленчы рух. “Наша Ніва”.

Рэвалюцыя 1905 - 1907 гг., заваяванне некаторых дэмакратычных свабод, уздым рэвалюцыйнай барацьбы рабочага класа, абвастрэнне класавых супярэчнасцей — усё гэта стварала перадумовы глыбокіх змяненняў у беларускім нацыянальным руху. Асабліва спрыяла яго ажыўленню права на легальны беларускі друк. Узмацнілася сувязь асветніцкіх і палітычных, легальных і нелегальных арганізацый і форм вызваленчага руху. Гэтаму

судзейнічалі газеты "Наша доля" (з 14 верасня да 14 снежня 1906 г. выйшла 6 нумароў, потым была забаронена), "Наша ніва", "Беларус", часопісы "Лучына", "Раніца", палітычныя, прафесійныя, грамадска-культурныя аб'яднанні (Беларускі народны хаўрус, Гродзенскі гурток беларускай моладзі, Беларускі музычна-навукова-літаратурны гурток студэнтаў у Пецяярбургу, выдавецкія, кааператыўна-гаспадарчыя суполкі і г. д.). Разам з развіццём беларускага перыядычнага друку, са з'яўленнем кніг на роднай мове, значным ажыўленнем літаратурнага і культурнага жыцця ў нацыянальна-вызваленчым руху ўсё больш інтэнсіўна ішоў працэс умацавання рэвалюцыйна-дэмакратычных сіл. Рабочыя, сяляне, вясковая інтэлігенцыя, студэнцкая моладзь, высланыя ў Сібір беларускія перасяленцы, дзеячы культуры, пісьменнікі - усе яны з'яўляліся носьбітамі прагрэсіўных тэндэнцый у гэтым руху.

Пасля дзяржаўнага перавароту 3 чэрвеня 1907 г. БСГ як партыя распалася. Кіраўнікі Грамады, якім удалося пазбегнуць арышту, канцэнтравалі асноўную ўвагу на развіцці легальнага нацыянальна-культурнага руху. Цэнтрам гэтага руху стала газета "Наша ніва" (1906 - 1915). У склад рэдакцыі ўвайшлі былыя члены ЦК БСГ І.Луцкевіч, А.Луцкевіч, В.Ластоўскі, В.Іваноўскі, А.Уласаў (быў рэдактарам). З 1914 г. рэдактарам стаў Янка Купала.

Газета выходзіла штотыднёва ў Вільні, друкавалася кірыліцай і лацінкай, а з канца 1912 г. толькі кірыліцай. Была разлічана пераважна на вясковага чытача і нацыянальную інтэлігенцыю. Галоўнае месца ў ёй адводзілася матэрыялам, якія адлюстроўвалі нацыянальны характар беларусаў.

Газета выступіла супраць трэцячэрвеньскага выбарчага закону і наогул супраць афіцыйнай царскай палітыкі, накіраванай на падзел беларускага народа паводле веравызнання (на "рускіх" і "палякаў"), выкрывала рэакцыйны характар дзейнасці расійскіх і польскіх шавіністычных арганізацый, патрабавала выкарыстання ў школе, царкве і касцёле беларускай мовы, пераходу іх на беларускія нацыянальныя пазіцыі.

"Наша ніва" выказвалася за ўвядзенне на Беларусі земстваў, станоўча ставілася да хутарызацыі (хаця і разумела, што гэта не вырашыць праблем сялянскага малазямелля), арганізацыі вытворчых, крэдытных, гандлёвых, асветніцкіх і іншых суполак. Станоўчымі былі адносіны газеты і да дзейнасці Дзяржаўнай думы. Значнае месца (асабліва ў час рэдактарства Я.Купалы) адводзілася сацыяльным праблемам. Пры рэдакцыі газеты, дзякуючы намаганням І.Луцкевіча, ствараўся Беларускі нацыянальны музей. "Наша ніва" вяла шырокую работу: арганізоўвала выданне зборнікаў, альманахаў "Маладая Беларусь", выдавала "Беларускі каляндар" на 1910 - 1915 гг., сельска-гаспадарчы часопіс "Саха" і часопіс для моладзі "Лучына".

Такім чынам, дзейнасць газеты адыгрывала важную ролю ў справе кансалідацыі беларускай нацыі, развіцця яе мовы і культуры і асабліва ў фарміраванні самасвядомасці беларусаў. Магчыма, менавіта яна ўпершыню ахапіла ўвесь край паняццем "Беларусь". Дзесяцігоддзе "Нашай нівы" называюць "нашаніўскім перыядам" у гісторыі беларускага нацыянальнага руху.

У 1905 г. БСГ выступала ў адзіным з іншымі сацыялістычнымі партыямі рэвалюцыйным рэчышчы. У студзені 1906 г. у Мінску на II з'ездзе партыі былі прыняты новая праграма і арганізацыйны статут, выбраны ЦК у складзе А. і І. Луцкевічаў, В. Іваноўскага і А. Бурбіса. У праграме гаварылася, што партыя ставіць канчатковай мэтай замену капіталістычнага ладу сацыялістычным, а бліжэйшай задачай – звяржэнне самаўладдзя і утварэнне Расійскай федэратыўнай дэмакратычнай рэспублікі са свабодным самавызначэннем і культурна-нацыянальнай аўтаноміяй народнасцей. Для Беларусі самавызначэнне павінна было ўвасобіцца ў дзяржаўнай аўтаноміі з соймам у Вільні.

У аграрным пытанні складальнікі праграмы сталі аддаваць перавагу не эсэраўскай сацыялізацыі, а праекту ўтварэння Абласнога зямельнага фонду, што адпавядала аўтаноміі Беларусі. Усе важнейшыя пытанні мусіў вырашыць Устаноўчы сойм для Беларусі і толькі пасля рэвалюцыйнага звяржэння самаўладдзя.

Друкаваным органам БСГ стала газета «Наша доля». Першы нумар, які выйшаў 1 верасня 1906 г., пачынаўся з верша Цёткі «Наш палетак». Тут жа змяшчалася рэвалюцыйная проза – «Прысяга над крывавымі разорамі». Урэшце 5 нумароў з 6 былі канфіскаваны ўладамі, а 11 студзеня 1907 г. «Наша доля» была забаронена назаўсёды.

Рэпрэсіі царскіх улад прымусілі грамадоўцаў змяніць сваю тактыку. Так, 10 лістапада 1906 г з'явіўся першы нумар «Нашай нівы», у якім вызначыўся курс яе выдаўцоў на рэфармацыйны шлях дасягнення беларусамі сваіх інтарэсаў.

Пасля Трэцячэрвеньскага перавароту на Беларусі узмацніўся націск вялікадзяржаўнага шавінізму. Царскім уладам, праваслаўнай царкве, чарнасоцэнцам і акцябрыстам удалося павесці за сабою большасць кандыдатаў беларускага сялянства. Не апошняю ролю адыгрывала і ўкараненне на Беларусі ідэалогіі заходне-русізму (западно-руссизма), якая адмаўляла самастойнасць і самабытнасць беларусаў.

Прадстаўнікі кансерватыўнага вялікадзяржаўна-шавіністычнага накірунку ў заходне-русізме лічылі этнічныя прыкметы беларусаў вынікам польска-каталіцкай эспансіі.

М. Каяловіч і іншыя прыхільнікі ліберальна-памяркоўнага кірунку прызнавалі пэўную гісторыка-этнічную адметнасць Беларусі, але выключалі мэтазгоднасць яе дзяржаўнага самавызначэння, ваража ўспрымалі праявы беларускага адраджэнскага руху і лічылі яго «польскай інтрыгай».

Удзельнікі чарнасоцэнна-акцябрысцкіх суполак абвешчалі Беларусь «Исконно русским краем», а беларусаў далучалі да велікаросаў (западнароссов). У 1908 г. члены групкі «Белорусское общество» абвінавачвалі «Нашу Ніву», беларускі нацыянальны рух у сепаратызме, «мазепінстве», у польскім і касцёльным утрыманстве.

З другога боку, прадстаўнікі польскай арыстакратыі, ідэолагі «Вялікай Польшчы», таксама адмаўлялі самабытнасць беларускага народа, разглядалі Беларусь як «ускраінную» частку колішняй польскай дзяржавы. Польская прэса

таксама адмаўляла беларускаму этнасу у праве на існаванне; цкавала «Нашу ніву», сцвярджала, быццам яна выдаецца на казённым грошам і г. д. Такім чынам, беларускі рух, як пісалі пазней, трапіў «паміж молатам і кавадлам». Частка ўдзельнікаў польскага руху, у якім дамінавала так званая краёвая плынь, выступала з ідэяй яднання ўсіх этнасаў Беларусі і Літвы на глебе агульнасці інтарэсаў краю.

Газета «Наша Ніва» была вымушаны адысці ад радыкальных ацэнак палітычнага і эканамічнага жыцця ў краіне і засяродзіцца на асветніцкіх праблемах: культурна-нацыянальным адраджэнні народа, барацьбе за мову, нацыянальную свядомасць і кансалідацыю беларусаў, незалежна ад веравызнання. Газета друкавала шматлікія і разнастайныя матэрыялы беларускіх аўтараў. Упершыню са старонак «Нашай Нівы» у вершаваным творы Я. Купалы форме прагучала беларуская нацыянальная ідэя. Намаганнямі нашаніўцаў узнікла і пачала ўкараняцца беларуская літаратурная мова.

З перапыненнем дзейнасці БСГ менавіта «Наша Ніва» да пачатку Першай сусветнай вайны заставалася цэнтрам беларускага нацыянальнага руху і з поспехам выканалася ўскладзеную на яе місію.

Пасля паражэння рэвалюцыі 1905-07 гг. па Расіі пракацілася хваля рэакцыі. У выніку амаль усе левыя арганізацыі левых партый перапынілі існаванне або былі вельмі аслаблены. Не апошняю ролю ў гэтым адыгралі правакатары, накіраваныя лідэра «Баявой арганізацыі» ПС-Р Е. Азефа. У асяроддзі сацыял-дэмакратаў узнікла плынь «ліквідатараў», якія выступалі за адмову нелегальнай дзейнасці. БСГ перапыніла сваё існаванне, а яе кіраўніцтва згуртавалася вакол «Нашай Нівы». Партыя кадэтаў таксама паступова губляла былы ўплыў на грамадскую думку, а іх правінцыяльныя арганізацыі распадаліся.

Рэпрэсіі царскіх улад супраць рабочага руху абумовілі яго паступовы заняпад. Дзейнасць прафсаюзаў забаранялася. З 1907 па 1910 гг. не адбылося ніводнай палітычнай стачкі. У той час, як у буйных прамысловых раёнах імперыі ў 1911-1912 гг. у рабочым руху вызначылася тэндэнцыя да ўзрастання, на Беларусі яна была менш прыкметнай. Усяго з ліпеня 1910 да пачатку сусветнай вайны ў 1914 гг. у забастоўках узялі ўдзел толькі каля 19 тыс. рабочых – нават менш, чым за папярэднія тры гады. Колькасць сялянскіх выступленняў таксама значна зменшылася: са 161 у 1907 г. да 92 у 1909 г. і ні адно з іх не мела дачынення да палітыкі.

Важнай прыкметай затухання рэакцыі на Беларусі стала доўгачаканае ажыццяўленне ў 1911 г. земскай рэформы, абвешчанай яшчэ пры Аляксандры II. Але, па-першае, яна праводзілася толькі ў трох губернях з пяці – Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай. Па-другое, парадак выбараў па нацыянальных курых («руская» і «польская») не дазваляў беларусам пастаяць за свае нацыянальныя і сацыяльныя інтарэсы.

Тое ж адбылося восенню 1912 г. пад час выбарчай кампаніі ў ІУ Думу. Урад прыклаў шмат намаганняў, каб у ёй апынуўся лаяльны яму дэпутацкі корпус. Так, па свайму складу Дума мала адрознівалася ад папярэдняй. З 442 дэпутатаў 120 належала да нацыяналістаў і памяркоўна-правых, акцыябрыстаў – 98, правых – 65, кадэтаў – 59, прагрэсістаў – 48, сацыял-дэмакратаў – 14,

трудоўікоў – 10 і інш. 36 дэпутатаў, абраных у беларускіх губернях па партыйнай прыналежнасці да правых і нацыяналістаў далучалася 27 чал., да акцябрыстаў – 3, краёўцаў (польска-беларуская група) – 6. У цэлым, спадзяванні ўрада на падтрымку з боку Думы не спраўдзіліся. З пачаткам сусветнай вайны іх узаемаадносіны яшчэ больш пагоршылася. Нават акцябрысты і кадэты крытыкавалі ўрад за няздольнасць вырашэння бягучых праблем. Спробы дэпутатаў дамагчыся ад цара падпарадкаванасці ўрада Думе станоўчага выніку не далі. У выніку ўзраслі не толькі антыўрадавыя, але і антыманархічныя настроі.

Такім чынам, распачатыя «звыш» спробы палітычнай мадэрнізацыі ў працэсе станаўлення індустрыяльнай цывілізацыі пэўным чынам дэмакратызавалі расійскае грамадства, паспрыялі ўзнікненню шматпартыйнай сістэмы і нават заканадаўчага органа. Але зараджэнне новай палітычнай сістэмы ва ўмовах абсалютнай манархіі, палітычнага і эканамічнага дамінавання дваранства было немагчымым і пагражала сацыяльнымі калізіямі.

Лекцыя 16. Культура Беларусі ў пачатку XX ст.

1. Перыядычны друк і выдавецтва.
2. Школа. Асвета і адукацыя. Развіццё беларусазнаўства. Развіццё беларускай літаратуры.
3. Вываленчае мастацтва. Архітэктура. Тэатр і музыка.

1. Перыядычны друк і выдавецтва.

З 90-я гг. XIX ст. пачалося некаторае ажыўленне падцэнзурнага беларускамоўнага друку. Паэма "Тарас на Парнасе", напрыклад, тройчы перавыдавалася ў Віцебску, двойчы ў Гродне і Магілёве. У 1900 — 1905 гг. выйшлі з друку маленькія кніжачкі: "Вязанка" Я.Лучыны, "Калядная пісанка на 1904 год", "Велікодная пісанка" і "Переложение некоторых басен Крылова на белорусское наречие" М.Косіч. У 1906 г. у пецяббургскім выдавецтве "Загляне сонца і ў наша аконца" былі выпушчаны "Беларускі лемантар, або Першая навука чытання" і "Першае чытанне для дзетак-беларусаў", надрукаваныя кірыліцай і лацінкай. Затым выдавецтва распачало выпуск серыі кніжак "Беларускія песняры", за выданне ў якой зборнікаў вершаў "Дудка беларуская" і "Смык беларускі" Ф.Багушэвіча, "Жалейка" Я.Купалы. Пецяббургскі камітэт па справах друку пачаў крымінальнае праследаванне выдавецтва. У 1908 - 1914 гг. на кніжны рынак паступілі беларускія выданні 77 назваў агульным тыражом 226 660 экзэмпляраў.

У мясцовых выдавецтвах Беларусі выходзілі пераважна рэлігійная і багаслоўская літаратура, граматыкі і азбукі, даведнікі, невялікія зборнікі вершаў. Перыядычны друк Беларусі быў прадстаўлены "Губернскими ведомостями", "Нашай Нівай", "Лучынкай" і інш.

2. Школа. Асвета і адукацыя. Развіццё беларусазнаўства. Развіццё беларускай літаратуры.

У пачатку XX ст. узрасла цікавасць прагрэсіўнай інтэлігенцыі да гісторыі, побыту і культуры насельніцтва Беларусі. Па-ранейшаму значны ўклад у вывучэнне краю ўносілі вядучыя навуковыя цэнтры Расіі — Акадэмія навук, Маскоўскі і Пецяббургскі ўніверсітэты, у якіх працавалі вядомыя знаўцы культуры і побыту беларусаў — А.А.Шахматаў, А.І.Сабалеўскі, М.А.Янчук.

У 1902 г. па ініцыятыве Е.Р.Раманава ў Магілёве створаны таварыства па вывучэнні Беларускага краю (у 1913 г. рэарганізавана ў Таварыства па вывучэнні Магілёўскай губерні) і Гісторыка-этнаграфічны музей. У 1908 г. у Мінску быў арганізаваны царкоўны гістарычна-археалагічны камітэт, які выдаваў працы пад назвай "Мінская старына". У 1909 г. створана Віцебская архіўная камісія, дзейнасць якой была накіравана на вывучэнне і публікацыю старажытных актаў і дакументаў па гісторыі Віцебскага краю.

У пачатку XX ст. новай плыню ў беларускай этнаграфіі стала вывучэнне матэрыяльнай культуры і вытворчай дзейнасці беларусаў. З'явіліся працы Е.Р.Раманава, А.Харузіна, А.Сержпутоўскага і іншых даследчыкаў, прысвечаныя асаблівасцям жыцця, адзення, прылад працы і вытворчай

дзеінасьці насельніцтва. Рабіліся першыя спробы навуковага аналізу сабраных матэрыялаў. Галоўная заслуга ў гэтым належыць Я.Ф.Карскаму. Вынікі сваёй шматгадовай працы ў галіне беларускай лінгвістыкі, этнаграфіі і фалькларыстыкі ён апублікаваў у 1903 - 1922 гг. у трохтомніку (7 кніг) "Белорусы", да якога і сёння звяртаюцца навукоўцы і палітычныя дзеячы.

Для вывучэння прадукцыйных сіл і прыродных багаццяў Беларусі ў 1910 г. была адкрыта Беняконская сельскагаспадарчая станцыя (Гродзенская губ.), у 1913 г. - Мінская балотная станцыя.

3. Вызваленчае мастацтва. Архітэктура. Тэатр і музыка.

Зрухі ў эканамічным жыцці грамадства прывялі да хуткага росту гарадоў (асабліва тых, якія знаходзіліся на чыгуначных шляхах), іх добраўпарадкавання, будаўніцтва водаправодаў, усталявання электрычнага асвятлення. Адбываліся змены ў планіроўцы гарадоў. У выніку ўладкавання забудовы ў цэнтральнай частцы гарадоў з'яўляліся новыя плошчы і бульвары, будаваліся мураваныя шматпавярховыя дамы. Аднак трэба адзначыць, што масавая гарадская забудова характарызавалася ў першую чаргу драўляным аднапавярховым жыллём.

Працэс паступовага заняпаду класічнай архітэктуры рэзка ўзмацніўся ў сярэдзіне XIX ст. Да канца XIX ст. у беларускім дойлідстве панавала эклектыка, якая вызначалася некрытычным выкарыстаннем рознастылявых форм: неаготыкі, неабарока, неаракако, неакласіцызму, неараманскага і псеўдавізантыйскага стыляў. Побач з неастылямі ў канцы XIX ст. адбывалася станаўленне новага стылю — мадэрна. Для архітэктуры мадэрна характэрны пераплецення лініі, асіметрычныя кампазіцыі, багатыя ляпны дэкор. Мадэрн прымяняўся для новых тыпаў пабудовы (чыгуначныя вакзалы, масты, прамысловыя збудаванні), выкарыстоўваў новыя будаўнічыя матэрыялы і канструкцыі (цэмент, металічная арматура, фабрычная дахоўка). Шырока выкарыстоўвалася шкло, з якога рабілі нават дахоўку. Прыкладам архітэктуры мадэрна з'яўляецца пазямельна-сялянскі банк у Віцебску, храм у Міры, некаторыя жылыя дамы ў Мінску, Гродне, Гомелі, Магілёве. Мадэрн праіснаваў на тэрыторыі Беларусі да Першай сусветнай вайны, аднак шырокага прымянення не атрымаў.

На рубяжы XIX - XX стст. у беларускім жывапісе з'явіўся шэраг таленавітых мастакоў. Ю.Пэн працаваў у бытавым і партрэтным жанры, Я.Кругер — пераважна ў жанры партрэта. Яшчэ падчас вучобы ў Акадэміі мастацтваў, куды ён трапіў з дапамогай І.Рэпіна, мастак набыў вядомасць дзякуючы сваёй дыпломнай рабоце. Пасля вяртання ў Мінск Кругер адкрыў там у 1904 г. прыватную школу малявання.

Беларускі жывапісец, графік, тэатральны дэкаратар і педагог Ф.Рушчыц у ранні перыяд творчасці напісаў пейзажы, якія вылучаюцца рэалістычным паказам роднай прыроды ("Мінск зімою", "Млын", "Каля касцёла"). У некаторых творах аўтара адчуваецца ўплыў імпрэсіянізму і стылю мадэрн. Ф.Рушчыц аформіў таксама шэраг спектакляў у адным з віленскіх тэатраў.

У канцы XIX ст. пачалася творчая дзейнасць таленавітага беларускага мастака В.Бялыніцкага-Бірулі. У сваёй творчасці ён развіваў традыцыі рускага пейзажнага жывапісу. Эмацыянальныя, лірычныя творы мастака вылучаюцца мяккім каларытам. У беларускай графіцы другой паловы XIX ст. самай прыкметнай фігурай быў М.Андрыёлі, аўтар ілюстрацый да твораў А.Міцкевіча, Э.Ажэшкі. Графічныя работы стваралі таксама А.Каменскі, К.Кастравіцкі (Карусь Каганец).

Лекцыя 17. Беларусь у гады Першай сусветнай вайны.

1. Пачатак вайны. Увядзенне ваеннага становішча.
2. Становішча на неакупіраванай тэрыторыі Беларусі.
3. Беларускі нацыянальны рух у гады вайны.

1. Пачатак вайны. Увядзенне ваеннага становішча.

Першая сусветная вайна пачалася 1 жніўня 1914 г. па новаму стылю. Галоўнай яе прычынай з'явіліся супярэчнасці паміж буйнейшымі імперыялістычнымі краінамі. З першых дзён вайны шалёны разгул шавінізму ахапіў усе маёмныя класы, у тым ліку значную частку дробнай буржуазіі горада і вёскі на Беларусі. Памешчыкі і буржуазія заявілі аб сваёй падтрымцы імперыялістычнай палітыкі царызму. У самым пачатку вайны ў Мінску, Магілёве, Віцебску і іншых гарадах мясцовымі органамі ўлады былі праведзены "патрыятычныя" сходкі. У пачатку вайны беларускія губерні былі аб'яўлены на ваенным становішчы. На іх тэрыторыі ўстанаўліваўся жорсткі ваенна-паліцэйскі рэжым. Забараняліся сходкі, шэсці, маніфестацыі, уводзілася ваенная цэнзура. Працоўныя Беларусі выказвалі глыбокую незадаволенасць такім становішчам. Гэта незадаволенасць асабліва праявілася ў перыяд мабілізацыі насельніцтва ў войска ў чэрвені — ліпені 1914 г. У многіх паветах Беларусі адбыліся стихійныя выступленні прызыўнікоў.

У жніўні 1915 г. пачалося нямецкае наступленне ў накірунку Коўна — Вільня — Мінск. У пачатку верасня 1915 г. расійская армія пакінула Вільню, Гродна, Брэст і іншыя гарады Заходняй Беларусі. Стаўка вярхоўнага галоўнакамандуючага была пераведзена з Баранавіч у Магілёў. У кастрычніку 1915 г. фронт стабілізаваўся на лініі Дзвінск — Паставы — Баранавічы — Пінск. Каля паловы тэрыторыі Беларусі апынулася пад нямецкай акупацыяй, у тым ліку населеныя пункты Гродна, Ашмяны, Смаргонь, Ліда, Слонім, Навагрудак, Баранавічы, Ваўкавыск, Пружаны, Брэст, Кобрын, Пінск.

Паражэнне расійскай арміі на франтах было вынікам тэхніка-эканамічнай адсталасці Расіі. Эканоміка краіны, слаба развіты транспарт не маглі забяспечыць патрэбы арміі і тылу. Перад пачаткам вайны Расія займала пятае месца ў свеце па выплаўцы сталі, шостае — па здабычы вугалю, пятнаццатае — па вырабу электраэнергіі. Амаль палову станкоў, машын, абсталявання даводзілася купляць у іншых краінах. Расія не мела сваёй авіяцыйнай прамысловасці. У зародкавым стане знаходзіліся аўтамабілебудаўніцтва, хімічная прамысловасць, электраметалургія, вытворчасць многіх каляровых металаў.

Слабы быў і ваенна-эканамічны патэнцыял краіны.

2. Становішча на неакупіраванай тэрыторыі Беларусі.

У сувязі з наступленнем германскіх войскаў велізарная колькасць бежанцаў пацягнулася на ўсход. З Польшчы, Літвы і заходніх паветаў Беларусі рушыла ў радых бежанцаў больш за 1320 тыс. чалавек[^]. Лавіна бяздомных людзей расцягнулася па дарогах на сотні кіламетраў праз усю Беларусь ад Буга да Дняпра. Многія тысячы людзей, асабліва старыя і дзеці, знішчаныя ад голаду,

гінулі ў дарозе. Да восені 1915 г. бежанцы запоўнілі ўсю ўсходнюю частку Беларусі. Становішча гэтых людзей было надзвычай цяжкім. Яны ператварыліся ў масу жабракоў, галодных і бяздомных, пазбаўленых сродкаў існавання. Тысячы згаладалых, змучаных людзей гінулі ад розных эпідэмій.

У гады вайны адбыліся змены галіновай структуры прамысловасці Беларусі. Многія існаваўшыя фабрыкі і заводы і зноў створаныя часовыя прадпрыемствы і майстэрні абслугоўвалі армію. На вытворчасць боепрыпасаў, транспартных сродкаў і іншага вайсковага рыштунку былі пераклучаны ўсе прадпрыемствы металаапрацоўчай прамысловасці. У Мінску снарады і гранаты рабілі 5 заводаў. Гранаты і чыгунныя снарады выпускалі заводы Гомеля. Бомбы выраблялі Рэчыцкі і Аршанскі драцяна-цвіковыя заводы. У Гомелі, Оршы, Віцебску, Мінску і іншых пунктах былі створаны майстэрні для вырабу і рамонту зброі і транспартных сродкаў.

У выключна цяжкім становішчы апынулася сельская гаспадарка Беларусі. Больш як палова ўсіх працаздольных мужчын беларускай вёскі былі мабілізаваны і адпраўлены на фронт. Толькі з Мінскай, Магілёўскай і Віцебскай губерняў у армію прызвалі 634 400 чалавек. Акрамя гэтага, на абаронныя работы: капанне акупаў, будаўніцтва мастоў, рамонт дарог, ахову вайсковых аб'ектаў і г. д. - прымусова пасылалася ўсё насельніцтва прыфрантавой паласы.

3. Беларускі нацыянальны рух у гады вайны.

Першая сусветная вайна значна паўплывала на беларускі нацыянальны рух. Вядомыя прадстаўнікі беларускай інтэлігенцыі, удзельнікі нацыянальнага руху эвакуіраваліся з прыфрантавой паласы ў Цэнтральную Расію. Была закрыта газета "Наша Ніва", якую рэдагаваў Я.Купала. Ва ўсходняй, неакупіраванай частцы Беларусі нацыянальны рух быў спынены ў сувязі з праследаваннем улад ва ўмовах ваеннага становішча. На захопленых беларускіх землях вядомыя дзеячы нацыянальнага руху, якія засталіся там, браты Іван і Антон Луцкевічы, В.Ластоўскі і інш., выступілі з ідэяй адраджэння незалежнасці Літвы і заходняй часткі Беларусі ў дзяржаўнай форме Вялікага княства Літоўскага з сеймам у Вільні. Садзейнічала гэтаму заява канцлера Германіі Бейтман-Гольвега аб тым, што вызваленыя ад Расіі землі ніколі не вернуцца назад пад маскоўскае ярмо.

У сувязі з такой заявай беларускія дзеячы дамовіліся з кіраўнікамі літоўскіх і яўрэйскіх суполак аб усталяванні ў будучай дзяржаве канфедэратыўнага ладу. Дамоўленасць была замацавана "Універсалам", выдадзеным на чатырох мовах (літоўскай, польскай, яўрэйскай і беларускай) у снежні 1915 г. У гэтым дакуменце гаварылася, што літоўскія, беларускія, польскія і яўрэйскія суполкі пачалі ўтварэнне канфедэрацыі на аснове незалежнасці Літвы і Беларусі як адзінай дзяржавы, якая забяспечыць усім нацыям усе правы. У лютым 1916 г. таксама на чатырох мовах распаўсюджана адозва "Грамадзяне", у якой выкладзены прынцыпы палітычнага ладу будучай канфедэрацыі. Планавалася ўтварыць незалежную дзяржаву з сеймам, сфарміраваным на аснове агульных, роўных і прамых выбараў пры тайным галасаванні. У гэту дзяржаву павінны былі ўвайсці землі, захопленыя

германскімі войскамі. Аднак утварыць такую канфедэрацыю не дазволіла палітыка германскага ўрада.

На захопленай беларускай тэрыторыі стваралася шырокая сетка польскіх школ, касцёлаў, розных згуртаванняў польскай "злучнасці". Гвалтоўная паланізацыя стала прычынай канфрантацыі паміж палякамі, якія пражывалі тут, літоўцамі і •беларусамі. Гэта і прывяло да адмаўлення ад ідэі ўтварэння канфедэратыўнай дзяржавы. Больш таго, у самім беларускім нацыянальным руху адбыўся раскол. Група яго дзеячаў на чале з В.Ластоўскім заснавала арганізацыю "Сувязь незалежнасці і непадзельнасці Беларусі", якая ставіла мэту ўтварэння незалежнай Беларусі ў яе этнаграфічных межах. Аднак і гэта мэта не атрымала афіцыйнага прызнання з боку нямецкага ўрада.

Кайзераўская Германія, імкнучыся ўмацаваць сваю ўладу на захопленай тэрыторыі, ажыццявіла адпаведныя захады, каб, па-першае, не даць магчымасці стварыць самастойную дзяржаву, а па-другое — прадухіліць поўнае засілле Польшчы на гэтых землях. У пачатку 1916 г. германскі фельдмаршал Гіндэнбург у загадзе аб школах у акупіраваным краі абвясціў беларускую мову раўнапраўнай з польскай, літоўскай і яўрэйскай мовамі. Нягледзячы на супрацьдзеянне польскіх памешчыкаў і ксяндзоў, беларускі нацыянальны рух значна ажывіўся. На акупіраванай тэрыторыі былі адчынены беларускія школы, створаны выдавецтвы. Пачалося выданне на беларускай мове газет, часопісаў. Стала выходзіць газета "Гоман". У Вільні дзейнічалі "Беларускі камітэт дапамогі пацярпеўшым ад вайны", "Беларускі клуб", згуртаванне "Золак", "Навуковае таварыства", "Беларускі вучыцельскі саюз" і інш. Кіраваў усёй гэтай работай створаны ў 1915 г. у Вільні Беларускі народны камітэт (БНК), які ўзначальваў А.Луцкевіч.

У прадстаўнікоў левай плыні ў беларускім нацыянальным руху, якія пасля акупацыі Заходняй Беларусі Германіяй працягвалі сваю дзейнасць у Маскве, былі зусім іншыя погляды на пытанне аб будучым Беларусі. Адзін з кіраўнікоў гэтай плыні А.Бурбіс сцвярджаў, што ва ўмовах акупацыі Беларусі не было ніякіх надзей на магчымае нацыянальнае адраджэнне. Як і іншыя прадстаўнікі левай плыні нацыянальнага руху, ён стаяў на пазіцыі паражэння царызму ў вайне, лічыў, што перамога царскай Расіі канчаткова паставіць "крыж на вызваленні Беларусі".

Першая сусветная вайна значна паўплывала на беларускі нацыянальны рух. Вядомыя прадстаўнікі беларускай інтэлігенцыі, удзельнікі нацыянальнага руху эвакуіраваліся з прыфрантавой паласы ў Цэнтральную Расію. Была закрыта газета "Наша Ніва", якую рэдагаваў Я.Купала. Ва ўсходняй, неакупіраванай частцы Беларусі нацыянальны рух быў спынены ў сувязі з праследаваннем улад ва ўмовах ваеннага становішча. На захопленых беларускіх землях вядомыя дзеячы нацыянальнага руху, якія засталіся там, браты Іван і Антон Луцкевічы, В.Ластоўскі і інш., выступілі з ідэяй адраджэння незалежнасці Літвы і заходняй часткі Беларусі ў дзяржаўнай форме Вялікага княства Літоўскага з сеймам у Вільні. Садзейнічала гэтаму заява канцлера Германіі Бейтман-Гольвега аб тым, што вызваленыя ад Расіі землі ніколі не вернуцца назад пад маскоўскае ярмо.

У сувязі з такой заявай беларускія дзеячы дамовіліся з кіраўнікамі літоўскіх і яўрэйскіх суполак аб усталяванні ў будучай дзяржаве канфедэратыўнага ладу. Дамоўленасць была замацавана "Універсалам", выдадзеным на чатырох мовах (літоўскай, польскай, яўрэйскай і беларускай) у снежні 1915 г. У гэтым дакуменце гаварылася, што літоўскія, беларускія, польскія і яўрэйскія суполкі пачалі ўтварэнне канфедэрацыі на аснове незалежнасці Літвы і Беларусі як адзінай дзяржавы, якая забяспечыць усім нацыям усе правы. У лютым 1916 г. таксама на чатырох мовах распаўсюджана адозва "Грамадзяне!", у якой выкладзены прынцыпы палітычнага ладу будучай канфедэрацыі. Планавалася ўтварыць незалежную дзяржаву з сеймам, сфарміраваным на аснове агульных, роўных і прамых выбараў пры тайным галасаванні. У гэту дзяржаву павінны былі ўвайсці землі, захопленыя германскімі войскамі.

Аднак утварыць такую канфедэрацыю не дазволіла палітыка германскага ўрада. Захапіўшы Вільню, германскае камандаванне абвясціла аб тым, што заходнія беларускія землі будуць падпарадкоўвацца "польскай кароне". У сувязі з гэтым польскія памешчыкі, ксяндзы, карыстаючыся падтрымкай акупантаў, пачалі настойліва ажыццяўляць паланізацыю беларускага насельніцтва. На захопленай беларускай тэрыторыі стваралася шырокая сетка польскіх школ, касцёлаў, розных згуртаванняў польскай "злучнасці".

Гвалтоўная паланізацыя стала прычынай канфрантацыі паміж палякамі, якія пражывалі тут, літоўцамі і •беларусамі. Гэта і прывяло да адмаўлення ад ідэі ўтварэння канфедэратыўнай дзяржавы. Больш таго, у самім беларускім нацыянальным руху адбыўся раскол. Група яго дзеячаў на чале з В.Ластоўскім заснавала арганізацыю "Сувязь незалежнасці і непадзельнасці Беларусі", якая ставіла мэту ўтварэння незалежнай Беларусі ў яе этнаграфічных межах. Аднак і гэта мэта не атрымала афіцыйнага прызнання з боку нямецкага ўрада. У 1915 г. рэлігійна-клерыкальныя дзеячы ўтварылі на Беларусі палітычную арганізацыю "Хрысціянская злучнасць", у якую ўваходзілі прадстаўнікі вышэйшых колаў каталіцкага духавенства, буйной буржуазіі і памешчыкаў, буржуазнай інтэлігенцыі, а таксама сяляне, рабочыя і дробнабуржуазныя элементы. Творцамі "Хрысціянскай злучнасці" былі барон Роп, князь Святаполк-Мірскі, барон Шафнагель і інш. Галоўная мэта гэтай арганізацыі — прыстасавацца да палітычных і сацыяльна-эканамічных умоў нямецкай акупацыі.

Кайзераўская Германія, імкнучыся ўмацаваць сваю ўладу на захопленай тэрыторыі, ажыццявіла адпаведныя захады, каб, па-першае, не даць магчымасці стварыць самастойную дзяржаву, а па-другое — прадухіліць поўнае засілле Польшчы на гэтых землях. У пачатку 1916 г. германскі фельдмаршал Гіндэнбург у загадзе аб школах у акупіраваным краі абвясціў беларускую мову раўнапраўнай з польскай, літоўскай і яўрэйскай мовамі. Нягледзячы на супрацьдзеянне польскіх памешчыкаў і ксяндзоў, беларускі нацыянальны рух значна ажывіўся. На акупіраванай тэрыторыі былі адчынены беларускія школы, створаны выдавецтвы. Пачалося выданне на беларускай мове газет, часопісаў. Стала выходзіць газета "Гоман". У Вільні дзейнічалі "Беларускі камітэт

дапамогі пацярпеўшым ад вайны", "Беларускі клуб", згуртаванне "Золак", "Навуковае таварыства", "Беларускі вучыцельскі саюз" і інш.

Кіраваў усёй гэтай работай створаны ў 1915 г. у Вільні Беларускі народны камітэт (БНК), які ўзначальваў А.Луцкевіч. Спачатку камітэт прытрымліваўся ідэі стварэння канфедэратыўнай дзяржавы ў форме ВКЛ, але пазней выказаўся за ўтварэнне Беларуска-Літоўскай дзяржавы з унутраным размежаваннем "аўтаномных Беларускай і Літоўскай зямель паводлуг матчынай мовы жыхароў". БНК прыняў удзел у рабоце канферэнцыі народаў Расіі, якая адбылася ў Стакгольме ў красавіку 1916 г. На гэтай канферэнцыі камітэт абвясціў сваю дэкларацыю, у якой гаварылася, што беларускі народ чакае вызвалення з-пад няволі. У чэрвені 1916 г. камітэт выступіў з мемарандумам на міжнароднай канферэнцыі ў г.Лазане. Дэлегацыя БНК на чале з В.Ластоўскім звярнулася да ўсіх цывілізаваных народаў свету з заклікам прымусіць царызм паважаць нацыянальныя і культурныя правы беларускага народа, якія дазваляць яму свабодна развіваць свае інтэлектуальныя, маральныя і эканамічныя сілы, стаць гаспадаром на ўласнай зямлі.

У канцы 1916 г. БНК зрабіў некалькі захадаў, каб дамовіцца з Літоўскім нацыянальным камітэтам аб утварэнні Літоўска-Беларускай дзяржавы ў этнічных межах беларусаў і літоўцаў. Аднак літоўцы адмовіліся ад перагавораў. Пад уздзеяннем германскіх акупантаў Літоўскі камітэт разарваў сувязі з БНК і ўтварыў у Вільні Літоўскую дзяржаўную раду (Тарыбу) як вярхоўны дзяржаўны орган Літвы. У склад гэтай Літоўскай дзяржавы былі ўключаны і захопленыя немцамі беларускія землі. Беларусь атрымала ў Тарыбе два месцы. У гэтых складаных умовах БНК працягваў працу. Ём была склікана і праведзена ў 1918 г. у Вільні Беларуска-Літоўская канферэнцыя. На ёй абралі Віленскую беларускую раду, якой БНК здаў свае паўнамоцтвы.

У беларускай гістарычнай літаратуры даецца ў асноўным адмоўная ацэнка дзейнасці БНК. Ён абвінавачваецца ў нацыяналізме, у поўным адыходзе ад палітычнай праграмы беларускага нацыянальнага руху, распрацаванай і прынятай на II з'ездзе Беларускай сацыялістычнай грамады ў студзені 1906 г.

У гэтых абвінавачваннях не ўлічваецца тое, што Беларускі народны камітэт ва ўмовах акупацыі прыкладаў вялікія намаганні, каб звярнуць увагу сусветнай грамадскасці на лёс Беларускага краю, яго культуру, каб абудзіць нацыянальную свядомасць беларускага народа.

У прадстаўнікоў левай плыні ў беларускім нацыянальным руху, якія пасля акупацыі Заходняй Беларусі Германіяй працягвалі сваю дзейнасць у Маскве, былі зусім іншыя погляды на пытанне аб будучым Беларусі. Адзін з кіраўнікоў гэтай плыні А.Бурбіс сцвярджаў, што ва ўмовах акупацыі Беларусі не было ніякіх надзей на магчымае нацыянальнае адраджэнне. Як і іншыя прадстаўнікі левай плыні нацыянальнага руху, ён стаяў на пазіцыі паражэння царызму ў вайне, лічыў, што перамога царскай Расіі канчаткова паставіць "крыж на вызваленні Беларусі".

З другой паловы 1915 г. галоўнымі цэнтрамі беларускага нацыянальнага руху сталі Петраград, Масква, Мінск, Калуга і іншыя гарады, дзе бежанцы-беларусы ўтварылі свае суполкі, апорныя пункты па вывучэнні становішча ў

Беларусі, згуртаванні беларускага нацыянальнага руху, прапагандзе беларускай літаратуры. У кастрычніку 1916 г. Міністэрства ўнутраных спраў Расіі дазволіла выданне ў Петраградзе і Мінску беларускіх газет "Дзянніца" і "Светач".

Газета "Светач", якая выдавалася ў Петраградзе рэлігійна-клерыкальнымі дзеячамі, прапагандавала ідэі адзінства беларусаў незалежна ад іх класавай прыналежнасці, заклікала ўсе грамадскія сілы да ажыццяўлення "беларускага нацыянальнага ідэалу". Аднак газета не мела вялікага ўплыву на развіццё беларускага нацыянальнага руху. У пачатку 1917 г. яе выданне было спынена.

Газету "Дзянніца" выдаваў на свае сродкі З.Жылуновіч. Яна адлюстроўвала рэвалюцыйна-дэмакратычны характар беларускага нацыянальнага руху, абараняла інтарэсы беларускага народа і мела "паслядоўны рэвалюцыйна-нацыянальны напрамак". "Дзянніца" прапагандавала думку, што свабоднае развіццё беларускага народа магчыма толькі ў цесным саюзе з рускім народам. Газета ўзнімала вострыя сацыяльныя праблемы, пытанні развіцця беларускай культуры, асуджала палітыку нямецкіх акупацыйных улад. У газеце друкаваліся творы З.Жылуновіча, К. Буйло, К.Чарнушэвіча, Ф.Шантыра і іншых дзеячаў, якія стаялі на рэвалюцыйна-дэмакратычных пазіцыях.

Рэвалюцыйна-нацыянальны накірунак газеты выклікаў падазронасць у царскай цэнзуры. Цэнзары выкідалі з газеты ўсе матэрыялы аб становішчы на Беларусі, абвінавачвалі газету ў тым, што яна нібыта служыла Германіі. У снежні 1916 г. "Дзянніца" перастала выходзіць. Далейшае развіццё беларускага нацыянальнага руху стала магчымым толькі ў выніку перамогі Лютаўскай буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі.

Лекцыя 18. Беларусь у 1917 годзе.

1.Звяржэнне самадзяржаўя. Двоеўладдзе і яго сутнасць

2.Беларускі нацыянальны рух ад лютага да кастрычніка 1917г.

1.Звяржэнне самадзяржаўя. Двоеўладдзе і яго сутнасць

Лютаўская буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя — з'ява сусветна-гістарычнага значэння. З аднаго боку, яна падвяла рысу пад шматвяковай гісторыяй расійскай манархіі, а з другога — адкрыла шлях да дэмакратычнага развіцця Расіі. Галоўнымі прычынамі рэвалюцыі з'явіліся класавыя супярэчнасці, цяжкае ваеннае становішча. Незадаволенасць рабочых, сялян, салдат, даведзеных да крайняй галечы вайной, гаспадарчай разрухай, голадам, вылілася ў масавыя выступленні супраць царызму, буржуазіі і рэакцыйнай ваеншчыны.

Пачатак рэвалюцыі паклалі масавыя забастоўкі, мітынгі і дэманстрацыі рабочых 23 лютага 1917 г. у Петраградзе. 25 лютага забастоўка стала ўсеагульнай, а 26 лютага пачалося ўзброенае паўстанне. На бок рабочых пераходзілі салдаты. Раніцай 27 лютага на бок рэвалюцыі перайшло 10 тыс. паўстаўшых салдат, а вечарам іх налічвалася ўжо больш за 60 тыс. Рабочыя і салдаты аб'ядноўваліся ў баявыя дружыны. 27 лютага гэтыя дружыны захапілі Галоўны арсенал, тэлеграф, вакзалы, вызвалілі з турмаў палітычных зняволеных. Рэвалюцыя ў Петраградзе перамагла. 2 сакавіка цар Мікалай II адрокся ад прастола. Закончылася 300-гадовае панаванне дынастыі Раманавых. Сістэма царскай улады прыйшла ў супярэчнасць з грамадскім развіццём Расіі. Гэта і было галоўнай прычынай хуткай і адносна лёгкай перамогі рэвалюцыі. Акрамя таго, ахапіўшыя ўсю краіну палітычны, эканамічны, нацыянальны крызісы актывізавалі барацьбу працоўных супраць царызму. У гэтай барацьбе ўдзельнічалі розныя сацыяльныя сілы.

У выніку ў краіне ўтварылася двоеўладдзе, перапляценне дзвюх дыкта-тур: з аднаго боку — дыктатура буржуазіі, якую ўвасабляў Часовы ўрад, з другога — рэвалюцыйна-дэмакратычная дыктатура пралета-рыату і сялянства — Саветы рабочых і салдацкіх дэпутатаў.

Працоўным Мінска стала вядома аб перамозе Лютаўскай рэвалюцыі 1 сакавіка 1917 г. Адрозна ж ноччу з 1 на 2 сакавіка адбылася нарада бальшавікоў горада, на якой прысутнічалі М.В.Фрунзе, В.Г.Кнорын, К.І.Ландар, С.Р.Магілёўскі і інш. На гэтай нарадзе было вырашана мабілізаваць усе сілы, каб падтрымаць піцёрскіх рабочых і салдат. У Мінску пачалі ўтварацца ўзброеныя атрады, прафсаюзы і іншыя арганізацыі працоўных. Баявыя дружыны мінскіх рабочых 2 сакавіка вызвалілі з турмы 400 палітычных зняволеных. Былі арыштаваны камандуючы фронтам, начальнік штаба, камендант горада. Створаная 4 сакавіка міліцыя, якую ўзначаліў М.В.Фрунзе, раззброіла паліцыю і жандармерыю, узяла пад ахову ўрадавыя ўстановы, пошту і тэлеграф.

Асабліва ўвага была звернута на ўтварэнне Саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў. У Мінску 4 сакавіка 1917 г. адбылося першае пасяджэнне выбраных

дэпутатаў і прадстаўнікоў ад прадпрыемстваў, на якім утвораны Мінскі Савет рабочых дэпутатаў і Часовы выканаўчы камітэт. Мінскі Савет павіншаваў усіх працоўных з перамогай і заклікаў да інтэрнацыянальнага адзінства, арганізаванасці ў барацьбе за светлую будучыню. Каб аб'яднаць сілы пралетарыяту з рэвалюцыйнай арміяй, быў створаны адзіны Мінскі Савет рабочых і салдацкіх дэпутатаў і адзіны выканаўчы камітэт на чале з меншавіком Б.Позернам. Намеснікам яго абралі бальшавіка У.Любімава.

Такім чынам, на Беларусі былі створаны свае мясцовыя органы буржуазнай улады, побач з якімі дзейнічалі Саветы рабочых і салдацкіх дэпутатаў. Тут, як і па ўсёй Расіі, склалася двоеўладдзе.

Такім чынам, Лютаўская буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя з'явілася пачаткам дэмакратычнага развіцця Расіі, у тым ліку і Беларусі, адкрыла шлях да эканамічнага і сацыяльнага прагрэсу краіны.

2. Беларускі нацыянальны рух ад лютага да кастрычніка 1917г.

Значную ролю ў падзеях 1917 г. адыграла адноўленая БСГ, але неаднароднасць сацыяльнага складу партыі, палярызацыя грамадскіх інтарэсаў прывялі да расколу партыі і ўнікнення новых палітычных арганізацый. Важнае значэнне ў развіцці беларускага нацыянальнага руху мела стварэнне яго каардынацыйных органаў. Ужо 22-27 сакавіка 1917 г. у Мінску быў скліканы з'езд беларускіх нацыянальных партый і арганізацый, бежанскіх камітэтаў і камітэтаў дапамогі ахвярам вайны. Абранне прадстаўніка кансерватыўнай плыні Р.Скірмунта старшынёй створанага на з'ездзе Беларускага нацыянальнага камітэту вызначыла накірунак яго дзейнасці. Асноўнай задачай БНК абвясціў культурна-нацыянальнае адраджэнне беларускага народа праз аўтаномію ў складзе Расіі.

6 сакавіка 1917 г. арганізаваўся Гомельскі Савет рабочых і салдацкіх дэпутатаў, які заявіў, што ён бярэ на сябе ахову новага ладу. 8 сакавіка ўтвораны Віцебскі Савет рабочых дэпутатаў і выбраны выканаўчы камітэт, які заклікаў аб'яднацца вакол Савета. У звароце гаварылася, што Віцебскі Савет створыць рабочыя дружыны і рабочую міліцыю, каб змагацца з контррэвалюцыяй, зоймецца забеспячэннем насельніцтва горада харчаваннем, установіць 8-гадзінны рабочы дзень і г. д. Неўзабаве Савет рабочых і Савет салдацкіх дэпутатаў аб'ядналіся, аформіўся адзіны Віцебскі Савет рабочых і салдацкіх дэпутатаў.

З вялікімі цяжкасцямі праводзіліся дэмакратычныя пераўтварэнні ў Магілёве. Тут рэакцыйная ваеншчына рабіла ўсё, каб засцерагчы салдат ад уплыву рэвалюцыі. Але і там 5 сакавіка 1917 г. адбылася многалюдная дэманстрацыя рабочых і салдат, якая закончылася мітынгам на Сянной плошчы. Праз два дні пасля дэманстрацыі ў Магілёве ўтварыліся Савет рабочых дэпутатаў і асобна Савет салдацкіх дэпутатаў. Да 10 сакавіка абодва Саветы аб'ядналіся. Аб'яднаны Са-вет складаўся амаль выключна з эсэраў, меншавікоў і бундаўцаў. Такі партыйны склад вызначыў і яго палітычную лінію. Савет актыўна падтрымліваў Часовы буржуазны ўрад і вайну да пераможнага канца. Паралельна з Саветам у Магілёве быў створаны т. зв. Сход салдацкіх і афіцэрскіх прадстаўнікоў, які складаўся з манархістаў. Манархісты

распаўсюджвалі чуткі, што хутка дынастыя Раманавых будзе адноўлена ў правах, а ўсе ўдзельнікі рэвалюцыі будуць пакараны смерцю.

Саветы і іншыя дэмакратычныя органы былі ўтвораны ў многіх гарадах Беларусі. У першай палове сакавіка 1917 г. пачалі дзейнічаць Саветы ў Барысаве, Полацку, Рэчыцы, Слуцку і іншых гарадах. На працягу сакавіка - красавіка 1917 г. арганізацыйна аформілася 37 Саветаў, у тым ліку 11 Саветаў рабочых, 11 - салдацкіх дэпутатаў, 14 аб'яднаных Саветаў і Савет сялянскіх дэпутатаў. Саветы асноўную задачу бачылі ў арганізацыі рабочых і сялян, у абароне іх эканамічных інтарэсаў і палітычных правоў. Яны актыўна ўдзельнічалі ў стварэнні народнай міліцыі, прафсаюзаў рабочых і служачых, салдацкіх камітэтаў у войску, сялянскіх - у вёсцы. Саветы на Беларусі прызнавалі кіруючую ролю Петраградскага Савета рабочых і салдацкіх дэпутатаў, а таксама Часовы ўрад і яго органы на месцах пры ўмове адпаведнасці іх дзейнасці інтарэсам народа. Але на практыцы адбывалася зусім іншае. Саветы фактычна падпарадкоўваліся органам Часовага ўрада, дапамагалі ствараць такія органы і нават дэлегіравалі сваіх прадстаўнікоў у гэтыя органы. Праводзілі такую палітыку эсэры, меншавікі і бундаўцы, якія складалі пераважную большасць у Саветах. 4 сакавіка 1917 г. на нарадзе прадстаўнікоў Мінскай гарадской управы, Мінскага ваенна-прамысловага камітэта, а таксама прадстаўнікоў згодніцкіх партый быў утвораны т. зв. "Часовы грамадскі камітэт парадку", у які ўвайшлі пераважна прадстаўнікі буржуазіі і памешчыкаў. Народа даручыла камітэту ўзяць уладу ў свае рукі і наладзіць сувязь з Часовым урадам.

Падобныя камітэты былі ўтвораны і ў іншых гарадах Беларусі. Яны рабілі ўсё магчымае, каб звузіць размах народнай рэвалюцыі. 6 сакавіка 1917 г. Часовы ўрад перадаў уладу у губернях і паветах сваім камісарам, якія прызначаліся з ліку старшыняў губернскіх і павятовых земскіх упраў і выконвалі функцыі губернатараў. Ім падпарадкоўваліся ўсе мясцовыя органы ўлады.

Такім чынам, на Беларусі былі створаны свае мясцовыя органы буржуазнай улады, побач з якімі дзейнічалі Саветы рабочых і салдацкіх дэпутатаў. Тут, як і па ўсёй Расіі, склалася двоеўладдзе.

У першыя дні рэвалюцыі на Беларусі пачалі стварацца прафесійныя саюзы. Да канца сакавіка 1917 г. дзейнічалі прафсаюзы рабочых і служачых амаль ва ўсіх галінах прамысловасці. Яны патрабавалі палепшэння эканамічнага становішча працоўных, скарачэння рабочага дня, павелічэння зарплаты і г. д. Калі ўласнікі прадпрыемстваў адмаўляліся выконваць гэтыя патрабаванні, рабочыя аб'яўлялі стачку, як гэта здарылася на фанернай фабрыцы ў Бабруйску. У выніку стачкі рабочыя дамагліся павышэння зароботнай платы. Разам з тым прафсаюз фабрыкі выступіў супраць самавольнага скарачэння рабочага часу, пагадзіўся з магчымасцю звышурочных работ пры ўмове павышэння платы са згоды прафсаюза на 50 %.

Станоўча аднеслася да перамогі Лютаўскай рэвалюцыі, звяржэння царызму і беларускае сялянства. Гаспадарчы крызіс, масавыя міграцыі, бежанства канчаткова дыскрэдытавалі царызм у вачах сялян. Па ініцыятыве большавікоў

23 сакавіка 1917 г. быў выбраны сялянскі камітэт Мінскай губерні на чале з М.Фрунзе, які павінен быў склікаць сялянскі з'езд губерні. У канцы сакавіка пачаў дзейнічаць Мінскі камітэт Усерасійскага сялянскага саюзу, які стаяў на эсэраўскіх пазіцыях.

20 красавіка 1917 г. у Мінску адкрыўся з'езд сялянскіх дэпутатаў Мінскай і свабодных ад нямецкай акупацыі павеатаў Віленскай губерняў. Старшынёй з'езда быў абраны М.Фрунзе. Дэлегаты выступілі за пераход усёй зямлі ў агульнанародную ўласнасць і ўраўняльнае землекарыстанне па працоўнай норме, за адмену прыватнай уласнасці на зямлю, забарону яе куплі-продажу. Асуджаліся самавольныя захопы зямлі. Канчатковае вырашэнне аграрнага пытання з'езд адклаў да склікання Устаноўчага сходу. Як бачна, з'езд стаяў на эсэраўскіх пазіцыях. За эсэрамі пайшлі і сялянскія з'езды Магілёўскай і Віцебскай губерняў. Поўную перавагу эсэры мелі на Усерасійскім з'ездзе Саветаў сялянскіх дэпутатаў, які адбыўся ў маі 1917 г. З 1115 дэлегатаў 537 з'яўляліся эсэрамі, 103 - меншавікамі і толькі 20 - большавікамі. Прапанаваны М.В. Фрунзе праект рэзалюцыі балыпавікоў аб перадачы ўлады Усерасійскаму Савету рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў на з'ездзе быў адвергнуты. За яго галасавалі толькі 17 дэлегатаў, супраць - 800. З'езд абсалютнай большасцю галасоў выказаў давер Часоваму ўраду.

Працягвалася дэмакратызацыя войска. Салдаты ўраўноўваліся ў правах з усімі грамадзянамі краіны. Часовы ўрад і камандаванне вымушаны былі пагадзіцца з загадам № 1 Петраградскага Савета рабочых і салдацкіх дэпутатаў аб стварэнні выбарных салдацкіх камітэтаў і Саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў. Стаўка вярхоўнага галоўнакамандуючага тэлеграмай ад 11 сакавіка 1917 г. раіла штабу Заходняга фронту стаць на шлях кампрамісаў з Саветам рабочых дэпутатаў. У выніку на Заходнім фронце пачалі стварацца салдацкія камітэты. Яны павінны былі забяспечваць магчымасць удзелу салдат у палітычным жыцці краіны, садзейнічаць росту іх культурнага ўзроўню і палітычнай свядомасці.

У выніку гэтага абвастрыліся ўзаемаадносіны паміж салдатамі і афіцэрамі. Чыста палітычны і асветніцка-культурны рух, які спрабавалі арганізаваць у войску Саветы, вельмі хутка перарос у антываенны, накіраваны супраць афіцэрства. Афіцэры ў пераважнай большасці выступалі за працяг вайны і ўмацаванне дысцыпліны ў войску. У выніку ў войску ўтварылася двоеўладдзе, што паскорыла яго разлажэнне.

Значнай з'явай у жыцці ўсяго беларускага грамадства з'явіўся 1 з'езд ваенных і рабочых дэпутатаў арміі і тылу Заходняга фронту, які адбыўся 7-17 красавіка 1917 г. Адным з галоўных арганізатараў з'езда быў Мінскі Савет рабочых і салдацкіх дэпутатаў. Паводле партыйнага складу з'езд быў эсэра-меншавіцкім. Ён прызнаў неабходным для Расіі працягваць вайну з мэтай абароны рэвалюцыі, падтрымліваць палітыку Часовага ўрада і здзяйсняць пастаянны кантроль за ім з боку Петраградскага Савета. На салдацкія арганізацыі ўскладвалася задача садзейнічаць павышэнню баяздольнасці арміі, забяспечваць грамадскія, палітычныя і культурна-бытавыя патрэбы салдат. На ўзроўні армій ствараліся Саветы салдацкіх дэпутатаў. Выбары камандзіраў не

дапускаліся. Выканаўчы камітэт фронту атрымаў права кантролю за дзейнасцю франтавога камандавання. З'езд адмяніў асобныя суды і розныя абмежаванні правоў салдат па-за службай. Салдаты атрымалі ўсе правы і свабоды, як і цывільныя грамадзяне Расіі, у тым ліку свабоду слова, друку, сходаў, саюзаў, сумлення. Разам з тым з'езд падкрэсліў неабходнасць захавання строгай ваеннай дысцыпліны, асудзіў дэзерцірства.

З'езд прызнаў свабоду класавых аб'яднанняў рабочых і іх права на арганізацыю забастовак, сходаў, вулічных маніфестацый і дэманстрацый, прапанаваў увесці 8-гадзінны рабочы дзень. Быў прыняты шэраг іншых рашэнняў, накіраваных на замацаванне перамогі Лютаўскай рэвалюцыі.

Лекцыя 19. Кастрычніцкая рэвалюцыя і ўсталяванне Савецкай улады ў Беларусі і на Заходнім фронце.

1. Усталяванне Савецкай улады. ВРК Заходняй вобласці і фронту.

2. З'езды Саветаў рабочых, сялянскіх і салдацкіх дэпутатаў. Дзейнасць аблвыкамзаха і СНК Заходняй вобласці.

3. I усебеларускі кангрэс (снежань 1917) і яго рашэнні.

1. Усталяванне Савецкай улады. ВРК Заходняй вобласці і фронту.

24 – 25 кастрычніка 1917 г. у Петраградзе перамагла сацыялістычная рэвалюцыя. Часовы ўрад быў скінуты. II Усерасійскі з'езд Саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў стварыў новы ўрад – Савет Народных Камісараў на чале з У. Леніным.

25 кастрычніка аб перамозе ўзброенага паўстання ў Петраградзе стала вядома ў Мінску. Улада ў горадзе перайшла ў рукі Савета. Выканкам Мінскага савета выдаў загад №1, у якім абвешчалася аб пераходзе ўлады ў Мінску да Савета рабочых і салдацкіх дэпутатаў. З былых вязняў турмы – рэвалюцыйных салдат (якія былі ў свой час арыштаваны Часовым ўрадам) быў сфарміраваны 1-шы імя Мінскага Савета рэвалюцыйны полк. Быў арганізаваны кантроль над поштай, тэлеграфам, чыгункай, штабам Заходняга фронту.

27 кастрычніка 1917 г. у Мінску быў створаны “Камітэт выратавання рэвалюцыі” на чале з эсэрам Т. Калатухіным. У яго склад увайшлі прадстаўнікі фронтавага камітэта, пераважна меншавікі і эсэры, а таксама прадстаўнікі, якія не прызналі ўлады Саветаў. Камітэт увёў у Мінск часці Каўказскай дывізіі і запатрабаваў ад Савета перадаць яму ўсю ўладу ў горадзе і Заходнім фронце. Сітуацыя абвастрылася.

1 лістапада 1917 г. у Мінск прыбылі атрады рэвалюцыйных салдат 2-й арміі, а таксама браньпоезд на чале з бальшавіком У. Пралыгіным, членам ВРК 2-й арміі. У Мінск былі накіраваны зводны атрад салдат 2-й Сібірскай дывізіі і 1-ы рэвалюцыйны полк імя Мінскага Савета. Хутка да Мінска падышлі і іншыя вайсковыя часці з фронту. Іх прыбыццё змяніла суадносіны сіл на карысць бальшавікоў.

2 лістапада прайшоў пашыраны сход Мінскага Савета з удзелам вайсковых і фабрычна-заводскіх камітэтаў. Сход прыняў рэзалюцыю аб устанаўленні савецкай улады ў Мінску. ВРК Заходняга фронту дапоўнены прадстаўнікамі ад рэвалюцыйных арганізацый, узяў усю ўладу ў свае рукі і стаў найвышэйшым паўнамоцным органам улады на ўсёй свабоднай ад немцаў тэрыторыі Заходняга краю. “Камітэт выратавання рэвалюцыі” быў распушчаны, а яго старшыня Т. Калатухін і камісар Заходняга фронту У. Жданаў арыштаваны.

2. З'езды Саветаў рабочых, сялянскіх і салдацкіх дэпутатаў. Дзейнасць аблвыкамзаха і СНК Заходняй вобласці.

27 лістапада 1917 г. выканаўчыя камітэты, абраныя з'ездамі Саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў Заходняй вобласці, Саветаў сялянскіх дэпутатаў Мінскай і Віленскай губерняў, Заходняга фронту, аб'ядналіся і ўтварылі

выканаўчы камітэт Заходняй вобласці і фронту (Аблвыканкомзах). Яго старшынёй быў абраны бальшавік М. Рагазінскі. Для кіравання вобласцю і фронтам быў створаны абласны Савет Народных Камісараў (СНК) на чале з бальшавіком К. Ландарам. Трэба адзначыць, што ў склад гэтых органаў увайшлі ў асноўным людзі не мясцовыя, далёкія ад разумення нацыянальных патрэб краю. Першым крокам на шляху зацвярджэння савецкай улады было ўвядзенне рабочага кантролю над вытворчасцю і размеркаваннем. Галоўная задача гэтага органа заключалася ў тым, каб забяспечыць бесперабойную работу прамысловасці як асноўнай эканамічнай базы дыктатуры пралетарыату.

3. I Усебеларускі кангрэс (снежань 1917) і яго рашэнні.

Са змяненнем палітычных умоў паступова праходзіла пераарыентацыя ў беларускім нацыянальным руху. Калі пасля Лютаўскай рэвалюцыі ўсе беларускія нацыянальныя партыі, і ў першую чаргу Цэнтральная беларуская рада, патрабавалі краявой аўтаноміі Беларусі ў складзе Расійскай федэратыўнай рэспублікі, то ўжо пасля Кастрычніка іх барацьба разгортвалася пад лозунгам “поўнага нацыянальнага самавызначэння”.

Для ўстанаўлення ўлады, “выбранай самім народам беларускім”, ВБР абвясціла аб скліканні ў Мінску з’езда прадстаўнікоў усяго беларускага народа.

З’езд адкрыўся 15 снежня 1917 г. Для яго работы быў выбраны кіруючы орган – Савет старэйшын з’езда. На з’ездзе прысутнічалі 1872 дэлегаты (з іх 1167 мелі рашаючы голас, 705 – дарадчы). Большасць з іх прадстаўлялі валасныя, павятовыя і губернскія земствы, зямельныя камітэты, настаўніцкія арганізацыі і інш. У палітычных адносінах гэта былі галоўным чынам эсэры і члены БСГ. У сацыяльным плане сярод дэлегатаў пераважалі прадстаўнікі заможнага і сярэдняга сялянства, сярэдніх і ніжэйшых пластоў інтэлігенцыі, чыноўнікі.

Па сваёй палітычнай накіраванасці дэлегаты падзяляліся на тры групы: правых, левых і цэнтрыстаў. Цэнтрысцкі накірунак прадстаўлялі дэлегаты БСГ. У ходзе работы з’езда да іх далучылася значная частка правых эсэраў і т. зв. група “беспартыйных”. Левы накірунак аб’яднаў у асноўным левых эсэраў і быў нешматлікім. Правае крыло ўключала прадстаўнікоў розных буржуазных нацыяналістычных, а таксама клерыкальных і памешчыцкіх арганізацый.

Дэлегаты з’езда паспелі прыняць толькі першы пункт рэзалюцыі, які быў вырашальным у лёсе з’езда і яго дэлегатаў. У ім гаварылася: “Усебеларускі з’езд пастанаўляе: тэрмінова ўтварыць са свайго складу орган краявой улады – Усебеларускі Савет сялянскіх, салдацкіх і рабочых дэпутатаў, які часова становіцца на чале кіравання краем, уступаючы ў афіцыйныя адносіны з цэнтральнай уладай, адказнай перад Саветам рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў”.

Гэта рашэнне з’езда СНК Заходняй вобласці і фронту расцаніў як контррэвалюцыйную спробу звяржэння ўстаноўленага ў выніку перамогі Кастрычніцкай рэвалюцыі грамадскага і дзяржаўнага ладу. Таму ноччу 18 снежня 1917 г. з’езд быў разогнаны, прэзідыум і шэраг дэлегатаў арыштаваны (усяго 27 чалавек). Пасля разгону з’езда Савет старэйшын аб’явіў сябе Саветам

з'езда. На сваім першым закрытым пасяджэнні 18 снежня 1917 г. Савет з'езда пастанавіў: 1) лічыць I Усебеларускі з'езд гвалтоўна разагнаным; 2) Савет з'езда прызнаць выканаўчым органам з'езда, абавязаць яго праводзіць у жыццё ўсе яго рашэнні і пастановы; 3) папоўніць Савет з'езда дэлегатамі ад зямляцтваў і іншых груп, якія дэлегавалі сваіх прадстаўнікоў са з'езда ў Савет, і даць ім права адклікання і кааптацыі. Савет з'езда прыняў пастанову спыніць дзейнасць усіх нацыянальных фарміраванняў і перадаць іх справы і маёмасць Савету, а таксама склікаць II Усебеларускі з'езд. Быў створаны выканком Савета.

СНК Заходняй вобласці і фронту ў паведамленні “Аб роспуску нацыяналістычнага беларускага з'езда” 20 снежня 1917 г. адзначаў, што з'езд выказаўся за савецкую ўладу і прызнаў яе ў Расіі, але не прызнаў гэтай улады ў Заходняй вобласці і на фронце. У звароце да беларускага народа 30 студзеня 1918 г. СНК Заходняй вобласці і фронту заявіў, што беларускі з'езд быў скліканы беларускімі кадэтамі, прадстаўнікамі буржуазіі і тых палітычных партый, якія жадалі выкарыстаць цемру і невуцтва народных мас для звяржэння народнай савецкай улады.

Абласное кіраўніцтва ўспрымала патрабаванне аб самавызначэнні Беларусі як антысавецкае, контррэвалюцыйнае.

Лекцыя 20. Абвяшчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі.

1. Першая і другая Устаўная граматы. Стварэнне Народнага сакратарыята.
2. Стварэнне Рады БНР. Абвяшчэнне БНР. Прыняцце трэцяй Устаўной граматы.
3. Узаемаадносіны Рады і урада БНР з германскімі акупацыйнымі ўладамі.

1. Першая і другая Устаўная граматы. Стварэнне Народнага сакратарыята.

На захопленай нямецкімі акупантамі тэрыторыі Беларусі значна актывізаваўся беларускі нацыянальны рух. 19 лютага 1918 г., яшчэ да захопу нямецкімі войскамі Мінска, выканком Савета Усебеларускага з'езда выдаў загад № 1 па гарнізону аб тым, што нямецкая армія павінна ўбачыць спакойнае мірнае жыццё насельніцтва, якое не жадае бязглуздай вайны. У другім параграфе загада гаварылася аб увядзенні ваеннага становішча. 21 лютага выканком звярнуўся з Устаўной граматай да народаў Беларусі.

Выканком утварыў урад – Народны сакратарыят. Старшынёй урада стаў адзін з кіраўнікоў Беларускай сацыялістычнай грамады. Я. Варонка. У склад урада ўвайшло 15 народных сакратароў. Былі ўтвораны сакратарыяты: унутраных спраў, асветы, юстыцыі, народнай гаспадаркі, шляхоў зносін, фінансаў, велікарускіх спраў, пошты і тэлеграфа, кантролю, сельскай гаспадаркі і інш.

2. Стварэнне Рады БНР. Абвяшчэнне БНР. Прыняцце трэцяй Устаўной граматы.

9 сакавіка 1918 . адбылося пашыранае пасяджэнне выканкома Савета Усебеларускага з'езда (тады ў яго складзе быў 71 чалавек). На пасяджэнні была прынята 2-я Устаўная грамата да народа Беларусі. У гэтым дакуменце Беларусь абвяшчалася Народнай Рэспублікай. Прэзідыум выканкома ўзначаліў І. Серада, які, як і Я. Варонка, прадстаўляў правае крыло БСГ. Апрача агульнапалітычнага ўступу, грамата змяшчала 8 пунктаў, у якіх вызначаліся асноўныя задачы абвешчанай рэспублікі.

1-я і 2-я Устаўныя граматы да народа Беларусі вызначалі асноўныя прынцыпы дзяржаўнага ладу рэспублікі, яе тэрыторыю, правы і свабоды грамадзян, а таксама формы ўласнасці. Аднак трэба адзначыць, што ў граматах не былі дастаткова выразна акрэслены сацыяльна-палітычныя задачы.

Устаўныя граматы падтрымалі эсэры і меншавікі, якія да гэтага часу адмаўлялі саму ідэю беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці. Таму выпрацоўваецца агульная тактыка ў нацыянальным пытанні. На яе аснове стаў умацоўвацца саюз беларускіх палітычных партый з расійскімі сацыялістычнымі партыямі. Агульным для іх было тое, што яны выступалі за ідэю склікання Устаноўчага схода, парламенцкую рэспубліку, супраць курсу бальшавікоў на сусветную рэвалюцыю, класавую барацьбу. Па ініцыятыве ЦК БСГ 19 сакавіка 1918 г. выканком быў перайменаваны ў Раду БНР.

25 сакавіка 1918 г. на сесіі Рады была абмеркавана і прынята 3-я Устаўная грамата. Грамата павінна была завяршыць працэс самавызначэння і канчаткова

канстытуіраваць утварэнне беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці. Галоўным у грамаце было абвешчэнне незалежнасці Беларусі. Ад каго? У першую чаргу ад Расіі. “Незалежнікі” выступалі за разрыў усякіх адносін з Расіяй.

3. Узаемаадносіны Рады і урада БНР з германскімі акупацыйнымі ўладамі.

Перш-наперш трэба адзначыць, што германская акупацыйная адміністрацыя спакойна рэагавала на акт абвешчэння БНР. Яна добра разумела, што ідэя нацыянальнай дзяржаўнасці ва ўмовах грамадзянскай вайны і супрацьстаяння розных палітычных і сацыяльных сіл ніякіх поспехаў мець не будзе. Таму галоўнай лініяй у нямецкай акупацыйнай палітыцы ў адносінах да БНР было непрызнанне яе афіцыйным Берлінам. Гэта палітыка грунтавалася на ўзятым Германіяй абавязацельстве не падтрымліваць ніякіх сепаратысцкіх тэндэнцый у расійскіх межах, зафіксаваным Брэсцкім мірным дагаворам.

Аднак найбольшую самастойнасць Рада БНР атрымала ў галіне культуры і адукацыі. На працягу ўсяго 1918 г. у Мінску і Вільні на старонках перыядычнага друку ішла распрацоўка беларускай літаратурнай мовы. Пэўны ўклад у гэта ўнеслі Я. Станкевіч, А. Луцкевіч, Я. Лёсік і інш. Вынікам дадзенай працы з’явілася абвешчэнне ў пачатку красавіка 1918 г. на адным з пасяджэнняў Рады БНР беларускай мовы дзяржаўнай. З пачатку красавіка 1918 г. пры Народным сакратарыяце асветы БНР сталі працаваць курсы беларусазнаўства, дзе чыталіся лекцыі па беларускай гісторыі, геаграфіі, мове, літаратуры. За месяц на іх паступіла каля 200 чалавек. Важнай галіной дзейнасці Сакратарыята асветы было адраджэнне нацыянальнай школы. Калі на пачатку 1918 г. у Мінску налічвалася толькі 4 нацыянальныя школы, то ужо ў чэрвені іх колькасць вырасла да 20. Шырока ажыццяўлялася выдавецкая справа. У 1918 г. працавала 11 выдавецтваў. У Мінску адкрыліся Беларускі педагагічны інстытут, рэктарам якога стаў прафесар В. Іваноўскі, выкладчыкамі – Я. Карскі, Б. Тарашкевіч, У. Ігнатоўскі і інш. Працавалі беларускі тэатр і іншыя ўстановы культуры. Выдаваліся беларускамоўныя газеты і часопісы.

Народны сакратарыят БНР атрымаў ад нямецкага камандавання некаторыя правы і ў галіне міжнароднай палітыкі. БНР мела сваіх прадстаўнікоў на Украіне, у Літве, працавалі дыпламатычныя місіі ў Варшаве і Берліне. Увогуле ж міжнародныя справы БНР складваліся вельмі дрэнна. Ва ўмовах вайны з Германіяй і грамадзянскай вайны ў Расіі ўрады краін Антанты і ЗША не праявілі зацікаўленасці да БНР, каб не пазбавіць сябе адчыненых дзвярэй для інтэрвенцыі ў Савецкую Расію. Безвыніковым быў зварот урада БНР да ўрада Германіі з просьбай аб прызнанні самастойнасці Беларусі і ўстанаўленні з мясцовымі нямецкімі ўладамі такіх адносін, якія дазволілі б БНР мець войска для ўмацавання сваёй улады. На пасланыя ў Берлін тры граматы рэйхсканцлер паведаміў Народнаму сакратарыяту, што Берлін лічыць Беларусь часткай Савецкай Расіі і што без урада Леніна вырашыць гэта пытанне не можа.

Вось у такіх складаных умовах Рада БНР пайшла на рашучы крок, пакінуўшы ў гісторыі вельмі сумнае ўражанне. 25 красавіка 1918 г. на закрытым пасяджэнні Рады быў прыняты тэкст тэлеграмы германскаму

імператару Вільгельму, у якой выказвалася падзяка за вызваленне Беларусі ад бальшавіцкага прыгнёту і анархіі.

Пасылка Радай тэлеграмы выклікала востры палітычны кразіс у самой Радзе, яе пакінулі эсэры, меншавікі, яўрэйскія сацыялісты. Стаў распадацца Народны сакратарыят. Адзін з лідэраў БСГ, народны сакратар па справах земляробства Т. Грыб, заявіў: “Я пратэстую супраць такой тэлеграмы... і лічу здрадай рэвалюцыйнаму сацыялізму ўваходзіць у саюз з манархам і аддаваць пад апеку імперыялістычнай буржуазіі Германіі наш шматмільённы працоўны сялянскі народ...”.

Крызіс прывёў да расколу БСГ. З яе прыхільнікаў утварыліся новыя партыі: сацыялістаў-рэвалюцыянераў, сацыял-дэмакратаў, сацыялістаў-федэралістаў. Тэлеграма выклікала новую хвалю пратэсту амаль усяго грамадства.

У выніку складаных абставін у Радзе сталі замацоўвацца кансерватыўныя сілы. Вымушаны быў скласці свае паўнамоцтвы Народны сакратарыят. Па прапанове акупацыйнай адміністрацыі фарміраванне новага складу сакратарыята ўзяў на сябе Р. Скірмунт.

Такім чынам, абвясчэнне БНР з’явілася першай спробай рэалізацыі на практыцы беларускай ідэі, што ўзнікла яшчэ на пачатку XIX ст., сукупнасці ўсіх трох яе асноватворных элементаў – нацыянальнай свядомасці, нацыянальна-культурнага адраджэння і нацыянальнай дзяржаўнасці.

У такіх умовах жорсткага акупацыйнага рэжыму Рада БНР не магла аказаць сваім грамадзянам дзейснай дапамогі, выратаваць іх ад знішчэння, вывазу ў Германію, прадухіліць разбурэнне нацыянальнага багацця. Аднак гэта быў першы крок барацьбы за беларускую дзяржаўнасць. Незалежнасць і свабода, аб’яўленыя 25 сакавіка 1918 г., так і засталіся жаданнем і надзеяй.

Лекцыя 21. Утварэнне Беларускай ССР.

1. Адносіны Паўночна-Заходняга камітэта РКП(б) і Аблвыкамзаха да праблемы стварэння Беларускай дзяржаўнасці.

2. Фарміраванне Часовага рабоча-сялянскага урада Беларускай ССР. Маніфест аб абвешчэнні Беларускай ССР.

3. I з'езд Саветаў БССР і яго рашэнні. Першая Канстытуцыя Савецкай Беларусі.

4. Утварэнне Літоўска-Беларускай ССР і яе дзейнасць.

5. Усталяванне польскага акупацыйнага рэжыму. Беларусь у гады польска-савецкай вайны.

1. Адносіны Паўночна-Заходняга камітэта РКП(б) і Аблвыкамзаха да праблемы стварэння Беларускай дзяржаўнасці.

Пасля вызвалення Беларусі ад нямецкіх акупантаў і аднаўлення савецкай улады зноў паўстала пытанне аб утварэнні беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці. Але па гэтым пытанні не было адзінай думкі. Існавала некалькі пазіцый:

1. Пазіцыя кіраўніцтва Паўночна-Заходняга абкома РКП(б), Аблвыканкомзаха і Абласнога Савета Народных Камісараў. Узначальвалі гэтыя органы не беларусы (А. Мяснікоў, К. Ландар, В. Кнорын, М. Калмановіч, У. Алібегаў, С. Берсан і інш.). Ім цяжка было зразумець нацыянальныя інтарэсы беларускага народа. Яны лічылі, што Беларусь павінна быць тэрытарыяльнай адміністрацыйна-гаспадарчай адзінкай РСФСР. Іх погляды складваліся пад уздзеяннем многіх фактараў, у тым ліку і ідэі сусветнай сацыялістычнай рэвалюцыі, а самавызначэнне народаў, утварэнне нацыянальных дзяржаў, іх межы – перашкода на гэтым шляху.

2. Іншую пазіцыю па пытанні аб нацыянальным лёсе Беларусі адстойваў Беларускі нацыянальны камісарыят (Белнацком), утвораны 31 студзеня 1918 г. пры камісарыяце па справах нацыянальнасцей РСФСР. Кіраўнікі Белнацкома А. Чарвякоў, З. Жылуновіч і іншыя лічылі неабходным стварэнне Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі і ўстанаўленне цесных сувязей з РСФСР (на прынцыпах аўтаноміі). Гэту пазіцыю падтрымлівала Цэнтральнае бюро беларускіх секцый РКП(б), арганізаваных з бежанцаў-беларусаў у розных гарадах Расіі – Маскве, Петраградзе, Саратаве, Тамбове, Казані і інш.

2. Фарміраванне Часовага рабоча-сялянскага урада Беларускай ССР. Маніфест аб абвешчэнні Беларускай ССР.

Пытанне аб лёсе Беларусі стала прадметам тэрміновага разгляду ў ЦК РКП(б). Ёсць падставы сцвярджаць, што гэта адбылося па ініцыятыве У. Леніна. 24 снежня 1918 г. Пленум ЦК РКП(б) прыняў пастанову аб утварэнні Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі (БССР). Пленум абавязаў Паўночна-Заходні абком РКП(б) правесці партыйна-арганізацыйную работу па нацыянальна-дзяржаўнаму будаўніцтву на Беларусі.

Такім чынам, пад уздзеяннем ЦК РКП(б) Наркомнац, а затым і Паўночна-Заходні абком РКП(б), Аблвыканкамзах, СНК Заходняй вобласці памянjalі свае

адносіны да лёсу Беларусі. Яны нават пайшлі далей у вызначэнні юрыдычнага статусу Беларусі, як Белнацкам і беларускія камуністычныя секцыі, якія прытрымліваліся прынцыпу аўтаноміі Беларусі ў складзе РСФСР.

30 снежня 1918 г. адкрылася VI Паўночна-Заходняя абласная партыйная канферэнцыя. Дэлегаты канферэнцыі аднагалосна выказаліся за абвешчэнне БССР. Канферэнцыя вызначыла межы рэспублікі і па дакладу камісіі, утворанай для вывучэння гэтага пытання, прыйшла да высновы, што ў склад рэспублікі павінны ўвайсці Мінская, Магілёўская, Гродзенская губерні поўнаасцю, Віцебская губерня без Дзвінскага, Рэжыцкага і Люцынскага павеятаў, а таксама частка тэрыторыі прымежных губерняў, населеных пераважна беларусамі. 1 студзеня 1919 г. Часовы ўрад Беларусі абнародаваў маніфест у сувязі з утварэннем БССР.

3.1 з'езд Саветаў БССР і яго рашэнні. Першая Канстытуцыя Савецкай Беларусі.

2–3 лютага 1919 г. у Мінску адбыўся I Усебеларускі з'езд Саветаў рабочых, сялянскіх і чырвонаармейскіх дэпутатаў. З'езд абмеркаваў наступныя пытанні: аб бягучым моманце, справаздачу Часовага ўрада Беларусі, аб адносінах да савецкіх рэспублік, аб Канстытуцыі БССР, выбары ЦВК БССР. Старшыня УЦВК Я. Свядлоў, які прысутнічаў на з'ездзе, абвясціў пастанову прэзідыума УЦВК “Аб прызнанні незалежнасці Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі”. У адказ з'езд прыняў “Дэкларацыю аб устанаўленні федэратыўнай сувязі паміж Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікай і РСФСР”.

I Усебеларускі з'езд Саветаў прыняў Канстытуцыю БССР – Асноўны закон рэспублікі на пачатковым этапе яе развіцця. У адпаведнасці з канстытуцыяй найвышэйшая ўлада ў рэспубліцы належала з'езду Саветаў. У перыяд паміж з'ездамі яе здзяйсняў Цэнтральны выканаўчы камітэт. У склад выбранага на з'ездзе ЦВК БССР увайшло 50 чалавек – 45 камуністаў, 2 бундаўцы, 2 члены партыі Паалей-Цыён, адзін меншавік.

I Усебеларускі з'езд Саветаў прыняў рашэнне аб аб'яднанні Беларускай ССР і Літоўскай ССР у адну дзяржаву – Літоўска-Беларускую ССР (Літбел). Гэта рашэнне зноў жа было праведзена паводле ўказання ЦК РКП(б). 16 студзеня 1919 г. ЦК РКП(б) патрабаваў прыняць на з'ездзе Саветаў Беларусі пастанову аб аб'яднанні Беларусі з Літвой. Літоўцам таксама прапанавалася як мага хутчэй склікаць свой з'езд і прыняць такое ж рашэнне.

27 лютага 1919 г. ствараюцца ЦВК Літоўска-Беларускай ССР і яго прэзідыум на чале з К. Цыхоўскім, урад аб'яднанай рэспублікі – Савет Народных Камісараў на чале з В. Міцкявічусам-Капсукасам.

4. Усталяванне польскага акупацыйнага рэжыму. Беларусь у гады польска-савецкай вайны.

У першай палове лютага 1919 г. Польшча з дапамогай Антанты пачала ваенныя дзеянні супраць Савецкай Расіі. I першай ахвярай на шляху польскіх войск была Беларусь. У канцы ліпеня польскім войскам удалося прарваць лінію абароны і захапіць Заслаўе, Сёмкаў Гарадок. 8 жніўня 1919 г. праціўнік уварваўся ў Мінск. Працягваючы наступленне, інтэрвенты ў жніўні–верасні

1919 г. захапілі Ігумен, Нова-Барысаў, Бабруйск, Жлобін, Рагачоў. Не прыняўшы неаднаразовых савецкіх прапаноў аб мірных перагаворах, кіруючыя колы Польшчы пайшлі на разгортванне ваенных дзеянняў. 5 сакавіка 1920 г. яны распачалі наступальную аперацыю ў раёне Рэчыцы, Мазыра і Калінкавіч. У выніку гэтыя гарады былі захоплены праціўнікам.

14 мая 1920 г. войскі Заходняга фронту пачалі наступленне. У выніку жорсткіх баёў польскія войскі захапілі ініцыятыву.

Майскае наступленне Заходняга фронту не змагло забяспечыць выкананне пастаўленых перад ім задач. Пачалася інтэнсіўная работа па далейшым умацаванні абароны краіны.

4 ліпеня 1920 г. пачалося агульнае наступленне войск Заходняга фронту, якое ў цэлым развівалася паспяхова. Войскі імкліва рухаліся наперад, праходзячы па 30–40 км за суткі. У канцы ліпеня 1920 г. яна ўступіла на тэрыторыю Польшчы. Пад яе ўздзеяннем значна ўзмацніўся рэвалюцыйны рух польскага пралетарыяту. У населеных пунктах, занятых Чырвонай Арміяй, ствараліся рэвалюцыйныя камітэты. 30 ліпеня 1920 г. у Беластоку польскімі рэвалюцыянерамі быў створаны Часовы рэвалюцыйны камітэт Польшчы (Польрэўком). 16 жніўня польскія войскі перайшлі ў контрнаступленне і авалодалі ініцыятывай. 17 жніўня Чырвоная Армія пачала адступаць. Пры адыходзе войскі фронту неслі значныя страты.

18 сакавіка 1921 г. у Рызе быў падпісаны мірны дагавор паміж Савецкай Расіяй, Украінай і Польшчай. Згодна з дагаворам, заходнія землі Беларусі, тэрыторыі сучасных Брэсцкай і Гродзенскай абласцей, частка Мінскай вобласці (без Мінска) і Віцебскай адышлі да Польшчы. Тэрыторыя склала больш за 100 тыс. кв. км, на ёй жыло звыш 4 млн чалавек. Акупацыя гэтых тэрыторый Польшчай працягвалася да 17 верасня 1939 г.

Лекцыя 22. Нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва БССР у 20-30-я гг.

1. Палітычнае і тэрытарыяльна-адміністрацыйнае становішча.
2. Роля БССР у стварэнні Саюза ССР. Статут БССР у складзе СССР. Адміністрацыйна-тэрытарыяльная рэформа ў БССР.
3. Нацыянальная палітыка РКП(б) і КП(б) Беларусі.
4. Адміністрацыйна-тэрытарыяльная рэформа ў БССР. Вяртанне Беларускай ССР этнічных беларускіх тэрыторый са складу РСФСР у 1924 і 1926 гг.
5. Прыняцце Канстытуцыі БССР 1927 г.

1. Палітычнае і тэрытарыяльна-адміністрацыйнае становішча.

У гады іншаземнай інтэрвенцыі на Беларусі панавалі разруха і голад. Не працавалі многія прамысловыя прадпрыемствы. Быў разбураны транспарт. Надзвычай цяжка было з харчаваннем, асабліва ў гарадах. Усё гэта патрабавала ўзмацнення работы па мабілізацыі працоўных на барацьбу з гаспадарчай разрухай. 12 лютага 1919 г. Савет народнай гаспадаркі Беларусі (СНГБ) прыняў пастанову аб нацыяналізацыі ўсіх фабрык і заводаў і іншых прамысловых прадпрыемстваў. Да ліпеня 1919 г. на Беларусі было нацыяналізавана 182 прадпрыемствы – гэта больш палавіны ўсіх дзейнічаючых фабрык і заводаў. Плошча краіны абмяжоўвалася 6 павятамі Мінскай губерніі. Катастрафічнае становішча было і ў сацыяльнай сферы. Адбыліся значныя змены ў складзе насельніцтва. У грамадзянскай вайне толькі Чырвоная Армія, па афіцыйных даных, згубіла каля 800 тыс. чалавек. Незлічоная колькасць людзей загінула ад голаду, хвароб і эпідэмій. Усяго страты насельніцтва Расіі, пачынаючы з 1914 г., набліжаліся, па ацэнках статыстыкаў, да 20 млн. чалавек.

2. Роля БССР у стварэнні Саюза ССР. Статут БССР у складзе СССР. Адміністрацыйна-тэрытарыяльная рэформа ў БССР.

На I Усесаюзным з'ездзе Саветаў 30 снежня 1922 г. 25 прадстаўнікоў БССР разам з дэлегацыямі РСФСР, УССР і ЗСФСР падпісалі дэкларацыю і дагавор аб стварэнні СССР. За кожнай рэспублікай захоўваліся права свабоднага выхаду, роўныя правы і ўмовы развіцця, самастойнасць у ажыццяўленні дзяржаўнай палітыкі. У склад ЦВК СССР былі абраны і прадстаўнікі Беларусі. А Р. Чарвякоў стаў адным з чатырох старшынь ЦВК СССР.

Стварэнне СССР дало магчымасць аб'яднаць намаганні гістарычна звязаных паміж сабой народаў, спрыяць іх хуткаму эканамічнаму, сацыяльнаму і культурнаму развіццю. Аднак з канцы 20-х гадоў у СССР перавага стала ўсё больш надавацца цэнтралізму, скараціліся правы і магчымасці рэспублік.

Адміністрацыйна-тэрытарыяльная рэформа праведзена ў 1926–1929 гг. пасля таго, як адбылося вяртанне БССР значнай часткі этнічна беларускіх зямель. У складзе БССР губерні, паветы, воласці былі ліквідаваны і замест іх утвораны акругі, раёны і сельсаветы, прычым значна змяняліся межы адміністрацыйных адзінак. У аснову новаўтварэнняў пакладзены нацыянальныя прынцыпы. З улікам інтарэсаў і патрабаванняў нацыянальных меншасцей

(карыстанне роднай мовай, захаванне здабыткаў нацыянальнай культуры, звычаяў і г.д.) у месцах іх кампактнага пражывання ўтвараліся нацыянальныя Саветы. У 1928 г. налічвалася 23 яўрэйскія, 19 польскіх, 16 рускіх, 5 латышскіх, 2 украінскія і 2 нямецкія Саветы. У 1932 г. быў утвораны нацыянальны (польскі) раён з цэнтрам у Дзяржынску. Палітыка беларусізацыі не азначала прыніжэння ці ўшчамлення правоў і інтарэсаў нацыянальных меншасцей. У красавіку 1927 г. была прынята Канстытуцыя БССР. На яе падставе ў снежні гэтага ж года Прэзідыум ЦВК і СНК БССР пастановай “Аб рэарганізацыі і скарачэнні савецкага апарату і аб пашырэнні правоў мясцовай улады” перадалі некаторыя паўнамоцтвы цэнтральнага апарату аддзелам і інспекцыям акруговых выканаўчых камітэтаў. У сваю чаргу, ад акруговых выканкамаў асобныя функцыі кіравання перайшлі ў кампетэнцыю сельскіх, месчакровых, раённых і гарадскіх Саветаў. У 1927 г. у Беларусі было 8 акруговых, 101 раённы, 1470 сельскіх, 52 месчакровыя і 29 гарадскіх Саветаў, у тым ліку 48 нацыянальных Саветаў. Дэпутатамі мясцовых Саветаў БССР былі больш за 30 тыс. чалавек.

У сярэдзіне 20-х гадоў грамадска-палітычнае жыццё было звядзена да дзейнасці давольна вузкага кола арганізацый. Кампартыя (большавікоў) Беларусі імкнулася ўсталяваць і ўмацаваць свой поўны і бяспрэчны кантроль як над складам іх кіруючых органаў, так і над усёй практычнай дзейнасцю гэтых арганізацый. КП(б)Б стаалася ўцягнуць як мага больш насельніцтва ў дзеючы пад яе кантролем арганізацыі. У камсамоле ў 1925 г. было ўжо 37,7 тыс. чалавек, у складзе прафсаюзаў у 1926 г. – 149 тыс., у 1928 г. – 388 тыс., на пачатку 1937 г. – больш за 510 тыс. чалавек.

З другой паловы 20-х гадоў узмацнілася дырэктыўная сістэма кіравання не толькі эканомікай, але і іншымі сферамі грамадскага жыцця, узрасла роля партыйна-дзяржаўнага апарату. Гэта адмоўна адбілася перш за ўсё на вытворчай дэмакратыі. Пытанні арганізацыі вотворчасці, якія раней ставіліся на сходах рабочых або вытворчых нарадах, цяпер становіліся справай вузкага кола асоб.

Пасля перамогі большавікоў у барацьбе за ўладу, у тым ліку на Беларусі і Заходнім фронце, частка былых членаў БСГ (грамадоўцаў) пайшла на супрацоўніцтва з Савецкай уладай, спадзеючыся з яе дапамогай вырашыць зладзённыя патрэбы беларускага народа. Такія ж настроі пераважалі сярод членаў Беларускай сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі. Намаганнямі апошніх, а таксама былых грамадоўцаў 31 студзеня 1918 г. у Петраградзе пры Камісарыяце па справах нацыянальнасцяў (старшыня І. Сталін) СНК РСФСР быў утвораны Беларускі нацыянальны камісарыят (Белнацком) пад старшынствам А. Чарвякова. З пераносам сталіцы ў Маскву аддзяленні Белнацкома існавалі ў Петраградзе, Смаленску, Віцебску, Саратаве.

У выніку лютаўскага 1918 г. наступлення германскай арміі тэрыторыя савецкай Беларусі зменшылася да 14 паветаў Віцебскай і Магілёўскай губерняў. У сакавіку-красавіку адбылося іх аб’яднанне са Смаленскай губерняй у Заходнюю вобласць РСФСР. Яе сталіца – Смаленск стала месцам працы эвакуіраваных з Мінска Паўночна-Заходняга камітэту РКП(б) і Аблвыкамзаха.

Вясной на аснове БСДРП у Петраградзе, Варонежы, Казані, Маскве, Саратаве і іншых гарадах, дзе знаходзіліся беларускія рабочыя і бежанцы, узніклі Беларускія секцыі РКП (б) як часткі мясцовых бальшавіцкіх арганізацый. Белнацком су-месна з секцыямі праводзіў разнастайную культурна-асветніцкую працу сярод сваіх землякоў: адкрываў школы і клубы, выдаваў літаратуру. Яго друкаваным органам з'яўлялася газета "Дзянніца".

Факт абвяшчэння на акупіраванай тэрыторыі БНР прымусіў лідэраў Белнацкома і беларускіх секцый РКП(б) звярнуцца ў Наркамнац РСФСР з просьбай аб утварэнні Беларускай вобласці як часовай «аўтаномнай палітычнай адзінкі», але станоўчага адказу яны не атрымалі. Такі ж лёс спасціг іх прапанову аб перайменаванні Заходняй вобласці ў Беларускую Камуну. У адказ члены Аблвыкамзаха пагадзіліся назваць вобласць Камунай, толькі не Беларускай, а ізноў такі Заходняй.

Беларускія секцыі РКП(б) уздымалі пытанне аб дзяржаўнасці савецкай Беларусі і па партыйнай лініі. Негатыўнае да яго стаўленне з боку членаў Паўночна-Заходняга камітэта было абумоўлена іх захапленнем інтэрнацыяналісцкімі лозунгамі, на фоне якіх усе астатнія, закранаўшыя нацыянальнае пытанне, асабліва, беларускае, здаваліся калі не сепаратысцкімі, то ва ўмовах меўшай адбыцця сусветнай рэвалюцыі яўна не своєчасымі.

Новы імпульс у вырашэнне пытання надало заканчэнне сусветнай вайны і скасаванне Брэсцкага міру. Але ў ліку народаў, якіх ленінскі СНК заклікаў самім вызначыць свой лёс, беларусы не значыліся. Толькі калі Польшча, якая 16 лістапада 1918 г. абвясціла аб сваёй незалежнасці, стала выказваць тэрытарыяльныя прэтэнзіі да Савецкай Расіі, беларускія бальшавікі атрымалі магчымасць ажыццявіць сваю даўнішнюю мэту. Так, на пачатку дваццатых чыслаў снежня 1918 г., пад час працы канферэнцый Беларускіх секцый РКП(б), яе ўдзельнікі палічылі мэтазгодным стварэнне Часовага рабоча-сялянскага ўрада Беларусі і абралі Цэнтральнае бюро (ЦБ) секцый у складзе З. Жылуновіча (старшыня), Ф. Балбекі, І. Няцецкага, М. Драка-Дракона, А. Чарвякова і Я. Дылы (кандыдат). ЦБ даручалася пасля VI Абласной канферэнцыі РКП(б) склікаць Усебеларускі з'езд камуністаў і стварыць адзіны цэнтр.

Вынікі канферэнцыі мелі вызначальныя наступствы для лёсу ўсёй Беларусі і яго народа. Прынятыя на ёй дакументы ўважліва вывучаліся ў ЦК РКП (б), а 25 снежня з мэтай іх канкрэтызацыі і практычнага ажыццяўлення наркамнац І. Сталін сустрэўся з кіраўнікамі Белнацкома, якім было прапанавана скласці спіс кандыдатаў на змяшчэнне пасад ва ўрадзе Беларусі. У той жа дзень І. Сталін ад імя ЦК паведаміў А. Мяснікову аб утварэнні беларускага савецкага ўрада.

Вечарам, 25 снежня адбылося экстранае пасяджэнне членаў калегіі Белнацкома, прадстаўнікоў ЦБ і Маскоўскага камітэта Беларускіх секцый. З. Жылуновіч паведаміў аб выніках перамоў з І. Сталіным і перадаў яго даручэнне аб фарміраванні Часовага рабоча-сялянскага ўрада. У спіс абраных кандыдатаў на пасады камісараў увайшло 15 чалавек. У выніку тайных выбараў старшынёй урада стаў З. Жылуновіч. Тэрытарыяльны склад рэспублікі быў вызначаны 27 снежня на нарадзе І. Сталіна з А. Мясніковым і М. Калмановічам. У склад яе мусілі ўвайсці Гродзенская, Мінская, Магілёўская, Віцебская і Смаленская губ.,

а Віленская губ. адыходзіла да Літвы. Права абвяшчэння Беларускай рэспублікі перадавалася ў кампетэнцыю VI Паўночна-Заходняй канферэнцыі РКП(б).

Названы форум распачаў сваю працу 30 снежня 1918 г. Яго ўдзельнікі абвясцілі сябе I з'ездам Камуністычнай партыі бальшавікоў Беларусі. Пытанні аб утварэнні Беларускай рэспублікі ў парадку дня не было. У адпаведнасці з дырэктывай ЦК РКП(б), у даклад старшыні прэзідыума А. Мяснікова "Бягучы момант" быў уключаны пункт "Беларуская Савецкая Рэспубліка" з прапановай абвяшчэння Заходняй Камуны Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікай. Матывацыя такога рашэння заключалася ў пошуку сродка для змякчэння ўдару міжнароднага імперыялізму па РСФСР.

Пры фарміраванні Цэнтральнага бюро КП(б)Б у яго склад было ўключана 13 былых членаў Паўночна-Заходняга абкома – у сваёй масе зацятых праціўнікаў ідэі беларускай дзяржаўнасці, і толькі два прадстаўнікі ад Беларускіх секцый, што выклікала пратэст З. Жылуновіча. Працяг канфлікту меў месца на пасяджэннях 31 снежня і 1 студзеня ў сувязі з фарміраваннем Часовага ўрада ССРБ, калі яго старшыня запатрабаваў 10 месцаў з 17 для сваіх таварышаў па Белнацкому і Беларускіх секцыях РКП(б), а таксама катэгарычна выступіў супраць уключэння ў яго А. Мяснікова, М. Калмановіча і Р. Пікеля. Толькі пасля ўмяшальніцтва І. Сталіна працэдура стварэння ўрада скончылася ўваходам у яго 7 прадстаўнікоў Белнацкома і Беларускіх секцый, а таксама 9 прадстаўнікоў Паўночна-Заходняга абкома і Аблвыкамзаха – праціўнікаў беларускага руху.

Старшынёй Часовага работніцка-сялянскага ўрада быў зацверджаны З. Жылуновіч. Уначы, з 1 на 2 студзеня 1919 г. быў надрукаваны "Маніхвэст Часовага работніча-сялянскага Савецкага правіцельства Беларусі", які абвясчаў Беларусь "вольнай незалежнай Сацыялістычнай Рэспублікай", дэклараваў асноўныя палітычныя і сацыяльна-эканамічныя заваёвы і абгрунтоўваў неабходнасць іх абароны.

Такім чынам, беларускі народ набыў сваю нацыянальную дзяржаўнасць на рэвалюцыйна-класавай аснове. Але яе далейшае развіццё стала набываць драматычныя павароты. Так, Польшча пры падтрымцы Антанты стала патрабаваць ад РСФСР вяртання колішніх зямель РП да яе падзела ў 1772 г. Ленінскі ўрад быў вымушаны перагледзець тэрытарыяльны склад БССР і Літоўскай ССР з тым, каб, аб'яднаўшы іх, стварыць адну буферную дзяржаву, якая б «прыкрыла» РСФСР з захаду. Неўзабаве таму, ужо 16 студзеня ЦК РКП(б) прыняў пастанову аб вывадзе Смаленскай, Віцебскай, Магілёўскай губ. з БССР і ўключэнні іх у склад РСФСР. Рэшткі ССРБ – Гродзенская і Мінская губерні – мусілі быць аб'яднанымі з Літоўскай ССР.

З гэтай нагоды ў Мінску 2-3 лютага 1919 г. быў скліканы I Усебеларускі з'езд Саветаў з удзелам 230 дэлегатаў. Ад імя Ўсерасійскага ЦВК уздзельнікаў вітаў яго старшыня Я. Свядлоў, які, акрамя іншага, агучыў пастанову ўзначальваемага ім органа «Аб прызнанні незалежнасці Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі». Дэлегаты прынялі дэкларацыю аб усталяванні федэратыўных сувязей з РСФСР і аб'яднанні Літвы і Беларусі у адзіную дзяржаву. 3 лютага з'езд прыняў Канстытуцыю БССР, зацвердзіў герб і сцяг рэспублікі. У

адпаведнасці з Асноўным законам, адбыліся выбары вышэйшых органаў улады. У склад ЦВК (старшыня А. Мяснікоў) увайшло 50 чалавек. У Вялікі прэзідыум ЦВК, на які ускладаліся функцыі урада, не трапіла ніводнага з былых камісараў-беларусаў. Такім чынам новае кіраўніцтва рашуча пазбавілася ад прыхільнікаў нацыянальнай дзяржаўнасці.

27 лютага ў Вільні на сумесным пасяджэнні ЦВК Літоўскай і Беларускай ССР было пастаноўлена аб'яднаць абедзве рэспублікі у Літоўска-Беларускую Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку (Літбел ССР) са сталіцай у Вільні. Аб'яднаны ЦВК ЛітБел узначаліў К. Цыхоўскі, а Савет народных камісараў – В. Міцкявічус-Капсукас. У выніку скліканага ў Вільні 4-6 сакавіка 1919 г. сумеснага з'езда КП(б)Б і КП(б)Л адбылося аб'яднанне рэспубліканскіх арганізацый у адну – Камуністычную партыю большавікоў Літвы і Беларусі на чале з В. Міцкявічусам-Капсукасам. Характэрна, што сярод партыйнага і савецкага кіраўніцтва ЛітБел не было ніводнага беларуса.

Між тым прэвентыўныя захады ленінскага і мясцовых большавіцкіх урадаў па ўмацаванні сваіх заходніх межаў плёну не прынеслі. Нягледзячы на тое, што ў склад вышэйшых органаў Літбел увайшлі палякі, (у прэзідыум 4 з 7, у СНК 5 з 14), Польша лічыла яе большавіцкай крэатурай, створанай без удзелу насельніцтва. Распачатае ў сакавіку 1919 г. наступленне польскай арміі скончылася заваяваннем тэрыторыі ЛітБел і ўсталяваннем жорсткага акупацыйнага рэжыму. Толькі летам 1920 г. РСФСР атрымала магчымасць надаць адпаведную ўвагу польскаму фронту. 11 ліпеня Чырвоная Армія вызваліла Мінск, затым Ліду, Гродна і да канца месяца цалкам вызваліла Беларусь. У мэтах аховы правага флангу Заходняга фронту, які наступаў на Польшчу, урад РСФСР пайшоў на падпісанне 12 ліпеня 1920 г. дагавору з Літоўскай рэспублікай з перадачай ёй Гродна, Шчучына, Ашмян, Смаргоні, Браслава, Ліды, Пастаў, а таксама Вільні разам з Віленскім краем.

Гэты дагавор юрыдычна спыняў існаванне Літоўска-Беларускай ССР, таму даводзілася ў другі раз абвясчаць утварэнне БССР. Магчы-масць удзелу ў адраджэнні беларускай дзяржаўнасці набылі ўсе палітычныя сілы, якія змагаліся супраць польскіх акупантаў. Паводле ўказання ЦК РКП(б), кіраўніцтва гэтай працы была даручана Мінскаму губернскаму ВРК (старшыня А. Чарвякоў), 31 ліпеня рэарганізаванаму ў Ваенрэўком БССР. У склад камісіі па падрыхтоўцы Дэкларацыі увайшлі прадстаўнікі Беларускай ПС-Р (Я. Бялькевіч, П. Берднік, І. Мамонька і М. Пашковіч), КП(б) ЛіБ (А. Чарвякоў і В. Кнорын), Беларускай камуністычнай арганізацыі (У. Ігнатоўскі) і Бунда (А. Вайнштэйн). Іх намаганнямі была распрацавана "Дэкларацыя аб абвясчэнні незалежнасці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь". Паводле дакумента, уся ўлада на тэрыторыі Беларусі да склікання Ўсебеларускага з'езда Саветаў пераходзіла да ВРК БССР. Беларуская Рэспубліка аднаўлялася ў межах Мінскай і Гродзенскай губ. Пасля адхілення ЦК КП(б)ЛіБ паправак эсэраў апошнія выйшлі з Ваенрэўкома. Падпісаная 31 ліпеня 1920 г. «Дэкларацыя аб абвясчэнні незалежнасці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь» пацвердзіла палажэнні Маніфеста Часовага ўрада Беларусі ад 1 студзеня 1919 г., аднак у межах толькі дзвюх губерняў – Мінскай і Гродзенскай.

У далейшым, з прычыны палітычных і ваенна-стратэгічных пралікаў ленінскага ўрада і савецкага камандавання Чырвоная Армія пацярпела адчувальнае паражэнне пад Варшавай. У выніку восенню легіянеры Ю. Пілсудскага ізноў захапілі Мінск. Баявыя дзеянні перапыняліся толькі 12 кастрычніка. З 18 паветаў, якія ўваходзілі у склад абвешчанай 31 ліпеня ССРБ, цяпер заставалася толькі 6.

Такім чынам, створаная на рэвалюцыйна-класавай аснове БССР адстаяла ў баях сваё права на існаванне. Беларускі народ, у тым ліку былыя праціўнікі Савецкай улады з ліку «рэвалюцыйнай дэмакратыі», набывалі моцны стымул для пабудовы нацыянальнай дзяржавы і ажыццяўлення сацыялістычных пераўтварэнняў.

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі народы былой Расійскай імперыі атрымалі права на нацыянальнае самавызначэнне і прыступіліся да яго рэалізацыі. З моманту ўзнікнення нацыянальных савецкіх рэспублік пры дамінуючай ролі РСФСР яны наладжвалі палітычныя, эканамічныя, ваенныя і іншыя сувязі. У гады грамадзянскай вайны паміж імі ўзнік ваенна-палітычны саюз. На яго ўмацаванне быў скіраваны дэкрэт УЦВК РСФСР ад 1 чэрвеня 1919 г. "Аб аб'яднанні Савецкіх рэспублік Расіі, Украіны, Латвіі, Літвы, Беларусі для барацьбы з сусветным імперыялізмам". Гэты вопыт даў плён і яго было вырашана скарыстоўваць і пасля вайны.

Далейшую інтэграцыю абумоўлівала наяўнасць агульнай камуністычнай партыі большавікоў. Акрамя таго, у шэрагу выпадкаў паміж рэспублікамі заключаліся двухбаковыя дагаворы, якія прадугледжвалі аб'яднанне дзяржаўных органаў. Так, падпісаны 16 студзеня 1921 г. дагавор паміж РСФСР і БССР прызнаваў незалежнасць і суверэнітэт Беларусі і разам з тым прадугледжваў стварэнне 7 аб'яднаных наркаматаў. У мэтах каардынацыі гаспадарчай і культурнай дзейнасці пры ўрадзе РСФСР было створана прадстаўніцтва БССР.

Яшчэ адна форма аб'яднання рэспублік узнікла ў Закаўказзі, дзе вясной 1922 г. прадстаўнікі заканадаўчых органаў Азербайджана, Арменіі і Грузіі зацвердзілі дагавор аб стварэнні Федэратыўнага Саюза Сацыялістычных Савецкіх Рэспублік пад агульным кіраўніцтвам Саюзага Савета.

Летам 1922 г. большавікі Украіны, Беларусі і Закаўказзя ў пошуках шляхоў больш шчыльнага аб'яднання з РСФСР звярнуліся ў ЦК РКП(б) з прапановай распрацоўкі прынцыпаў і формаў адзінай савецкай дзяржавы. Неадкладна для вырашэння гэтага пытання з прадстаўнікоў ЦК РКП(б) і ЦК саюзных рэспублік была сфарміравана камісія Аргбюро ЦК РКП(б) у складзе І. Сталіна (старшыня), Г. Арджанікідзе, С. Кірава, В. Куйбышава, В. Молатава, А. Мяснікова, Г. Пятроўскага, А. Чарвякова і інш. Праект «аўтанамізацыі», прапанаваны І. Сталіным, прадугледжваў абвясчэнне РСФСР дзяржавай, у якую мусілі ўвайсці на правах аўтаномных рэспублік УССР, ЗСФСР, БССР. Беларускім большавікам была даспадобы гэтая мадэль дзяржаўнага аб'яднання.

Да канца верасня 1922 г. зацверджаны камісіяй праект «аўтанамізацыі» быў прадстаўлены ў ЦК РКП(б). Кастрычніцкі партыйны Пленум, разгледзеўшы рэкамендацыі камісіі, падтрымаў заўвагі Ў. Леніна, які выказаўся

супраць празмернага цэнтралізму, за наданне суверэнітэту і атрыбутаў незалежнасці кожнай рэспубліцы як абавязковай умовы згуртавання народаў. Правадыр прапанаваў форму федэратыўнага саюза як дабрахвотнага і раўнапраўнага аб'яднання самастойных савецкіх рэспублік; падзел сфер і аб'ектаў кіравання на агульнасаюзныя, рэспубліканскія і сумесныя.

30 лістапада 1922 г. Палітбюро ЦК РКП(б) зацвердзіла «Асноўныя пункты Канстытуцыі Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік». Стаўленне рэспублік да ўтварэння СССР былі выказаны на рэспубліканскіх з'ездах Саветаў. Усе чатыры рэспублікі – РСФСР, УССР, БССР, ЗСФСР падтрымалі гэтую ідэю. На IV Усебеларускім з'ездзе Саветаў 14-18 снежня 1922 г. была прынята пастанова аб утварэнні СССР і зацверджаны асноўныя пункты яго Канстытуцыі. Дэлегаты ўсведамлялі значэнне адзінства дзеянняў савецкіх рэспублік у барацьбе за ўсталяванне новага грамадскага ладу, неабходнасць стварэння адзінага рабоча-сялянскага фронту ўсіх савецкіх рэспублік «супраць адзінага фронту сусветнага капіталу». Такое аб'яднанне, на іх думку, павінна было быць створана на асновах роўнасці, цеснай палітычнай і гаспадарчай сувязі, у той самы час – забяспечваць самастойнае нацыянальна-культурнае будаўніцтва. У пастанове асабліва падкрэслівалася важнасць саюза працоўных рэспублік у іх барацьбе за камунізм. Аднадушнае галасаванне дэлегатаў Усебеларускага з'езда Саветаў за заканадаўчае афармленне «ўжо фактычна існуючага Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік» было падтрымана на партыйных канферэнцыях, 6 павятовых і 116 валасных з'ездах Саветаў, сходах працоўных. 18 снежня 1922 г. Пленум ЦК РКП(б) абмеркаваў праект Дагавора аб утварэнні Саюза ССР і прапанаваў склікаць з'езд Саветаў СССР.

У Маскву на Ёсерасійскі з'езд Саветаў была адпраўлена дэлегацыя БССР у складзе 33 чалавек. Сярод дэлегатаў былі: А. Чарвякоў (старшыня ЦВК і СНК БССР), В. Багуцкі, Ш. Ходаш, А. Славінскі, Я. Адамовіч, У. Ігнатоўскі і інш. РСФСР прадстаўляла 1 727 дэлегатаў, Украіну – 364, Закаўказскую федэрацыю – 91.

30 снежня 1922 г. дэлегаты канстытуявалі сябе як Першы з'езд Саветаў Саюза ССР. У. Ленін, які не мог прысутнічаць з-за хваробы, быў абраны яго ганаровым старшынёй. З дакладам аб утварэнні СССР выступіў народны камісар па справах нацыянальнасцей І. Сталін. Дэлегаты зацвердзілі Дэкларацыю і Дагавор аб утварэнні СССР у складзе РСФСР, УССР, БССР, Закаўказскай СФСР (у складзе Азербайджанскай ССР, Армянскай ССР, Грузінскай ССР). Дакумент вызначаў парадак уваходжання асобных рэспублік у склад СССР, права свабоднага выхаду, кампетэнцыю вышэйшых органаў дзяржаўнай улады. Канчатковае зацвярджэнне прынятых дакументаў павінна было адбыцца на Другім з'ездзе Саветаў СССР. Дэлегаты абралі вярхоўны орган улады Саюза ССР у перыяд паміж з'ездамі – Цэнтральны Выканаўчы Камітэт з 371 чал. У яго склад увайшлі: ад РСФСР – 270, УССР – 88, ЗСФСР – 26, БССР – 7 членаў. Старшынямі ЦВК былі абраны: М. Калінін – ад РСФСР, Р. Пятроўскі – ад УССР, Н. Нарыманаў – ад ЗСФСР, А. Чарвякоў – ад БССР. Старшынёй саюзнага ЦВК быў абраны М. Калінін, а кіраўніком урада (СНК) У. Ленін.

Такім чынам, у свеце ўзнікла новая дзяржава – СССР, пабудаваная на прынцыпах пралетарскага інтэрнацыяналізму, народаўладдзя і сацыяльнай справядлівасці. Прынятая ў студзені 1924 г. Канстытуцыя прадугледжвала арганізацыю 10 саюзных наркаматаў, Вярхоўнага суда і Аб'яднанага дзяржаўнага палітычнага ўпраўлення (АДПУ), вызначаў асновы ўзаемаадносін паміж вышэйшымі органамі ўлады СССР і саюзных рэспублік.

У Канстытуцыі СССР 1924 г. заяўлялася аб абмежаванні суверэнітэту саюзных рэспублік па пунктах, аднесены да кампетэнцыі Саюза. Канстытуцыя змяшчала наменклатуру службовых асоб Савета Народных Камісараў Саюза ССР. У яго ўваходзілі старшыня, яго намеснікі, 10 народных камісараў. Прадугледжваўся інстытут упаўнаважаных некаторых саюзных наркаматаў.

Для БССР утварэнне Саюза ССР мела свой асобы станоўчы сэнс таму, што тым стваралася магчымасць вяртання ў яе склад тэрыторый, якія з 1919 г. знаходзіліся ў складзе РСФСР. Першымі, хто ўзняў гэтае пытанне перад ЦК РКП(б) у чэрвеня 1923 г. былі А. Чарвякоў, У. Ігнатоўскі, В. Багуцкі. У выніку ўжо ў верасні 1923 г. Палітбюро ЦК РКП(б) прыняло пастанову аб неабходнасці далучэння да БССР усёй Віцебскай губ., большасці павеатаў Гомельскай і двух павеатаў (Мсціслаўскага і Горацкага) Смаленскай губ.

3 сакавіка 1924 г. ЦВК РСФСР выдаў дэкрэт аб перадачы БССР раёнаў з пераважаўшым беларускім насельніцтвам. У выніку ў склад БССР увайшлі 8 павеатаў былой Віцебскай, 6 павеатаў Магілёўскай і 2 паветы Смаленскай губ. У выніку гэтага так званага «першага ўзбуйнення» – тэрыторыя БССР павялічылася з 55, 2 тыс да 110, 584 тыс км кв., а колькасць насельніцтва – з 1 554 570 да 4 171 886 чалавек.

26 верасня 1926 г. ЦК КП(б)Б накіраваў на адрас ЦК У КП(б) ліст „Аб пашырэнні граніц БССР» с прапановай далейшага вырашэння гэтай праблемы. У выніку ў адпаведнасці з пастановай ЦВК РСФСР ад 6 снежня 1926 г. адбылося «другое ўзбуйненне БССР», калі яе межы пашырыліся за кошт Гомельскага і Рэчыцкага павеатаў У выніку яе тэрыторыя павялічылася яшчэ на 15 727 кв. км., а насельніцтва – на 649 тыс. чалавек. Летам 1927 г. тэрыторыя рэспублікі падзялялася на восем акруг: Аршанскую, Бабруйскую, Гомельскую, Віцебскую, Мінскую, Магілёўскую, Мазырскую і Полацкую.

Тэрытарыяльная, этнічна-культурная, эканамічнае і агульнадзяржаўная кансалідацыя БССР суправаджалася ўмацаваннем яе канстытуцыйна-прававой сістэмы. Яшчэ да прыняцця новай Канстытуцыі VI Усебеларускі Надзвычайны з'езд Саветаў 16 сакавіка 1924 г. стварыў вярхоўны орган улады паміж з'ездамі – ЦВК Саветаў БССР у складзе 120 членаў і 30 кандыдатаў (старшыня А. Чарвякоў), які сфарміраваў выканаўчы орган – СНК – у складзе старшыні (М. Галадзед), яго на-месніка, старшыні Савета Народнай Гаспадаркі, 9 наркомаў і 5 упаўнаважаных народных камісарыятаў СССР.

Канстытуцыя Беларускай ССР, прынятая 11 красавіка 1927 г. VIII Ўсебеларускім з'ездам Саветаў, пацвярджала статус Беларускай ССР як сацыялістычнай дзяржавы дыктатуры пралетарыату і замацавала яе ўваходжанне ў СССР. У сувязі з беларусізацыяй Канстытуцыя абвяшчала роўнасць беларускай, яўрэйскай, рускай і польскай моў пры перавазе беларус-

кай у зносінах паміж установамі і арганізацыямі. Замацоўваліся нормы аб нязменнасці граніц рэспублікі, магчымасці дыпламатычных зносін з замежжам, стварэння рэспубліканскіх вайсковых фарміраванняў.

Дзейнасць ЦВК БССР, як і з'ездаў Саветаў, накіроўвалася з'ездамі Камуністычнай партыі і яе ЦК. Невыпадкова таму ў Канстытуцыі БССР выразна адбіліся асноўныя ідэі панаваўшай камуністычнай ідэалогіі, але разам з тым прысутнічалі прыкметы павышэння ўвагі да нацыянальнага жыцця насельніцтва рэспублікі.

Лекцыя 23. Сацыяльна-эканамічнае развіццё БССР у 20-я гг.

1. Пераход да новай эканамічнай палітыкі (НЭПа).
2. Кааператыўны рух у беларускай вёсцы, яго формы і дынаміка.
3. Прамысловасць Беларусі ва ўмовах пераходу да мірных умоў развіцця. Ажыццяўленне мерапрыемстваў новай эканамічнай палітыкі ў прамысловасці.
4. Паступовае згортванне НЭП і пераход да адміністрацыйна-камандных метадаў кіравання эканомікай.

1. Пераход да новай эканамічнай палітыкі (НЭПа).

Пасля заканчэння грамадзянскай вайны і падпісання Рыжскага міру Савецкая дзяржава апынулася ў крызісным стане. Перспектывы сусветнай сацыялістычнай рэвалюцыі аказаліся нерэальнымі. Атрымаць эканамічнай дапамогі звонку было немагчыма, увесь разлік быў на ўласныя сілы. Для паляпшэння эканамічнага становішча ўводзілася новая эканамічная палітыка.

Асноўным прынцыпам новай эканамічнай палітыкі (НЭП) Савецкай дзяржавы ў 1921 - 1928 гг. з'яўляецца выкарыстанне таварна-грашовых адносін. X з'езд РКП (б) (сакавік 1921 г.) стаў паваротным у палітыцы Савецкай дзяржавы. НЭП, па задумцы яе творцаў, павінен быў забяспечыць хуткі ўздым эканомікі.

На вёсцы НЭП выяўляўся ў:

- 1) замене харчовай развёрсткі харчовым падаткам, які быў у два разы меншы;
- 2) свабодзе выбару формаў землекарыстання, заахвочванні розных формаў кааперацыі;
- 3) праве сялян свабодна распараджацца лішкамі сваёй працы;
- 4) замене натуральнага падатка грашовым;
- 5) дазvole арэнды зямлі і найму рабочай сілы.

У горадзе НЭП характарызаваўся наступнымі рысамі:

- 1) дэцэнтралізацыя кіравання вытворчасцю (мелкія і сярэднія прадпрыемствы аддаваліся ў арэнду);
- 2) у прамысловасці дапускалася прыватная, змешаная, кааператыўная і дзяржаўная формы ўласнасці, за дзяржавай захоўваліся камандныя вышыні ў эканоміцы (буйныя прадпрыемствы, банкі);
- 3) былі дазволены прадпрымальніцтва і прыватны гандаль (знешні гандаль заставаўся дзяржаўнай манаполіяй);
- 4) работа дзяржаўных прадпрыемстваў перабудоўвалася: яны атрымалі пэўную самастойнасць і пераводзіліся на гаспадарчы разлік;
- 5) бясплатныя паслугі, ураўнілаўка ў аплаце працы, картачная сістэма адмяняліся;
- 6) матэрыяльная зацікаўленасць у выніках працы;
- 7) фінансавая стабілізацыя (у 1922 - 1924 гг. праведзена грашовая рэформа, у выніку якой у абарот быў уведзены савецкі чырвонец - грашовая адзінка наміналам 10 рублёў, якая выраблялася з золата ці магла замяняцца папяровымі грашыма і раўнялася 5 доларам і 14,5 цэнта ЗША).

Асаблівасці НЭПа ў Беларусі.

1. У РСФСР буйныя фабрыкі і заводы аб'ядналіся у дзяржаўныя трэсты, кіраўніцтва імі ажыццяўляў Вышэйшы Савет Народнай Гаспадаркі (ВСНГ).

На Беларусі пераважала дробная прамысловасць і гэта не спрыяла стварэнню трэстаў. На самазабеспячэнне былі пераведзены многія прадпрыемствы, а каля 300 здадзены ў арэнду.

2. У адрозненні ад іншых савецкіх рэспублік у БССР на пачатку 20-х гг. меўся арганізаваны прыватна-гандлёвы апарат, які за папярэдні перыяд выявіў здольнасці да выжывання ў неспрыяльных умовах, а пры НЭПе пачалося яго хуткае развіццё.

3. Беларускае сялянства імкнулася да хутарскай формы гаспадарчай дзейнасці. Гэта было абумоўлена наступнымі прычынамі: забяспечанасць зямлёй ніжэйшая, чым у сярэднім па СССР, неспрыяльныя прыродныя ўмовы: балоцістасць, лясістасць, нізкая якасць глебы, мясцовыя асаблівасці землекарыстання — 74 % сялянскіх двароў былі цераспалоснымі. Таму 95,5 % сельскіх гаспадарак не магла забяспечыць нават саміх сябе.

НЭП стымуляваў сацыяльнае расслаенне грамадства, у чым большавікі бачылі пагрозу ажыццяўленню сваіх праграмных мэт. З усталяваннем асабістай улады І. Сталіна НЭП быў згорнуты.

2. Кааператыўны рух у беларускай вёсцы, яго формы і дынаміка.

У сельскай гаспадарцы харчразвёрстка была заменена натуральным харчпадаткам, памер якога да сялян даводзілі яшчэ да сева. Харчпадатак перыядычна памяншаўся — спачатку ён складаў 20 % ад ураджаю, потым — 10 % і 5 %. Лішкі прадукцыі сяляне свабодна маглі прадаць на рынку, што, несумненна, стымулявала працу вяскоўцаў. Для сялян, якія распрацоўвалі пусткі і зараснікі, праводзілі меліярацыю зямель, памер падатку быў яшчэ меншы.

На вёсцы былі дазволены арэнда зямлі і выкарыстанне наёмнай працы, пры ўмове, што сам гаспадар таксама будзе працаваць на палетках. Развівалася і сялянская кааперацыя.

Аднак заставалася праблема сялянскага малазямелля, для вырашэння якой улада заахвочвала сялян да перасялення на хутары. У БССР гэтаму працэсу актыўна садзейнічаў народны камісар земляробства БССР Д.Ф. Прышчэпаў, які быў знаёмы з арганізацыяй фермерскай гаспадаркі ў Даніі і Германіі. Па яго ініцыятыве ў 1925–1928 г. у рэспубліцы праводзілася камасацыя сельскагаспадарчых грунтаў, якая ліквідавала цераспалоснасць сельскіх гаспадарак шляхам стварэння хутароў. Такая аграрная палітыка стымулявала развіццё прыватнай гаспадарчай ініцыятывы і садзейнічала стварэнню заможных сялянскіх гаспадарак. Пазней, падчас правядзення калектывізацыі, Д.Ф. Прышчэпаў быў абвінавачаны ў стварэнні кулацкіх гаспадарак, да яго палітыкі быў прычэплены ярлык «прышчэпаўшчына», а сам наркам рэпрэсіраваны.

3. Прамысловасць Беларусі ва ўмовах пераходу да мірных умоў развіцця. Ажыццяўленне мерапрыемстваў новай эканамічнай палітыкі ў прамысловасці.

У фінансавай сферы важным крокам стала правядзенне ў 1922–1924 г. грашовай рэформы. Яе неабходнасць тлумачылася, з аднаго боку, гіперінфляцыяй, абясцэньваннем савецкіх папяровых грошай, з другога – патрэбай рынку ў новай устойлівай валюце і стварэнні адзінай грашовай сістэмы. Ініцыятарам рэформы стаў наркам фінансаў Г.Я. Сакольнікаў. У выніку была створана двухузроўневая грашавая сістэма:

1) дзяржаўныя казначэйскія білеты вартасцю 1, 3, 5 руб., а таксама манеты: сярэбраныя (10, 15, 20, 50 кап.) і медныя (1, 2, 3, 5 кап.), якія выкарыстоўваліся для разлікаў унутры краіны;

2) банкаўскія білеты, якія атрымалі назву «чырвонец» і былі падмацаваны золатам. Залатое ўтрыманне чырвонца было роўным 7,7 г чыстага золата. З 1923 г. чырвонец стаў адзіным цвёрдым плацежным сродкам у СССР. З грашовага абарачэння чырвонец афіцыйна быў зняты ў 1947 г., але рэальна — яшчэ з пачатку 1930-х г., падчас правядзення палітыкі індустрыялізацыі.

У гады НЭПа адбывалася станаўленне савецкай банкаўска-крэдытнай сістэмы. З 1921 г. у Мінску пачала сваю работу Усебеларуская кантора дзяржаўнага банка, а праз пяць гадоў яна ўжо мела дзевяць філіялаў. Ствараліся камерцыйныя банкі, таварыствы ўзаемнага крэдыту, ашчадныя касы.

4. Паступовае згортванне НЭПу і пераход да адміністрацыйна-камандных метадаў кіравання эканомікай.

У другой палове 20-х гг. эканамічная сістэма НЭПа працавала з большым напружаннем. Развязаўшы сілы рынку, НЭП стымуляваў расслаенне грамадства. Разам з тым прыватная ўласнасць і іншыя капіталістычныя формы гаспадарання (арэнда, наёмная праца, свабодны рынак) не адпавядалі ўяўленню большавікоў аб сацыялізме. Да таго ж, НЭПу былі ўласцівы эканамічныя крызісы.

Першы крызіс збыту ў прамысловасці ўзнік у 1923 г. Ён быў выкліканы тым, што прадпрыемствы ў імкненні атрымаць вялікія прыбыткі штучна завышалі цэны на сваю прадукцыю, у выніку склаліся так званыя «нажніцы цэн» — высокія цэны на прамысловыя тавары і нізкія на сельскагаспадарчыя. Гэта прывяло да таго, што сяляне пасля продажу на рынку лішкаў сваёй прадукцыі не маглі дазволіць сабе купіць дарагія прамысловыя тавары. Для таго, каб задаволіць свае патрэбы ў прамысловай прадукцыі, у наступныя гады сяляне, здаўшы дзяржаве фіксаваны харчпадатак, паступова пераходзілі да натуралізацыі сваёй гаспадаркі. У выніку ў 1925–1927 г. быў сарваны план дзяржаўных нарыхтовак збожжа і ў краіне ўзнік збожжавы крызіс. Улада вымушана была купляць збожжа за мяжой.

З 1927 г. НЭП пачаў згортацца хуткімі тэмпамі, і на змену яму прыйшлі індустрыялізацыя прамысловасці і калектывізацыя сельскай гаспадаркі.

Лекцыя 24. Сацыяльна-эканамічнае развіццё БССР у 30-я гг.

1. Індустрыялізацыя ў Беларускай ССР, яе прычыны і ўмовы, мэты і задачы.

2. Калектывізацыя сельскай гаспадаркі рэспублікі. Курс на сацыялістычную перабудову вёскі.

1. Індустрыялізацыя ў Беларускай ССР, яе прычыны і ўмовы, мэты і задачы.

Лічыцца, што аднаўлене народнай гаспадаркі да пачатку 1926 г. у асноўным завяршылася. Аднак дасягнуты даваенны ўзровень вытворчасці не мог задаволіць патрэбы дзяржавы. СССР па аб'ёму прамысловай прадукцыі на душу насельніцтва ў 5–6 разоў адставаў ад развітых капіталістычных краін. Яшчэ горшым было становішча ў Беларусі. Яна па-ранейшаму заставалася слабаразвітай у прамысловых адносінах рэспублікай. Сацыялістычная індустрыялізацыя – гэта палітыка Камуністычнай партыі і савецкага ўрада, якая мела галоўнай мэтай стварэнне матэрыяльна-тэхнічнай базы сацыялізму, пераўтварэнне СССР у эканамічна незалежную дзяржаву з магутным эканоміка-вытворчым, навукова-тэхнічным і абаронным патэнцыялам, забеспячэнне росту прадукцыйнасці працы і на гэтай аснове няўхільнае павышэнне матэрыяльнага дабрабыту і культурнага ўзроўню працоўных.

Сутнасць індустрыялізацыі, як адзначалася ў рашэннях XIV з'езда ВКП(б), заключалася ў наступным: “весці эканамічнае будаўніцтва пад такім вуглом гледжання, каб СССР з краіны, якая ўвозіць машыны і абсталяванне, ператварыць у краіну, якая выпускае машыны і абсталяванне”. Дзеля таго, каб забяспечыць пераўзбраенне народнай гаспадаркі, падняцце яе на новы тэхнічны ўзровень, аб'яўлялася пераважным развіццё цяжкай індустрыі, асабліва тых яе галін, што выраблялі сродкі вытворчасці. Індустрыялізацыя ў БССР з'яўлялася часткай адзінага працэсу індустрыялізацыі СССР. Разам з тым яна мела і свае асаблівасці правядзення. Улічваючы дастатковыя запасы мясцовай сыравіны, патрэбу ў таварах народнага спажывання, зручныя шляхі зносін і вытворчыя традыцыі, асноўная ўвага ў БССР аддавалася паліўнай, дрэваапрацоўчай, папяровай, гарбарнай, швейнай, абутковай і харчовай прамысловасці.

Для стварэння машынай вытворчасці патрабаваліся вялікія сродкі. Сярод асноўных крыніц індустрыялізацыі можна вызначыць наступныя:

- калектывізацыя вёскі, у выніку якой былі створаны калгасы - вялікія фабрыкі па вытворчасці збожжа, якое прадавалася за мяжу, а аплата працы калгаснікаў была натуральная і адбывалася раз у год пасля збору ўраджаю, што дазваляла дзяржаве эканоміць вялікія грашовыя сродкі;

- дзяржаўныя абавязковыя ўнутраныя пазыкі і жорсткая эканомія пры аплаце працы рабочых;

- сацыялістычнае спаборніцтва («стаханаўскі рух»), якое патрабавала вялікай мабілізацыі сіл працоўных і арганізоўвала працу рабочых пад лозунгам: «Выканаць план – доўг, перавыканаць – гонар!»;

- продаж матэрыяльных каштоўнасцей за мяжу, сярод якіх у асноўным былі прадметы мастацтва: залатыя і сярэбраныя вырабы, карціны заходнееўрапейскіх майстроў і інш.;

- барацьба з рэлігіяй, якая яшчэ раней была абвешчана «опіумам для народа», а закрыццё царквоў, касцёлаў і іншых рэлігійных установаў і канфіскацыя прадметаў рэлігійнага культу ў канцы 1920-х – 1930-я г. давала дадатковыя сродкі для правядзення індустрыялізацыі;

- бясплатная праца зняволеных ГУЛАГА.

Ажыццяўленне індустрыялізацыі адбывалася адміністрацыйнымі метадамі. У 1929 г. Сталіным былі папраўлены лічбы пяцігадовага плана ў бок іх павелічэння, што было эканамічна неабгрунтавана, а ў студзені 1930 г. для фарсіравання тэмпаў індустрыялізацыі была абвешчана палітыка «вялікага скачка». Для прыбліжэння да планавых лічбаў індустрыялізацыя праводзілася экстрэнсіўнымі сродкамі: за гады першай пяцігодкі толькі ў БССР было пабудавана 78 буйных і 480 дробных прамысловых прадпрыемстваў, а ў другой пяцігодцы — 1 700 прадпрыемстваў.

2. Калектывізацыя сельскай гаспадаркі рэспублікі. Курс на сацыялістычную перабудову вёскі.

Абапіраючыся на калектывісцкую традыцыю ўсходнеславянскай вёскі (сельская абшчына, талака і г.д.), зыходзячы з навуковых абгрунтаванняў небаходнасці кааперавання сельскагаспадарчай вытворчасці і практычнага вопыту першых гадоў калектывнага гаспадарання, Камуністычная партыя і Савецкая дзяржава распрацавалі палітыку калектывізацыі сельскай гаспадаркі. XV з’езд ВКП(б) у снежні 1927 г. прыняў курс на правядзенне ў жыццё гэтай палітыкі.

Калектывізацыя сельскай гаспадаркі – палітыка Камуністычнай партыі і Савецкай дзяржавы, якая была накіравана на аб’яднанне дробных сялянскіх гаспадарак у буйныя сельскагаспадарчыя прадпрыемствы, выкарыстанне на вёсцы дасягненняў навукі і тэхнікі, павышэнне прадукцыйнасці працы і эфектыўнасці аграрнага сектара эканомікі, забеспячэнне насельніцтва прадуктамі харчавання, а прамысловасці – сельскагаспадарчай сыравінай. Фарсіраваная, прымусовая калектывізацыя, раскулачванне часткі сялянства адмоўна адбіліся на вытворчасці сельскагаспадарчай прадукцыі. У 1932 г. агульны аб’ём вытворчасці сельскагаспадарчай прадукцыі ў рэспубліцы знізіўся ў параўнанні з 1928 г. на 26 %, а вытворчасць прадукцыі жывёлагадоўлі ў цэлым па краіне ўпала да 65 % ад узроўню 1913 г. Разам з тым у краіне рэзка ўзраслі дзяржаўныя нарыхтоўкі прадукцыі.

У выніку дапушчаных памылак у эканамічнай палітыцы ў 1932–1933 гг. краіну ахапіў масавы голод, які забраў жыцці многіх людзей.

Лекцыя 25. Грамадска-палітычнае і культурнае жыццё Беларускай ССР у 30-я гг.

1. Карэнны паварот у грамадска-палітычным і культурным жыцці ў пачатку 30-х гг. Разгортванне ідэйна-палітычнай барацьбы з беларускім «нацыянал-дэмакратызмам».

2. Палітыка «культурнай рэвалюцыі». Развіццё савецкай сістэмы адукацыі ў рэспубліцы.

3. Палітычныя рэпрэсіі ў Беларусі ў 30-я гг.

1. Карэнны паварот у грамадска-палітычным і культурным жыцці ў пачатку 30-х гг. Разгортванне ідэйна-палітычнай барацьбы з беларускім «нацыянал-дэмакратызмам».

Пачатак палітычных рэпрэсій у Беларусі, на наш погляд, звязаны з поспехамі і дасягненнямі палітыкі беларусізацыі. Ужо ў другой палове 20-х гадоў узнікаюць спрэчкі паміж прадстаўнікамі розных падыходаў да нацыянальнай палітыкі. Найбольш актыўных прыхільнікаў палітыкі беларусізацыі сталі абвінавачваць у т. зв. нацыянал-дэмакратызме, тэндэнцыі “ставіць нацыянальныя інтарэсы вышэй за класавыя”.

З 1930 г. крытыка робіцца больш жорсткай. Нацыянал-дэмакратызм вызначаецца як варожая савецкай ўладзе ідэалогія і практыка контррэвалюцыйнай плыні, якая ставаліла сваёй мэтай “аднаўленне капіталізму на Беларусі”. Рэзалюцыя XIII з’езда КП(б)Б ацэньвала гэтую з’яву як галоўную небяспеку для нацыянальнай палітыкі рэспублікі. Пры гэтым рэзка змяняліся ўсе ацэнкі мінулага: увесь беларускі нацыянальна-вызваленчы рух аднолькава пачаў абвяшчацца рэакцыйным. З восені 1929 г. негатыўны вобраз нацдэмаўшчыны замацоўваецца ў партыйнай палітыцы, у сродках масавай інфармацыі, грамадскай свядомасці. У 1930 г. барацьба з нацдэмамі стала практычнай дзейнасцю органаў АДПУ БССР. Імі была “выкрыта” (на самой справе сфабрыкавана) “нацдэмаўская, контррэвалюцыйная і антысавецкая арганізацыя”, якая атрымала назву “Саюз вызвалення Беларусі” (СВБ). Было арыштавана 108 чалавек. Сярод іх акадэмікі БАН В. Ластоўскі, Я. Лёсік, С. Некрашэвіч, кіраўнік наркамата земляробства Дз. Прышчэпаў, асветы А.Баліцкі і інш. У 1931 г. яны былі асуджаны на розныя тэрміны зняволення, а ў 1937–1940 гг. многія з іх расстраляны.

Актыўная кампанія выкрыцця “ворагаў народа” мела, акрамя фізічнага знішчэння, яшчэ адзін, не менш жудасны вынік. Атмасфера падазронасці, ідэалагічнага ўціску, маральнага прымусу ламала людзей як асоб, прымушала адракацца ад сваіх поглядаў і прынцыпаў, гаварыць няпраўду, хлусіць, каб захаваць жыццё сваё і сваіх родных.

2. Палітыка «культурнай рэвалюцыі». Развіццё савецкай сістэмы адукацыі ў рэспубліцы.

Асаблівая ўвага надавалася ўвядзенню ўсеагульнага абавязковага навучання дзяцей. З гэтай мэтай будаваліся школы, ажыццяўляўся паўсюдны

перапіс дзяцей школьнага ўзросту, ім аказвалася дапамога ў забеспячэнні адзеннем, абуткам, школьна-пісьмовымі прыладамі, падвозілі ў школы і г.д. Ужо ў 1929/30 навучальным годзе са 129 тыс. 8-гадовых дзяцей у школах БССР навучалася 117 758 чалавек, ці 91 % іх агульнай колькасці. БССР першай з саюзных рэспублік ажыццявіла ў асноўным усеагульнае абавязковае навучанне дзяцей 8-гадовага ўзросту.

У 1930/31 навучальным годзе было ў асноўным уведзена ўсеагульнае абавязковае навучанне дзяцей 8–10-гадовага ўзросту, а таксама пераростка ў 11–15 гадоў і пачалася работа па ажыццяўленні ўсенавуча ў аб'ёме сямігадовай школы. У 1931/32 навучальным годзе ў БССР было завершана ажыццяўленне ўсеагульнага абавязковага пачатковага навучання і працягвалася паступовае ўвядзенне ўсенавуча на базе сямігадовай школы. У другой пяцігодцы значна вырас кантынгент вучняў у старэйшых класах няпоўнай сярэдняй і сярэдняй школы і скарацілася колькасць сямігадовых школ у сувязі з пераўтварэннем часткі іх у сярэднія. Быў зроблены буйны крок у ажыццяўленні ўсеагульнага сямігадовага навучання і ў развіцці сярэдняй адукацыі.

У 20–30-я гады была створана вышэйшая школа Беларусі, дзверы якой расчыніліся для дзяцей з працоўнага асяроддзя. У 1918 г. у вышэйшыя навучальныя ўстановы – педагагічныя інстытуты былі пераўтвораны Віцебскі і Магілёўскі настаўніцкія інстытуты, а ў пачатку 1919 г. – Мінскі. У 1919 г. пачалася новая рэарганізацыя: педагагічныя інстытуты пераўтвараліся ў інстытуты народнай адукацыі з чатырохгадовым тэрмінам навучання. Яны рыхтавалі работнікаў для школьных, дашкольных і пазашкольных устаноў. У 1920 г. быў створаны Беларускі політэхнічны інстытут, 1921 г. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, 1924 г. Віцебскі ветэрынарны інстытут і інш.

3. Палітычныя рэпрэсіі ў Беларусі ў 30-я гг.

У выніку перамогі Кастрычніцкай рэвалюцыі дзяржаўная ўлада ў краіне перайшла да большавікоў. Сваю падтрымку ім на II Ўсерасійскім з'ездзе Саветаў выказалі левыя эсэры і абралі сваіх прадстаўнікоў ва ЎЦВК. Што датычыла Саветаў усіх узроўняў як органаў дзяржаўнай улады то ўсе яны (за выключэннем ленінскага СНК) з'яўляліся шматпартыйнымі. На Беларусі ў іх склад уваходзілі прадстаўнікі сацыялістычных партый усіх плыняў. Такімі з'яўляліся Аблвыкамзах, Віцебскі і Магілёўскі губернскія, амаль усе павятовыя і гарадскія Саветы. Толькі ВРК вызначаліся амаль суцэльна большавіцкім складам.

Шматпартыйнасць была ўласціва Саветам да таго часу, пакуль 6 студзеня 1918 г. не быў разгнаны Ўстаноўчы сход і вярхоўная ўлада ў краіне цалкам не перайшла да Ўсерасійскага Савета, а мясцовыя Саветы не трапілі ў кампетэнцыю Народнага камісарыята ўнутраных спраў (НКУС). З гэтага часу любая дзейнасць, скіраваная супраць Саветаў як органа дыктатуры пралетарыату лічылася контррэвалюцыйнай. А пасля таго, як левыя эсэры 6 ліпеня 1918 г. паспрабавалі здзейсніць у Маскве дзяржаўны пераварот, то і яны былі аднесены большавікамі да контррэвалюцыянераў.

З вясны-лета 1918 г. выявілася адноснае паслабленне ролі Саветаў. Па меры распальвання ў краіне грамадзянскай вайны ўлада ўсё мацней

канцэнтравалася ў руках РСДРП(б)-РКП(б). Каб застацца ва ўладзе, яна была вымушана прымусовымі захадамі забяспечваць абарону краіны і функцыянаванне эканомікі. Здзяйсняць гэта звычайнымі метадамі пры наяўнасці ворагаў і апазіцыі было немагчыма. У 1920 г. вядомы анархіст князь П. Крапоткін казаў, «што Расія ўжо зрабілася Савецкай рэспублікай толькі па назве; зараз кіруюць у Расіі не Саветы, а партыйныя камітэты, і, што дыктатура партыі для стварэння новага сацыялістычнага ладу безумоўна шкодная».

Да канца грамадзянскай вайны Ў. Ленін у рабоце «Дзіцячая хвароба левізны ў камунізме» прыйшоў да высновы аб тым, што дыктатура пралетарыята немагчыма інакш як праз дыктатуру партыі, але перасцярагаў саратнікаў ад небяспекі прытоку ў партыю дэкласіраваных элементаў. На думку правадыра, яе колькасць склад не павінен быць перавышаць 200 тыс. чал. На справе ў ёй налічвалася ўжо 650 тыс.

Як вынікала з Палітычнай справаздачы ЦК КП(б)Б III з'езду ў лістападзе 1920 г., нягледзячы на сваю малалікасць (1700 чал.) большавікоў не турбавала наяўнасць іншых партый, бо пры неабходнасці супраць іх маглі быць выкарыстаны рэпрэсіўныя сродкі. Так, пэўны час дзейнічала 20-тысячная БПС-Р. Але ўжо ў лютым 1921 г. органы Надзвычайнай камісіі (ЧК) арыштавалі 860 найбольш актыўных яе функцыянераў і шэраговых членаў.

У сакавіку 1921 г. Усерасійская надзвычайная канферэнцыя Бунда, якая адбывалася ў Мінску 5–12 сакавіка 1921 г., прыняла пастанову аб зліцці з РКП(б). Частка бундаўцаў далучылася да сіяністаў, якія працягвалі дзейнічаць нелегальна.

Пастановай Палітбюро ЦК РКП(б) ад 8 снежня 1921 г. членам меншавіцкай партыі было забаронена займацца палітычнай дзейнасцю. Рэзалюцыя XII (жнівень 1922) Усерасійскай канферэнцыі РКП(б) "Аб антысавецкіх партыях і плынях", пашырала гэтую норму і на іншыя апазіцыйныя партыі, а таксама прызнавала дапусцімым выкарыстанне рэпрэсій у дачыненні да іх. Так, у чэрвені 1922 г. была арыштавана група меншавікоў, у жніўні – група правых эсэраў. У чэрвені 1924 г. на з'ездзе членаў БПС-Р было прынята рашэнне аб яе самароспуску. Прызнавалася, што палітыка КП(б)Б цалкам адпавядае сацыяльным і нацыянальным інтарэсам працоўнага народа.

У першай палове 1920-х гадоў у БССР працягвала сваю дзейнасць Яўрэйская камуністычная партыя (Паалей Цыён). У снежні 1922 г. яе кіраўніцтва заявіла пра адмову ад сіянісцкай ідэалогіі і разрыў з Сусветным яўрэйскім камуністычным саюзам. У ёй адбыўся раскол: левая частка партыі ўвайшла ў РКП(б), а правая стварыла лаяльную КП(б)Б Яўрэйскую рабочую камуністычную партыю.

18 жніўня 1925 г. намеснік Паўнамоцнага прадстаўніка АДПУ па Заходнім краі І. Апанскі ў дакладзе «Палітычнае становішча ў Беларусі» заявіў, што ў рэспубліцы не адчувалася контррэвалюцыйнай дзейнасці іншых партый, за выключэннем сіяністаў.

Пасля прыняцця ў КП(б)Б часткі былых бундаўцаў, паалейцыяністаў, беларускіх эсэраў колькасць выхадцаў з іншых партый у ёй павялічылася і

склала ў 1925 г. 13, 5%. У ліку важнейшых ставіліся задачы ідэйнага выхавання шэраговых партыйцаў, па паходжанні яўрэяў.

У БССР завяршылася ўсталяванне аднапартыйнай сістэмы ў сярэдзіне 1920-х гг. Яўрэйская рабочая камуністычная партыя як аўтаномная частка КП(б)Б перастала існаваць у 1927 г. З цягам часу старыя партыйцы з дарэвалюцыйным стажам сталі губляцца сярод новых членаў, колькасць якіх рэзка ўзрасла. Да 1927 г. пасля Ленінскага і Кастрычніцкага прызываў яна робіцца масавай партыяй, у якой да 1927 г. налічвалася 1 200 тыс. чал..

Такім чынам, УКП(б)-КП(б)Б не толькі ўяўляла сабою адзіную ў краіне партыю, але і ўвасабляла ў ёй аднапартыйную сістэму. Пасля таго, як у Канстытуцыях СССР (1936) і БССР (1937) з'явілася палажэнне аб кіруючай ролі ЎКП(б) у савецкім грамадстве, аўтарытэт партыі ўзрос яшчэ больш. Усе дзяржаўныя органы павінны былі выконваць дырэктывы і пастановы партыйных з'ездаў, канферэнцый і іх выканаўчых органаў.

2. Перамога Кастрычніцкай рэвалюцыі абумовіла складанне ў Расійскай рэспубліцы новай палітычнай сістэмы. Яе канстытуцыйнае афармленне адбылося ў студзені 1918 г. Да ўсталявання аднапартыйнай сістэмы кіруючая роля балшавікоў у ажыццяўленні дыктатуры пралетарыяту не падкрэслівалася. Гэтая ж уласцівасць характэрна і Канстытуцыі БССР, прынятай 3 лютага 1919 г.

У пачатку 1920-х у савецкіх рэспубліках усталявалася палітычная сістэма, якая спалучала дэмакратычныя і таталітарныя рысы. Да першых варта аднесці існаванне правоў і свабод, у тым ліку апазіцыйных партый, да другіх – дыктатуру пралетарыята і выкарыстанне ёю гвалтоўных форм барацьбы супраць ідэйных праціўнікаў. Так, 6 чэрвеня 1922 г. выйшаў дэкрэт СНК РСФСР аб стварэнні органа цензуры – Галоўнага ўпраўлення па справах літаратуры і выдавецтваў – (Галоўліт). Яго мясцовыя органы знаходзіліся пры выканках Саветаў, але фактычна падпарадкоўваліся вышэйшым партыйным органам. Нягледзячы на тое, што ўлада перадавалася ў рукі шматпартыйных Саветаў, вызначальная роля ў іх таксама належала балшавікам. У сістэме грамадскіх аб'яднанняў пераважалі балшавізаваныя мала-дзёжныя і прафсаюзныя арганізацыі.

Утварэнне новай формы дзяржаўнага ўладкавання СССР, а разам з ёй – новай палітычнай сістэмы, было аформлена 31 студзеня 1924 г. II з'ездам Саветаў СССР у прынятай ім Канстытуцыі, дзе, у прыватнасці, былі зафіксаваны правы саюзных рэспублік, замацаваны характарыстыкі грамадскага ўладкавання, правы і абавязкі грамадзян, выбарчае права, органы ўлады і кіравання. Нягледзячы на выразны класава-партыйны характар Асноўнага закона, у цэлым ён быў з'арыентаваны на кансалідацыю грамадства.

З-за працэдуры ўзбуйнення тэрыторыі БССР (1924, 1926) працэс прыняцця яе Канстытуцыі VIII Усебеларускім з'ездам Саветаў адбыўся толькі 11 красавіка 1927 г. Яна абвешчала «дыктатуру пралетарыяту ў мэтах падаўлення буржуазіі, знішчэння эксплуатацыі чалавека чалавекам і здзяйснення камунізма» і пераход улады да саветаў рабочых, сялянскіх і чырвонаармейскіх

дэпутатаў. Беларуская Канстытуцыя амаль цалкам дубліравала змест Асноўнага Закону СССР, і невыпадкова, бо ўсе важнейшыя пытанні дзяржаўнага жыцця рэспублікі вырашаліся ў вышэйшых органах улады Саюза ССР.

Канстытуцыя БССР 1927 г. яшчэ не прадугледжвала надання Камуністычнай партыі вызначальных функцый па кіраванні грамадствам, але ў рэальным жыцці такія тэндэнцыі ўжо вызначыліся. Так, шматступенная сістэма выбараў пры адкрытым галасаванні дазваляла партыйнаму кіраўніцтву ініцыяваць і кантраляваць вылучэнне кандыдатаў у дэпутаты.

Грунтоўныя перамены, якія адбываліся ў эканоміцы і грамадска-палітычным жыцці СССР у канцы 1920-пачатку 1930-х гг. запатрабавалі іх заканадаўчага афармлення. У канцы лістапада 1936 г. на VIII Надзвычайным з'ездзе Саветаў СССР зачытаны Генеральным сакратаром ЦК УКП(б) І. Сталіным праект Канстытуцыі нават без абмеркавання быў аднагалосна прыняты. У пачатку наступнага года адбылося прыняцце рэспубліканскіх, у тым ліку беларускай (19 лютага 1937) Канстытуцый. У ліку прынцыповых навацый Сталінскай Канстытуцыі былі канстатацыя поўнай перамогі ў краіне сацыялістычнага ладу і палажэнне аб партыі як «кіруючым ядры ўсіх арганізацый працоўных, як грамадскіх, так і дзяржаўных». Вышэйшыя ўладныя функцыі замацоўваліся за Прэзідыумам Вярхоўнага Савета СССР у той час, як неканстытуцыйнай, але афіцыйнай вярхоўнай уладай у краіне з'яўляліся вышэйшыя органы партыйнага апарату – Палітбюро, Аргбюро, Сакратарыят ЦК УКП(б).

Канстытуцыя дэкларавала істотныя перамены ў выбарчай сістэме, надаўшы выбарчыя правы ўсім грамадзянам (акрамя прызнаных недзеяздольнымі) пры тайным галасаванні. Але па-ранейшаму выбары заставаліся безальтэрнатыўнымі і права вылучаць кандыдатаў у дэпутаты фактычна замацоўвалася толькі за партыйнымі арганізацыямі.

Канстытуцыя ўтрымлівала прыкметы падзелу ўлады на заканадаўчую (Вярхоўны Савет), выканаўчую (Савет Народных Камісараў) і судовую (Вярхоўны суд). Але рэальнага падзелу ўлады не існавала. На справе рашэнні партыйных органаў фактычна ставіліся вышэй рашэнняў заканадаўчых органаў, што стварала адну з галоўных супярэчнасцей савецкай палітычнай сістэмы. Па Канстытуцыі вышэйшыя ўладныя функцыі замацоўваліся за Прэзідыумам Вярхоўнага Савета СССР (старшыня М. Калінін), а фактычна іх здзяйсняла Палітбюро ЦК УКП(б) на чале з Генеральным сакратаром І. Сталіным.

Умацаванне асабістай улады І. Сталіна і пераход да дырэктыўных метадаў кіравання эканомікай з'явіліся вызначальнымі фактарамі ператварэння прынцыпу дэмакратычнага цэнтралізму ў рэжым аўтарытарызму з яго безумоўным падпарадкаваннем мясцовых структур цэнтральным органам як унутры кіруючай партыі, так і паміж імі – з аднаго боку, і шэраговымі партыйцамі – з другога.

У партыйнай структуры дамінаваў партыйны апарат – Палітбюро, якое праз ЦК саюзных і аўтаномных рэспублік, абкамы, райкамы перадавалі ніжэйшым інстанцыям рознага кшталту дырэктывы для безумоўнага выканання.

Ніжэйшыя інстанцыі пераймалі такі ж стыль працы і даводзілі свае распараджэнні да нізавых партыйных ячэяк.

Партыйнае кіраўніцтва паступова зрошчвалася з дзяржаўнымі структурамі, падпарадкоўваючы іх сваёй волі, і ўжо на пачатку 1930-х гг. гэты працэс фактычна завяршыўся. Пасля 1936 г. партыя складала канстытуцыйна замацаваны каркас, аснову піраміды цэнтралізаванай дзяржаўнай улады. Прынятыя ёю пастановы былі абавязковымі нават для вышэйшых дзяржаўных органаў улады. Так, 3 лютага 1941 г. ЦК У КП(б) прыняў пастанову аб падзеле НКУС СССР на два наркаматы. У той самы дзень у адпаведнасці з Указам Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР ён быў падзелены на НКУС СССР і Народны камісарыят дзяржаўнай бяспекі СССР. Узнік спіс пасад савецкіх, гаспадарчых, ад-міністрацыйных органаў, устаноў культуры, навукі, адукацыі, вайсковых работнікаў («наменклатура»), якія падлягалі зацвярджэнню толькі на вышэйшых прыступках партыйнай улады.

Умацаванне ролі партыі выявілася і ў падпарадкаванні прадстаўнічых органаў улады – Саветаў, якія толькі стваралі бачнасць дыктатуры пралетарыяту. Партыйны нагляд за Саветамі выяўляўся ў кадравай ратацыі дэпутатаў, абранні ў іх склад найбольш адданных сістэме і ідэйна загартаваных асоб, пазбаўленні ад «сацыяльна чужых». Кандыдаты ў дэпутаты зацвярджаліся ў партыйных камітэтах і ішлі на выбары як прадстаўнікі «блоку камуністаў і беспартыйных».

Прафесійныя саюзы таксама страцілі самастойнасць і зрабіліся прыдаткам дзяржаўнага апарату. Прафсаюзныя камітэты прызначаліся партыйнымі органамі, знаходзіліся пад іх пільным наглядам і праводзілі іх палітыку. Кожны рабочы быў абавязаны ўступіць у прафесійную арганізацыю. Так, рэспубліканская арганізацыя з 1922 па 1940 г. вырасла з 48 тыс. да 650 тыс. чалавек. Ва ўмовах сталінскага дыкта-ту магчымасці беларускіх прафсаюзаў па выкананні галоўнай задачы – абароне правоў сваіх членаў – былі істотна абмежаваны. Так, права рабочых на забастоўку было выдалена са статутаў. Затое прафсаюзы часта выконвалі не ўласцівыя ім функцыі па арганізацыі сацыялі-стычнага спаборніцтва ці прапагандысцкай работы сярод працоўных.

Камсамольцы бралі актыўны ўдзел ва ўсіх партыйных і дзяржаўных кампаніях: шэфствавалі над новабудоўлямі, змагаліся з непісьменнасцю і рэлігіяй, дапамагалі партыі ў правядзенні суцэльнай калектывізацыі, стварэнні МТС, займаліся ваенна-патрыятычным выхаваннем дзяцей і моладзі. Колькасць камсамольцаў імкліва расла: у 1922 іх налічвалася 2 600 чал., а ў 1940 – ужо больш за 247 000. Па прыкладу партыйных структур, ЛКСМБ быў строга іерархічнай арганізацыяй, які пераняў у КП(б)Б яе формы і метады працы.

Такім чынам, у другой палове 1930-х гг. у СССР канчаткова сфарміравалася своеасаблівая палітычная сістэма кіравання савецкім грамадствам, заснаваная на ўладзе Камуністычнай партыі і замацаваная ў Канстытуцыях СССР і саюзных рэспублік. Поўнаўладдзе ў КП(б) вызначыла дзейнасць усёй палітычнай сістэмы – дзяржаўных органаў, грамадскіх арганізацый, ідэалогіі, сродкаў масавай інфармацыі, права і маралі. Адбылася фактычная падмена

партыйнымі камітэтамі дзяржаўнах структур. Усе галіны ўлады апынуліся сканцэнтраванымі ў руках дзяржаўна-партыйнага апарата.

3. У 1922-1924 гг. з пагаршэннем здароўя Ў. Леніна асноўную ролю ў партыі і дзяржаве стала адыгрываць Палітбюро ЦК РКП(б) у складзе Л. Троцкага, Р. Зіноўева, Л. Каменева, А. Рыкава, М. Томскага, а таксама І. Сталіна. Абраны Генеральным сакратаром І. Сталін яшчэ пры жыцці Леніна здолеў сканцэнтраваць у сваіх руках велізарную партыйную ўладу, а пасля смерці правадыра ўмела выкарыстаў яе супраць канкурэнтаў у барацьбе за аднаасобнае кіраванне. Дзякуючы адладжанай ім сістэме назначэнства, асноўныя пазіцыі ў апарата ЦК былі заняты адданым яму асобам.

У 1926 г. створаная Л. Троцкім, Р. Зіноўевым і Л. Каменевым «аб'яднаная апазіцыя» запатрабавала дэмакратызацыі партыі, а ў эка-намічнай частцы – хутчэйшага развіцця цяжкой прамысловасці і ўзмацнення барацьбы з кулаком. Але большасць партыйнага апарату бачыла ў Сталіне меншае зло ў параўнанні з Троцкім і ў канцы 1927 г. выказалася за вызваленне «апазіцыянераў» ад высокіх пасадаў.

Як вынікала з выступлення Генеральнага сакратара на ліпеньскім (1928) Пленуме ЦК УКП(б), варта было чакаць, што па меры прасоўвання савецкага народа па сацыялістычным шляху «супраціўленне капіталістычных элементаў будзе ўзрастаць, класавая барацьба будзе абвастрацца».

Гэты тэзіс скіроўваўся на апраўданне жорсткіх распраў з усімі, хто выказа сумненне ў правільнасці абранага ім курса, хто ўстане на яго шляху да аднасобнай улады. І калі запланаваныя восенню 1929 г. эканамічныя паказчыкі не далі пажаданых вынікаў, прычына таго была знойдзена ў дзейнасці сабатажнікаў і шкоднікаў. Так, у 1930 г. было абвешчана аб «раскрыцці контррэвалюцыйнай арганізацыі» – «Працоўнай сялянскай партыі», «Прамысловай партыі», «Саюзнага бюро сацыял-дэмакратаў (меншавікоў).

У снежні 1932 г. міліцэйскія сілы перадаваліся ў падпарадкаванне Аб'яднанага дзяржаўнага палітычнага ўпраўлення (АДПУ), а ў ліпені 1934 г. яно было пераўтворана ў Галоўнае ўпраўленне дзяржаўнай бяспекі (ГУДБ) і ўключана ў саюзна-рэспубліканскі Народны камісарыят унутраных спраў (НКУС).

Пры ім засноўвалася Асобая нарада, якая на саюзным узроўні замацавала практыку пазасудовых прыгавораў. Ёй падпарадкавалася сістэма «троек» у рэспубліках, краях, абласцях, гарадах з удзелам начальнікаў упраўлення НКУС, сакратароў парткамітэтаў і пракурораў. Усю карніцкую іерархію ўзначальваў Сталін, а непасрэдным выканаўцам яго волі ў 1934-1936 гг. з'яўляўся наркам унутраных спраў і начальнік ГУДБ СССР Г. Ягода.

Рэарганізацыя праваахоўных органаў была абумоўлена планава-нем Сталіным масавых рэпрэсій. Іх неабходнасць бачылася яму ва ўзросшай апазіцыйнасці з боку саміх камуністаў. Так, 270 дэлегатаў XVII з'езда ЦКП(б) (студзень-люты 1934) пры галасаванні за новы склад ЦК партыі выказалі недавер генсеку і прапанавалі сакратару Ленінградскага абкама партыі С. Кіраву заняць вышэйшую партыйную пасаду. 1 снежня 1934 г. Кіраў быў

застрэлены прама ў будынку Смольнага, а разам з «арганізатарамі забойства» Л. Каменевым і Р. Зіноўевым было арыштавана 1 108 з 1 966 дэлегатаў таго самага з'езда, у тым ліку 98 членаў ЦК са 139.

Апагеем дзейнасці рэпрэсіўнай машыны Сталіна зрабіліся так званыя маскоўскія судовыя працэсы над прадстаўнікамі колішняй партыйнай і дзяржаўнай эліты СССР. У ліку першых такі працэс адбыўся ў 1936 г. па справе аб «Антысавецкім аб'яднаным трацкісцка-зіноўеўскім цэнтры», які скончыўся смяротнымі прысудамі абвінавачаным. У студзені 1937 г. суд разгледзеў справу аб так званым «Паралельным антысавецкім трацкісцкім цэнтры». Асуджаныя былі расстраляны (Г. Пятакоў) або (К. Радэк і Г. Сакольнікаў) загінулі ў турме.

Генеральны пракурор СССР А. Вышинскі ўкараніў у судовую практыку правіла, паводле якога, асноўным доказам віны падсуднага з'яўлялася прызнанне ў злачынстве. Невыпадкова таму следчыя выкарыстоўвалі ўсе магчымыя спосабы, у тым ліку пыткі, каб «выбіць» з арыштаванага неабходныя паказанні.

Сфальсіфікаваныя ад пачатку да канца працэсы служылі часткай кампаніі, скіраванай супраць былых ленінскіх саратнікаў, бальшавікоў з дарэвалюцыйным стажам, каб паказаць, як тонка маскіруецца контр-рэвалюцыя і як заглыблены яе карані. 1937 г. на лютаўска-сакавіцкім Пленуме ЦК У КП(б) І. Сталін у сваім дакладзе «Аб асаблівасцях партыйнай работы і мерах ліквідацыі трацкісцкіх і іншых двурушнікаў» даў шырокае тэрэтычнае абгрунтаванне рэпрэсіўнай палітыкі.

Пасля Пленума пачаліся масавыя арышты служачых устаноў, вайскоўцаў, дзеячаў культуры і г.д., галоўным чынам тых, чыя творчая або службовая біяграфія сфарміравалася ўжо пры савецкай уладзе. Асаблівы грамадскі рэзананс меў чэрвеньскі (1937) працэс па справе «ўдзельнікаў ваенна-фашысцкай змовы ў Рабоча-Сялянскай Чырвонай Арміі» – М. Тухачэўскага, І. Якіра, І. Убарэвіча і іншых вядомых камандзіраў.

Выключную актыўнасць і ініцыятыву ў «барацьбе з ворагамі народа» выявіў назначаны ў верасні 1936 г. наркам унутраных спраў СССР М. Яжоў. У выніку ў 1937 г. колькасць арыштаваных узрасла амаль у дзесяць разоў. Усяго ў 1937-1938 гадах было арыштавана звыш 1, 5 млн чал.

Масавыя арышты людзей запатрабавалі тэрміновага вырашэння іх лёсу. Невыпадкова таму шырокае распаўсюджанне набылі пазасудовыя органы – «тройкі», «двойкі», «асобныя нарады НКУС» і іншыя. У сакавіку 1938 г. расстрэльныя прыгаворы напаткалі М. Бухарына, А. Рыкава, Г. Ягоду, Н. Крэсцінскага і многіх іншых членаў «Антысавецкага праватрацкісцкага блока». Ім інкрымінавалі «зdraдніцкую, шпіёнскую, дыверсійна-шкодніцкую, тэрарыстычную» і іншую варожую дзейнасць.

Пачатак рэпрэсій у БССР быў падрыхтаваны вынікамі дзейнасці парткамісіі, накіраванай у маі 1929 г. Палітбюро ЎКП (б) у БССР. У поле яе зроку трапілі тыя дзеячы культуры, навукі, а таксама служачыя савецкіх устаноў, якія да таго часу актыўна праводзілі палітыку беларусізацыі. Да распачатай кіраўніцтвам КП(б)Б кампаніі асуджэння так званага нацыянал-дэмакратызма як кулацкай ідэалогіі далучыліся работнікі спецслужбаў. У выніку

23 кастрычніка 1930 г. старшыня ДПУ БССР Р. Рапапорт паведаміў аб раскрыцці падпольнай арганізацыі нацдэмаў «Саюз вызвалення Беларусі» («СВБ»). Да гэтага часу было арыштавана 86 чал., у тым ліку акадэмікі В. Ластоўскі, Я. Лёсік, С. Некрашэвіч, прафессар А. Смоліч, пісьменнікі М. Гарэцкі, У. Дубоўка, Я. Пушча, былыя наркамы Дз. Прышчэпаў, А. Баліцкі, намеснік наркама А. Адамовіч і інш. 4 лютага 1931 г. выключаны з партыі Ё. Ігнатоўскі пакончыў жыццё самагубствам.

У лютым 1933 г. работнікі ДПУ паведамілі аб раскрыцці «контррэвалюцыйнай эсэра-прышчэпаўскай арганізацыі» у Наркамземе БССР і Белтрактарацэнтры. У выніку было «абясшкоджана 1, 5 тыс. групавак, якія аб'ядноўвалі да 30 тыс. бандыцкіх элементаў».

Чарговым «поспехам» работнікаў ДПУ стала «выкрыццё контррэвалюцыйнай арганізацыі» «Беларускі нацыянальны цэнтр», нібыта створанай польскімі спецслужбамі. У выніку па «справе БНЦ» было асуджана 97 чал.

У ліку іншых «контррэвалюцыйных арганізацый», выкрытых работнікамі ДПУ ў 1933 г., былі «Польская арганізацыя вайскова», «Беларуская народная Грамада» і іншыя. Усяго з канца 1920-х да сярэдзіны 1930-х гадоў у БССР было рэпрэсіравана звыш 46 тысяч чалавек, з якіх 13 тысяч – расстраляны.

Аб глыбокай канспірацыі «ворагаў народа» мусіла сведчыць выкрыццё ў 1937 г. народнага камісара ўнутраных спраў БССР Г. Малчанава, затым старшыні СНК М. Галадзёда, камандуючага Беларускай ваеннай акругі І. Убарэвіча, старшыні ЦВК БССР А. Чарвякова, першага сакратара ЦК КП(б)Б В. Шаранговіча і многіх іншых.

На Беларусі у 1935-1940 гг. за так званыя «контррэвалюцыйныя злачынствы» было прыцягнута каля 385 тыс. чалавек, з якіх больш чым 50 тыс. было расстраляна. У іх ліку – «члены падпольных антысавецкіх арганізацый»: трацкістаў, правых, нацыянал-фашыстаў, эсэраў, бундаўца-сіяністаў, царкоўна-сектантаў і інш.

У верасні 1938 г. масавыя рэпрэсіі былі арганізаваны спынены, а пазасудовыя органы (за выключэннем Асобай нарады НКУС СССР) распушчаны. І. Сталіну спатрэбіўся час, каб падвесці вынікі кампаніі і здзейсніць кадравыя перастаноўкі. У прыватнасці, замест М. Яжова, пасаду народнага камісара ўнутраных спраў заняў Л. Берыя. Значную частку свайго часу новы наркам надаваў барацьбе з выпадкамі парушэння сацыялістычнай законнасці. У выніку многія работнікі апарату НКУС, у тым ліку яго папярэднік М. Яжоў, а таксама наркам БССР Б. Берман, таксама былі расстраляны.

Усяго з 1921 па 1953 гг. за "контррэвалюцыйныя злачынствы" было асуджана 3 777 380 чал., з іх да вышэйшай меры пакарання былі прыгавораны 642 980, да зняволення – 2 369 220 чал., да ссылкі і высылкі – 765 180 чал. Каля 2,9 млн былі асуджаны пазасудовымі органамі, каля 900 тыс. – судамі і ваеннымі трыбуналамі.

У іх ліку былі і тыя, хто актыўна змагаўся за Савецкую ўладу – В. Кнорын, М. Крыленка, К. Ландэр, М. Калмановіч, В. Фамін. Сімвалам трагедыі

сталінскіх ахвяр сталі ўрочышча Курапаты каля Мінска, Бутава каля Масквы і іншыя месцы.

Лекцыя 26. Заходняя Беларусь у складзе Польскай дзяржавы (1921 – 1939).

1. Палітыка польскіх улад у Заходняй Беларусі. Органы кіравання.
2. Рэвалюцыйна-вызваленчы рух. Асноўныя палітычныя партыі і арганізацыі ў Заходняй Беларусі.
3. Культура Заходняй Беларусі.

1. Палітыка польскіх улад у Заходняй Беларусі. Органы кіравання.

Згодна з другім артыкулам Рыжскага дагавору ад 18 сакавіка 1921 года да Польшчы адышлі Гродзенская губерня, Навагрудкі, Пінскі, частка Слуцкага, Мазырскага і Мінскага ўездаў Мінскай губерні, а таксама Ашмянскі, Лідскі, Вілейскі і Дзісенскі ўезды Віленскай губерні. Урадавыя колы Польшчы ажыццяўлялі не каланіяльную палітыку, а імкнуліся ўніфіцыраваць адсталыя ў эканамічных адносінах усходнія ваяводстваў і падцягнуць іх да ўзроўню больш развітых цэнтральных і заходніх рэгіёнаў краіны. Таму эканамічныя мерапрыемствы польскай дзяржавы былі накіраваны на прыстаўанне гэтых зямель да гаспадарчага жыцця Польшчы, а такія з'явы, як згортванне традыцыйных галін прамысловасці ў Заходняй Беларусі, продаж яе прыродных багаццяў замежным манаполіям і інш. тлумачаць эканамічнай інтэграцыяй, нежаданнем інвестараў, як замежных, так і айчынных, укладваць свае капіталы ў развіццё заходнебеларускіх зямель, якія прымыкалі да граніцы СССР, сусветным эканамічным крызісам і г. д.

Разам з тым польскі ўрад, улічваючы рэальныя патрэбы развіцця капіталізма, стратэгічныя інтарэсы сваёй дзяржавы, змены ў міжнародных адносінах пасля эканамічнага крызісу 1929—1933 гг. не мог ўжо так адкрыта праводзіць папярэдняю палітыку ў Заходняй Беларусі. У адпаведнасці з прынятым у лістападзе 1936 г. дэкрэтам аб накіраванні інвестыйнага руху ва ўсходнія ваяводстваў прадугледжвалася змяншэнне на 5 гадоў падаткаў з прыбыткаў ва "усходніх крэсах".

Сацыяльная напружанасць у заходнебеларускім грамадстве ўсугублялася рэжымам жорсткай палітычнай нацыянальнай дыскрымінацыі, што супярэчыла міжнародным пагадненням, пад якімі стаялі подпісы прадстаўнікоў урада Польшчы. Згодна з дадатковым пратаколам да 93 параграфа Версальскага трактата, падпісанага ў чэрвені 1919 года паміж Польшчай і краінамі Антанты па пытанню аб нацыянальных меншасцях, беларусам, таксама як украінцам і літоўцам, гарантавалася права на маёмасць і ахову яе з боку дзяржавы, свабода веравызнання, права навучання на роднай мове, ужыванне яе ў судах і г. д. Гэтыя правы нацыянальных меншасцей на развіццё нацыянальнай культуры гарантаваліся артыкулам VIII-м Рыжскага дагавору. Канстытуцыя Рэчы Паспалітай 1921 года таксама забяспечвала нацыянальным меншасцям права сходаў, стварэння таварыстваў і арганізацый, права "на развіццё сваёй нацыянальнасці, абароны сваёй мовы і нацыянальных асаблівасцей". Аднак на практыцы дэклараваныя правы польскімі ўладамі груба парушаліся, праводзілася вялікадзяржаўна-шавіністычная дыскрымінацыйная палітыка.

Па палітычных прычынах беларусы вельмі рэдка прымаліся на працу ў адміністрацыю і іншыя дзяржаўныя ўстановы. Таму адміністрацыйныя кадры папаўняліся чыноўнікамі з цэнтральных ваяводстваў. Як правіла прысылаліся асобы польскай нацыянальнасці, якія не праявілі сябе на папярэднім пасадзе або скапраметаваліся. У дзяржаўных установах не дазвалялася карыстацца беларускай мовай. Рабочыя і служачыя беларускай і яўрэйскай нацыянальнасці на чыгунцы, камунальных прадпрыемствах замяняліся палякамі. Нават на дзяржаўных тытунёвых фабрыках у Гродна і Вільні кваліфікаваныя рабочыя-яўрэі і беларусы выкідваліся і замяняліся рабочымі-палякамі, ігнаруючы нярэдка прынцып прафесійнай кваліфікаванасці. У органах мясцовага самакіравання — гмінных радах, павятовых сейміках дзейнічалі назначаныя адміністрацыйнымі ўладамі, асобы польскай нацыянальнасці. Рэакцыйная палітыка асабліва востра праявілася ў справе школьнай адукацыі.

Адной з праяваў нацыянальнага ўціску была рэлігійная нецярпімасць потльскага ўрада да праваслаўнага насельніцтва Заходняй Беларусі. У 1924 г. ураду ўдалось дамагчыся аб'яўлення аўтакефаліі праваслаўнай царквы і вывадзення праваслаўя ў Польшчы з-пад юрысдыкцыі Маскоўскага патрыярхату.

2. Рэвалюцыйна-вызваленчы рух. Асноўныя палітычныя партыі і арганізацыі ў Заходняй Беларусі.

Усталяваўшыся на тэрыторыі края эканамічныя, грамадска-палітычныя і нацыянальныя адносіны з самага пачатку не спрыялі карэктным адносінам паміж дзяржаўнай уладай і мясцовым насельніцтвам. Яны абумовілі масавы нацыянальна-вызваленчы рух. Асноўнымі сіламі яго была дэмакратычная інтэлігенцыя, палітычна актыўная частка рабочага класа і сялянства, апошнія складалі сацыяльную базу гэтага руху. У ім удзельнічалі таксама прадстаўнікі дробнай і сярэдняй беларускай нацыянальнай буржуазіі, якая была нешматлікай і эканамічна слабай. Таму менавіта сялянства Заходняй Беларусі, як найбольш шматлікі сацыяльны пласт насельніцтва края, рабочы клас, гарадскія рамеснікі і дэмакратычная інтэлігенцыя склалі аснову рэвалюцыйна-дэмакратычнага вызваленчага лагера, які супрацьстаяў урадаваму. Спецыфіка нацыянальна-вызваленчага руху Заходняй Беларусі заключалася ў тым, што барацьба народных мас супраць сацыяльнага прыгнёту фактычна злівалася з барацьбой за нацыянальнае вызваленне.

Нацыянальна-вызваленчы рух края быў неаднародным па свайму характару і мэтам. Лідэры яго памяркоўнага, правага крыла склалі дзеячы раней звязаныя з Найвышэйшай радай — Б. Тарашкевіч, А. Луцкевіч, А. Смоліч, Ад. Станкевіч, Л. Дубяйкоўскі, Ф. Ярэміч і інш., якія зыходзілі з прадпасылкі, што змаганне з польскай дзяржавай можа толькі пагоршыць сітуацыю беларусаў. Таму ў склаўшыхся ўмовах галоўным павінна стаць асветная работа з народам: змаганне за асвету на роднай мове, стварэнне вытворчых кааператываў, удзел у парламенцкіх выбарах. Нават Б. Тарашкевіч першапачаткова быў перакананы, што парламентарызм і польская дэмакратыя створыць беларусам магчымасць поўнага нацыянальнага жыцця.

Іншую пазіцыю ў адносінах да польскай дзяржавы займалі беларускія нацыянальныя дзеячы, верныя эміграцыйнаму ўраду БНР у Коўне. Яны прадстаўлялі левы, радыкальны спектр нацыянальна-вызваленчага руху. Дзеячы БНР рашуча выступалі за перагляд Рыжскага мірнага дагавора, патрабуючы аднаўлення незалежнай Беларусі ў яе этнаграфічных межах.

У заяве па ініцыятыве прэм'ер-міністра ўрада В. Ластоўскага ў канцы верасня 1921 г. ў Празе была склікана Беларуска-нацыянальна-палітычная нарада з удзелам прадстаўнікоў найбольш значных тагачасных беларускіх нацыянальных палітычных партый. Большасць дэлегатаў (18 з 37) складалі дэлегаты Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. Удзельнікі нарады распрацавалі план дзеянняў у новых палітычных умовах. У прынятай на заканчэнні нарады рэзалюцыі падкрэслівалася, што Беларусь павінна быць ненадзельнай і незалежнай дзяржавай. Рыжскі дагавор яе ўдзельнікі назвалі трактатам аб падзеле, а ўсталяваўшыся парадак па абодвух баках рыжскай мяжы — акупацыяй Беларусі двюма суседнімі дзяржавамі. Таму "усе актыўныя беларускія сілы" заклікаліся да барацьбы ўсімі магчымымі сродкамі "супраць падзелу Беларусі".

3. Культура Заходняй Беларусі.

Нягледзячы на праследаванні паліцэйскімі ўладамі перадавых прадстаўнікоў заходнебеларускай інтэлігенцыі, крайне неспрыяльныя ўмовы для культурнага развіцця, у сувязі з курсам на апалячванне насельніцтва культурнае жыццё ў краі працягвала развівацца. Бо заставаўся галоўны яе носьбіт — народ. Найбольш адчувальна працэс паланізацыі праявіўся ў галіне асветы. Менавіта праз асвету польскія ўлады імкнуліся ў кароткія тэрміны ажыццявіць працэс дэнацыяналізацыі беларускай культуры.

Хаця закон аб мове і арганізацыі школьнай справы для нацыянальных меншасцей ад 31 ліпеня 1924 г. замацаваў фармальна права на адкрыццё беларускіх школ, але фактычна ўзмацніў пазіцыі менавіта польскіх. Таму своеасаблівымі вучэбна-метадычнымі цэнтрамі культурна-асветніцкага жыцця краю з'яўляліся нешматлікія беларускія гімназіі. У процівагу гэтаму курсу вялікую культурна-асветніцкую работу праводзіла Таварыства беларускай школы. Акрамя правядзення школьных кампаній, яно дапамагала ўтрымліваць беларускія гімназіі, адкрывала клубы, бібліятэкі, хаты-чытальні, стварала гурткі мастацкай самадзейнасці, народныя хоры, абараняла інтарэсы беларускай культуры.

Нягледзячы на палітыку абскурантызму польскіх улад у заходнебеларускі перыяд былі створаны вялікія духоўныя каштоўнасці, якія з'яўляюцца арганічнай часткай агульнанацыянальнай культурна-гістарычнай спадчыны Беларусі.

Лекцыя 27. Беларусь у пачатку Другой сусветнай вайны.

1. Заходняя Беларусь у геапалітычных планах Германіі і Савецкага Саюза. Пачатак Другой сусветнай вайны.

2. Паход Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь. Савецка-германскі дагавор аб дружбе і граніцах ад 28 верасня 1939 г.

3. Прыняцце Заходняй Беларусі ў склад СССР і ўз'яднанне яе з БССР.

1. Заходняя Беларусь у геапалітычных планах Германіі і Савецкага Саюза. Пачатак Другой сусветнай вайны.

Згодна з дадатковым сакрэтным пратаколам, прыкладзенаму да савецка-германскага пакта аб ненападзе, германскія войскі не павінны былі перасякаць устаноўленую мяжу на выпадак ваеннага канфлікту Германіі з Польшчай. Яна праходзіла па лініі рэк Нарэў, Вісла і Сан. Гэта азначала, што Заходняя Беларусь, уключаючы заходнія паветы Беластоцкага ваяводства з пераважаючым польскім складам і насельніцтва ў выпадку акупацыі тэрыторыі Польшчы Германіяй павінна была адыйсці да БССР. Да гэтага трэба дадаць, што германска-савецкае камюніке ад 22 верасня 1939 г. устанавіла новую дэмаркацыйную лінію паміж германскай і савецкай арміямі. Яна праходзіла крыху ўсходней ад ранейшай (па р. Піса, да яе ўпадзення у р. Нарэў, затым па р. Нарэў да яе ўпадзення ў р. Буг, далей па р. Вісла да ўпадзення ў р. Сан). Гэты метада прыняцця рашэння ў абыход трэцяга, зацікаўленага боку, шырока практыкаваўся не толькі савецкай дыпламатыяй, але і на Захадзе: прынамсі Лонданам, Берлінам і Варшавай.

2. Паход Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь. Савецка-германскі дагавор аб дружбе і граніцах ад 28 верасня 1939 г.

Ва ўмовах, калі амаль усе жыццёва важныя цэнтры Польшчы былі заняты нямецкімі войскамі (14 верасня быў акружаны г. Брэст, а 15 верасня паў Беласток і пад пагрозай захопа апынуўся Львоў) былі апублікаваны 16 верасня пастановы Ваенных саветаў Беларускага і Украінскага франтоў. У іх ставілася задача "пакласці канец прыгнёту працоўных Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны, прадаставіць поўную бяспеку працоўным гэтых абласцей". У 16.00 таго "ж дня ў часцах Чырвонай Арміі пачалі зачытваць загад аб выступленні ў вызваленчы паход на Захад. Характэрна, што савецкім войскам забаранялася бамбіць і падвргаць гарматнаму абстрэлу населеныя пункты Заходняй Беларусі. Патрабаваліся лаяльныя адносіны да польскіх ваеннаслужачых, калі яны не будуць аказваць узброенага супраціўлення.

Беларускі фронт налічваў 200802 салдат і афіцэраў. Войскам фронта супрацьстаяла 45 тысяч польскіх салдат і афіцэраў, з якіх прыкладна палова не была ўзброена і не зведзена ў канкрэтныя воінскія адзінкі. Уздоўж мяжы з БССР тонкай лініяй размяшчаліся польскія часці, якія ўваходзілі ў склад корпуса пагранічнай аховы лікам 8 тысяч чалавек і маракоў Пінскай рачной флатыліі колькасцю каля 2000. Такім чынам, сур'ёзнай зброяй сілы, якая

магла б супрацьстаяць як войскам Беларускага фронту, так і нямецкім войскам на тэрыторыі Заходняй Беларусі не было.

Урад Польшчы прызнаў, што стану вайны з СССР няма. СССР таксама не аб'яўляў вайны Польшчы. Таму ў загадзе вярхоўнага галоўнакамандуючага ўзброеных сіл Польшчы маршала Рыдз-Сміглага 17 верасня польскім войскам падкрэслівалася не ўступаць у баі з савецкімі воінскімі падраздзяленнямі, за выключэннем спроб разбраення, ці яўных баявых дзеянняў.

У выніку ваеннай аперацыі 22 верасня было падпісана савецка-германскае камюніке, згодна з якім, дэмаркацыйная лінія паміж германскай і савецкай арміямі праходзіла, па рацэ Піса, Нарэў, Буг і Сан, г. зн. значна на западнай лініі Керзана, але бліжэй на ўсход, што было агаворана сакрэтным пратаколам ад 23 жніўня 1939 года. Аднак гэтая мяжа праіснавала ўсяго адзін тыдзень. Бо згодна з сакрэтным дадатковым пратаколам, прыкладзеным да дагавора аб дружбе і мяжы паміж СССР і Германіяй ад 28 верасня 1939 г. усходняя частка Варшаўскага і Люблінскага ваяводства, якія раней уваходзілі ў сферу ўплыву СССР, адыходзілі Германіі. Узамен тэрыторыя Літоўскай дзяржавы адыходзіла ў сферу інтарэсаў савецкай дзяржавы.

У канчатковым варыянце савецка-германскіх перамоў да заходнебеларускіх этнічных зямель былі далучаны заходнія паветы Беластоцкага ваяводства з пераважна польскім насельніцтвам (без Сувалкаўскага павета і большай часткі Аўгустоўскага), а таксама поўнаасцю Ломжынскі павет, усходнія часткі Астравецкага і Востраў-Мазавецкага паветаў Варшаўскага ваяводства. Аднак і пасля ўключэння ў склад Заходняй Беларусі Ломжынскага раёна і заходніх паветаў Беластоцкага ваяводства з большым колькасным лікам польскага насельніцтва ўдзельны вес беларускага насельніцтва ў новым адміністрацыйна-тэрытарыяльным абшары быў пераважаючы.

3. Прыняцце Заходняй Беларусі ў склад СССР і ўз'яднанне яе з БССР.

Пасля працяглага перыяду нявырашанасці аграрнага пытання беларускія сяляне атрымалі магчымасць здзейсніць свае эканамічныя патрэбы. Сялянскія камітэты дзялілі памешчыцкую, асадніцкую, царкоўную землі, бралі на ўлік маёмасць, інвентар, жывёлу і запасы збожжа ў маёнтках. Малазямельныя і беззямельныя сяляне атрымалі 431 тыс. га ворнай зямлі, 14 тыс. коней і 33,4 тыс. кароў, ім выдзелілі зерне на пасеў. У выніку было ліквідавана памешчыцкае землеўладанне, сярадняцкая праслойка ў вёсцы стала пануючай.

У гарадах часовыя ўправы бралі на ўлік фабрыкі і заводы, арганізавалі вытворчасць, забяспечвалі насельніцтва харчаваннем, наладжвалі медыцынскае абслугоўванне, вялі барацьбу са спекуляцыяй, адчынялі школы. Адчыняліся бясплатныя бальніцы, амбулаторыі, медыцынскія пункты. Восенню 1939 г. адчыніліся новыя школы (ўсяго было 5643 школы, з іх 4278 – з беларускай мовай навучання). Адукацыя дэмакратызавалася, пераводзілася на родную мову. У школы пайшлі дзесяткі тысяч дзяцей рабочых і сялян.

Аднак пытанні аб дзяржаўнай уладзе, аб самавызначэнні Заходняй Беларусі, згодна з палітычнай еўрапейскай традыцыяй, маглі быць вырашаны

толькі ці праз рэферэндум-плебесцыт ці паўнамоцным прадстаўнічым органам, абраным народам. Масква была вельмі зацікаўлена ў чысціні прававой працэдуры далучэння да СССР новых тэрыторыяў. 1 кастрычніка 1939 г. была прынятая пастанова Палітбюро ЦК У КП(б) «Пытанні Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны», якая складалася з 33 пунктаў. Пастанова абавязвала склікаць Украінскі і Беларускі Народныя сходы з выбарных, вызначала змест рашэнняў, якія павінны былі прымацца на сходах.

Выбары адбыліся 22 кастрычніка 1939 г. у абстаноўцы палітычнага ўздыху і пад пільным наглядам Камуністычнай партыі. На 929 участкаў прыйшло 2672280 асобаў (гэта 96,7% выбаршчыкаў), з іх 96,7% галасавалі за «народны спіс». З 929 абраных дэпутатаў Народнага сходу прадстаўнікоў сялянства – 563, рабочых – 197, інтэлігенцыі – 112, служачых – 29, саматужнікаў – 25. Сярод іх беларусаў налічвалася 621, палякаў – 127, яўрэяў – 72, украінцаў – 53, рускіх – 43 і 13 прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцяў. Пераважалі былыя актыўныя ўдзельнікі рэвалюцыйна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі.

Народны сход аднагалосна прыняў 29 кастрычніка дэкларацыю аб устанаўленні Савецкай улады ў Заходняй Беларусі. Аднагалосна была прынятая і дэкларацыя аб уваходжанні Заходняй Беларусі ў склад БССР, дзе змяшчаўся зварот да Вярхоўнага Савета СССР і БССР аб прыняцці Заходняй Беларусі ў склад Савецкага Саюза і БССР, аб'яднанні беларускага народа ў адзіную дзяржаву ў межах «пакласці канец раз'яднанню беларускага народа». 30 кастрычніка былі прыняты дэкларацыі аб нацыяналізацыі банкаў і буйной прамысловасці і канфіскацыі памешчыцкіх зямель. 17 верасня Народны сход абвясціў Днём усенароднага свята.

2 лістапада нечарговая V сесія ВС СССР першага склікання задаволіла просьбу Народнага сходу Заходняй Беларусі і ўключыла Заходнюю Беларусь у 163 склад СССР з уз'яднаннем яе з БССР. На нечарговай III сесіі ВС БССР 14 лістапада прымаецца закон, у якім было запісана: «Прыняць Заходнюю Беларусь у склад БССР і ўз'яднаць тым самым вялікі беларускі народ у адзінай Беларускай дзяржаве». У склад БССР увайшла тэрыторыя плошчай 100 тыс. кв. км. з насельніцтвам 4,7 млн. чалавек. Плошча БССР павялічылася са 125,6 тыс. кв. км да 225,6 тыс. кв. км, насельніцтва – з 5,6 млн. да 10,3 млн. чалавек. У складзе БССР было ўтворана 10 абласцей: Баранавіцкая, Беластоцкая, Брэсцкая, Віцебская, Вілейская, Гомельская, Мінская, Магілёўская, Палеская, Пінская і 188 раёнаў.

1 лістапада 1939 г. беларусы даведаліся, што Віленскі край Савецкі ўрад адлучыў ад Заходняй Беларусі і перадаў Літве. Гэта 6656 кв. км. з 457 тыс. чалавек, з якіх літоўцаў было толькі 100 тыс. Пагадненне аб яе перадачы было падпісанае яшчэ 10 кастрычніка 1939 г., але яно не публікавалася, аж пакуль выбары ў Народны Сход Заходняй Беларусі і беластоцкая сесія не адышлі ў гісторыю. Волі насельніцтва ніхто не пытаў і нацыянальнага складу яго не ўлічваў.

Далейшыя мерапрыемствы на далучаных тэрыторыях выдзяляюцца ў некалькі груп. Гэта ўвядзенне адзінай сістэмы адміністрацыйнага падзелу і

стварэнне сістэмы органаў улады; эканамічныя і сацыяльныя пераўтварэнні; змены ў культуры і адукацыі; мерапрыемствы ў сферы абароны.

У канцы 1939 г. у Заходняй Беларусі быў уведзены новы адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел: вобласці, раёны, сельсаветы. Створаны 5 абласцей – Баранавіцкая, Беластоцкая, Брэсцкая, Вілейская, Пінская і 101 раён. 24 сакавіка 1940 г. тут адбыліся першыя выбары ў Вярхоўны Савет СССР і Вярхоўны Савет БССР. У галасаванні ўдзельнічала 99,3% выбаршчыкаў. За кандыдатаў «блока камуністаў і беспартыйных» прагаласавала 98,1% выбаршчыкаў. У органах кіравання – як савецкіх, так і партыйных – пераважалі спецыялісты, прысланыя з Усходняй Беларусі і Савецкай Расіі. Колішнія сябры Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі арыштоўваліся і рэпрэсіраваліся, а партыя была яшчэ ў 1938 г. распушчана Камінтэрнам, разам з Польскай камуністычнай партыяй. У канцы 1939 – пачатку 1940 г. былі створаны партыйныя органы кіравання. Для арганізацыі іх работы накіравалі 4500 камуністаў. У пачатку 1941 г. дзейнічалі ўжо 1232 пярвічныя партарганізацыі, якія аб'ядноўвалі 16048 камуністаў. Да мая 1940 г. на работу сярод моладзі з усходу было накіравана 6200 камсамольцаў. У верасні дзейнічала ўжо 2041 пярвічная камсамольская арганізацыя, якая аб'ядноўвала 23611 камсамольцаў. Гэтыя арганізацыі павінны былі ажыццяўляць сярод мясцовага насельніцтва пільны ідэалагічны кантроль. Была забаронена дзейнасць усіх палітычных партый, акрамя камуністычнай.

У эканоміцы адбываліся сацыялістычныя пераўтварэнні. У лістападзе-снежні 1939 г. пачалася нацыяналізацыя прамысловых прадпрыемстваў, у тым ліку, дробных і банкаў. Адначасова пашыраліся існаваўшыя прадпрыемствы, будаваліся новыя фабрыкі і заводы. У канцы 1940 г. тут дзейнічалі 392 прамысловыя прадпрыемствы, на якіх былі заняты каля 40 тыс. рабочых. Аб'ём валавой прадукцыі прамысловасці павялічыўся амаль у 2 разы ў параўнанні з 1938 г. і склаў 27,6% прамысловай вытворчасці рэспублікі. У другой палове 1940 г. пачалося інтэнсіўнае будаўніцтва аэрадромаў, мастоў, віядукаў, пад'язных дарог. Гэтыя мерапрыемствы хутка пашыралі колькасць пралетарыяту – сацыяльнай апоры савецкай улады. Лічылася, што сялянства ў Заходняй Беларусі знаходзіцца пад моцным уплывам дробнабуржуазнай ідэалогіі маёмаснікаў і з гэтай нагоды не можа выконваць ролю апоры савецкага строю на новых тэрыторыях.

У сельскай вытворчасці ствараліся калектывныя гаспадаркі, але ўлады не пайшлі па шляху масавай прымусовай калектывізацыі. Гэта абавязкова б вызвала ўсеагульнае сялянскае выступленне, якое паставіла б пад сумленне правамоцнасць дабравольнага далучэння Заходняй Беларусі да СССР. Тым не менш, да чэрвеня 1941 г. мелася 1115 калгасаў, якія аб'ядноўвалі 49 тыс., ці каля 7% сялянскіх гаспадарак. Іх абслугоўвалі 101 МТС з 997 трактарамі і сельскагаспадарчымі машынамі. На землях лепшых маёнткаў было арганізавана 28 саўгасаў. Пераход да калектывізацыі выклікалі супраціўленне часткі сялян, асабліва заможных, але выпадкі падпалу калгасных будынкаў, тэрарыстычных актаў былі адзінакавымі. Нацыяналізацыя прамысловасці, пераадоленне

беспрацоўя, павышэнне зароботнай платы, пераразмеркаванне зямлі забяспечылі пэўны рост жыццёвага ўзроўню рабочых і сялян.

Пасля 20-ці год моцнай паланізатарскай палітыкі насельніцтва атрымала магчымасці развіваць і карыстацца дасягненнямі сваёй, беларускай культуры. Сістэма адукацыі была пераведзена на родную мову. З 5643 школ (ахоплівалі 774,5 тыс. дзяцей) 4278 былі беларускамоўнымі, а ў 1365 дзеці вучыліся на рускай, польскай, яўрэйскай і літоўскай мовах. Былі адкрыты 4 ВНУ і 25 педвучылішчаў, медвучылішчаў, тэхнікумаў. На беларускай, польскай мовах сталі выдавацца газеты, адкрыліся 5 драмтэатраў і 100 кінатэатраў, 220 бібліятэк з фондам 446 тыс. кніг. Улічваліся і нацыянальныя асаблівасці заходняга рэгіёну. У 1940 г. у Беластоку былі адчынены польскі і яўрэйскі драматычныя тэатры. У красавіку 1941 г. у Гродне адкрыўся музей польскай літаратуры імя Э.Ажэшкі, працавалі рэдакцыі польскага радыёвяшчання.

Напружанасць у грамадстве выклікалі арышты і дэпартацыі ў заходніх абласцях рэспублікі. 5 снежня 1939 г. кіраўнік НКУС СССР Л.Берыя загадаў высяляць з заходніх абласцей Беларусі работнікаў лясной аховы і ваенных асаднікаў. З лютага 1940 г. па 20 чэрвеня 1941 г. было рэпрэсавана больш як 125 тыс. чалавек. Сярод дэартыраваных ва ўсходнія і паўночныя раёны Савецкага Саюза былі асаднікі, работнікі лясной аховы, члены іх сямей, арыштаваныя раней паліцэйскія, жандары, фабрыканты, памешчыкі, асобы, якія не жадалі прымаць савецкае грамадзянства і інш.

Пры падтрымцы польскага эміграцыйнага ўрада і касцёла на тэрыторыі Заходняй Беларусі была створана канспіратыўная сетка польскага падполля. Толькі з кастрычніка 1939 г. па ліпень 1940 г. былі выкрытыя 109 падпольных арганізацый, якія аб'ядноўвалі 3231 удзельніка, з якіх 2904 чалавекі былі польскай нацыянальнасці. Самымі ўплывовымі падпольнымі арганізацыямі былі «Саюз узброенай барацьбы», «Саюз польскіх патрыётаў», «Стральцы», «Сокал», «Вызваленцы», «Партызанка». Яны рыхтавалі аднаўленне Польшчы ў межах да 1 верасня 1939 г.

Абапіраючыся на эканамічны і навукова-тэхнічны патэнцыял усёй краіны, заходнія вобласці БССР за год і дзевяць месяцаў пасля ўз'яднання зрабілі значны крок у сацыяльна-эканамічным развіцці і ажыццяўленні культурных пераўтварэнняў, нягледзячы на недахопы камандна-адміністрацыйнай сістэмы.

Лекцыя 28. Беларусь у пачатку Вялікай Айчыннай вайны. Абарончыя баі летам 1941 г.

1. Напад нацысцкай Германіі на СССР. Прыгранічныя баі на тэрыторыі БССР.

2. Акупацыйны рэжым захопнікаў на тэрыторыі Беларусі.

3. Калабаранцкія арганізацыі і іх дзейнасць. Другі «Усебеларускі кангрэс».

1. Напад нацысцкай Германіі на СССР. Прыгранічныя баі на тэрыторыі БССР.

Напад на СССР, у тым ліку на Беларусь, гітлераўцы пачалі моцным артылерыйскім абстрэлам прыгранічных раёнаў, пасля чаго ў наступленне перайшлі сухапутныя войскі. Адначасова нямецкая авіяцыя бамбіла месцы размяшчэння савецкіх войск, аэрадромы, казармы, чыгуначныя вузлы, гарады і інш. У першы дзень баявых дзеянняў паветраныя сілы СССР страцілі 1200 баявых самалётаў, 738 з іх было знішчана на тэрыторыі Беларусі, прычым 528 непасрэдна на аэрадромах. Нехапала боепрыпасаў, і таран выкарыстоўваўся савецкімі лётчыкамі ў якасці апошняга сродку бою. Яго роля як маральнага фактара, была даволі высокай, таран дастаўляў шмат непрыемнасцей германскім паветраным асам. У першыя гадзіны вайны таранілі варожыя самалёты лётчыкі П.С.Рабцаў, А.С.Данілаў, С.М.Гудзімаў, Д.В.Кокараў. Галоўны ўдар па савецкіх войсках у Беларусі германская армія нанесла ў раёнах Брэста і Гродна ў паласе абароны 3-й і 4-й савецкіх армій.

У выніку мэтанакіраванай дзейнасці дыверсантаў у тыле Чырвонай Арміі былі разбураны вузлы сувязі, згублена кіраўніцтва войскамі. Усяму свету вядома гераічная абарона Брэсцкай крэпасці. Знаходзячыся ў поўным акружэнні, без вады і ежы, пры вострай нястачы боепрыпасаў і медыкаментаў, гарнізон крэпасці амаль месяц можна змагаўся з ворагам. 26 чэрвеня 1941 г. нямецкія механізаваныя часці ўжо падступілі да сталіцы Беларусі. Войскі 13-й арміі пад камандаваннем генерал-лейтэнанта П.М.Філатава ўтрымлівалі рубяжы да 28 чэрвеня. Гераічна змагаліся воіны 100-й стралковай дывізіі генерал-маёра І.М.Русіянава.

Асабліва ўпартыя баі разгарнуліся на Буйніцкім поле пад Магілёвам. Цяжкія баі адначасова ішлі на подступах да Віцебска і Гомеля.

2. Акупацыйны рэжым захопнікаў на тэрыторыі Беларусі.

Праекты новага палітычнага рэжыму на Усходзе ў Берліне розныя нацысцкія ўстановы распрацоўвалі ўжо з красавіка 1941 г., але яны ўсе мелі характар праектаў, бо не былі зацверджаны Гітлерам. Асноўная схема, якую прапаноўвалі Гітлеру была наступная: «буферныя дзяржавы без сваёй інтэлігенцыі». Але Гітлер і некаторыя яго паплечнікі схіляліся да іншай думкі аб будучым акупіраваных тэрыторый – летам 1941 г. галоўны нацыст адмовіўся ад пераўтварэння ўсходніх абшараў у васальныя тэрыторыі і вырашыў цалкам іх каланізаваць.

За падставу ў гаспадаранні на ўсходніх землях быў узяты адзін з праектаў выкарыстання захопленых тэрыторый. У адпаведнасці са спецыяльным планам «Ост» прадугледжвалася пасля перамогі над СССР высяленне 2/3 насельніцтва за Урал на працягу 30 гадоў (у тым ліку, 75% з Беларусі), 10-15% падлягалі анямечанню, частка насельніцтва падлягала вынішчэнню (галоўным чынам яўрэі і камуністы). Пакінутаму мясцоваму насельніцтву адводзілася адзіная роля – быць таннай рабочай сілай. Для рэалізацыі плана 17 ліпеня 1941 г. было створана асобнае Міністэрства акупіраваных усходніх тэрыторый. Асноўнай часткай планаў з’яўлялася гаспадарчае выкарыстанне СССР у інтарэсах эканомікі Германіі.

17 ліпеня шэфам цывільнай нямецкай акупацыйнай улады на Беларусі быў прызначаны вядомы дзеяч нацыскай партыі Вільгельм Кубэ. Але рэальна ўлада цывільнаму апарату В.Кубэ была перададзена толькі 1 верасня 1941 г. і толькі на частцы тэрыторыі Беларусі.

Нямецкія ўлады ўвялі свой адміністрацыйны падзел Беларусі. Яна была аб’яўлена Генеральнай акругай у складзе рэйхскамісарыята «Остланд», але па меркаванню А.Розенберга – гэта была часовая з’ява. Кіраўнік «Остланду» Лёзэ так сама ацаніў гэта аб’яднанне як «вельмі шкоднае». Але гэта было толькі пачаткам. Не вызначаным канчаткова летам-восенню 1941 г. было пытанне аб межах Беларусі. На працягу верасня 1941 г. на гэтай тэрыторыі быў створаны апарат акупацыйнай цывільнай улады, які замяніў вайсковае кіраўніцтва. Цывільнае кіраўніцтва мела тры ступені – найвышэйшай інстанцыяй быў генеральны камісарыят у Мінску, сярэдняя ступень – гэта галоўныя камісарыяты ў Мінску і Баранавічах, але яны не мелі вялікай ролі і ў сакавіку 1943 г. былі ліквідаваныя. Ніжэйшую прыступку займалі акруговыя камісарыяты (гебітскамісарыяты).

Каб паставіць на службу Рэйху эканоміку Беларусі, акупанты ўжо на працягу ліпеня 1941 г. правялі рэгістрацыю на біржах працы працаздольнага насельніцтва ў гарадах. Значныя страты ў вайне супраць СССР патрабавалі ад Германіі вялікіх падмацаванняў для дзеючай арміі. Кіраўніцтва Рэйху выкарыстоўвала працоўныя рэсурсы акупіраваных тэрыторый, у тым ліку і Беларусі, у якасці рабочай сілы для прамысловасці і сельскай гаспадаркі Германіі. Працэс гэты пачаўся з канца 1941 г., але буйныя памеры набыў на пачатку 1943 г. Дастаткова адзначыць, што толькі гаспадарчая інспекцыя групы армій «Цэнтр» і генеральнай акругі «Беларусь» штодзённа накіроўвалі на працу ў Рэйх 500-1000 рабочых. Усяго за гады вайны нямецкія акупацыйныя ўлады накіравалі на работы ў Германію звыш 400 тыс. жыхароў Беларусі.

3. Калабаранцкія арганізацыі і іх дзейнасць. Другі «Усебеларускі кангрэс».

Калабарацыяністы (ад франц. collaboration-супрацоўніцтва.) – асобы, якія супрацоўнічалі з акупацыйнымі ўладамі. Нездарма гэта слова мае французскае паходжанне. Менавіта ўрад Францыі, які ўзначаліў маршал А.Петэн, абвясціў калабарацыю галоўным прынцыпам адносін з германскім нацысцкім урадам пасля параджэння ў 1940 г.

У заходнееўрапейскіх краінах дзейнасць калабарацыяністаў трактуецца як палітычнае, ідэалагічнае і ваеннае супрацоўніцтва з акупантамі. Да апошняга часу ў нас калабарацыя ацэньвалася як здрада радзіме. Да калабарацыяністаў адносяць супрацоўнікаў інстытутаў мясцовага самакіравання і паліцыі, у іх ліку Беларускай народнай самапомачы (БНС), Беларускага корпуса самааховы (БКС), Саюза беларускай моладзі (СБМ), Беларускай цэнтральнай рады (БЦР) і Беларускай краёвай абароны (БКА). Па розных звестках, калабарацыянісцкі рух на Беларусі налічваў каля 100 тыс. чалавек, значная колькасць з якіх была вымушана далучыцца да яго акупантамі і іх памагатымі шляхам прымусу.

Калабарацыя на Беларусі была вынікам пэўных патрэб з боку акупацыйных уладаў – як ваенных, так і цывільных, у стварэнні дадатковых апаратаў кіравання. Гэты дапаможны апарат пачаў стварацца яшчэ летам 1941 г. Вялікія надзеі на пераўтварэнне гэтага апарату ў самастойныя нацыянальныя ўрады мелі як польскія нацыянальныя дзеячы, так і нешматлікія беларускія нацыяналісты, якія актыўна пайшлі на супрацоўніцтва з нацыстамі яшчэ да лета 1941 г.

Акрамя ўтылітарных патрэб ад калабарантаў, акупацыйныя ўлады мелі яшчэ і пэўныя ідэалагічныя мэты. Галоўная сярод іх – гэта пашырэнне антырускіх настрояў праз падтрымку нацыянальных рухаў на Украіне, Беларусі і ў Прыбалтыцы. Менавіта з гэтай нагоды перыядычна з'яўляліся праекты і ідэі аб стварэнні на акупіраванай тэрыторыі нацыянальных «дзяржаў».

Трэба адзначыць, што нават ідэйныя беларускія калабаранты, якія паставілі на «германскую карту», не былі адзіным лагерам. Яны падзяляліся на некалькі групавак, ваража адна да другой настроеных, якія да таго абаяліся на розныя германскія ведамствы. Так, можна вылучыць групойкі Р.Астроўскага, ксяндза В.Гадлеўскага, І.Ермачэнкі, Ф.Акінчыца, В.Іваноўскага і інш.

Спачатку найбольш актыўна развярнулася супрацоўніцтва паміж Кубэ і Астроўскім, якому было даручана кіраванне неафіцыйным Паралельным Бюро (Нэбэнбюро), якое дубліравала дзейнасць галоўнага камісарыату. Але хутка гэта супрацоўніцтва прыпынілася з прычыны прыезду ў Мінск Ермачэнкі, які прэтэндаваў на ролю адзінага лідэра беларусаў. Ён абвінаваціў Астроўскага ў супрацоўніцтве з камуністамі, і той павінен быў выехаць у Смаленск, дзе знайшоў падтрымку ваенных уладаў.

Беларуская народная самапомач была створана 22 кастрычніка 1941 г., кіраўніком яе загадам А.Розэнберга быў прызначаны Ермачэнка. Ствараючы БНС, нямецкія акупацыйныя ўлады хацелі паказаць пэўным колам мясцовага насельніцтва, што на Беларусі пачалося будаўніцтва нацыянальнага інстытута самакіравання.

Кіруючым органам Беларускай народнай самапомачы з'яўлялася Цэнтральная рада (Цэнтраль), якой падпарадкоўваліся акруговыя, раённыя і валасныя аддзелы. Склад Цэнтральнай рады БНС зацвярджаў В.Кубэ. Акруговыя і раённыя праўленні, а таксама старшыні валасных аддзелаў прызначаліся адпаведнымі кіраўнікамі мясцовай нямецкай адміністрацыі.

Практычна БНС займалася вырашэннем толькі сацыяльных пытанняў: зборам грашовых і матэрыяльных каштоўнасцяў, прадуктаў харчавання і вопраткі, аказвала матэрыяльную дапамогу пацярпелым ад вайны. Напачатку такая дзейнасць БНС у пэўнай ступені адпавядала інтарэсам германскіх акупацыйных уладаў. Але паступова Беларуска народная самапомач ператварылася ў палітычны рух і пачала злучацца з органамі адміністрацыі.

У сакавіку 1943 г. на з'ездзе Цэнтральнай рады і акруговых кіраўнікоў БНС быў выпрацаваны мемарандум, які патрабаваў ад нямецкіх уладаў аўтаноміі Беларусі і стварэння беларускага ўрада і беларускага войска. Падкрэслівалася, што «уряд абвесціць аддзяленне Беларусі ад СССР і аб'явіць яму вайну, як ворагу беларускага народа». Падобныя дзеянні кіраўніцтва БНС не спадабаліся перш за ўсё кіраўніцтву СС на Беларусі. У выніку кіраўнік БНС І.Ермачэнка быў зняты з пасады і высланы з Беларусі. Яго месца заняў В.Іваноўскі. Паводле распараджэння германскіх уладаў ад 18 сакавіка 1943 г., дзейнасць БНС у далейшым абмяжоўвалася толькі аховай здароўя і матэрыяльнай дапамогай насельніцтву. У чэрвені 1943 г. Беларуска народная самапомач была рэарганізавана ў Беларускаю самапомач, дзейнасць якой была абмежавана зборам ахвяраванняў, вярбоўкай новых членаў.

Асаблівая ўвага з боку вермахта і кіруючых колаў калабарацыі надавалася стварэнню Беларускага корпуса самааховы (БКС), які пачаў фарміравацца па ініцыятыве генеральнага камісара Беларусі В.Кубэ летам 1942 г., як вайсковая структура беларускіх калабарацыяністаў. Практычная работа па арганізацыі БКС даручалася вайскавай камісіі, якая была ўтворана загадам І.Ермачэнкі. Адпаведныя камісіі былі арганізаваны і ў акругах генеральнага камісарыята «Беларусь».

Планавалася стварыць у кожным раёне адзінкі БКС ад роты да батальёна, усяго 3 дывізіі. І.Ермачэнка, які быў прызначаны камандуючым БКС, і яго паплечнікі разгарнулі актыўную дзейнасць. Былі арганізаваны курсы па падрыхтоўцы афіцэраў-беларусаў, праводзілася шырокая прапагандысцкая кампанія. Але германскія акупацыйныя ўлады так і не ўбачылі ў БКС нейкай баяздольнай узброенай сілы для барацьбы супраць партызан і Чырвонай Арміі. Створаныя фарміраванні самааховы не былі ўзброены немцамі належным чынам. Усяго з чэрвеня 1942 па красавік 1943 гг. было створана 20 батальёнаў самааховы. Але з прычыны слаблага ўзбраення і актыўнай прапагандысцкай дзейнасці партызан атрады БКС былі небаяздольнымі і лёгка разганяліся партызанамі.

Восенню 1942 г. цікавасць немцаў да БКС пачала слабець. Замест гэтага яны вырашылі стварыць беларускія паліцэйскія батальёны на чале са сваім, нямецкім, камандным складам. Вясной 1943 г. германскія ўлады расфарміравалі атрады БКС.

Актыўную пазіцыю займалі кіруючыя колы калабарацыі ў справе ажыццяўлення прагерманскай маладзёжнай палітыкі. Актыўную працу сярод моладзі праводзіў Ф.Акінчыц, які стварыў у Берліне Беларуска нацыяналізацыйна-сацыялістычную партыю. Ён працаваў у аддзеле прапаганды міністэрства Розэнберга і наездамі бываў на Беларусі. Але яго спроба стварыць аддзелы

партыі на Беларусі сутыкнулася з цвёрдай забаронай акупантаў на ўсялякую дзейнасць палітычных арганізацый. Таму Акінчыц узяў накірунак на стварэнне маладзёжнай арганізацыі.

22 чэрвеня 1943 г. у Мінскім гарадскім тэатры адбылося ўрачыстае пасяджэнне, на якім было аб'яўлена аб стварэнні Саюза беларускай моладзі. На ім прысутнічалі В.Кубэ і іншыя вышэйшыя кіраўнікі нямецкай акупацыйнай адміністрацыі. На гэтым пасяджэнні былі прыняты статут і праграма СБМ, зацверджаныя пасля генеральным камісарам Беларусі.

Вышэйшым кіруючым органам СБМ з'яўляўся Цэнтральны штаб на чале з М.Ганько і Н.Абрамавай, які знаходзіўся да ліпеня 1944 г. у Мінску, а потым перабраўся ў Берлін. Пры штабе было

4 аддзелы, у тым ліку і «Працоўная група» па вярбоўцы і адпраўцы моладзі на работу ў Германію. На месцах былі створаны акруговыя і раённыя штабы СБМ.

Дзейнасць гэтай маладзёжнай арганізацыі вызначалі нямецкія акупацыйныя ўлады: выхаванне праваднікоў германскай палітыкі, падрыхтоўка беларускай моладзі для працы на ваенных заводах Германіі, служба ў ваенна-дапаможных часцях вермахта. Члены арганізацыі насілі спецыяльную форму, мелі свой друкаваны часопіс «Жыве Беларусь» і інш. Саюз беларускай моладзі знаходзіўся пад кантролем аддзела моладзі Генеральнага камісарыята «Беларусь».

СБМ налічваў у 1944 г. 12635 чалавек, з якіх, па розных звестках, ад 3,5 да 5 тыс. былі накіраваны на работу і вучобу ў Германію.

27 ліпеня 1943 г. В.Кубэ са згоды міністра Розэнберга дае дазвол на стварэнне Камітэту ці Рады Даверу. У склад яе ўвайшлі па аднаму з назначаных акруговымі камісарамі прадстаўнікоў акруг, а таксама шэсць чалавек ад цэнтра: В.Іваноўскі – мінскі бургамістр, Ю.Сабалеўскі – ад «Беларускай самапомачы», К.Рабушка – ад «прафсаюзаў», М.Ганько, Н.Абрамава – ад «Саюза беларускай моладзі». Рада не мела самастойнага статусу, з'яўлялася састаўной часткай генеральнага камісарыату. Адначасова быў дадзены дазвол на дзейнасць некаторых грамадскіх арганізацый – Беларускага навуковага таварыства.

Але 22 верасня 1943 г. В.Кубэ быў забіты паводле ўдалага замаху, здзейсненага Аленай Мазанік і Марыяй Восіпавай. Яго пераемнік на пасадзе генеральнага камісара кіраўнік СС на Беларусі генерал фон Готберг распачаў шырокую рэпрэсіўную палітыку. Да таго, акрамя антыпартызанскага характару яна мела рабаўніцкі накірунак. У 1943 г. ваеннае становішча Германіі рэзка пагоршылася. Яна страціла значную частку акупіраваных тэрыторый, асабліва балючымі былі страты сельскагаспадарчых раёнаў поўдня СССР. Патрабавалася тэрмінова кампенсаваць гэтыя страты за кошт павелічэння эксплуатацыі Украіны і Беларусі. Але адначасова з рэпрэсіямі супраць мірнага насельніцтва ўлады пайшлі на далейшыя ўступкі нацыяналістам.

У снежні 1943 г., калі быў вызвалены ад нямецкіх акупантаў шэраг раёнаў Усходняй Беларусі, акупацыйныя ўлады аб'явілі аб стварэнні дапаможнага дарадчага органа нямецкага кіравання на Беларусі – Беларускай Цэнтральнай Рады. У БЦР акупанты бачылі сродак мабілізацыі сіл беларускага народа для

барацьбы з партызанамі і Чырвонай Арміяй і больш эфектыўнага выкарыстання беларускай эканомікі ў сваіх інтарэсах. Пэўныя колы беларускай калабарацыі, з свайго боку, спадзяваліся стварыць беларускую дзяржаўнасць пад пратэктаратам Германіі.

У склад БЦР уваходзіла 14 чалавек. Яе кіруючым органам быў прэзідыум, у які ўваходзілі Р.Астроўскі (прэзідэнт), С.Кандыбовіч, Ф.Кушаль, У.Родзька, Ю.Сабалеўскі, М.Шкялёнак. Структурна БЦР складалася з 12 аддзелаў.

Фармальна германскія акупацыйныя ўлады перадалі ў сферу падпарадкавання БЦР справы сацыяльнага забеспячэння, культуры, адукацыі і Беларускай краёвай абароны, хаця на месцах усе гэтыя накірункі па-ранейшаму знаходзіліся ў руках германскай акупацыйнай адміністрацыі.

Адным з найбольш значных мерапрыемстваў БЦР быў II Усебеларускі кангрэс, які адбыўся 27 чэрвеня 1944 г. у Мінску. Ён быў скліканы па прапанове Р.Астроўскага з дазволу генеральнага камісара Беларусі К. фон Готберга. Удзельнікі II Усебеларускага кангрэса накіравалі прывітальную тэлеграму А.Гітлеру. Калі ўлічыць ваенна-палітычнае становішча ў 1944 г., то можна зрабіць выснову, што II Усебеларускі кангрэс больш нагадваў спектакль, які паставілі акупацыйныя ўлады разам з артыстамі з БЦР. 30 чэрвеня 1944 г. большасць членаў БЦР пакінула Мінск і накіравалася ў Кёнігсберг, а адтуль у Берлін.

З'яўленне Беларускай краёвай абароны (БКА) звязана з загадам генеральнага камісара фон Готберга ад 23 лютага 1944 г., у якім гаварылася: «На прапанову Прэзідэнта Беларускай Цэнтральнай Рады ад 18.02.44 г. загадваю аб утварэнні Беларускай краёвай абароны для барацьбы супраць бальшавізму». Аналагічны загад БЦР, якая называла сябе беларускім урадам, аб стварэнні БКА быў выдадзены 6 сакавіка 1944 г.

Аснову БКА складала прымусова мабілізаванае мужчынскае насельніцтва 1908-1924 гг. нараджэння. За няўку ў вызначаны тэрмін прадугледжвалася смяротная кара. У выніку праведзенай мабілізацыі Беларуская краёвая абарона на канец красавіка-май 1944 г. складала 45 батальёнаў (39 стралковых і 6 сапёрных), якія налічвалі прыкладна каля 30 тыс. чалавек. Але, як сведчыць хроніка Беларускай Цэнтральнай Рады, пераважная большасць структур БКА ў гэты час знаходзілася толькі ў стадыі арганізацыі. Шэфам галоўнага камандавання БКА быў прызначаны маёр Ф.Кушаль, а яго намеснікам – лейтэнант В.Мікула.

Галоўная мэта БКА – барацьба разам з паліцыяй супраць партызан. Але створаныя батальёны не апраўдалі надзей немцаў. Большасць беларускага насельніцтва адмоўна ставілася да ідэй стварэння БКА. Многія з тых, каму пагражала мабілізацыя, уцякалі ў лясы да партызан. Пад уплывам агітацыі партызан і падпольшчыкаў адбылося масавае дэзерцірства вайскоўцаў з пераходам іх са зброяй да партызан. Відаць, таму немцы перасталі забяспечваць створаныя батальёны зброяй і ваеннай амуніцыяй. Фарміраванні БКА выкарыстоўваліся ў асноўным для аховы складоў і іншых гаспадарчых мэт.

Пасля вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў частка фарміраванняў БКА апынулася ў Германіі. Калі ў 1945 г. у Германіі кіраўнікі

БЦР пачалі ствараць брыгаду СС «Беларусь», у яе ўступіла 1094 чалавекі. Палову з іх склалі былыя вайскоўцы з БКА.

Адным з найбольш значных мерапрыемстваў БЦР быў II Усебеларускі кангрэс, які адбыўся 27 чэрвеня 1944 г. у Мінску. Ён быў скліканы па прапанове Р.Астроўскага з дазволу генеральнага камісара Беларусі К. фон Готберга. Удзельнікі II Усебеларускага кангрэса накіравалі прывітальную тэлеграму А.Гітлеру. Калі ўлічыць ваенна-палітычнае становішча ў 1944 г., то можна зрабіць выснову, што II Усебеларускі кангрэс больш нагадваў спектакль, які паставілі акупацыйныя ўлады разам з артыстамі з БЦР. 30 чэрвеня 1944 г. большасць членаў БЦР пакінула Мінск і накіравалася ў Кёнігсберг, а адтуль у Берлін.

Лекцыя 29. Разгортванне ўсенароднай барацьбы супраць нямецкіх захопнікаў на акупіраванай тэрыторыі Беларусі. Вызваленне Беларусі.

1. Стварэнне падпольных партыйных і камсамольскіх арганізацый і партызанскіх атрадаў.

2. Дзейнасць фарміраванняў Арміі Краёвай на тэрыторыі Беларусі.

3. Пачатак вызвалення Беларусі ў канцы 1943 г. Аперацыя «Канцэрт». Беларуская наступальная аперацыя «Баграціён».

4. Пачатак аднаўлення народнай гаспадаркі, устаноў адукацыі і культуры на вызваленай тэрыторыі, актыўная дапамога ў гэтым народаў Савецкага Саюза.

1. Стварэнне падпольных партыйных і камсамольскіх арганізацый і партызанскіх атрадаў.

Партызанскі рух не з'яўляецца нацыянальнай беларускай з'явай, але справа ў тым, што дзейнасць партызанскіх атрадаў на Беларусі ў гады апошняй вайны набыла асабліва значныя памеры. Партызанка на Беларусі мае некалькі перыядаў свайго развіцця, кожны з іх мае свае адметнасці. Першы этап – арганізацыйны, калі толькі шукаліся формы барацьбы ў тылу ворага. Гэта чэрвень – снежань 1941 г. Яшчэ адна прыкмета гэтага перыяду – гэта крызіс партызанкі, які праявіўся ў паражэннях на фронце і ў пазіцыі чакання, якую заняло мірнае насельніцтва.

Другі этап беларускай партызанкі пачаўся ў снежні 1941 г. і цягнуўся да канца лета 1942 г. Гэта перыяд пераадолення крызісу і рэзкага росту колькасці партызанскага руху. У гэты перыяд адбываецца супрацьстаянне ў цэнтры Беларусі паміж цывільнай нямецкай адміністрацыяй Генеральнай акругі Беларусь і партызанамі ў барацьбе за падтрымку ад мірнага насельніцтва. У гэты перыяд вызначаецца арганізацыйная структура партызанкі, рух атрымлівае шырокую падтрымку ад «Вялікай зямлі». Трэці перыяд цягнуўся з восені 1942 па восень 1943 г. Менавіта ў гэты час колькасць памылак нямецкіх акупацыйных улад дасягнула крытычнай масы, і насельніцтва перайшло на пазіцыі падтрымкі партызанаў. Ствараюцца велізарныя партызанскія зоны, якія ахопліваюць значныя тэрыторыі. Праводзяцца буйныя вайсковыя і дыверсійныя аперацыі.

Чацьвёрты перыяд беларускай партызанкі цягнуўся з восені 1943 г. па лета 1944 г. Гэты перыяд адзначаны пачаткам вызвалення Беларусі і ўдзелам у гэтым і партызан. Найбольшага ўздыму дасягае «рэйкавая вайна». Менавіта да гэтага перыяду адносіцца значнае ўзмацненне савецкай партызанкі на захадзе Беларусі. Да таго, пасля забойства Вільгельма Кубэ масавыя рэпрэсіі і карныя экспедыцыі спрыялі разгортванню ўсенароднага характару антынямецкай барацьбы і ў цэнтры Беларусі.

2. Дзейнасць фарміраванняў Арміі Краёвай на тэрыторыі Беларусі.

Польскія падпольныя арганізацыі пачалі стварацца прадстаўнікамі польскага эміграцыйнага ўрада ўжо восенню 1939 г. Самай вялікай і ўплывовай

сярод іх быў Саюз узброенай барацьбы. Гэта арганізацыя стала ядром польскай ваеннай арганізацыі Арміі Краёвай (АК), утворанай у лютым 1942 г. Галоўнай мэтай АК было адраджэнне незалежнай польскай дзяржавы ў межах 1939 г., а не барацьба з немцамі. Разрыў савецкім урадам адносін з польскім кіраўніцтвам (Катынская справа) у Лондане ў красавіку 1943 г. прывёў да пагаршэння зносін паміж АК і партызанскім рухам у Беларусі. 22 чэрвеня 1943 г. ЦК КП(б)Б разаслаў падпольным партыйным цэнтрам закрытае пісьмо «Аб ваенна-палітычных задачах работы ў заходніх абласцях БССР», у якім прапанавалася ўсімі сродкамі весці барацьбу з польскімі нацыяналістычнымі групамі і ў той жа час стварыць савецкія партызанскія атрады і групы з удзелам палякаў.

Напярэдадні ажыццяўлення Чырвонай Арміяй аперацыі «Баграціён» у чэрвені 1944 г. узброеныя фарміраванні Арміі Краёвай на тэрыторыі Заходняй Беларусі налічвалі каля 20 тыс. салдат і афіцэраў. Найбольш буйнымі атрадамі АК на Беларусі былі фарміраванні Навагрудскай акругі, якія аб'ядноўвалі звыш 7 тыс. чалавек асабовага складу. У Лондане для іх быў распрацаваны спецыяльны план «Бура», які зацвердзіў камандуючы АК 20 лістапада 1943 г. Гэтым планам прадугледжвалася падняць паўстанне і захапіць тэрыторыю Заходняй Украіны і Заходняй Беларусі польскім падполлем і атрадамі АК у момант адступлення нямецкіх войск.

3. Пачатак вызвалення Беларусі ў канцы 1943 г. Аперацыя «Канцэрт». Беларуская наступальная аперацыя «Баграціён».

Да лета 1944 г. становішча на савецка-германскім фронце складалася на карысць Чырвонай Арміі, якая ўтрымлівала стратэгічную ініцыятыву. План разгрому групы нямецка-фашысцкіх армій «Цэнтр» быў абмеркаваны ў Стаўцы і зацверд-жаны ў канцы мая 1944 г. Гэта аперацыя ўвайшла ў гісторыю пад назвай «Баграціён». Згодна з планам, прадугледжвалася прарваць абарону нямецкіх войскаў на цэнтральным участку савецка-германскага фронту, расчлانیць групу армій «Цэнтр» на часткі і разграміць іх паасобку. Асаблівая ўвага надавалася акру-жэнню і паланенню германскіх дывізій.

У выніку аперацыі «Баграціён» Чырвоная Армія вызваліла Беларусь, частку Літвы і Латвіі, уступіла на тэрыторыю Польшчы і падступіла да межаў Усходняй Прусіі. Германскае камандаванне было вымушана перакінуць з Заходняга фронту ў Еўропе на беларускі тэатр ваенных дзеянняў 46 дывізій і 4 брыгады, што значна паспрыяла паспяховаму правядзенню на-ступлення англа-амерыканскіх войскаў у Францыі. Такім чынам, у выніку аперацыі «Баграціён» стратэгічнае становішча на Усходнім фронце карэнным чынам змянілася на карысць Чырвонай Арміі. Савецкія войскі ўступілі на тэрыторыю Польшчы, непасрэдна наблізіліся да дзяржаўнай мяжы з Германіяй. Вялікая Айчынная вайна савецкага народа супраць фашысцкай Германіі ўступіла ў сваю канчатковую стадыю.

Па ацэнцы аперацыі «Баграціён» з боку нямецкага каманда-вання, яна лічылася яшчэ большай катастрофай для вермахта, чым паражэнне пад Сталінградам. Беларуская наступальная аперацыя па свайму размаху, колькасці сіл, што ўдзельнічалі ў ёй, з'яўляецца адной з буйнейшых бітваў Другой сусветнай вайны.

4. Пачатак аднаўлення народнай гаспадаркі, устаноў адукацыі і культуры на вызваленай тэрыторыі, актыўная дапамога ў гэтым народаў Савецкага Саюза.

Вызваленая Беларусь была разрабавана і зруйнавана, велізарныя страты панесла не толькі гаспадарка рэспублікі, але і насельніцтва, прыроднае асяроддзе. Людскія страты, згодна з афіцыйнымі дадзенымі, склалі 2 млн. 220 тыс. грамадзян. 209 з 270 гарадоў і 9200 вёсак было спалена і разбурана. У вялікіх гарадах – Мінску, Віцебску, Оршы, Гомелі, Полацку разбурэнні жыллёвага фонду складалі 70-90%. Трэцяя частка насельніцтва засталася без прытулку. Па агульным узроўні развіцця Беларусь вярнулася да 1928 г.

Разбурэнню падверглася каля 10 тыс. прадпрыемстваў прамысловасці і транспарту (85% даваеннай колькасці), пры чым вялікая частка была зруйнавана знішчальнымі атрадамі пад час адступлення Чырвонай Арміі ў 1941 г. Цалкам былі разбураны электрастанцыі рэспублікі. Сельская гаспадарка так сама значна пацярпела. У параўнанні з 1940 г. на 40% скараціліся пасяўныя плошчы, на палову – пагалоўе буйной рагатай жывёлы, на 61% коней, на 89% свіней.

Першапачатковыя мэты аднаўлення гаспадаркі БССР прадугледжвалі наладжванне работы транспарту – для своєчасовых паставак тавараў і ўзбраенняў для арміі, наладжванне работы мясцовай прамысловасці і сельскай гаспадаркі для забеспячэння патрэб наступаючай арміі.

У першую чаргу аднаўлялася цяжкая прамысловасць і транспарт, якія задавальнялі патрэбы арміі. У Мінску былі пабудавалі завод імя Варашылава (рамантаваў танкі), авіяцыйны завод (рамантаваў і збіраў самалёты), аўтазборачны завод. Да мая 1945 г. па БССР было ўведзена ў строй 8000 прадпрыемстваў і 4000 арцеляў і майстэрняў. Аб'ём іх прадукцыі складаў 20,4% ад даваеннага ўзроўню. Пачалася падрыхтоўка будаўніцтва ў Мінску аўтамабільнага, трактарнага, веласіпеднага заводаў, у Гродзенскай вобласці – першага ў Беларусі цукровага завода.

Аднаўленню гаспадаркі значна паспрыяла дапамога ад цэн-тра. У 1943 г. саюзны ўрад выдзеліў БССР 37 млн. руб., у 1944 г. – 400,8 млн. руб., у 1945 – 1,200 млн. руб. У 1944 г. – першай палове 1945 г. у рэспубліку былі вернутыя і атрымана но-вых 37 металаапрацоўчых прадпрыемстваў (7 тыс. станкоў), некалькі турбагенератараў, энергапаяздоў і іншае абсталяванне.

Сельская гаспадарка аднаўлялася больш марудна, чым прамысловасць. Дапамога мела невялікія аб'ёмы, да таго, зноў адраджаліся калгасы. Так, да вясны 1945 г. 95% даваенных калгасаў і саўгасаў былі адноўлены, працавала 300 МТС. Памеры пасяўных плошчаў вясной 1945 г. складалі 73,8% ад даваенных, але ў вытворчасці ўдзельнічала толькі палова даваеннай колькасці калгаснікаў, у асноўным жанчыны, налічвалася толькі трэць трактароў ад 1941 г. Як вынік, у 1945 г. валавы збор збожжа склаў менш паловы ад даваеннага.

Свае асаблівасці мела аграрная палітыка ў заходніх абласцях БССР. Яна пачалася з упарадкавання сялянскага землекарыстання. Уводзілася норма зямлі на адзін сялянскі двор – 10-15 га. З адрэзкаў ад вялікіх і сярэдніх гаспадарак

надзяляліся зямлёй малазямельныя і беззямельныя сяляне, у выніку чаго былі падарваны высокатаварныя сялянскія гаспадаркі. Там жа пераважна эканамічнымі метадамі аднаўляліся і ствараліся калгасы.

Пад канец вайны беларускія прадпрыемствы былі вызвалены ад вытворчасці прадукцыі для патрэб фронту, іх перавялі на выпуск тавараў народнага спажывання (пастанова ДКА СССР ад 26 мая 1945 г. «Аб мерапрыемствах па перабудове прамысловасці ў сувязі са скарачэннем вытворчасці ўзбраенняў»). Праходзіла пераразмеркаванне рабочай сілы, сыравіны, матэрыялаў і грашовых сродкаў, аднаўляліся элементы цывільнага кіраўніцтва гаспадаркай – трэсты, глаўкі, наркаматы. Аднаўленне гаспадаркі ішло з дапамогай ад цэнтра і часткова за кошт рэпарацый з Германіі.

Пад час аднаўлення акрэсліліся асаблівасці, якія паўплывалі на далейшае развіццё гаспадаркі БССР. У прамысловасці больш хуткімі тэмпамі адраджалася машынабудаванне і вельмі марудна адраджалася лёгкая прамысловасць.

З наладжваннем мірнага жыцця была адноўлена традыцыя пяцігадовага планавання развіцця гаспадаркі. У 1946 годзе пачалася чацвёртая пяцігодка. Яе мэтамі было аднаўленне народнай гаспадаркі ў межах даваеннага ўзроўню і перавышэнне даваеннага ўзроўню вытворчасці на 16%. Прадугледжвалася паскорана развіваць машынабудаванне, стварыць новыя галіны прамысловасці – трактара і аўтамабілебудаўніцтва, выпуск лакаматываў, гідратурбін, матацыклаў, веласіпедаў, швейных машын; аднавіць і развіваць энергетычную гаспадарку, пашырыць паліўную базу рэспублікі. Дзеля выраўноўвання эканамічнага патэнцыялу рэспублікі трэбы было павялічыць долю заходніх рэгіёнаў па выпуску валавой прадукцыі ўсёй рэспублікі з 9,1% у 1940 г. да 22,6% у 1950 г.

Для выканання гэтых задач былі пашыраны правы рэспубліканскіх і мясцовых органаў кіравання гаспадарчай дзейнасцю, у лёгкай прамысловасці ўводзіліся элементы ўнутрызаводскага гаспадарчага разліку. Рэспубліка атрымлівала дапамогу ад цэнтра кваліфікаванымі рабочымі, інжынерамі і служачымі; бюджэтнымі датацыямі, тэхнікай і абсталяваннем, сыравінай. Прыходзіла дапамога і па лініі ААН. У 1945-1947 гг. Беларусь атрымала 142 тыс. тон грузаў на суму 61 млн. долараў. Гэта прадукты харчавання, адзенне, абутак, лекі, абсталяванне для прамысловасці.

Лёгкая, харчовая прамысловасць Беларусі працягвалі атрымліваць дапамогу па рэшткаваму прынцыпу. У 1950 г. (у параўнанні з 1940 г.) было выпушчана баваўняных тканін 17,7%, панчошна-шкарпэткавых вырабаў 33%, бялізнавага трыкатажу 31,6%, макаронных вырабаў 73%, хлебабулачных – 57,3%, прадукцыі мясапрацоўчай прамысловасці 65%.

У выніку правядзення пяцігодкі змянілася структура прамысловай вытворчасці. Знізілася ўдзельная вага традыцыйных для Беларусі лёгкай, харчовай, дрэвапрацоўчай вытворчасці, вырасла доля электраэнергетыкі, машынабудавання і металапрацоўкі. Узніклі дыспрапорцыі ў структуры народнай гаспадаркі. Адначасова тэхнічнае і тэхналагічнае аснашчэнне

прадпрыемстваў было на высокім узроўні, што стварала падставу для хуткіх тэмпаў развіцця.

Камандна-адміністрацыйныя метады кіравання гаспадаркай дазволілі вырашыць складаныя праблемы пасляваеннага адраджэння прамысловасці. Але бліжэй да канца чацвёртай пяцігодкі яны ўжо сталі тормазам далейшага развіцця эканомікі Беларусі.

У сельскай гаспадарцы БССР была цалкам адноўлена калгасная сістэма. Але калгасам нехапала працоўных рук, а засуха 1946 г. і неабходнасць аказваць харчовую дапамогу іншым рэгіёнам СССР паставіла беларусаў на мяжу голаду. У верасні 1946 г. Савет Міністраў СССР і ЦК ВКП(б) прынялі пастанову «Аб мерах па ліквідацыі парушэнняў Статута сельскагаспадарчай арцелі ў калгасах». Згодна з ёй, калгасам Беларусі былі вернутыя 100 тыс. га зямлі, а так сама жывёла, якая знаходзілася ў карыстанні асобных людзей і ўстаноў. Паколькі насельніцтва з неахвотай вярталася да калгаснага ладу жыцця, у чэрвені 1948 г. ВС СССР выдаў указ «Аб высяленні ў аддаленыя раёны асоб, якія злосна ўхіляюцца ад працоўнай дзейнасці ў сельскай гаспадарцы і вядуць антыграмадскі паразітычны лад жыцця». Акрамя рэпрэсіўных мераў сталі прымацца і канкрэтныя праграмы дапамогі сельскай гаспадарцы.

У 1948 г. урад СССР прыняў пастанову «Аб мерах дапамогі сельскай гаспадарцы Беларускай ССР у 1949 годзе». Згодна з ёй БССР было выдзелена 3 тыс. трактароў, 2 тыс. плугоў да іх, 1,1 тыс. сеялак, 600 складаных малатарняў і г.д. У 1949 г. прыняты трохгадовы план развіцця грамадскай жывёлагадоўлі. Рост пагалоўя ў гаспадарках Беларусі ажыццяўляўся ў выніку закупак беларускімі калгасамі ў рэгіёнах СССР маладняку жывёлы, а потым яе дарошчвання на месцы, і ў 1950 г. пагалоўе жывёлы складала 1/3 ад 1940 г. Але развіццю сельскай гаспадаркі перашкаджала слабая матэрыяльная зацікаўленасць калгаснікаў у выніках сваёй працы, а метады кіравання гаспадаркай на вёсцы – прымус – з'яўляўся галоўнай прычынай упадку аграрнай вытворчасці. Планы на развіццё сельскай гаспадаркі на Беларусі выкананы не былі.

Вялізны ўрон панесла беларуская культура. Акупанты разбурылі 7 тыс. школ, разрабавалі 5144 культурныя ўстановы, у тым ліку інстытуты, навукова-даследчыя цэнтры, Акадэмію навук, музеі, тэатры, клубы, Дварцы культуры, звыш 4738 бальніц, амбулаторый. З вялікімі цяжкасцямі аднаўлялася сістэма адукацыі. У 1944-1945 навучальным годзе ўжо дзейнічалі больш за 10 тыс. агульнаадукацыйных школ, у якіх навучалася 1260 тыс. дзяцей.

Лекцыя 30. Беларусь у другой палове 40-х – сяр. 50-х гг. XX ст.

1. Пераход да мірнага будаўніцтва.
2. Грамадска-палітычнае жыццё.
3. Беларусь – адна з краін-заснавальніц ААН. Удзел у працы спецыялізаваных органаў ААН.

1. Пераход да мірнага будаўніцтва.

Вызваленая Беларусь была разрабавана і зруйнавана, велізарныя страты панесла не толькі гаспадарка рэспублікі, але і насельніцтва, прыроднае асяроддзе. Людскія страты, згодна з афіцыйнымі дадзенымі, склалі 2 млн. 220 тыс. грамадзян. 209 з 270 гарадоў і 9200 вёсак было спалена і разбурана. У вялікіх гарадах – Мінску, Віцебску, Оршы, Гомелі, Полацку разбурэнні жыллёвага фонду складалі 70-90%. Трэцяя частка насельніцтва засталася без прытулку. Па агульным узроўні развіцця Беларусь вярнулася да 1928 г.

Разбурэнню падверглася каля 10 тыс. прадпрыемстваў прамысловасці і транспарту (85% даваеннай колькасці), пры чым вялікая частка была зруйнавана знішчальнымі атрадамі пад час адступлення Чырвонай Арміі ў 1941 г. Цалкам былі разбураны электрастанцыі рэспублікі. Сельская гаспадарка так сама значна пацярпела. У параўнанні з 1940 г. на 40% скараціліся пасяўныя плошчы, на палову – пагалоўе буйной рагатай жывёлы, на 61% коней, на 89% свіней.

Першапачатковыя мэты аднаўлення гаспадаркі БССР прадугледжвалі наладжванне работы транспарту – для своечасовых паставак тавараў і ўзбраенняў для арміі, наладжванне работы мясцовай прамысловасці і сельскай гаспадаркі для забеспячэння патрэб наступаючай арміі.

У першую чаргу аднаўлялася цяжкая прамысловасць і транспарт, якія задавальнялі патрэбы арміі. У Мінску былі пабудавалі завод імя Варашылава (рамантаваў танкі), авіяцыйны завод (рамантаваў і збіраў самалёты), аўтазборачны завод. Да мая 1945 г. па БССР было ўведзена ў строй 8000 прадпрыемстваў і 4000 арцеляў і майстэрняў. Аб'ём іх прадукцыі складаў 20,4% ад даваеннага ўзроўню. Пачалася падрыхтоўка будаўніцтва ў Мінску аўтамабільнага, трактарнага, веласіпеднага заводаў, у Гродзенскай вобласці – першага ў Беларусі цукровага завода.

Аднаўленню гаспадаркі значна паспрыяла дапамога ад цэнтра. У 1943 г. саюзнае ўрад выдзеліў БССР 37 млн. руб., у 1944 г. – 400,8 млн. руб., у 1945 – 1,200 млн. руб. У 1944 г. – першай палове 1945 г. у рэспубліку былі вернутыя і атрыманыя новых 37 металаапрацоўчых прадпрыемстваў (7 тыс. станкоў), некалькі турбагенератараў, энергапаяздоў і іншае абсталяванне. Аднаўленне народнай гаспадаркі ў БССР меркавалася завяршыць на працягу чацвёртага пяцігадовага плана (1946 - 1950 гг.). Акцэнт быў зроблены на паскораным аднаўленні энергетыкі і развіцці машынабудавання, стварэнні такіх галін прамысловасці, якіх раней на Беларусі не існавала: аўтамабіле- і трактарабудаванне і інш. Быў пабудаваны Мінскі аўтамабільны завод (МАЗ), першыя аўтамабілі-самазвалы былі выпушчаны ў 1947г. Трактарны завод пачаў

будавацца ў 1946 г., першыя трактары "Беларусь" зышлі з канвеера ў 1953 г. Але перакос у бок вытворчасці сродкаў вытворчасці прывёў да таго, што ў заняпадзе засталіся традыцыйныя для Беларусі лёгкае, харчовая галіны, прамысловасць будаўнічых матэрыялаў.

Сельская гаспадарка аднаўлялася больш марудна, чым прамысловасць. Дапамога мела невялікія аб'ёмы, да таго, зноў адраджаліся калгасы. Так, да вясны 1945 г. 95% даваенных калгасаў і саўгасаў былі адноўлены, працавала 300 МТС. Памеры пасяўных плошчаў вясной 1945 г. складалі 73,8% ад даваенных, але ў вытворчасці ўдзельнічала толькі палова даваеннай колькасці калгаснікаў, у асноўным жанчыны, налічвалася толькі трэць трактароў ад 1941 г. Як вынік, у 1945 г. валавы збор збожжа склаў менш паловы ад даваеннага.

Свае асаблівасці мела аграрная палітыка ў заходніх абласцях БССР. Яна пачалася з упарадкавання сялянскага землекарыстання. Уводзілася норма зямлі на адзін сялянскі двор – 10-15 га. З адрэзкаў ад вялікіх і сярэдніх гаспадарак надзяляліся зямлёй малазямельныя і беззямельныя сяляне, у выніку чаго былі падарваны высокатаварныя сялянскія гаспадаркі. Там жа пераважна эканамічнымі метадамі аднаўляліся і ствараліся калгасы. З наладжваннем мірнага жыцця была адноўлена традыцыя пяцігадовага планавання развіцця гаспадаркі. У 1946 годзе пачалася чацвёртая пяцігодка. Яе мэтай было аднаўленне народнай гаспадаркі ў межах даваеннага ўзроўню і перавышэнне даваеннага ўзроўню вытворчасці на 16%.

2. Грамадска-палітычнае жыццё.

У пасляваенныя гады ў СССР і БССР захоўвалася палітычная сістэма, якая складалася ў 20–30-я гады і была замацавана ў Канстытуцыі СССР 1936 г. і Канстытуцыі БССР 1937 г. Дэкларуючы на словах дэмакратычныя свабоды, палітычны рэжым па сутнасці сваёй заставаўся таталітарным.

Першым крокам у вяртанні да мірнага жыцця (да даваеннай палітычнай арганізацыі) былі выбары ў Вярхоўны Савет СССР (1946), у Вярхоўны Савет БССР (1947) і мясцовыя Саветы рэспублікі (1948). Яны прайшлі пры высокай актыўнасці выбаршчыкаў, у святочнай атмасферы. Савецкія людзі галасавалі за прадстаўнікоў "непарушнага блока камуністаў і беспартыйных", успрымалі гэтыя выбары як своеасаблівы паказчык вяртання да мірнага жыцця і звязвалі з ім надзеі на будучыню. Пачуццё гонару за сваю зямлю, якая адраджалася з попелу намаганнямі тысяч людзей, павялічвала пачуццё ўласнай годнасці народа, жаданне зрабіць новае пасляваеннае жыццё лепшым, святлейшым.

Але ў пасляваенныя гады новая хваля рэпрэсій прыйшла на Беларусь – чарговыя арышты, дэпартацыі людзей на спецпасяленні і ссылку, абмежаванні на некаторыя віды дзейнасці і г.д. Рэпрэсіі праводзіліся з часу вызвалення рэспублікі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў па 1952 год. Асабліва яскрава гэта праявілася ў дзейнасці Л. Цанавы, які ўзначаліў органы дзяржаўнай бяспекі рэспублікі ў 1938–1951 гг., справе Саевіча 1951 г. – Наркама асветы рэспублікі, кампаній, накіраваных супраць дзеячоў культуры і г.д.

3. Беларусь – адна з краін-заснавальніц ААН. Удзел у працы спецыялізаваных органаў ААН.

Пасля трохгадовай нямецкай акупацыі Беларусь, якая няспынна змагалася з ворагам, нягледзячы на страты, узбагаціла свой палітычны статус. 27 красавіка 1945 г. Міжнародная канферэнцыя ў Сан-Францыска, скліканая для заснавання Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, прыняла рашэнне аб уключэнні БССР у лік краін-заснавальніц гэтай арганізацыі, што з'явілася прызнаннем міжнароднай супольнасцю вялікага ўкладу народа Беларусі ў разгром фашызму ў гады Другой сусветнай вайны.

Сталін дамагаўся ўключэння дзвюх рэспублік у новы сусветны орган, спасылаючыся на велізарныя страты і ўклад Беларусі і Украіны ў перамогу над фашысцкаю Нямеччынай. Але ёсць меркаванне, што Сталін так сама праследаваў яшчэ адну мэту, калі настойваў на членстве савецкіх рэспублік у ААН. Гэтае ён рабіў больш з той прычыны, каб суняць украінскі і беларускі нацыянальныя рухі, якія выявілі сябе ў часе акупацыі.

Беларусь як член ААН разам з іншымі краінамі рашуча выступіла за спыненне баявых дзеянняў у Індакітаі. Беларусь актыўна выступала за поўную ліквідацыю каланіялізму ў свеце. На XV сесіі Генеральнай Асамблеі (1960) яна разам з СССР і Украінай унесла прапанову прыняць Дэкларацыю аб прадастаўленні незалежнасці ўсім каланіяльным краінам і народам. Прапанова была падтрымана большасцю членаў ААН. Дэкларацыя з'явілася высновай для канчатковай ліквідацыі каланіялізму ў свеце.

БССР прымала ўдзел у распрацоўцы і прыняцці ў 1968 г. XXII сесіяй ААН Дагавора аб нераспаўсюджванні ядзернай зброі. Па ўмовах гэтага дагавора ўсе неядзерныя дзяржавы абавязваліся не вырабляць, не размяшчаць, не выкарыстоўваць ядзернай зброі.

Лекцыя 31. Беларусь у 50-80-я гг. XX ст.

1. Адносная дэмакратызацыя грамадства. «Хрушчоўская адліга». XX з'езд КПСС і выкрыццё культу асобы Сталіна. Пачатак рэабілітацыі ахвяр сталінскага рэжыму і яго супярэчнасці. Спробы абнаўлення адміністрацыйна-каманднай сістэмы. Пашырэнне правоў саюзных рэспублік. К. Т. Мазураў.

2. Грамадска-палітычнае жыццё Беларусі ў 70-80я гг. XX ст. Дзейнасць партыйных, савецкіх, камсамольскіх і прафсаюзных арганізацый. П. М. Машэраў.

3. Спробы мадэрнізацыі савецкай грамадска-палітычнай сістэмы пад час палітыкі перабудовы. Узнікненне палітычных партый і грамадскіх рухаў. Аслабленне пазіцый КПБ у палітычным жыцці рэспублікі.

1. Адносная дэмакратызацыя грамадства. «Хрушчоўская адліга». XX з'езд КПСС і выкрыццё культу асобы Сталіна. Пачатак рэабілітацыі ахвяр сталінскага рэжыму і яго супярэчнасці.

Характэрныя рысы хрушчоўскай лібералізацыі (лібералізацыя — палітычны працэс, які абумоўлівае дапушчэнне некаторых дэмакратычных свабод, рух умеранымі крокамі наперад у развіцці грамадства):

1) спыненне масавых рэпрэсій, пачатак рэабілітацыі бязвінна асуджаных. Вярхоўны Суд БССР рэабілітаваў каля 40 тыс. жыхароў рэспублікі, каля 20 тыс. грамадзян былі рэабілітаваны ваенным трыбуналам. Людзі сталі больш свабодна жыць і выказваць свае думкі;

2) пашырэнне кіраўніцтвам СССР заканадаўчых правоў рэспублік. У распадаржэнне БССР трапіла некалькі сотняў прадпрыемстваў, якія раней падпарадкоўваліся Саюзным міністэрствам. У 1954 г. у рэспубліцы было скасавана пяць абласцей, астатнія былі павялічаны;

3) прыняцце пастановаў, накіраванай на паляпшэнне дзейнасці Саветаў, у выніку чаго яны атрымалі больш шырокія правы. Выбары ў Саветы насілі фармальны характар, праводзіліся на безальтэрнатыўнай аснове, пад строгім кантролем партыйных органаў;

4) КПСС была зацікаўлена ў існаванні прафсаюзаў, клапацілася аб павышэнні ролі прафсаюзаў у грамадстве. У сферу дзейнасці прафсаюзаў былі перададзены:

5) выхаванне моладзі адбывалася праз камсамол. Камсамольцы ўносілі свой уклад у развіццё краіны;

6) больш увагі стала ўдзяляцца паляпшэнню ўмоў жыцця і працы людзей. Па-першае, былі адменены вялікія падаткі і абавязковыя пастаўкі дзяржаве сельскагаспадарчай прадукцыі з прысядзібных зямельных наездаў. Па-другое, у 1960 г. адбыўся перавод рабочых і служачых на скарачаны працоўны дзень. Па-трэцяе, па законе 1964 г. калгаснікі ўпершыню набылі магчымасць атрымліваць невялікія пенсіі.

У канцы 50-х гг. адбыліся перамены ў кіраўніцтве гаспадаркай, у 1958 г. быў створаны Савет народнай гаспадаркі БССР (Саўнаргас). Саўнаргасы садзейнічалі лепшаму выкарыстанню мясцовых рэсурсаў, узмацненню

спецыялізацыі і г.д. Аднак з 1962 г. назіралася зніжэнне ўсіх паказчыкаў прамысловай вытворчасці. Саўнаргасы не змаглі змяніць становішча, у 1965 г. адбылося вяртанне ад Саўнаргасаў да міністэрстваў. Прычынай зніжэння паказчыкаў было вычарпанне экстэнсіўных шляхоў развіцця. (Экстэнсіўны шлях - шлях, звязаны з павелічэннем колькасці прадпрыемстваў, працуючых, грошай на развіццё прамысловасці.)

За 1956 - 1965 гг. у рэспубліцы было ўведзена ў строй звыш 450 буйных прадпрыемстваў — БелАЗ у Жодзіне, Салігорскі калійны камбінат, Магілёўскі металургічны камбінат, Полацкі нафтаперапрацоўчы камбінат, Гродзенскі азотна-тукавы завод. У Беларусі з'явіўся новы від транспарту — трубаправодны. Шырокі размах набыла меліярацыя — асушэнне забалочаных зямель і ў сувязі з гэтым павелічэнне пасяўных плошчаў. Моладзь рэспублікі прыняла ўдзел у асваенні цалінных зямель.

У такіх умовах разгарнулася другая спроба рэфармавання кіравання эканомікай. У сакавіку 1965 г. на Пленуме ЦК КПСС было разгледжана пытанне “Аб неадкладных мерах па далейшаму развіццю сельскай гаспадаркі СССР”, у верасні — “Аб паляпшэнні кіравання прамысловасцю, удасканаленні планавання і ўзмацненні эканамічнага стымулявання прамысловай вытворчасці”. Меры, якія ажыццяўлялі на іх аснове, назвалі эканамічнай рэформай. Яна забяспечыла сабою несумненны прагрэс, таму што павялічыла значнасць дзяржаўных стымуляў і некалькі пашырыла правы прадпрыемстваў, іх самастойнасць. Разам з тым прагрэс гэты быў абмежаваны, перш-наперш таму, што не змяніліся эканамічныя адносіны — удасканаленні ішлі галоўным чынам па лініі больш дакладнага складання планаў, больш дакладнай адзнакі яго выканання. Ужо гэтыя абставіны, не кажучы аб менш важных, пусцілі рэформу пад адкос.

Перавод прадпрыемстваў на новыя ўмовы ў масавым парадку ажыццяўляўся ў другой палове 60-х гг. Спачатку дасягненні былі больш значнымі, чым у далейшым. Гэта тлумачыцца тым, што першыя поспехі былі дасягнуты ў асноўным за кошт выкарыстання павярхоўных рэзерваў — больш рацыянальнага спажывання рэсурсаў, памяншэння безгаспадарчасці, некаторага павелічэння ўзроўню адзінай тэхнічнай і арганізацыйнай палітыкі ў галінах народнай гаспадаркі.

Грамадска-палітычнае жыццё тых часоў было супярэчлівым, яно адлюстроўвала барацьбу двух тэндэнцый: дэмакратычнай і кансерватыўнай.

Высокай заставалася роля Камуністычнай партыі, яе пануючы стан быў замацаваны ў 6 артыкуле новай савецкай Канстытуцыі 1977 г. Падчас кіраўніцтва Л. Брэжнева і П. Машэрава пачынаецца актыўны дысідэнцкі рух, частка маладых пісьменнікаў трапляе пад арышт, узмацняецца цензура і адказнасць за антысавецкую агітацыю, у грамадстве складваецца кантраст паміж лозунгамі і рэчаіснасцю.

2. Спробы мадэрнізацыі савецкай грамадска-палітычнай сістэмы пад час палітыкі перабудовы. Узнікненне палітычных партый і грамадскіх рухаў. Аслабленне пазіцый КПБ у палітычным жыцці рэспублікі.

Галоўныя змены ў грамадска-палітычным жыцці краіны ў другой палове 80-х - пачатку 90-х гг. звязаны з:

- палітыкай "перабудовы";
- пераходам ад аднапартыйнай сістэмы да шматпартыйнасці;

Змены ў грамадска-палітычным жыцці пачынаюцца з 1985 г., калі новым кіраўніком ЦК КПСС стаў М.С.Гарбачоў. Усе рэфармацыйныя ідэі ў гэтыя гады зыходзілі ад вышэйшага эшалона кіраўніцтва КПСС. Была аб'яўлена палітыка, якая атрымала назву "перабудова". Прыкметных асаблівасцей у рэфармаванні ўнутрыпалітычнага жыцця БССР у гэты час не назіралася. Адным з рэальных дасягненняў "перабудовы" была абвешчаная кіраўніцтвам СССР палітыка галоснасці — права на свабоду слова, магчымасць адкрыта гаварыць праўду аб сваёй гісторыі і сучаснасці. У 1988 г. прыняты закон Беларускай ССР "Аб народным абмеркаванні важных пытанняў дзяржаўнага жыцця Беларускай ССР", які садзейнічаў пашырэнню ролі мас у жыцці грамадства. У 1989 г. адбыліся выбары народных дэпутатаў СССР, а ў 1990 г. — народных дэпутатаў БССР і мясцовых Саветаў рэспублікі, якія ў адрозненне ад мінулых гадоў прайшлі на альтэрнатыўнай аснове.

Лекцыя 32. Сацыяльна-эканамічнае становішча Беларусі ў 50-80я гг. XX ст.

1.Развіццё прамысловасці транспарту. З'яўленне новых галін вытворчасці.

2. Рэформа 1965 г. і яе ажыццяўленне ў Беларусі. Здабыткі і праблемы ў развіцці эканомікі ў 1970—1980 гг.

3. Развіццё сельскай гаспадаркі. Спробы рэформ у сельскай гаспадарцы, іх сутнасць і вынікі. Харчовая праграма 1982 г.

4.Матэрыяльны дабрабыт насельніцтва. Шляхі паляпшэння дабрабыту насельніцтва. Жыллёвае будаўніцтва.

1.Развіццё прамысловасці, транспарту. З'яўленне новых галін вытворчасці.

У канцы 50-х гг. адбыліся перамены ў кіраўніцтве гаспадаркай, у 1958 г. быў створаны Савет народнай гаспадаркі БССР (Саўнаргас). Саўнаргасы садзейнічалі лепшаму выкарыстанню мясцовых рэсурсаў, узмацненню спецыялізацыі і г.д. Аднак з 1962 г. назіралася зніжэнне ўсіх паказчыкаў прамысловай вытворчасці. Саўнаргасы не змаглі змяніць становішча, у 1965 г. адбылося вяртанне ад Саўнаргасаў да міністэрстваў. Прычынай зніжэння паказчыкаў было вычарпанне экстенсіўных шляхоў развіцця. За 1956 - 1965 гг. у рэспубліцы было ўведзена ў строй звыш 450 буйных прадпрыемстваў — БелАЗ у Жодзіне, Салігорскі калійны камбінат, Магілёўскі металургічны камбінат, Полацкі нафтаперапрацоўчы камбінат, Гродзенскі азотна-тукавы завод. У Беларусі з'явіўся новы від транспарту — трубаправодны. Шырокі размах набыла меліярацыя — асушэнне забалочаных зямель і ў сувязі з гэтым павелічэнне пасяўных плошчаў. Моладзь рэспублікі прыняла ўдзел у асваенні цалінных зямель.

2. Рэформа 1965 г. і яе ажыццяўленне ў Беларусі. Здабыткі і праблемы ў развіцці эканомікі ў 1970—1980 гг.

У такіх умовах разгарнулася другая спроба рэфармавання кіравання эканомікай. У сакавіку 1965 г. на Пленуме ЦК КПСС было разгледжана пытанне “Аб неадкладных мерах па далейшаму развіццю сельскай гаспадаркі СССР”, у верасні – “Аб паляпшэнні кіравання прамысловасцю, удасканаленні планавання і ўзмацненні эканамічнага стымулявання прамысловай вытворчасці”. Меры, якія ажыццяўлялі на іх аснове, назвалі эканамічнай рэформай. Яна забяспечыла сабою несумненны прагрэс, таму што павялічыла значнасць дзяржаўных стымуляў і некалькі пашырыла правы прадпрыемстваў, іх самастойнасць. Разам з тым прагрэс гэты быў абмежаваны, перш-наперш таму, што не змяніліся эканамічныя адносіны – удасканаленні ішлі галоўным чынам па лініі больш дакладнага складання планаў, больш дакладнай адзнакі яго выканання. Ужо гэтыя абставіны, не кажучы аб менш важных, пусцілі рэформу пад адкос.

Перавод прадпрыемстваў на новыя ўмовы ў масавым парадку ажыццяўляўся ў другой палове 60-х гг. Спачатку дасягненні былі больш значнымі, чым у далейшым. Гэта тлумачыцца тым, што першыя поспехі былі дасягнуты ў асноўным за кошт выкарыстання павярхоўных рэзерваў – больш

рацыянальнага спажывання рэсурсаў, памяншэння безгаспадарчасці, некаторага павелічэння ўзроўню адзінай тэхнічнай і арганізацыйнай палітыкі ў галінах народнай гаспадаркі.

Некатораму ўздыму сельскай гаспадаркі спрыяла правядзенне ў адпаведнасці з рашэннямі сакавіцкага (1965) Пленума ЦК КПСС такіх мер, як давядзенне цвёрдых планаў дзяржаўных закупаў прадуктаў, павелічэнне закупачных цэн на іх, спісанне запазычанасці з калгасаў, правядзенне меліярацыі зямлі за кошт дзяржавы, дазвол ствараць у калгасах і саўгасах падсобныя промыслы; устанаўленне гарантаванай аплаты працы калгаснікаў, увядзенне іх пенсійнага забеспячэння, удакладненне аплаты некаторых найбольш кваліфікаваных катэгорый работнікаў, умацаванне падсобных гаспадарак і інш.

Спробы выкарыстаць эканамічныя стымулы і павялічыць матэрыяльную зацікаўленасць працаўнікоў вёскі, пашырыць эканамічную самастойнасць калгасаў і саўгасаў мелі прагрэсіўны характар. Але і тут прынятыя меры не вызначаліся паслядоўнасцю.

Лекцыя 33. Культура і навука.

1. Аднаўленне і развіццё агульнаадукацыйнай, сярэдняй спецыяльнай школы, вышэйшых навучальных устаноў, бібліятэк, клубаў.
2. Развіццё беларускай літаратуры.
3. Выяўленчае мастацтва. Архітэктура.
4. Пераход да абавязковай 8-гадовай і сярэдняй адукацыі.

1. Аднаўленне і развіццё агульнаадукацыйнай, сярэдняй спецыяльнай школы, вышэйшых навучальных устаноў, бібліятэк, клубаў.

Важнай прадумовай развіцця культуры з'яўляецца неабходны адукацыйны ўзровень насельніцтва. У пасляваенны перыяд адбылося аднаўленне і далейшае развіццё сістэмы адукацыі. Павялічваліся асігнаванні на яе патрэбы. За 1946–1950 гг. на аднаўленне і развіццё агульнаадукацыйнай школы было адпушчана 3598,7 млн. рублёў. Гэта дазволіла толькі за кошт дзяржаўных сродкаў пабудаваць 205 школ на 62,4 тысячы вучнёўскіх месц. У канцы 1950 г. у БССР у асноўным была адноўлена даваенная сетка агульнаадукацыйных школ. У 1951–1955 гг. адбылося далейшае пашырэнне сярэдняй адукацыі, якое ішло шляхам арганізацыі новых і пераўтварэння сямігодак у сярэднія школы.

У снежні 1958 г. Вярхоўны Савет СССР прыняў Закон “Аб умацаванні сувязі школы з жыццём і аб далейшым развіцці сістэмы народнай адукацыі ў СССР”. Адпаведны Закон у БССР быў прыняты ў 1959 г. Ён прадугледжваў увядзенне ўсеагульнага 8-гадовага навучання.

У 70-я гады была ўведзена ўсеагульная сярэдняя адукацыя моладзі. Была пабудавана дастаткова дэмакратычная сістэма народнай адукацыі, якая давала рэальную магчымасць моладзі атрымаць сярэднюю адукацыю. Паспяхова развівалася вышэйшая адукацыя. У 1944/45 навучальным годзе працавалі 22 вышэйшыя навучальныя установы (з 25 існаваўшых да вайны). У 1945 г. у Мінску аднавіў работу Беларускі лесатэхнічны інстытут, які з 1930 г. працаваў у Гомелі. У 1961 г. ён быў пераўтвораны ў Беларускі тэхналагічны інстытут. Адкрыліся новыя вышэйшыя навучальныя ўстановы: у 1945 г. Беларускі тэатральны інстытут (з 1953 г. – тэатральна-мастацкі), у 1948 г. – Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут замежных моў, у 1950 г. – Брэсцкі педагагічны інстытут (створаны на базе настаўніцкага інстытута). У 1959 г. было створана Міністэрства вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі БССР.

Паспяхова развівалася навука. У 1944 г. у Мінску зноў пачала сваю дзейнасць Акадэмія навук БССР. У першыя пасляваенныя гады яе калектыў працаваў у цяжкіх умовах. Не хапала памяшканняў, лабараторнага абсталявання, кваліфікаваных кадраў. Аднаўляліся навукова-даследчыя інстытуты меліярацыі, будаўнічых матэрыялаў, харчовай прамысловасці, лясной гаспадаркі. К канцу 1950 г. у БССР дзейнічала 77 навуковых устаноў, а ў 1958 г. гэтая лічба ўзрасла да 83. Цэнтрам навуковай працы ў рэспубліцы становіцца Акадэмія навук БССР. У пасляваенныя гады тут праводзіліся работы па стварэнні новых сплаваў, вывучэнні фэрамагнетызму, тэхналогіі апрацоўкі металаў.

2. Развіццё беларускай літаратуры.

Духоўны стан грамадства ў значнай ступені знаходзіць адлюстраванне ў літаратуры. Для беларускай пасляваеннай літаратуры характэрна тое, што ў ёй адбываецца прыкметны рост прозы малых і асабліва буйных жанравых форм. Гераічная эпапея барацьбы народа з фашызмам прыцягвала пільную ўвагу беларускіх пісьменнікаў. Ідэйна-эстэтычнае асэнсаванне ваенных падзей проза пачала па гарачых слядах. У першых творах аб мірным жыцці пісьменнікі імкнуліся па магчымасці ярчэй перадаць аптымістычны настрой свайго сучасніка.

Прыкладна з 1953 г. у беларускай літаратуры, як і ва ўсесаюзнай, вызначыліся новыя тэндэнцыі, звязаныя з актывізацыяй грамадскага жыцця. Пачаўся працэс пераадолення апісальнасці, заглыблення ва ўнутраны свет герояў, у сутнасць канфліктаў пасляваеннай эпохі. У пісьменніцкім асяроддзі разгарнулася дыскусія аб месцы пісьменніка ў жыцці грамадства, аб неабходнасці перагляду ўсталяваных у літаратуры канцэпцый бесканфліктнасці. На першы план паступова вылучаюцца агульначалавечыя маральна-этычныя каштоўнасці, барацьба за маральную чысціню і светлае ў чалавеку. Яскрава гэта праявілася ў апавесці Я. Брыля “На Быстранцы” і асабліва ў рамане І. Шамякіна “Крыніцы”.

У першай палове 60-х гг. у выніку ўнутранага ідэйна-мастацкага ўзбагачэння беларуская проза прыйшла да значных здабыткаў. З’яўляюцца раманы: “Людзі на балоце” І. Мележа, “Птушкі і гнёзды” Я. Брыля, “Сэрца на далоні” І. Шамякіна, “Сасна пры дарозе” І. Навуменкі, “На парозе будучыні” М. Лобана, “Засценак Малінаўка” А. Чарнышэвіча. У. Караткевіч адкрыў чытачу паэзію і філасофію гісторыі (“Каласы пад сярпом тваім”, “Чорны замак Альшанскі”), а В. Быкаў – з пазіцый гуманізму і антымілітарызму аналізуе і асэнсоўвае чалавека на вайне (“Жураўліны крык”, “Сотнікаў”, “Воўчая зграя” і іншыя апавесці).

3. Выяўленчае мастацтва. Архітэктура.

Развівалася выяўленчае мастацтва. У першыя пасляваенныя гады мастакі знаходзіліся пад яркім уражаннем гераічных падзей Вялікай Айчыннай вайны і партызанскага руху.

У 50-я гады гістарычны жанр як бы зліваўся ў адзіны акорд з тэматыкай Вялікай Айчыннай вайны і партызанскага руху. Аднак мастакі працавалі і над беларускай гісторыяй (А. Гугель, Я. Кудрэвіч “Кастусь Каліноўскі”, 1958; П. Сергіевіч “Скарына ў друкарні”, 1957; А. Кроль “Я. Купала і Цётка ў Пецябургу ў 1913 годзе”, 1954; Я. Ціхановіч, І. Давідовіч “Янка Купала з калгаснікамі”, 1961).

У 60-я гады пачала сваю творчую дзейнасць плеяда таленавітых беларускіх мастакоў – Л. Шчамялёў, У. Стэльмашонак, А. Кішчанка, М. Данцыг, Г. Вашчанка, М. Савіцкі. Асабліва яскрава беларускае мастацтва заявіла пра сябе ў 1967 г., у час Усесаюзнай выставы ў Маскве.

У манументальным мастацтве важнейшай тэмай сталі бяспрыкладны гераізм і ўздым народнага духу ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Гэта помнікі,

курганы Славы, якія стаяць амаль ва ўсіх населеных пунктах. А самым значным дасягненнем беларускіх архітэктараў і скульптараў гэтага перыяду стаў ансамбль Плошчы Перамогі ў Мінску з абеліскам-помнікам воінам Савецкай Арміі і партызанам, загінуўшым у баях з фашызмам (1954, скульптары – З. Азгур, А. Бембель, А. Глебаў, С. Селіханаў, архітэктары У. Кароль, Г. Заборскі).

Паступова манументальнае мастацтва пачынае адыгрываць усё больш важную ролю ў стварэнні горадабудаўнічых структур. Найбольш удалымі прыкладамі кампазіцыйнай сувязі з прасторавым асяроддзем могуць служыць помнікі Я. Купалу (1972, скульптары А. Анікейчык, Л. Гумілеўскі, А. Заспіцкі), комплекс “Мінск – горад-герой”, Курган Славы Савецкай Арміі – вызваліцельніцы Беларусі, помнікі Я. Коласу ў Мінску (1972, скульптар З. Азгур), Ф. Скарыне ў Полацку (1974, скульптары А. і І. Глебавы), мемарыяльныя комплексы “Хатынь” (скульптар С. Селіханаў, архітэктары Ю. Градаў, В. Занковіч, Л. Левін), “Брэсцкая крэпасць-герой” (скульптары А. Кібальнікаў, А. Бембель, У. Бабыль, архітэктары У. Кароль, В. Волчак, В. Занковіч, Ю. Казакоў, А. Стаховіч, Г. Сысоеў), Манумент у гонар савецкай маці-патрыёткі ў Жодзіне (скульптары А. Заспіцкі, Г. Міско, М. Рыжанкоў, архітэктар А. Трафімчук). 190

Лекцыя 34. Абвяшчэнне незалежнасці Рэспублікі Беларусь.

1. Спробы рэфармавання СССР: крызіс перабудовы.

2. Узмацненне руху за нацыянальнае адраджэнне і суверэнітэт Беларусі.

3. Распад СССР, утварэнне Садружнасці Незалежных Дзяржаў (СНД). Перамены ў сістэме органаў улады і кіравання ў сувязі з абвяшчэннем незалежнасці рэспублікі. Законатворчасць Вярхоўнага Савета. Прыняцце новай Канстытуцыі.

4. Выбары Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь. Рэфармаванне сістэмы выканаўчай улады. Рэферэндумы 1995 і 1996 гг.

1. Спробы рэфармавання СССР: крызіс перабудовы.

У сярэдзіне 80-х гг. Савецкі Саюз апынуўся ў складаным становішчы. Запавольваліся тэмпы сацыяльна-эканамічнага развіцця, не заўсёды дасягненні навукі і тэхнікі ўкараняліся ў вытворчасць, нізкай была якасць многіх відаў прадукцыі, не хапала высокакасных тавараў на рынку, па некаторых паказчыках прыпыніўся рост жыццёвага ўзроўню народа. Патрабавалася рэфармаванне палітыка-эканамічнай сістэмы, якая ў аснове сваёй сфарміравалася ў СССР у 1920 – 1930-я гг.

На красавіцкім 1985 г. Пленуме ЦК КПСС Генеральным сакратаром ЦК КПСС М.С. Гарбачовым (1985–1991) была дадзена ацэнка эканамічнага становішча, якое склалася ў краіне, падкрэслены супярэчнасці. Стратэгічным курсам ва ўнутранай палітыцы краіны быў абвешчаны курс на паскарэнне сацыяльна-эканамічнага развіцця.

Але шляхі, формы, глыбіня працэсаў абнаўлення былі ўсвядомлены не адразу. Шмат што прыходзілася ўдакладняць, карэктаваць і пераглядаць ужо падчас ажыццяўлення новай палітыкі. Поўнай яснасці пра глыбіню крызісу не мела нават партыйнае кіраўніцтва. Вельмі хутка праявіліся негатыўныя наступствы разгорнутай па ўсёй краіне кампаніі па барацьбе з п'янствам і алкагалізмам. Уведзеная талонная сістэма жорстка абмяжоўвала магчымасць набыцця алкагольных вырабаў у крамах, у выніку прывяла да недапаступлення грошай у дзяржаўны бюджэт, знішчэння вінаграднікаў, закрыцця лікёра-гарэлачных прадпрыемстваў, звальнення людзей, спекуляцыі гарэлкай, самаганаварэння і «цукровага буму». Усё гэта адбывалася на фоне зніжэння цэн на нафту, скарачэння імпарту і вытворчасці ўласнай прадукцыі і вялікага дэфіцыту тавараў першай неабходнасці. Стала відавочна, што прадэклараваны курс на паскарэнне сацыяльна-эканамічнага развіцця без кардынальных зменаў асуджаны на правал.

2. Узмацненне руху за нацыянальнае адраджэнне і суверэнітэт Беларусі.

Пераход да перабудовы грамадства на дэмакратычных асновах нечакана для партыйнага і дзяржаўнага кіраўніцтва вывеў на першае месца нацыянальныя праблемы. Працэс фарміравання палітычнай апазіцыі ў Беларусі пачынаўся з амаль непрыкметнай з'явы – значнага павелічэння ліку аматарскіх нефармальных аб'яднанняў і клубаў па інтарэсах. У 1986 – 1987 гг. у

рэспубліцы ўзнікла 7 тыс. такіх аматарскіх аб'яднанняў і клубаў, якія налічвалі каля 1 млн. чалавек. Спачатку палітычныя пытанні ў праграмы клубаў і аб'яднанняў не ўключаліся. Напрыклад, мінская “Талака” ў сваёй праграме заяўляла, што будзе займацца выключна праблемамі нацыянальнай самабытнасці, захоўваннем помнікаў гісторыі і культуры. У 1989 г. у БССР ствараецца штаб палітычнай апазіцыі – Беларускі народны фронт “Адраджэнне”. Яго праграма, статут і іншыя дакументы мелі адкрыта антысавецкую і антыкамуністычную накіраванасць. На заклікі апазіцыі да знішчэння савецкага дзяржаўнага і грамадскага ладу адэкватнае прававое рэагаванне адсутнічала. Больш таго, узмацнілася яе канфрантацыя з праваахоўнымі органамі, партыйнымі і дзяржаўнымі структурамі. Не было і адпаведнага палітыка-арганізацыйнага рэагавання на дзеянні некаторых камуністаў і кіраўнікоў розных узроўняў, якія сталі на шлях неабгрунтаванай крытыкі савецкага дзяржаўнага і грамадскага ладу.

Найбольшую вастрыню нацыянальныя праблемы спачатку атрымалі ў Прыбалтыцы, але у хуткім часе ахапілі ўсе рэспублікі. Уздым нацыянальнага руху выявіўся ў актыўнай падтрымцы ідэі суверэнітэту. 27 ліпеня 1990 г. Вярхоўны Савет БССР прыняў Дэкларацыю аб дзяржаўным суверэнітэце рэспублікі.

3. Распад СССР, утварэнне Садружнасці Незалежных Дзяржаў (СНД). Перамены ў сістэме органаў улады і кіравання ў сувязі з абвешчэннем незалежнасці рэспублікі. Законатворчасць Вярхоўнага Савета. Прыняцце новай Канстытуцыі.

У сакавіку 1991 г. адбыўся рэферэндум аб захаванні СССР, у якім прынялі ўдзел толькі 9 з 15 рэспублік, 3/4 яго ўдзельнікаў выказалася “за”. Жнівеньскі путч 1991 г., які меў на мэце захаванне былога СССР, толькі паскорыў яго распад. 8 снежня 1991 г. кіраўнікі Беларусі, Расійскай Федэрацыі, Украіны ва ўмовах поўнага бяссілля саюзнай улады, разгортвання рэвалюцыі суверэнітэтаў падпісалі ў Белакежскай пушчы пагадненне аб спыненні існавання СССР і аб стварэнні СНД.

4. Выбары Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь. Рэфармаванне сістэмы выканаўчай улады. Рэферэндумы 1995 і 1996 гг.

На працягу 1992-1994 гг. працягваўся канфлікт паміж апазіцыяй на чале з БНФ і прэм’ер-міністрам краіны В. Кебічам па пытанню прэзідэнцтва, функцый кіраўніка краіны і формы праўлення. Незадаволенасць насельніцтва рэспублікі ва ўмовах масавага збяднення рыначнымі рэформамі метадам “шокавай тэрапіі” з’явіліся асноўнымі прычынамі паражэння С. Шушкевіча і В. Кебіча. 15 сакавіка 1994 г. Вярхоўны Савет рэспублікі прыняў новую Канстытуцыю – Асноўны закон Рэспублікі Беларусь. Згодна з ёю, Беларусь з’яўляецца унітарнай дэмакратычнай сацыяльнай прававой дзяржавай, якая валодае вяршэнствам і паўнатай улады на сваёй тэрыторыі. Канстытуцыяй уведзена ў рэспубліцы прэзідэнцкая форма кіравання. 10 ліпеня 1994 г. А. Лукашэнка быў абраны Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь. На працягу 1994-1996 гг. у краіне

працягваўся палітычны крызіс і рэспубліка стаяла перад выбарам: прэзідэнцкая ці парламенцкая форма кіравання. У выніку з дапамогай даволі спрэчных метадаў была зацверджана прэзідэнцкая праграма развіцця і рэфармавання Рэспублікі Беларусь. Быў прызнаны нелегітымным Вярхоўны Савет, праведзена цэнтралізацыя ўлады.

14 мая 1995 г. быў праведзены рэспубліканскі рэферэндум. Беларускі народ падтрымаў прапановы кіраўніка дзяржавы аб наданні рускай мове роўнага статусу з беларускай, развіцці эканамічнай інтэграцыі з Расійскай Федэрацыяй, устанаўленні новых Дзяржаўнага сцяга і Дзяржаўнага герба Рэспублікі Беларусь. 24 лістапада 1996 г. адбыўся ініцыраваны Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь А.Р. Лукашэнкам рэспубліканскі рэферэндум. Беларускі народ прагаласаваў за прыняцце Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь 1994 г. са змяненнямі і дапаўненнямі (новая рэдакцыя Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь), прапанаванымі А.Р. Лукашэнкам, выказаўся супраць свабоднай, без абмежаванняў куплі і продажу зямлі, супраць адмены смяротнай кары ў Рэспубліцы Беларусь.

На рэспубліканскім рэферэндуме была падтрымана прапанова А.Р. Лукашэнкі аб перанясенні Дня незалежнасці Рэспублікі Беларусь (Дня рэспублікі) з 27 ліпеня на 3 ліпеня – дзень вызвалення Мінска ад гітлераўскіх захопнікаў у Вялікай Айчыннай вайне.

Лекцыя 35. Сацыяльна-эканамічнае становішча.

1. Разрыў ранейшых эканамічных сувязей. Асноўныя тэндэнцыі сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь.

2. Курс на сацыяльна арыентаваную рыначную эканоміку.

3. Грашовая-фінансавая сістэма.

Правядзенне рэформ у 1992 – 1994 гг. дазволіла стварыць у Беларусі неабходны мінімум асноўных рыначных інстытутаў, нарматыўна-прававых дакументаў, пераўтварыць сістэму дзяржаўнага кіраўніцтва эканомікай у новую сістэму, якая ў пэўнай ступені абапіраецца на рыначныя рэгулятары. Разам з тым беларускі рынак цяпеў значна большыя страты, чым меў здабыткаў: разбурэнне раней існаваўшых вытворча-эканамічных сувязей і “абвальны” спад вытворчасці на 50 % і больш у параўнанні з канцом 80-х гадоў, што пагражала дзяржаве стратай сваёй незалежнасці і пераўтварэннем у калонію; раскручванне інфляцыйнай спіралі і катастрофічнае падзенне курсу беларускіх грошай, крытычнае становішча з забеспячэннем гаспадаркі энэргарэсурсамі; галапіруючы рост цэн (іх лібералізацыя не прывяла да ўстанаўлення раўнавагавых цэн, што з’яўляецца асабліваасцю рынку, заснаванага на механізме свабоднай канкурэнцыі); рэзкае падзенне жыццёвага ўзроўню большасці насельніцтва, рост беспрацоўя, нарастанне іншых сацыяльных праблем.

Мадэль рыначных рэформ метадам “шокавай тэрапіі”, пабудаваная па рэкамендацыях Міжнароднага валютнага фонду, пацярпела правал летам 1994 г. у час выбараў першага прэзідэнта Рэспублікі Беларусь. Мандат на правядзенне новага варыянта рэформ атрымаў першы прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А. Лукашэнка.

Для пераадолення крызісных з’яў і недахопаў, а таксама для вызначэння перспектывных задач у правядзенні рыначных рэформ былі распрацаваны “Асноўныя напрамкі сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь на 1996 – 2000 гады”. 20 кастрычніка 1996 г. удзельнікі Усебеларускага народнага сходу адобрылі гэты дакумент.

Асабліваасці эканамічных рэформ у Рэспубліцы Беларусь з 1994 г.:

- сацыяльна арыентаваная мадэль эканомікі
- дзяржаўнае рэгуляванне эканомікі
- абмежаваная прыватызацыя пад кантролем дзяржавы
- захаванне калгаснай сістэмы пры ўвядзенні фермерскай гаспадаркі
- актыўныя знешнеэканамічныя сувязі

Улічваючы вопыт краін з развітай рыначнай інфраструктурай, Рэспубліка Беларусь стала на шлях дзяржаўнага рэгулявання эканомікі. Правядзенне дзяржаўнай палітыкі забяспечвае павышэнне эфектывнасці эканомікі, абарону інтарэсаў айчынных тавараўтворцаў, недапушчэнне “праядання” крэдытаў, узмацнення інфляцыі, развіцця крымінальных і ценявых структур. Галоўным вынікам сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь у 1994 – 2006 гг. з’яўлялася тое, што ў краіне была створана і дзейнічала аптымальная сацыяльна-эканамічная сістэма, заснаваная на паступовым, эвалюцыйным шляху эканамічных пераўтварэнняў, без абвальной прыватызацыі і “шокавай

тэрапіі”. Краіна захавала і прымножыла багацце, створанае працай усяго народа, не прадала за бясцэнак зямлю, заводы і фабрыкі, не залезла ў доўг да замежных крэдытораў. Забяспечаны высокія тэмпы эканамічнага росту: прырост валавога ўнутранага прадукта ў Рэспубліцы Беларусь штогод складаў у 2001 – 2005 гг. 7,5 % супраць 3,5 % сярэднеусветнага. Захаваны і паглыблены сацыяльныя гарантыі для людзей – жыллё, пенсіі, бясплатныя за кошт бюджэту адукацыя і лячэнне.

Лекцыя 36. Знешняя палітыка.

1. Дыпламатычнае прызнанне Рэспублікі Беларусь.
2. Асноўныя напрамакі знешняй палітыкі Беларусі.
3. Дагавор аб Саюзе Беларусі з Расіяй 1997 г. Дагавор аб стварэнні Саюзнай дзяржавы 1999 г.

1. Пасля Другой сусветнай вайны сфарміраваўся геапалітычны падзел свету на тры вялікія групы краін: развітыя капіталістычныя дзяржавы (Заходняя Еўропа, ЗША, Японія), краіны сацыялістычнай садружнасці на чале з СССР і краіны «трэцяга свету» (Азія, Афрыка, Лацінская Амерыка), якія не адыгрывалі прыкметнай ролі ў міжнародным жыцці.

Адносіны паміж капіталістычнымі і сацыялістычнымі дзяржавамі характарызаваліся вострым палітычным і ідэалагічным процістаяннем, якое ўвайшло ў гісторыю пад назвай «халодная вайна». Такую структуру міжнародных адносін прынята называць біпалярнай, бо ў свеце панавалі і супернічалі дзве грамадскія сістэмы на чале са звышдзяржавамі – СССР і ЗША. З развалам СССР біпалярны свет перастаў існаваць. «Халодная вайна» скончылася на карысць капіталістычнай сістэмы. Пасля краху Варшаўскага ваенна-палітычнага дагавора Паўночна-Атлантычны блок (НАТО) стаў імкліва папаўняцца новымі краінамі. Біпалярная мадэль сусвету ператварылася ў аднапалярную на чале з адзінай звышдзяржавай – ЗША.

Пасля распаду Савецкага Саюза і сусветнай сацыялістычнай сістэмы ў канцы 1980 – пачатку 1990-х гг. канфрантацыя дзвюх грамадскіх сістэм (капіталістычнай і сацыялістычнай) завяршылася. Некаторыя з былых краін сацыялістычнага лагера (Чэхія, Славакія, Венгрыя, Польшча і інш.) паступова інтэграваліся ў супольнасць развітых краін з дэмакратычным рэжымам і рынкавай эканомікай. Іншыя (Румынія, Украіна, Таджыкістан) абвясцілі сябе краінамі, якія развіваюцца. У колішнім «трэцім свеце» вылучыліся краіны (Паўднёвая Карэя, Сінгапур, Тайвань), якія па тэмпах эканамічнага росту наблізіліся да найбольш развітых краін. Найменш развітыя і эканамічна адсталыя краіны Цэнтральнай Афрыкі, Азіі і Лацінскай Амерыкі атрымалі назву «чацвёртага свету».

Распад СССР абумовіў фарміраванне новых прынцыпаў у адноснах паміж былымі саюзнымі рэспублікамі. Адны з дзяржаў (краіны Балтыі) адкрыта заявілі аб сваёй арыентацыі на заходнія краіны, другія яшчэ не вызначыліся ў сваім выбары далейшага шляху развіцця, трэція так ці інакш арыентуюцца на супрацоўніцтва з Расійскай Федэрацыяй. Сама ж Расія хоць і страціла статус звышдзяржавы, але, 25 снежня 1991 г. абвясціўшы сябе спадкаемцай СССР, заняла яго месца ў ААН, а зараз уваходзіць у лік вялікіх дзяржаў.

Пасля дэнансацыі 8 снежня 1991 г. Саюзнага дагавора Рэспубліка Беларусь стала выходзіць на міжнародную арэну як еўрапейская краіна, з глыбокімі гістарычнымі традыцыямі дзяржаўнасці. Рэспубліка Беларусь з'яўляецца спадкаемцай дзяржаў, што існавалі на тэрыторыі Беларусі: Полацкага і Тураўскага княстваў, ВКЛ, БНР і БССР.

З абвяшчэннем суверэнітэту БССР у канцы 1990 г. і пачатку 1991 г. былі падпісаны дагаворы аб супрацоўніцтве з Расіяй, Украінай і Казахстанам. Пасля распаду СССР, з апошніх дзён снежня 1991 г. пачаўся працэс міжнароднага прызнання Рэспублікі Беларусь. Першымі дзяржавамі свету, якія прызналі незалежнасць Беларусі і ўстанавілі з ёй дыпламатычныя адносіны, былі Украіна і ЗША. На працягу 1992 г. новую незалежную дзяржаву Рэспубліка Беларусь прызналі 60 дзяржаў. Да канца 1994 г. іх колькасць узрасла да 123 дзяржавы, пры гэтым, 97 наладзілі з ёй дыпламатычныя адносіны. Да 1 студзеня 2009 г. Рэспубліка Беларусь прызнана 159 дзяржавамі свету, з якіх 157 устанавілі з ёй дыпламатычныя адносіны.

Знешняй праявай міжнароднага прызнання стала адкрыццё дыпламатычных прадстаўніцтваў у Беларусі. Першае пасольства ў Мінску было адчынена ЗША. У 1992 г. разгарнулі дзейнасць 4 вышэйшыя дыпламатычныя прадстаўніцтвы; у 1994 г. іх стала 21; у 2000 г. усяго налічвалася 50 прадстаўніцтваў, у тым ліку, 29 пасольстваў, 2 генконсульствы, 8 консульстваў, 9 прадстаўніцтваў міжнародных арганізацый, а таксама Выканаўчы камітэт і Эканамічны Суд СНД.

За мяжой Беларусь прадстаўляюць 52 дыпламатычныя прадстаўніцтвы ў 46 краінах свету, у тым ліку 44 пасольствы, 2 пастаянныя прадстаўніцтвы пры міжнародных арганізацыях і 6 генеральных кольсунстваў. Палітычную і прававую базу знешняй палітыкі дзяржавы складаюць: Дэкларацыя Вярхоўнага Савета БССР «Аб дзяржаўным суверэнітэце БССР» ад 27 ліпеня 1990 г., Заява Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь «Аб прынцыпах знешнепалітычнай дзейнасці Рэспублікі Беларусь» ад 3 кастрычніка 1991 г.; Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, прынятая 15 сакавіка 1994 г., змененая і дапоўненая ў 1996 і 2004 гг.; Канцэпцыя нацыянальнай бяспекі, зацверджаная ў ліпені 2001 г.; ваенная дактрына, зацверджаная ў студзені 2002 г., іншыя дакументы, прынятыя Вярхоўным Саветам, Нацыянальным сходам і Прэзідэнтам, якія рэгулююць дзейнасць дзяржаўных органаў улады ў галіне знешняй палітыкі, і таксама агульнапрызнаныя прынцыпы і нормы міжнароднага права, зафіксаваныя ў Статуце ААН, Хельсінскім заключным акце, Парыжскай хартыі для новай Еўропы і іншых дакументах АБСЕ.

У пачатку XXI ст. сфарміраваліся асноўныя прынцыпы беларускай знешняй палітыкі: адпаведнасць знешнепалітычных мэт нацыянальным рэсурсам; развіццё ўсебаковага супрацоўніцтва з дзяржавамі і міжнароднымі арганізацыямі, добраахвотнасць уваходжання і ўдзелу ў міждзяржаўных утварэннях і неад'емнае права дзяржавы на выхад з іх; адданасць палітыцы паслядоўнай дэмілітарызацыі міжнародных адносін; адсутнасць тэрытарыяльных прэтэнзій да памежных дзяржаў. Стратэгічнымі мэтамі знешняй палітыкі Беларусі з'яўляюцца: абарона суверэнітэту і незалежнасці дзяржавы; захаванне без'ядзернага статусу і абвешчанага ў Канстытуцыі нейтральнага статусу.

Асноўнымі прыярытэтнымі напрамкамі знешняй палітыкі Рэспублікі Беларусь з'яўляюцца: развіццё ўзаемавыгадных адносін з Расійскай Федэрацыяй і з Еўрапейскім Саюзам; умацаванне супрацоўніцтва з дзяржавамі

СНД; удзел у Еўразійскім эканамічным супольніцтве; развіццё ўзаемавыгаднага супрацоўніцтва з дзяржавамі Азіі (у першую чаргу з Кітаем, Індыяй, Японіяй), арабскага свету, Афрыкі, з краінамі Лацінскай Амерыкі; садзейнічанне ўмацаванню кансалідуючай ролі ААН на глабальным і рэгіянальным узроўнях; падтрыманне асноўных падыходаў Руху недалучэння да праблем усеагульнай і рэгіянальнай бяспекі; развіццё шматбаковага супрацоўніцтва па пытаннях разбраення, прадухілення і ліквідацыі надзвычайных сітуацый, ліквідацыі наступстваў аварыі на ЧАЭС і інш.

2. Важным напрамкам знешнепалітычнай дзейнасці Рэспублікі Беларусь з'яўляецца ўмацаванне двухбаковага супрацоўніцтва з краінамі СНД. Гэта аб'яднанне было абвешчана 8 снежня 1991 г., калі ў рэзідэнцыі Віскулі ў Белавежскай пушчы кіраўнікі Беларусі (С. Шушкевіч), Расіі (Б. Ельцын) і Украіны (Л. Краўчук) падпісалі пагадненне аб утварэнні Садружнасці Незалежных Дзяржаў. У іх заяве было адзначана, што перагаворы аб падрыхтоўцы новага Саюзнага дагавора зайшлі ў тупік, аб'ектыўны працэс выхаду рэспублік з саставу СССР і ўтварэння незалежных краін стаў рэальным фактам. У пагадненні абвешчалася, што СССР як суб'ект міжнароднага права спыніў сваё існаванне. Тры дзяржавы аб'ядналіся ў СНД і запрасілі ўступіць у Са-дружнасць новыя дзяржавы былога СССР. Афіцыйным месцам знаходжання кардынацыйных органаў Садружнасці быў вызначаны Мінск.

10 снежня Вярхоўны Савет Рэспублікі Беларусь ратыфікаваў пагадненне аб стварэнні СНД і прыняў рашэнне аб дэнансацыі Саюзнага дагавора 1922 г. 21 снежня ў Алма-Аце незалежныя дзяржавы – Азербайджан, Арменія, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Малдова, Расійская Федэрацыя, Таджыкістан, Туркменія, Узбекістан і Украіна падпісалі Пратакол да Пагаднення і Дэкларацыю аб утварэнні на роўных правах СНД, якая не з'яўляецца ні дзяржавай, ні дзяржаўнай структурай. Дэкларацыя пацвердзіла прыхільнасць гэтых дзяржаў да супра-цоўніцтва ў розных сферах знешняй і ўнутранай палітыкі, абвясціла гарантыі выканання міжнародных абавязацельстваў былога СССР. У сувязі з гэтым 25 снежня 1991 г. Прэзідэнт СССР М. Гарбачоў склаў свае паўнамоцтвы.

30 снежня 1991 г. кіраўнікі 11 краін у Мінску абмеркавалі фінансава-эканамічныя і ваенна-стратэгічныя пытанні СНД. 1992 г. яны падпісалі дэкларацыю аб супрацоўніцтве, узгодненых дзеяннях у правядзенні рэформ, вяртанні культурных і гістарычных каштоўнасцяў і інш. У снежні 1993 г. да СНД далучылася Грузія.

У 1993 г. быў абмеркаваны і прыняты Саветам кіраўнікоў дзяржаў Статут СНД, у якім падкрэслівалася, што Садружнасць заснавана на пачатках суверэннай роўнасці ўсіх яе членаў, якія з'яўляюцца самастойнымі суб'ектамі міжнароднага права. У верасні 1993 г. кіраўнікі дзяржаў СНД падпісалі Дагавор аб стварэнні Эканамічнага саюза.

У Мінску сталі рэгулярна адбывацца пасяджэнні кіраўнікоў урадаў, міністэрстваў і ведамстваў СНД. З 1993 г. у Мінску размяшчаецца Выканаўчы сакратарыят СНД – пастаянна дзеючы адміністрацыйны і каардынуючы орган

сдружнасці. Ён забяспечвае арганізацыю работы Савета кіраўнікоў дзяржаў, Савета кіраўнікоў урадаў, Савета міністраў замежных спраў, Эканамічнага савета і іншых органаў. Выканаўчы камітэт распрацоўвае праекты дакументаў, арганізуе дзейнасць больш як 20 органаў галіновага супрацоўніцтва. У Мінску знаходзіцца створаны ў 1994 г. Эканамічны суд СНД. Такім чынам, Мінск становіцца сталіцай СНД.

У 1995 г. былі наладжаны дзелавыя кантакты з Міжнароднай арганізацыяй працы, Сусветнай арганізацыяй аховы здароўя, Упраўленнем Вярхоўнага камісара ААН па справах бежанцаў. Прадстаўнікі Выканаўчага камітэта ўдзельнічаюць у нарадах і форумах, якія праводзяцца па лініі ААН, ЕС, АБСЕ і іншых міжнародных арганізацый.

Разам з тым СНД пакуль займае даволі нізкае месца ў міжнароднай іерархіі: на яе долю прыпадае толькі 3% сусветнага валавога ўнутранага прадукту. Па гэтых паказчыках Садружнасць саступае ЕС, эканамічным блокам новых індустрыяльных краін Паўднёва-Усходняй Азіі і Паўночнай Амерыкі. Крызісны стан Садружнасці выявіўся ў канцы 1990-х гг., што было засведчана шэрагам нарад кіраўнікоў дзяржаў СНД. Спецыяльны міжнародны форум, праведзены на аснове іх рашэнняў, выпрацаваў канкрэтныя прапановы і прававыя акты, скіраваныя на ўмацаванне эканамічнага супрацоўніцтва шляхам стварэння зоны свабоднага гандлю і карэннага рэфармавання выканаўчых структур СНД. Асноўнымі прычынамі такога негатыўнага працэсу з'яўляюцца: розныя падыходы дзяржаў СНД да праблем рэфармавання органаў Садружнасці, вызначэння іх структуры і функцый; рознагалосці ў выпрацоўцы агульнай эканамічнай канцэпцыі на макра- і мікраўзроўні і агульнай палітыкі ў забеспячэнні калектыўнай бяспекі; неэфектыўнасць дагавораў і пагадненняў у рамках СНД; разыходжанні ў сферы інтарэсаў і мэтай знешняй палітыкі краін-удзельніц.

Невысокую эфектыўнасць дэманструюць органы Садружнасці ва ўрэгуляванні канфліктаў на тэрыторыі СНД. Не выконваюцца многія палажэнні Дагавора аб калектыўнай бяспецы (1992 г.). У жніўні 2009 г. Грузія, незадаволеная палітыкай Расіі ў адносінах да Паўднёвай Асеціі і Абхазіі, заявіла аб сваім выхадзе з СНД.

Рэспубліка Беларусь выступае за захаванне СНД, больш цесныя эканамічныя, палітычныя і ваенныя супрацоўніцтва і інтэграцыю і лічыць, што Садружнасць па свайму патэнцыялу можа заняць важнае месца ў шэрагу іншых рэгіянальных арганізацый. Беларусь была адным з ініцыятараў падпісання дагавораў і пагадненняў аб Мытным саюзе, адзінай эканамічнай прасторы, калектыўнай бяспецы і фарміраванні зоны свабоднага гандлю.

Таваразварот Рэспублікі Беларусь з краінамі Цэнтральнай Азіі ў 2002 г. склаў 116 млн дол. ЗША, значна перавысіўшы паказчыкі папярэдніх гадоў.

Пры гэтым краіне прыходзілася рабіць папраўку на геаграфічную аддаленасць і канкурэнцыю з даволі таннай прадукцыяй з Кітая і Турцыі. Важнейшым партнёрам у гэтым рэгіёне застаецца Ка-захстан, які набывае беларускія грузавыя аўтамабілі, трактары, шыны, тавары лёгкай прамысловасці, а пастаўляе на беларускі рынак збожжа, каляровыя металы, сыравіну.

Асаблівую вагу ў сістэме двухбаковых адносін Беларусі набыла Кітайская Народная Рэспубліка. У першай палове 1990-х гг. быў створаны механізм кансультацый паміж знешнепалітычнымі ведамствамі краін. У пачатку 2000-х гг. паміж дзвюма краінамі дзейнічалі звыш 20 двухбаковых міжурадавых пагадненняў, істотнае развіццё атрымала міжрэгіянальнае партнёрства на ўзроўні гарадоў, абласцей і правінцый. У апошнія гады Беларусь ставіцца да Кітая як да другога, пасля Расіі стратэгічнага партнёра.

Вытрымала праверку часам як у дзелавых адносінах, так і ў міжнароднай палітыцы беларуска-індыйскае і беларуска-в'етнамскае партнёрства ў эканамічнай і навукова-тэхнічнай сферы. Адметнасцю беларуска-японскіх адносін стала пераважнае развіццё крэдытна-інвестыцыйных аперацый і актыўнае ўзаемадзеянне па пытаннях пераадолення наступстваў аварыі на ЧАЭС. Цесныя сувязі, высокі ўзровень палітычных адносін і маштабныя праекты ў галіне эканомікі звязваюць Беларусь з Іранам і Рэспублікай Карэяй. Перспектыўнае развіццё гандлю характэрна для адносін Беларусі з Аб'яднанымі Арабскімі Эміратамі, якія выяўляюць зацікаўленасць у набыцці прадукцыі Мінскага завода колавых цягачоў, МАЗа, бабруйскай «Белшыны», «Мілавіца». З удзелам капіталу ААЭ ў Мінску будуюцца гасцініцы.

Узаемная выгода і добрасуседства характарызуюць адносіны з Літвой. Калі ў 2006 г. аб'ём гандлю паміж дзвюма краінамі складаў 603 млн., у 2007 г. перавысіў 740 млн, а ўз 2008 г. дасягнуў звыш 1200 млн дол. ЗША. Супрацоўніцтва пашыраецца ў галіне інвестыцый: у 2008 г. у беларускую эканоміку было накіравана каля 3 млрд дол., а ў Літве дзейнічае 280 прадпрыемстваў з удзелам беларускага капітала. Сумесныя беларуска-літоўскія прадпрыемствы працуюць у галіне вытворчасці мэблі і піва, пашыраюцца кантакты ў сферы транспартных перавозак праз Клайпедскі порт і разглядаецца магчымасць сумеснага выкарыстання рэсурсаў Аўгустоўскага канала і ракі Нёман. Адносіны з іншымі суседзямі – Польшчай і Латвіяй, якія як і Літва з'яўляюцца членамі Еўрапейскага саюзу і НАТО, менш прадукцыйныя, але даволі перспектыўныя.

Еўрапейскі Саюз – важнейшы гандлёва-эканамічны партнёр Беларусі. Па аб'ёму таваразвароту, які склаў у 2008 г. каля 15, 8 млрд дол., ён займае другое месца пасля Расіі. Гандаль з ЕС з'яўляецца галоўнай крыніцай паступленняў у нашу краіну цвёрдай валюты ў адрозненне ад бартэрнага гандлю, які дамінуе паміж дзяржавамі СНД. Імпартуе Беларусь з ЕС прадукцыю вытворча-тэхнічнага прызначэння, якая з'яўляецца адной з асноўных крыніц мадэрнізацыі вытворчай базы беларускіх прадпрыемстваў.

Такім чынам, за перыяд суверэннага існавання Рэспублікі Беларусь наладзіліся разгалінаваныя двухбаковыя адносіны з большасцю дзяржаў і буйнейшымі арганізацыямі аўразійскага кантыненту. Глыбокія і эфектыўныя сацыяльна-эканамічныя, палітычныя і духоўныя пераўтварэнні, якія адбываюцца ў беларускім грамадстве, несумненна, дазваляць Беларусі заняць годнае месца ў Еўропе, захаваўшы сваю нацыянальную ідэнтычнасць і самабытнасць.

Развіццё эканамічных, палітычных, навуковых, культурных сувязяў з іншымі краінамі свету з'яўляецца жыццёва важным для паспяховага ўваходжання Рэспублікі Беларусь у сусветную супольнасць. Краіна даказала здольнасць да незалежнага дзяржаўнага развіцця. Да дасягненняў у галіне знешняй палітыкі варта аднесці забеспячэнне рэальнага суверэнітэту, фарміраванне асноўных атрыбутаў дзяржаўнасці, усеагульнае міжнароднае прызнанне Беларусі і ўстанаўленне дып-лама-тычных зносін з уплывовымі дзяржавамі свету. Пасля атрымання незалежнасці краіна набыла новы статус у ААН і яе спецыялізаваных установах: Беларусь стала дзейнічаць на форуме нацый, зыходзячы з асабістых нацыянальна-дзяржаўных інтарэсаў. Пашырыўся ўдзел рэспублікі ў рэгіянальных міжнародных арганізацыях і інстытутах.

Сусветнае прызнанне і падтрымку атрымала паслядоўная палітыка беларускай дзяржавы ў галіне ядзернага раззбраення. Упершыню ў гісторыі краіна, якая валодае ядзернай зброяй, дабрахвотна і без папярэдніх умоў адмовілася ад ядзернай зброі. З канца 1996 г. Рэспубліка Беларусь дэ-юрэ і дэ-факта з'яўляецца без'ядзернай дзяржавай.

Беларусь з'яўляецца актыўным членам Руху недалучэння, заснаванага ў 1961 г. краінамі, якія адмовіліся далучацца да ваенных блокаў і імкнуліся праводзіць скардынаваную палітыку дзеля інтарэсаў уласных народаў.

Наша краіна – цэнтр узаемавыгадных інтэграцыйных працэсаў новых незалежных дзяржаў. Прыярытэтам застаецца інтэграцыя і развіццё ўзаемавыгадных стасункаў з Расіяй. У сваёй палітыцы Беларусь улічвае вялікі інтэграцыйны, энергетычны, рыначны патэнцыял Садружнасці Незалежных Дзяржаў, Еўразійскай эканамічнай супольнасці і ўсяляк стымулюе развіццё гэтых структур. Беларусь вядзе актыўны дыялог з Еўрапейскім Саюзам, НАТО, Саветам Еўропы, АБСЕ.

Плённа развіваюцца адносіны Беларусі з дзяржавамі Лацінскай Амерыкі. Устанаўленне дыялога на высокім узроўні пазітыўна адлюстравалася на ажыўленні дзелавых кантактаў з ключавымі краінамі рэгіёна – Венесуэлай, Бразіліяй і Аргенцінай у галіне сумеснай рэалізацыі буйных эканамічных праектаў. Інтэнсіўна развіваюцца беларуска-кубінскія адносіны.

Прыярытэтным накірункам знешняй палітыкі застаецца нармалізацыя партнёрскіх адносін з ЗША. Рэспубліка Беларусь зацікаўлена ў раўнапраўным і ўзаемавыгадным дыялогу, заснаваным на ўзаемнай павазе інтарэсаў дзвюх краін.

Такім чынам, за адносна кароткі перыяд самастойнага існавання Рэспубліка Беларусь набыла паўнаважны статус еўрапейскай дзяржавы з уласнымі нацыянальнымі інтарэсамі і знешнепалітычнымі прыярытэтамі. Яна даказала здольнасць да незалежнага існавання ў супольнасці суверэнных дзяржаў, наладзіла ўзаемавыгадныя сувязі з большасцю дзяржаў свету. Уключэнне Рэспублікі Беларусь у сусветную сістэму падзелу працы дазваляе нарошчваць эфектыўнасць нацыянальнай эканомікі, тым самым павышаючы ўзровень дабрабыту сваіх грамадзян.

3. З моманту набыцця Рэспублікай Беларусь дзяржаўнага суверэнітэту яе асноўным міжнародным партнёрам заставалася Расійская Федэрацыя. Адносіны паміж абедзвюма краінамі актывізавалася з абраннем А. Лукашэнкі Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь. На майскім рэферэндуме 1995 г. 82% яго ўдзельнікаў падтрымалі ідэю аб эканамічнай інтэграцыі з Расіяй. Развіццё беларуска-расійскага стратэгічнага партнёрства адбываецца шляхам палітычнай, эканамічнай і ваеннай інтэграцыі з Расійскай Федэрацыяй.

21 лютага 1995 г. у Мінску Прэзідэнты дзвюх краін А. Лукашэнка і Б. Ельцын падпісалі беларуска-расійскі дагавор аб сяброўстве, добрасуседстве і супрацоўніцтве тэрмінам на 10 гадоў. 2 красавіка 1996 г. у Маскве кіраўнікі дзяржаў падпісалі дагавор аб стварэнні супольнасці суверэнных рэспублік Беларусі і Расіі. Захоўваючы атрыбуты суверэнітэту, дзяржавы выходзілі на сумеснае будаўніцтва структур, якія мелі агульную заканадаўчую базу. У адпаведнасці з дагаворам былі сфарміраваны Вышэйшы Савет, Выканаўчы камітэт, Парламенцкі сход, Мытны камітэт, Расійска-Беларуская камісія па навукова-тэхнічнаму супрацоўніцтву і некаторыя іншыя сумесныя арганізацыі.

2 красавіка 1997 г. абедзве дзяржавы прыйшлі да Дагавору аб Саюзе, у якім падцвярджалася, што кожная краіна захоўвае дзяржаўны суверэнітэт і тэрытарыяльную недатыкальнасць, канстытуцыю, сцяг, герб і іншыя атрыбуты дзяржаўнасці. У якасці асноўных мэт абвешчалася ўмацаванне адносін братэрства і ўсебаковага супрацоўніцтва па-між дзяржавамі ў палітычнай, эканамічнай, сацыяльнай, культурнай, ваеннай і іншых галінах. 10 чэрвеня дагавор аб Саюзе быў ратыфікаваны ў Мінску і Маскве. У снежні 1998 г. Прэзідэнты А. Лукашэнка і Б. Ельцын заявілі ў Дэкларацыі аб далейшым яднанні Беларусі і Расіі аб намеры стварыць адзіную саюзную дзяржаву.

8 снежня 1999 г. А. Лукашэнка і Б. Ельцын падпісалі Дагавор аб стварэнні Саюзнай дзяржавы, які ўступіў у сілу ў студзені 2000 г. Састаўной часткай Дагавора з'яўлялася Праграма мерапрыемстваў па развіцці Саюза Беларусі і Расіі да 2005 г. Была прынята таксама Праграма эканамічнага супрацоўніцтва дзвюх краін на 1999-2008 гг. Старшынёй Вышэйшага Дзяржаўнага Савета быў абраны А. Лукашэнка.

Рэспубліка Беларусь і Расійская Федэрацыя зафіскавалі намер дабрахвотна перадаць Саюзнай дзяржаве шэраг сваіх паўнамоцтваў з мэтай ажыццяўлення адзінай палітыкі, у першую чаргу, у пытаннях стварэння адзінай эканамічнай прасторы і прававых асноў агульнага рынку. Разам з тым непахіснымі застаюцца асновы канстытуцыйнага ладу, а таксама захоўваюцца незалежнасць, тэрытарыяльная цэласнасць, дзяржаўны лад і міжнародныя абавязкі абедзвюх дзяржаў.

У цяперашні час у Саюзнай дзяржаве створаны і дзейнічаюць неабходныя органы кіравання: Вышэйшы Дзяржаўны Савет, Савет Міністраў, Парламенцкі Сход і Пастаянны Камітэт Саюзнай дзяржавы. Створаны Пагранічны і Мытны камітэты, тэле-радыёвяшчальная кампанія, сфарміраваны сумесныя калегіі міністэрстваў і іншых органаў дзяржаўнага кіравання, саюзны бюджэт Беларусі і Расіі.

Да сучаснага моманту напрацавана значная нарматыўна-прававая база, заснаваная на міждзяржаўных і міжурадавых дагаворах, якая дазваляе ўзаемадзейнічаць практычна па ўсіх накірунках супрацоўніцтва. У мэтах здзяйснення пераходу на адзіныя прынцыпы падатковай палітыкі праводзіцца ўніфікацыя нацыянальных заканадаўстваў па пытаннях падаткаабкладання. Вядзецца праца па падрыхтоўцы Падатковага кодэкса Саюзнай дзяржавы.

У 2008 г. на Расію прыпадала 80% беларускага экспарту. У Беларусі ўнутраны валавы прадукт (УВП) рос высокімі тэмпамі – каля 10-11 % у год, а беларуская прадукцыя была заўсёды запатрабаванай у Расіі. Так, машынабудаўнічы комплекс на 85% загрузаны заказамі расійскіх прадпрыемстваў. Устаноўлены сувязі з большасцю рэгіёнаў Расіі, што стварае добрую перспектыву для інтэграцыйных працэсаў паміж дзвюма краінамі, пашырэння рынкаў збыту беларускіх тавараў, рэалізацыі маштабных эканамічных прэктаў у прыярытэтных для Беларусі абласцях. Расія з’яўляецца для Беларусі галоўнай крыніцай сыравіны, энергарэсурсаў, камплектуючых, важнейшым транспартным калідорам. За 2007 г. таваразварот паміж дзвюма краінамі вырас прыкладна на 30 % і склаў 26 млрд дол. ЗША, у 2008 г. ён дасягнуў 30 млрд дол. Больш за палову беларускага знешняга гандлю прыпадае на Маскву, Цюменскую вобласць і Санкт-Пецярбург. Разам з тым варта адзначыць, што ў выніку значнага росту тарыфаў на расійскія энерганосьбіты расце і адмоўнае сальда ва ўзаемным гандлі.

З года ў год назіраецца рост агульнага бюджэта Саюзнай дзяржавы, сродкі з якога накіроўваюцца на рэалізацыю сумесных праектаў і праграм у самых розных сферах. Калі ў 1999 г. ён складаў 500 млн. расійскіх рублёў, то ў 2008 г. сума бюджэта вырасла да 4 млрд руб. Гэтыя сродкі накіроўваюцца на фінансаванне 38 сумесных праграм і мерапрыемстваў. На ўзроўні ўрада Беларусі з расійскімі рэгіёнамі заключана больш за 20 пагадненняў аб гандлёва-эканамічным супрацоўніцтве, звыш 50 дагавораў аб супрацоўніцтве падпісана міністэрствамі і ведамствамі Беларусі. Ва ўзаемных пастаўках бяруць удзел 80 суб’ектаў Расійскай Федэрацыі і ўсе рэгіёны Беларусі. З удзелаў беларускіх і расійскіх прадпрыемстваў створана 9 фінансава-прамысловых груп.

Выпрацоўваецца і рэалізуецца сумесная палітыка абедзвюх дзяржаў у сацыяльна-працоўнай сферы, у галіне экалагічнай бяспекі, гідраметэралогіі, маніторынга і абароны навакольнага асяроддзя, папярэджання і пераадольвання наступстваў прыродных і тэхнагенных катастроф. Інтэнсіўна развіваюцца і культурныя сувязі, супрацоўніцтва ў галіне адукацыі, медыцыны, знешняй палітыкі, барацьбы са злачыннасцю, забеспячэнні абароны і бяспекі дзвюх дзяржаў.

Разам з тым, на шляху будаўніцтва Саюзнай дзяржавы існуе шмат цяжкасцей і нявырашаных праблем. Марудна рухаюцца наперад некаторыя пытанні ў сферы дзейнасці адзінай эканамічнай прасторы, мытнага саюза, не ўніфікаваны мытныя тарыфы, не сфарміравана канчатковая нарматыўна-прававая база ў межах Саюза. Існуюць праблемы ў сувязі з неурэгуляваннем транспартных тарыфаў. Не ўдаецца ўніфікаваць грашовую-крэдытную сістэму і

стварыць умовы для перахода на агульную валюту. Застаецца вострым для Беларусі і пытанне аб кошце расійскіх энерганосьбітаў.

Аднак, нягледзячы на існуючыя праблемы, у Беларусі выразна разумеюць, што Расія была і застаецца галоўным стратэгічным партнёрам. Пры ўсёй складанасці і супярэчлівасці Беларусь разглядае інтэграцыю з Расіяй як магістральны накірунак сваёй знешняй палітыкі. Яднанне Беларусі і Расіі, канвергенцыя эканомік дзвюх краін пойдзе хутчэй, калі абедзве дзяржавы будуць эфектыўна выкарыстоўваць станоўчы вопыт адзін аднаго з мэтай сумяшчэння сваіх гаспадарчых механізмаў. Беларусі і Расіі належыць на справе прывесці ў адпаведнасць з задачамі інтэграцыі свае законы і зрабіць сінхронным ход эканамічных рэформаў, каб забяспечыць баланс эканамічных інтарэсаў, як гэтага патрабуюць інтарэсы эканамічнай бяспекі.

Пасля некалькіх беларуска-расійскіх канфліктных сітуацый, выкліканых гандлёвымі і інфармацыйнымі непаразуменнямі, праблемы цяперашняга становішча і перспектывы саюзных адносін застаюцца прадметам палітычных кантактаў і грамадскіх дыскусій.

Эфектыўнае рашэнне задачы бяспекі дзяржавы і стварэння спрыяльных знешніх умоў для эканамічнага развіцця краіны і павышэння дабрабыту народа патрабуе пабудовы збалансаваных і канструктыўных адносін з мноствам партнёраў у розных рэгіёнах свету. У Беларусі няма глабальных геапалітычных амбіцый, але ёсць свае інтарэсы, перш за ўсё гандлёва-эканамічныя, у самых розных кутках зямнога шара. У 2008 г. Рэспубліка Беларусь праводзіла экспартна-імпартныя аперацыі са 175 краінамі свету.

Беларуская знешняя палітыка з'яўляецца шматвектарнай. Існуюць адзіныя падыходы да развіцця адносін з усімі замежнымі партнёрамі без выключэння, і краіна падрыхтавана да дыялогу і ўзаемавыгаднага супрацоўніцтва ў самых розных сферах.

З улікам фактараў геаграфічнага, эканамічнага, гісторыка-культурнага характару безумоўным прыярытэтам беларускай знешняй палітыкі з'яўляецца развіццё адносін з бліжэйшымі суседзямі ва ўсходнім і заходнім накірунку.

Беларусь выступае за павышэнне эфектыўнасці рэгіянальных інтэграцыйных аб'яднанняў на постсавецкай прасторы, у прыватнасці, за фарміраванне зоны свабоднага гандлю ў рамках СНД, фарміраванне паўнацэннага Мытнага саюза і адзінай эканамічнай прасторы ў рамках Еўраазіяцкага эканамічнага супольніцтва (ЕўрАзЭС), створанага ў 2000 г., якое складаецца з 6 краін-членаў Мытнага саюза (Беларусі, Казахстана, Кіргізіі, Расіі, Таджыкістана і Ўзбекістана). З 70 дагавораў, падпісаных у рамках ЕўрАзЭС, Беларусь выканалася ўнутрыдзяржаўныя працэдуры па 67 пагадненнях. Важнейшым прызначэннем ЕўрАзЭС наша краіна лічыць падрыхтоўку да ўваходжання ў глабальную сусветную гандлёвую сістэму з тым, каб краіны Супольнасці калектыўна адстойвалі для сябе найбольш спрыяльныя ўмовы прасоўвання сваіх тавараў на рынкі заходніх дзяржаў. На пасяджэнні Міждзяржаўнага савета ЕўрАзЭС быў падпісаны Дагавор аб статусе асноў заканадаўства ЕўрАзЭС. 23 лютага 2003 г. кіраўнікі Беларусі, Казахстана, Расіі і Украіны падпісалі Заяву аб фарміраванні Адзінай эканамічнай прасторы і стварэнні Арганізацыі рэгіянальнай інтэграцыі.

Сумесна з Арменіяй, Казахстанам, Кыргызстанам, Расіяй і Таджыкіста-нам Рэспубліка Беларусь вядзе працу па паглыбленню ваенна-палітычнай інтэграцыі ў рамках Дагавора аб калектыўнай бяспецы ад 1992 г. У 1999 г. з Дагавора аб калектыўнай бяспецы краін СНД выйшлі Азербайджан, Грузія і Ўзбекістан. У 2002 г. кіраўнікі Арменіі, Беларусі, Казахстана, Кіргізіі, Расіі і Таджыкістана падпісалі Статут Арганізацыі Дагавора аб калектыўнай бяспецы (АДКБ) і Пагадненне аб прававым статусе АДКБ. Асноўныя намаганні краін-членаў гэтай арганізацыі накіраваны на барацьбу з міжнародным тэрарызмам, ваяўнічым экстрэмізмам і распаўсюджваннем наркотыкаў. Новым перспектыўным напрамкам супрацоўніцтва ў рамках гэтай арганізацыі з'яўляецца фарміраванне механізму калектыўнай міратворчай дзейнасці, што ажыццяўляецца па мандату ААН.

Лекцыя 37. Навука і культура.

1.Прыняцце Закона аб адукацыі і Закона аб культуры 1991 г.

2.Развіццё навукі ў вышэйшай школе. Балонскі працэс і мадэрнізацыя нацыянальнай сістэмы адукацыі. БДУ – вядучая навучальная ўстанова ў Рэспубліцы Беларусь.

3.Новы этап у развіцці літаратуры і мастацтва: дасягненні і цяжкасці.

1. Змены ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі, абвешчэнне дзяржаўнай незалежнасці рэспублікі, а таксама эканамічны крызіс вызначылі кірунак развіцця культуры Беларусі. У змяніўшыхся ўмовах праявіўся шэраг яе рысаў: пашырэнне формаў і жанраў развіцця культуры, здзяйсненне пэўных крокаў на шляху да нацыянальна-культурнага адраджэння Беларусі, вяртанне айчыннай гістарычнай спадчыны, скарачэнне ва ўмовах эканамічнага крызісу дзяржаўных выдаткаў на дзейнасць устаноў культуры. У сувязі з гэтым назіраўся заняпад устаноў навукі і культуры, якія былі арыентаваны выключна на дзяржаўныя датацыі. З мэтай узнёсцця беларускай культуры, стварэння спрыяльных умоў для захавання яе самастойнасці, цэласнасці і далейшага развіцця 4 верасня 1991 г. быў прыняты Закон аб культуры, які вызначыў асноўныя кірункі культурнай палітыкі Рэспублікі Беларусь. Законам гарантаваны свабода творчай дзейнасці, плюралізм напрамкаў і стыляў у творчасці, адмаўленне ад манапалізму ў культуры; абарона інтэлектуальнай уласнасці; права на бесперашкодную культуратворчую дзейнасць на тэрыторыі рэспублікі для ўсіх нацыянальных супольнасцяў; прыярытэт умоў для развіцця беларускай нацыянальнай культуры.

Палітыка галаснасці і дэмакратызацыі жыцця спрыяла з'яўленню твораў, прысвечаных праблеме палітычных рэпрэсій. Былі апублікаваны аповесці-успаміны С. Грахоўскага, Ф. Аляхновіча і інш. Тэму рэпрэсій узнімае ў сваіх творах В. Быкаў. Беларусы атрымалі магчымасць пазнаёміцца з творамі беларускіх пісьменнікаў-эмігрантаў, якія да гэтага не публікаваліся ў Беларусі.

Аварыя на Чарнобыльскай АЭС і яе наступствы з'явіліся важнай тэмай мастацкай літаратуры. І. Шамякін стварыў раман “Злая зорка”, дзе спрабаваў асэнсаваць значэнне гэтай катастрофы. Шэраг пісьменнікаў развіваюць Чарнобыльскую тэму ў сваёй творчасці.

Другая палова 1980 – 1990-я гг. – перыяд узростання інтарэса пісьменнікаў і паэтаў да гістарычнага мінулага. Невыпадкова ў гэты час узнікае шэраг мастацкіх твораў, прысвечаных розным падзеям і асобам з гісторыі Беларусі. Не абмінаюць сучасныя аўтары і тэму Вялікай Айчыннай вайны, хаця яна і не з'яўляецца дамінуючай, як у папярэднія дзесяцігоддзі. Новыя творы з'явіліся ў беларускіх паэтаў Н. Гілевіча, Г. Бураўкіна і інш.

У складаных эканамічных умовах сярэдзіны 1980 – 1990-х гг. развівалася тэатральнае мастацтва Беларусі. Колькасць прафесіянальных тэатраў у Беларусі нават павялічылася з 17 у 1985 г. да 21 у 1991 г. У 90-я гг. узніклі новыя прафесіянальныя і аматарскія драматычныя тэатры. Галоўную ролю ў тэатральным мастацтве адыгрывалі прафесійныя дзяржаўныя калектывы. На

высокім узроўні працавалі Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Я. Купалы, Дзяржаўны акадэмічны тэатр імя Я. Коласа ў Віцебску, Нацыянальны акадэмічны тэатр оперы, Нацыянальны акадэмічны тэатр балета, Нацыянальны акадэмічны драматычны тэатр імя М. Горкага, Дзяржаўны музычны тэатр, Беларускі рэспубліканскі тэатр юнага гледача, Беларускі дзяржаўны тэатр лялек, абласныя драматычныя і лялечныя тэатры.

Аснову рэпертуару беларускіх тэатраў складае драматургія беларускіх аўтараў, руская і замежная класіка. Сучасная беларуская драматургія адлюстравала цікавасць да гістарычнай тэматыкі, фальклорных сюжэтаў.

Далейшае развіццё атрымала музычнае мастацтва. Шмат зрабілі і робяць для развіцця музычнай культуры Беларусі такія вядомыя кампазітары, кіраўнікі музычных калектываў і выканаўцы, як В. Роўда, М. Дрынеўскі, М. Казінец, С. Картэс, Дз. Смольскі, У. Солтан і інш.

У цэнтры канцэртнай дзейнасці сёння знаходзяцца Беларуская дзяржаўная філармонія і абласныя філармоніі. Рэспубліка Беларусь мае высокапрафесіянальныя калектывы: Акадэмічны хор Нацыянальнай тэлерадыёкампаніі, Дзяржаўны акадэмічны народны хор імя Г. Цітовіча, Дзяржаўную акадэмічную харавую капэлу імя Р. Шырмы, Дзяржаўны акадэмічны сімфанічны аркестр, Дзяржаўны акадэмічны народны аркестр імя І. Жыновіча, харэаграфічны ансамбль “Харошкі” і інш. Шырокую папулярнасць у Беларусі і за яе межамі набыў Дзяржаўны канцэртны аркестр Рэспублікі Беларусь пад кіраўніцтвам М. Фінберга. У апошнія гады ўтварыліся Дзяржаўны камерны хор, Мінскі аркестр духавых інструментаў “Няміга” і іншыя творчыя калектывы. Значнае месца ў музычным жыцці краіны займаюць лепшыя ўзоры эстраднай песеннай творчасці.

Беларусь, Расія, і Украіна з 1992 г. у Віцебску штогод сумесна праводзяць свята песні “Славянскі базар”. Уздыму ўзроўню майстэрства маладых выканаўцаў садзейнічае фестываль у Маладзечне, які з 1993 г. стаў традыцыйным. Шырокую вядомасць, роўную “Славянскаму базару”, у апошнія гады набыў фестываль песні “Залаты шлягер” у Магілёве.

Выяўленчае мастацтва і архітэктура. Важныя змены адбыліся і ў тэматыцы твораў выяўленчага мастацтва. Адною з асноўных тэм стала гістарычная, якая мае выразны нацыянальна-рамантычны ўхіл. Галоўнымі героямі твораў з’яўляюцца ідэалізаваныя персанажы з нацыянальнай гісторыі.

Частка мастакоў звяртаецца да вельмі папулярнай сёння экалагічнай тэматыкі, перш за ўсё Чарнобыльскай катастрофы.

Для манументальнага мастацтва характэрна адмаўленне ад грандыёзных манументаў абстрактна-сімвалічнага сэнсу. У 90-я гг. створаны некаторыя помнікі ў розных гарадах Беларусі. Характэрнай прыметай часу сталі помнікі ў гонар воінаў-інтэрнацыяналістаў. У 1996 г. у Мінску адкрыты помнік воінам, якія загінулі ў Афганістане, вядомы як “Востраў слёз”. Помнікі і мемарыяльныя дошкі ў памяць воінаў-афганцаў устаноўлены ў Оршы, Рэчыцы, Баранавічах. Зварот да гістарычнай тэматыкі наглядаецца ў беларускай скульптуры.

У вышэйшых навучальных установах былі створаны новыя спецыяльнасці, звязаныя з навукова-тэхнічным прагрэсам – па робататэхніцы, электроннаму

прыборабудаваў, новых хімічных тэхналогіях, біятэхналогіях і інш. Пашыралася падрыхтоўка спецыялістаў у галіне эканомікі, права, сацыяльнай работы.

Пасля распаду СССР і краху камуністычнай ідэалогіі грамадзяне набылі рэальныя правы і свабоды, у тым ліку на права на свабоду веравызнання. У 1992 г. быў прыняты закон Рэспублікі Беларусь «Аб свабодзе веравызнанняў і рэлігійных арганізацыях», які паспрыяў ажыўленню дзейнасці ўсіх канфесій і іх паслядоўнікаў. Канчатковае замацаванне свабоды сумлення адбілася ў артыкуле 31 прынятай у 1994 г. Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, у якой, акрамя іншага, падкрэслена свецкасць дзяржавы і роўнасць усіх рэлігій перед законам.

Разам з вяртаннем храмаў веруючым вярталася і грамадскае прызнанне рэлігіі як духоўнай каштоўнасці, а больш за 3 200 рэлігійных арганізацый (манастыры, місіі, брацтвы, сястрыцтвы, навучальныя ўстановы) ператвараліся ў важны фактар грамадскага жыцця. Паводле сацыялагічнага апытання насельніцтва, здзейсненага ў 2006 г., 58, 9 % жыхароў назвалі сябе веруючымі 25 канфесій, у тым ліку – праваслаўнай 76, 2, каталіцкай – 9, 3, пратэстанцкай – 1, 8, іншых – 1, 7 %.

Асноўную ролю ў рэлігійным жыцці нашай краіны займае Беларуская праваслаўная царква (БПЦ), якая на 1 студзеня 2009 г. аб'ядноўвала 1473 прыходы, 11 епархій, 5 навучальных устаноў, 31 манастыр, 14 брацтваў, 9 сястрыцтваў. Начале з ёй 1 274 храмаў дзейнічаюць і яшчэ 152 будуюцца. Асобна існуюць 32 абшчыны стараабрадцаў з 27 культавымі будынкамі.

У склад рымска-каталіцкай царквы (РКЦ) уваходзяць чатыры епархіі з 467 абшчынамі. РКЦ належаць 9 місій, 8 кляшараў, 451 касцёл. 35 касцёлаў – у стадыі будаўніцтва. Да пратэстанцкіх арганізацый 14 накірункаў належаць 992 абшчыны, 22 аб'яднанні, 22 місіі і 5 навучальных устаноў. У трох іўдзейскіх рэлігійных аб'яднаннях налічваецца 46 абшчын, якія валодаюць 7 культавымі будынкамі. На Беларусі таксама дзейнічаюць 24 мусульманскія абшчыны, у распадаржэнні якіх маюцца 6 мячэцяў (саборная мячэць была ўзведзена ў 2016 годзе).

Паводле Закона Рэспублікі Беларусь «Аб свабодзе сумлення і рэлігійных арганізацыях», сярод усіх канфесій роля РПЦ у гістарычным станаўленні і развіцці беларускага народа прызнаецца вызначальнай. Адсюль і асобае да яе стаўленне з боку дзяржавы. Так, на выкананне Праграмы па адраджэнні Жыровіцкага манастырскага комплексу і Мінскай духоўнай акадэміі і семінарыі са сродкаў рэспубліканскага бюджэту выдаткавана 5, 1 млрд руб. Тым не менш БПЦ не мае ніякіх прававых пераваг перад іншымі – каталіцкай, пратэстанцкай, іўдзейскай і мусульманскай, месца якіх у духоўным жыцці таксама неаддзельныя ад агульнай гісторыі Беларусі і яе народа.

З моманту набыцця Рэспублікай Беларусь рэлігійнае жыццё характарызуецца стабільнасцю і ўстойлівым развіццём унутры рэлігійных канфесій. Таму ж спрыяе палітыка дзяржавы, якая накіравана на ўмацаванне міра і згоды паміж вернікамі. Акрамя таго, яна зацікаўлена ў супрацоўніцтве з тымі канфесіямі, з якімі звязана гісторыя і культура беларускага народа і яго дзяржаўнасць. Так, у

2003 г. было падпісана Пагадненне аб супрацоўніцтве паміж Рэспублікай Беларусь і БПЦ у галіне сацыяльна важных галін жыцця грамадзян. Акрамя таго, Прэзідэнт А. Лукашэнка па вартасці ацэньвае ўклад БПЦ ва ўмацаванне саюзных сувязей Беларусі і Расіі. Так, яго ўказам № 137 ад 1 сакавіка 2006 г. Мітрапаліту Мінскаму і Слуцкаму, Патрыяршаму Экзарху ўсёй Беларусі Філарэту было прысвоена званне Героя Беларусі.

У мэтах мацавання сувязей паміж усходнім славянствам і яго духоўнымі пастырамі Прэзідэнт А. Лукашэнка сустракаўся з Патрыярхам Маскоўскім і ўсёй Русі Алексіям II (кастрычнік 2008), а пасля яго смерці – з новым Патрыярхам Кірылам. Асобае міжцывілізацыйнае становішча Беларусі таксама патрабуе ўвагі і да асноўнай рэлігіі Захада – каталіцтва. З гэтай нагоды ў красавіку 2009 г. глава нашай дзяржавы прымаў Мітрапаліта Мінска-Магілёўскай архіепархіі РКЦ архіепіскапа Т. Кандрусевіча і ў тым жа месяцы нанёс візіт Папу Рымскаму Бенядзікту XVI.

Найвыразнейшая рыса беларускага менталітэту – талерантнасць – належным чынам выяўляе сябе і зараз, бо ў нашай краіне не назіралася і не назіраецца міжканфесійных канфліктаў. Характэрна, што духоўныя лідэры шукаюць шляхоў да сумеснага ўдзелу ў вырашэнні вострых сацыяльных праблем. Так, у лістападзе 2007 г. кіраўнікі хрысціянскіх канфесій Беларусі падпісалі «Дэкларацыю сацыяльнага партнёрства ў галіне ВІЧ/СНІД». Дзяржаўныя органы падтрымліваюць такія ініцыятывы. Напрыклад, у снежні 2008 г. у мэтах умацавання міра і згоды ў нашай краіне створаны Кансультатыўны міжканфесійны савет на чале з упаўнаважаным па справах рэлігій і нацыянальнасцей Л. Гулякам.

Такім чынам, рэлігія ў жыцці беларускага грамадства займае значнае месца. Яе дабратворнае ўздзеянне выяўляецца ва ўзрастанні духоўных патрэб людзей, іх непрымірымым стаўленні да гвалту, несправядлівасці, абыхавасці, алкагалізму і іншых сацыяльных хібаў. У адрозненні ад СССР-БССР, Рэспубліка Беларусь не ставіць на мэце знішчэнне рэлігійнага светапогляду. Захоўваючы свой свецкі характар, яна абапіраецца на маральны патэнцыял традыцыйных для Беларусі рэлігійных арганізацый, супрацоўнічае з імі ў сферы дабрачыннасці, барацьбы са злачыннасцю, наркаманіяй, іншых асацыяльных з'яў. Іх узаемаадносіны характызуюцца партнёрствам, агульным клопатам аб дабрабыце людзей і грамадзянскім міры, што з'яўляецца дадатковым доказам існавання ў Рэспубліцы Беларусь грамадзянскай супольнасці.

5. Беларуская культура канцы XX – пачатку XXI стагоддзяў мела станоўчую дынаміку. Па-першае, дзяржаўная палітыка ў галіне асветы заўсёды належала да ліку прыярытэтных ва ўсе часы, у тым ліку адразу ж пасля набывання Беларуссю ўласнага суверэнітэту. У прыватнасці, у галіне адукацыі былі скарыстаны многія каштоўныя напрацоўкі савецкай школы. Па-другое, з крахам КПСС літаратура і мастацтва пазбавіліся жорсткага кантролю цэнзуры, і яны сталі развівацца па ўнутраных законах, уласцівых дэмакратычнаму грамадству. Па-трэцяе, дзяржава праводзіла паслядоўную палітыку па захаванні культурнай спадчыны беларусаў, спрыяла прапагандзе лепшых яе ўзораў, якія

ўс-лаўляюць лепшыя рысы беларускага характару: талерантнасць, гуманізм, павагу да людзей іншых нацыянальнасцей і канфесій. І зараз гэта праца праводзіцца ў больш чым 9 тыс. устаноў культуры сіламі звыш 46 тыс. майстроў жывапісу, тэатральнага і інш. мастацтва.

Абвяшчэнне суверэннай Рэспублікі Беларусь запатрабавала стварэння нацыянальнай сістэмы народнай адукацыі. У 1991 г. колькасць вучняў у агульнаадукацыйнай школе перавысіла 1 500 тыс. З 1993 г. пачаўся пераход на новы этап школьнага навучання, які характарызаваўся пераходам ад механічнага засваення вучнямі вучэбнага да самастойных пошукавых дзеянняў, якія мусіў накіроўваць настаўнік. Гэтыя навацыі знайшлі адбітак у прынятай у 1999 г. урадам Праграме развіцця нацыянальнай сістэмы адукацыі, разлічанай да 2010 г. Планавалася атрымання навучэнцамі сярэдняй адукацыі або праз 12-гадовую школу, або праз прафесійную адукацыю, але ў 2008 г. было прынята рашэнне да вяртання да 11-гадовай сярэдняй школы.

У 90-я гг. у рэспубліцы ішоў інтэнсіўны працэс стварэння новых тыпаў вучэбных устаноў. У 2001 г. было адкрыта 86 гімназій, 25 ліцэяў, 6 каледжаў з 91, 3 тыс. навучэнцаў. У 2000 г. у рэспубліцы дзейнічала 249 прафесійна-тэхнічных вучылішчаў, якія разам з прафесіяй давалі навучэнцам сярэдняю адукацыю. Частка ПТВ пачала рэарганізоўвацца ў прафесійныя ліцэі і вышэйшыя каледжы. У 2001 г. у Беларусі дзейнічала 156 сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў. Праз год 40 з іх была пераўтворана ў новы тып сярэдніх спецыяльных устаноў – каледжы.

У 1991 г. сістэма вышэйшай школы ў Беларусі складалася з 33 ВНУ. Зараз у яе ўваходзяць 43 дзяржаўных вышэйшых навучальных устаноў (31 універсітэт, 6 акадэмій, 2 інстытуты, 4 вышэйшых каледжы), а таксама 12 ВНУ прыватнай формы ўласнасці.

У адпаведнасці з Праграмай сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь на 2006–2010 гг., адукацыя павінна стаць асновай усіх пераўтварэнняў, паколькі адукацыя, у рэшце рэшт – падмурак, які дазволіць пабудаваць моцную і квітнеючую Беларусь. Гэтыя ж прынцыпы закладзены ў Стратэгіі і Праграме ўстойлівага развіцця Рэспублікі Беларусь на перыяд да 2020.

На пачатку 1990-х беларуская літаратура, як і ўсё грамадства, перажывала нялёгкі час. Па прычыне палітызацыі Саюза пісьменнікаў адбыўся яго раскол на дзве самастойныя арганізацыі. Але на тэматыку твораў і іх якасць гэта падзея істотна не паўплывала. Як і раней, тыражы выданняў беларускамоўных твораў паэтаў і пісьменнікаў працягваюць змяншацца. У новым тысячагоддзі майстэрства дэталёвага апісання падзей і паводзін герояў губляюць чытацкую прывабнасць. Набываюць папулярнасць пісьменнікі і паэты, здольныя любымі мастацкімі сродкамі перадаць унутраны свет і пачуцці іншых людзей. У цэнтры ўвагі заняпад вёскі, экалагічныя праблемы, міліцэйска-крымінальныя матывы і г. д. З уходам Я. Брыля, В. Быкава, А. Лойкі, І. Навуменкі, І. Шамякіна, Б. Сачанкі і іншых вялікіх майстроў слова новых імёнаў практычна не прагучала.

Рэпертуар тэатральных калектываў пэўным чынам папоўніўся творамі нацыянальнай тэматыкі (балет А. Мдывані і В. Елізар’ева «Страсці», опера

«Князь Наваградскі», спектаклі «Звон – не малітва», «Саламея»). Шмат зроблена па адраджэнні беларускай культуры спевакамі і музыкантамі «Беларускай капэлы», мужчынскім камерным хорам «Унія». Стала традыцыяй правядзенне шматлікіх музычных фестываляў («Залаты шлягер», «Мінская вясна», «Магутны божа»). Вялікую папулярнасць заваяваў Нацыянальны канцэртны аркестр Беларусі на чале з М. Фінбергам.

Свайго кшталту «акном у сусвет» для беларускай культуры і прадметам нацыянальнага гонару беларусаў лічыцца “Славянскі базар у Віцебску”. Велізарная роля ў павышэнні яго міжнароднага прэстыжу належыць асабіста Прэзідэнту Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнку.

Набылі еўрапейскую славу Дзяржаўны акадэмічны народны аркестр імя І. Жыновіча, Дзяржаўны акадэмічны сімфанічны аркестр, Дзяржаўная акадэмічная харавая капэла імя Р. Шырмы, Дзяржаўны акадэмічны народны хор імя Г. Цітовіча. Росту цікавасці да нацыянальнай музыкі ў маладзёжным асяроддзі спрыяе творчасць фолк- і рок-гуртоў «Палац», «Тройца», «Крыві», «Юр’я», «NRM», «Песняры» і «Беларускія песняры».

Значна палепшылася аблічча гарадоў, асабліва беларускай сталіцы. Новыя архітэктурныя тэндэнцыі адбіліся ў будынках Нацыянальнай бібліятэкі, Палаца Рэспублікі, спорткомплекса «Мінск-Арэна», станцый Метрапалітэна «Спартыўная» «Кунцаўшчына» «Каменная Горка» «Барысаўскі тракт» «Уручча», “Грушаўка”, “Пятроўшчына”, “Малінаўка”.

Сярод скульптурных выяў пераважаюць творы, прысвечаныя гістарычнай тэматыцы – у першую чаргу славытым суайчыннікам – Усяславу Чарадзею, Кірылу Тураўскаму, Францыску Скарыну, Адаму Міцкевічу, Я. Драздовічу і інш.). Адным з аснвальнікаў так званай пабытовай скульптуры стаў У. Жбанкоў, аўтар шматлікіх прац, выстаўленых з канца мінулага стагоддзя па наш час у Бабруйску, Віцебску, Гомелі, Магілёве, Мінску і за межамі Беларусі. Найбольш вядомая яго скульптура – «Дзяўчынка з парасонам», у памяць юных дзяўчат, якія загінулі ў маі 1999 г. у пераходзе станцыі метро «Няміга».

Сучаснай мастацкай культуры Беларусі характэрныя новыя выяўленчыя формы і стракатасць жанраў. «Новым паведам» стала арыентацыя творчасці на масавы попыт, а разам з ёй – і камерцыялізацыя сферы культуры і мастацтва. Так, амаль у кожным горадзе Беларусі ўзніклі мастацкія галерэі, накшталт («Жыльбел», «Верхні горад», «Віта-нова», «Арт-Творчасць»). Гэта, аднак, не знізіла мастацкай вартасці прац. З банкруцтвам ідэй «сацыялістычнага рэалізму» майстры мастацтва набылі ўсе магчымасці выявіць сваю творчую індывідуальнасць. У гэтым сэнсе палотнам Ф. Янушкевіча, Я. Бараноўскага, Я. Батальёнка, А. Марачкіна, Ю. Піскуна і інш. уласцівы менавіта ўнутраная свабода і ўласнае разуменне высокага мастацтва.

У 1991-1992 гг. мастаком Р. Сітніцай быў створаны цыкл карцін на тэму «Нясвіж – водгулле былых часоў». Падзеі даўняга мінулага і гісторыя нашых продкаў падаецца Р. Паплаўскім у палотнах «Ля сцен Бярэсця» (2003), «Дружына князя», «Ваенныя зборы. У паход!» (2006).

Вышэйшага грамадскага прызнання атрымала творчасць М. Савіцкага. 1 сакавіка 2006 г. за вялікі ўклад у развіццё беларускага мастацтва Указам

Прэзідэнта яму было прысвоена званне Героя Беларусі. Але гэта можна назваць выключэннем. «На жаль, вымушаны адзначыць, – заявіў Прэзідэнт А. Лукашэнка ў сваёй прамове ад 23 красавіка 2009 г., – што за апошнія гады не з’явілася ніводнага магутнага, спектакля нацыянальнай патрыятычнай тэматыкі, які б прагрымеў на ўсю краіну. Заніжана патрабавальнасць да адбору сапраўды таленавітых твораў у іншых відах мастацтва».

Такія ацэнкі ўласцівыя прозе, паэзіі, кіно, класічнай і эстраднай музыцы і г.д. і тлумачацца тым, што навукова-тэхнічны прагрэс у спалучэнні з ростам матэрыяльнага дабрабыту беларускага грамадства абумовіў з’яўленне новых сродкаў камунікацыі – інтэрнэт, ауды-відэаапаратуры, мабільнай сувязі, а разам з імі – новых мастацкіх (і псеўдамастацкіх) павеваў і плыняў. Так званая «масавая культура» стала складаць сур’ёзную канкурэнцыю класічнаму і нацыянальнаму мастацтву, народнаму фальклору. Выклікае заклапочанасць закрыццё гурткоў мастацкай самадзейнасці, кінатэатраў, бібліятэк. Іх месца сталі займаць элітныя клубы, дыскатэкі, інтэрнэт-кафэ і інш.

Дзяржава ўсведамляе небяспеку зніжэння духоўнасці і страты нацыянальнай самабытнасці ва ўмовах наступлення глабалізацыі і па-стаянна развівае сетку культурных устаноў. На пачатак 2008 г. у Рэс-публіцы налічвалася – 28 тэатраў, 158 кінатэатраў, 56 прафесійных музычных і харэаграфічных калектываў, 129 музеяў, 4 725 бібліятэк, 4 260 клубных устаноў, 24 паркі культуры і адпачынку, 524 дзіцячыя музычныя, мастацкія школы, 3 ВНУ культуры і мастацтва.

Гістарычную і культурную спадчыну народа захоўваюць 133 дзяржаўныя музеі і іх 58 філіялаў, а таксама больш за 1 000 музеяў на прадпрыемствах, у калгасах, вайсковых часцях, вышэйшых навучаль-ных установах, у тым ліку БДТУ.

У цэлым, у параўнанні з савецкім перыядам атрымання Рэспублікай Беларусь незалежнасці, беларускае кіраўніцтва адыйшло ад заганняй практыкі фінансавання культуры па «рэшткавым прынцыпе». З дзяржбюджэту выдадзены значныя сродкі на рэстаўрацыю помнікаў мінуўшчыны (Мірскі замак, Палац у Нясвіжы, Верхні горад у Мінску і інш.). Штогод лепшым творчым калектывам і аўтарам прысуджаецца Дзяржаўная прэмія.

Характэрнай з’явай сучаснай беларускай культуры з’яўляецца тое, што яе носбітамі, прапагандыстамі і захавальнікамі з’яўляюцца не толькі прафесійныя літаратары, артысты ці мастакі, але і моладзь, якая ўсё выразней адчувае сваю адказнасць за будучыню краіны. Маладыя людзі ўсведамляюць, што не толькі эканоміка, а і высокаразвітая нацыянальная культура, заснаваная на роднай мове, можа стаць асновай рэальнага суверэнітэту Рэспублікі Беларусь.

Разбурэнне гаспадарчых і навуковых сувязей пасля распаду СССР негатыўна адбілася на стане беларускай навукі. Адбывалася скарачэнне яе фінансавання, старэнне матэрыяльна-тэхнічнай базы. Вынікі навуковых даследаванняў былі нізкаацэненымі ў народнай гаспадарцы. У выніку скарацілася колькасць маладых спецыялістаў і адбылося так званае старэнне навукі.

2. ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

2.1 Тэматыка семінарскіх заняткаў

І семестр

СЕМІНАР 1. ПАЛІТЫКА ЦАРСКАГА ЁРАДА Ё АДНОСІНАХ ДА БЕЛАРУСІ Ё ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ ХІХ СТ.

1. Саслоўная палітыка ўрада і яе эвалюцыя.
 - а) Палітыка ўрада адносна дваранства. Разбор шляхты.
 - б) Сялянскае пытанне і яго актуалізацыя ў другой чвэрці ХІХ ст.
2. Люстрацыя дзяржаўных маёнткаў. Інвентарная рэформа. Ваенныя пасяленні.
3. Палітыка урада ў галіне заканадаўства. Стварэнне Камітэта па справах заходніх губерняў.
4. Канфесійная палітыка. Полацкі царкоўны сабор і яго рашэнні.
5. Палітыка ўрада ў галіне асветы.

СЕМІНАР 2. ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНЫ РУХ У БЕЛАРУСІ Ё ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ ХІХ СТ.

1. «Вясна народаў» і ажыўленне грамадска-палітычнага руху.
2. Грамадска-палітычнае жыццё і яго накірункі: фізіякраты. Масонства. Тайныя таварыствы вучнёўскай моладзі і іх дзейнасць.
3. Дзекабрысты. Беларусь у планах дзекабрыстаў. «Таварыства ваенных сяброў». Разгром тайных таварыстваў.
4. Уплыў рэвалюцыйных падзей у Заходней Еўропе на грамадска-палітычны рух у Беларусі. «Экспедыцыя Валовіча». «Дэмакратычнае таварыства» Ф. Савіча. «Саюз свабодных братоў». Зараджэнне беларускага нацыянальна-культурнага руху.
5. Сацыяльна-саслоўны склад і характар грамадска-палітычнага руху.

СЕМІНАР 3. САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЕ РАЗВІЦЦЕ БЕЛАРУСІ Ё КАНЦЫ ХVІІІ – ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ ХІХ СТ.

1. Стан вёскі. Землеладанне і памешчыцкая гаспадарка. Развіццё таварнай вытворчасці. Пачатак спецыялізацыі.
2. Землекарыстанне і павіннасці сялян. Узмацненне феадальна-прыгонніцкага ўціску. Сялянскія хваляванні і іх антыпрыгонніцкая накіраваннасць. Крызіс прыгоннай гаспадаркі.
3. Рэформы Кісялёва, іх змест і вынікі. Рэформа 1861 г.
4. Структура і формы арганізацыі прамысловай вытворчасці. Пачатак прамысловага перавароту.

5. Будаўніцтва дарог і каналаў. Шляхі зносін і развіццё гандлю. Роля кірмашоў.

СЕМІНАР 4. УРАДАВАЯ ПАЛІТЫКА Ў БЕЛАРУСІ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX СТ.

1. Мадэрнізацыйныя працэсы ў грамадстве. Асаблівасці буржуазных рэформ ў Беларусі.

2. Эканамічная і саслоўная палітыка ўрада ў Беларусі. Пашырэнне рускага землеўладання.

3. Урадавая палітыка па нацыянальным і рэлігійным пытаннях. Заканадаўства ў адносінах да яўрэяў.

СЕМІНАР 5. ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНАЕ ЖЫЦЦЕ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX СТ.

1. Грамадская думка: асноўныя плыні і іх эвалюцыя. Варшаўскі пазітывізм. «Минский листок». Станаўленне ліберальнай думкі.

2. Рэвалюцыйна - дэмакратычная думка. Вытокі ідэалогіі беларускага нацыянальнага руху. Ф. Багушэвіч, К. Каліноўскі. Польскі і яўрэйскі нацыянальныя рухі і іх ідэалогія.

3. Вытокі і сутнасць народніцтва. Народніцкія гурткі, іх дзейнасць. Выхадцы з Беларусі ў народніцкіх арганізацыях Расіі. І. Грынявіцкі, С. Кавалік, Р. Ісаеў і інш. Народніцкія арганізацыі ў Беларусі ў першай палове 80-х гг. Група «Гоман». Адраджэнне рэвалюцыйнага народніцтва ў канцы 90-х гг. XIX ст.

4. Эвалюцыя рабочага руху. Распаўсюджванне марксізму. Дзейнасць сацыял-дэмакратыі Польшчы і Літвы. Літоўская сацыял-дэмакратычная партыя (ЛСДП). Польская сацыялістычная партыя. Бунд. I з'езд РСДРП. Стварэнне РСДРП. Асаблівасці сацыял-дэмакратычнага руху ў Беларусі.

СЕМІНАР 6. САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЕ СТАНОВІШЧА БЕЛАРУСІ Ў ПАЧАТКУ XX СТ.

1. Сацыяльны і нацыянальны склад насельніцтва Беларусі ў пачатку XX ст.

2. Феадальна-прыгонніцкія перажыткі ў беларускай вёсцы, сацыяльная дыферэнцыяцыя сялянства. Перанаселеннасць, міграцыя вясковага насельніцтва.

3. Стан і развіццё прамысловасці, яе структура і спецыялізацыя. Прамысловы крызіс у Беларусі 1900-1903 гг. Рост акцыянернага капіталу. Пранікненне замежнага капіталу ў эканоміку Беларусі. Пашырэнне гандлю. Рост гарадоў.

4. Эканамічнае развіццё Беларусі ў 1907-1914 гг. Уздым прамысловасці. Далейшы рост канцэнтрацыі вытворчасці.

5. Сталыпінская аграрная рэформа. Прычыны, мэты, асаблівасці правядзення і вынікі рэформы для Беларусі.

СЕМІНАР 7. ГРАМАДСКАЕ І НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЕ ЖЫЦЦЕ Ё БЕЛАРУСІ Ё ПАЧАТКУ ХХ СТ.

1. Абвастэрэнне сацыяльных і нацыянальных супярэчнасцяў. Пачатак рэвалюцыі 1905-1907 гг. Дыферэнцыяцыя грамадска-палітычных сіл. Кансерватыўныя партыі і саюзы, ліберальныя партыі, сацыял-дэмакратычныя арганізацыі ў Беларусі і характар іх дзейнасці.
2. Беларускі нацыянальны рух у перыяд рэвалюцыі 1905-1907 гг., роля БСГ. Праграмныя ўстаноўкі БСГ.
3. Газета «Наша Ніва» і яе роля ў развіцці нацыянальна-вызваленчага руху і абуджэнні нацыянальнай самасвядомасці.
4. Умовы і асаблівасці культурнага развіцця. Палітыка царызму ў Беларусі ў галіне культуры. Перыядычны друк і выдавецкая справа. Школа, асвета, навука.

СЕМІНАР 8. УТВАРЭННЕ БЕЛАРУСКАЯ ССР

1. Адносіны Паўночна-Заходняга камітэта РКП (б) і Аблвыкамзаха да праблемы стварэння Беларускай дзяржаўнасці.
2. Фарміраванне Часовага рабоча-сялянскага урада ССРБ. Маніфест аб абвешчэнні Беларускай ССР.
3. І з'езд Саветаў БССР і яго рашэнні. Першая Канстытуцыя Савецкай Беларусі.
4. Утварэнне Літоўска-Беларускай ССР і яе дзейнасць.
5. Беларусь у гады польска-савецкай вайны.

II семестр

СЕМІНАР 9. САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНЫЯ ПЕРАЎТВАРЭННІ Ё БССР У 20-30 ГАДЫ ХХ СТ.

1. Становішча беларускай вёскі і сельскай гаспадаркі ў пачатку 20-х гг. Аграрная палітыка Камуністычнай партыі, яе сутнасць і накірункі. Х з'езд РКП(б). Пераход да НЭПа на вёсцы.
2. Дэкрэт ЦВК БССР «Аб свабодным выбары форм землекарыстання» (студзень 1922г.). Змлеўпарадкаванне, яго асаблівасці у Беларусі. Рост хутарскай сістэмы гаспадарання.
3. Кааператыўны рух у беларускай вёсцы, яго формы і дынаміка. Калектыўная гаспадарка і саўгаснае будаўніцтва. Беларуская вёска напярэдадні «вялікага пералому».
4. Прамысловасць Беларусі ва ўмовах пераходу да мірных умоў развіцця. Ажыццяўленне мерапрыемстваў НЭПа ў прамысловасці: развіццё рынкавых адносін, увядзенне гаспадарчага разліку, рэарганізацыя кіравання народнай гаспадаркай, змена адносін да прыватнага капіталу.
5. Грашовая рэформа і яе змест. Развіццё крэдыту. Галоўныя вынікі аднаўленчага перыяду ў прамысловасці.

6. Згортванне дзейнасці прыватных прамысловых і гандлёвых прадпрыемстваў. Паступовае згортванне НЭПу і пераход да адміністрацыйна-камандных метадаў кіравання эканомікай.

СЕМІНАР 10. ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНАЕ ЖЫЦЦЕ І НАЦЫЯНАЛЬНА-ДЗЯРЖАЎНАЕ БУДАШНІЦТВА БЕЛАРУСІ Ў 20-30 ГАДЫ ХХ СТ.

1. Нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва ў БССР 1921-1927 гг. Пагадненні БССР з РСФСР і іншымі савецкімі рэспублікамі. Роля БССР у стварэнні Саюза ССР. Статус Беларускай ССР у складзе СССР.

2. Нацыянальная палітыка РКП(б) і КП(б) Беларусі. Нацыянальны склад насельніцтва і ўладных структур БССР. Палітыка беларусізацыі: прычыны, сутнасць. Умовы і характар ажыццяўлення, прычыны згортвання.

3. Адміністрацыйна-тэрытарыяльныя рэформы у БССР. Вяртанне этнічных беларускіх тэрыторый са складу РСФСР у 1924 і 1926 гг. Прыняцце Канстытуцыі БССР 1927 г. Актывізацыя дзейнасці Саветаў. Грамадскія арганізацыі.

4. Карэнны паварот у грамадска-палітычным жыцці рэспублікі ў пачатку 30-х гг. Разгортванне ідэйна-палітычнай барацьбы з беларускім «нацыянал-дэмакратызмам».

5. Палітычныя рэпрэсіі у Беларусі ў 30-х гг. Аб'ектыўныя і суб'ектыўныя прычыны. Вынікі палітычных рэпрэсій.

СЕМІНАР 11. ПАЛІТЫКА ІНДУСТРЫЯЛІЗАЦЫІ І КАЛЕКТЫВІЗАЦЫІ Ў БЕЛАРУСІ

1. Палітыка індустрыялізацыі, яе мэты і задачы. Унутрыпартыйная барацьба аб шляхах і метадах пабудовы сацыялізму.

2. Першы пяцігадовы план развіцця эканомікі: яго асноўныя паказчыкі і асаблівасці ў прамысловасці Беларусі. Рэсурсы і сродкі развіцця для індустрыялізацыі рэспублікі. Стварэнне новых галін у прамысловасці. Новабудоўлі і развіццё прамысловасці ў гады другой пяцігодкі. Вынікі індустрыялізацыі ў БССР.

3. Курс на сацыялістычную перабудову вёскі. Яго мэты і задачы. Унутрыпартыйная барацьба па пытаннях аб шляхах развіцця сельскай гаспадаркі.

4. Пераход да масавай калектывізацыі, тэрміны яе правядзення. Ажыццяўленне «палітыкі раскулачвання». Завяршэнне калектывізацыі беларускай вёскі, яе палітычны, сацыяльны і эканамічны вынікі.

СЕМІНАР 12. БЕЛАРУСЬ У ПАЧАТКУ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ. АБАРОНЧЫЯ БАІ ЛЕТАМ 1941 Г. АКУПАЦЫЙНЫ РЭЖЫМ

1. Напад Германіі на СССР. Прыгранічныя баі на тэрыторыі БССР. Прычыны паражэння Чырвонай арміі летам 1941 г.

2. Акупацыйны рэжым захопнікаў на тэрыторыі Беларусі: арганізацыя кіравання, сацыяльна-эканамічная праграма, палітыка генацыда.

3. Калабаранцкія арганізацыі і іх дзейнасць. Другі «Усебеларускі кангрэс».

СЕМІНАР 13. ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНАЕ І САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЕ РАЗВІЦЦЕ Ё БЕЛАРУСІ Ё ПАСЛЯВАЕННЫ ПЕРЫЯД (1945-1985 ГГ.)

1. Асноўныя тэндэнцыі развіцця савецкага грамадства. Надзеі на дэмакратызацыю грамадскага жыцця. Грамадска-палітычная праца ё Заходняй Беларусі. Стварэнне і дзейнасць палітаддзелаў у заходніх абласцях.

2. Адносная дэмакратызацыя грамадства. «Хрушчоўская адліга». Пачатак рэабілітацыі ахвяр сталінскага рэжыму і яго супярэчнасці. Спробы абнаўлення адміністрацыйна-каманднай сістэмы. Пашырэнне правоў саюзных рэспублік.

3. Аднаўленне і развіццё эканомікі ё пасляваенныя гады (1946-1950). Народная гаспадарка Беларусі ё перыяд спроб эканамічных рэформ 50-60-х гг ХХст.

4. Эканоміка БССР у 70-х – першай палове 80-х гг. Нарастанне крызісных з’яў. Здабыткі і праблемы 1970-1980-х гг.

5. Палітыка “перабудовы”. Дэмакратызацыя грамадства. Рэфармаванне палітычнай сістэмы. Узнікненне палітычных партый і рухаў. Пераход ад аднапартыйнасці да шматпартыйнасці. Палітычны крызіс у СССР асаблівасці яго праяўлення ё Беларусі. Канцэпцыя паскарэння сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны.

СЕМІНАР 14. БЕЛАРУСЬ НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ. ШЛЯХ ДА НЕЗАЛЕЖНАСЦІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

1. Узмацненне руху за нацыянальнае адраджэнне і суверэнітэт Беларусі. Дэкларацыя Вярхоўнага Савета БССР ад 27 ліпеня 1990 г. аб Дзяржаўным суверэнітэце рэспублікі.

2. Правал жнівеньскага путчу 1991 і яго ўздзеянне на грамадска-палітычнае развіццё ё Беларусі. Прыпыненне дзейнасці КПСС – КПБ. Наданне Дэкларацыі аб суверэнітэце статуса Канстытуцыйнага закона.

3. Абвяшчэнне Рэспублікі Беларусь і ўвядзенне новай сімволікі. Распад СССР, утварэнне Садружнасці Незалежных Дзяржаў (СНД). Перамены ё сістэме органаў улады і кіравання. Законатворчасць Вярхоўнага Савета. Прыняцце новай Канстытуцыі (сакавік 1994 г.)

4. Выбары Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь. Рэфармаванне сістэмы выканаўчай улады. Рэферэндумы 1995, 1996 і 2004 гг. Змены ё Канстытуцыі. Змяненні ё сістэме заканадаўчай улады.

5. Дзяржаўныя інстытуты і ідэалагічныя працэсы ё сучаснай Беларусі.

СЕМІНАР 15. БЕЛАРУСЬ НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ. САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЕ СТАНОВІШЧА БЕЛАРУСІ Ё КАНЦЫ ХХ–ПАЧАТКУ ХХІ СТ.

1. Цяжкасці пераходу ад цэнтралізаванай адміністрацыйна-каманднай сістэмы да рыначнай эканомікі. Разрыў эканамічных сувязей у пачатку 90-х г. і іх наступствы.
2. Эканамічныя рэформы. Усталяванне розных форм уласнасці і гаспадарання. Прыватызацыя і яе супярэчнасці. Стварэнне камерцыйных структур і сумесных прадпрыемстваў.
3. Пошукі шляхоў выхаду з крызісу ў эканоміцы. Праграма Прэзідэнта і Кабінета Міністраў па выхадзе з крызісу. Курс на сацыяльна арыентаваную рыначную эканоміку. Цяжкасці эканамічнага развіцця і вынікі.
4. Сацыяльна-эканамічнае развіццё Рэспублікі Беларусь ў 2001-2018 гг. «Праграма адраджэння вескі».

2.2 Прыкладны план правядзення зўрыстычнага Інтэрнэт-занятку (выкананне задання запланавана на адукацыйным партале <https://edufir.bsu.by/>)

Асноўныя мэты выкладчыка ў адносінах да індывідуальнай самарэалізацыі студэнта пры вывучэнні дадзенай тэмы – паглыбленне ведаў аб працэсах станаўлення беларускай нацыі і культуры ў пачатку XX стагоддзя, развіццё навыкаў і кампетэнцый па сістэмнаму аналізу гістарычных працэсаў на кантрэтным гістарычных прыкладах і мадэлях, развіццё сярод студэнтаў камунікатыўных кампетэнцый і навыкаў дыскусійнага клубу.

Мэта для студэнта – сфармуляваць не менш за тры пытанні, у якіх выявіце вобласць свайго няведання, г.зн. тое, што вы хацелі б даведацца, да цытаты Ёсэфа Ігнатаўскага, першага прэзідэнта Інстытута беларускай культуры: *«Это факт, что в нас ... нет единого белорусского языка, и тот язык, который преподаётся, не есть ещё народный. ...Верно замечено, что тот белорусский язык, о котором идёт речь, во многом искусственный, в нём мало взято из жизни. Но следует отметить, что язык литературный приближается к народному по мере пользования им массой. До сих пор белорусский язык создавался интеллигентами. ...Поэтому вполне естественно различие между искусственным и народным языком, и разрыв будет преодолен тогда, когда мы все будем пользоваться белорусским языком»*. Падчас выканання выкладчык агучвае ўласныя сфармуляваныя загады мэты для таго, каб зрабіць студэнта і выкладчыка раўнапраўнымі суб'ектамі ў сумесным вучэбным пазнанні.

Галоўная праблема занятку з пазіцыі самарэалізацыі студэнта – прадстаўленне студэнту магчымасці прапанаваць свой уласны погляд на асноўныя праблемы фарміравання беларускай нацыі і культуры ў 1920-я гады і аргументаваць яго.

Пэралік рэальных аб'ектаў рэчаіснасці, прапанованых студэнту для вывучэння – тэорыя мадэрных нацый, мадэрнізацыя нацыянальнай культуры, фарміраванне беларускай літаратурнай мовы, нацыянальна-будаўнічыя працэсы ў нацыянальных рэспубліках СССР.

Метады вывучэння рэальнага аб'екту рэчаіснасці – метады сінектыкі, сістэмны метады, параўнальны метады, метады эмпатыі.

Этапы занятку:

1. Падрыхтоўчы этап да занятку

За тыдзень да правядзення інтэрнэт-занятку студэнты разам з фармулёўкай галоўнай праблемы з пазіцыі самарэалізацыі атрымваюць умовы адкрытага задання, для выканання якога яны размеркаваны на 3-4 падгрупы (у залежнасці ад колькасці студэнтаў у групе). Для выканання задання з дапамогай адпаведнага праграмавага інструменту “Форум” ствараюцца тры суполкі, доступ да кожнай з якіх атрымваюць менавіта тыя, хто уваходзіць у адпаведную падгрупу.

2. Адкрыты (эўрыстычны) занятак – “Стварэнне нацыянальнай культуры ў грамадстве XX-XXI стст.”

Міжваенны перыяд – час неабмежаваных магчымасцяў, ствараюцца новыя краіны: Чэхаславакія, Польшча, Літва, Латвія і інш. Умацаванне пазіцый, у тым ліку ў галіне нацыянальнай мовы і культуры, было адной з первых і абавязковых задач маладых дзяржаў Еўропы. Паспяховае вырашэнне такіх задач дазваляла ўмацаваць нацыянальную бяспеку і закласці падмурак і нацыянальнаму адраджэнню. У пачатку 1990-х гг. Паспех у значнай меры залежаў ад пазіцыі канкрэтных асоб, што вызначалі кірунак развіцця і асноўныя захады па яго дасягненню.

Уявіце сабе, што Вы група прадстаўнікоў беларускага нацыянал-камуністычнага руху, якая пасля падпісання Рыжскага міру атрымала магчымасць у межах шасці павеятаў былой Мінскай губерніі (але зараз незалежнай БССР), а з 1924 г. і на тэрыторыях Віцебскай і Магілёўскай губерняў, рэалізаваць праграму па стварэнню беларускай нацыянальнай дзяржавы. Зыходзячы з прынцыпаў гістарызма, прапануйце алгарытм з 7 крокаў па беларусізацыі краіны па наступных накірунках з пазіцыі прапанаваных асоб. Пастаўленая мэта – стварэнне беларускамоўнага грамадства, якое шануе і актыўна карыстаецца роднай мовай.

Група 1: з пазіцыі Аляксандра Іванавіча Крыніцкага (Першы сакратар ЦК КП(б)Б з 1924 года) забяспечце вырашэнне пастаўленнай задачы для дзяржапарату, партыі і паўсядзённага жыцця;

Група 2: з пазіцыі Усевалада Макаравіча Ігнатоўскага (першага прэзідэнта Інстытута беларускай культуры) забяспечце вырашэнне пастаўленнай задачы для літаратуры і навукі;

Група 3: з пазіцыі Аляксандра Рыгоравіча Чарвякова (Старшыня ЦВК БССР з 1920 года) забяспечце вырашэнне пастаўленнай задачы для сістэмы адукацыі пры абавязковай ліквідацыі непісьменнасці;

Група 4: з пазіцыі Аўгуста Іванавіча Корка (камандуючы войскамі Беларускай ваеннай акругі з 1925 года) забяспечце вырашэнне пастаўленнай задачы для арміі.

На выкананне задання ў студэнтаў ёсць 6 дзён, пасля выканання студэнты дасылаюць распрацаваныя алгарытмы з дапамогай інструмента “Заданне”. Сам занятак праводзіцца з дапамогай інструменту “Форум”.

3. Занятак, праводзіцца з дапамогай інструменту “Форум”

1) Мэта для студэнта

2) Дэманстрацыя атрыманых удзельнікамі груп адукацыйных прадуктаў, абмеркаванне і параўненне з рэальнымі прыкладамі і механізмамі дасягнення пастаўленых мэт распрацоўшчыкамі праграмы беларусізацыі ў 1920-я гады. Вызначэнне пераваг і пралікаў у прадстаўнікоў пакалення 1920-х і пакалення 2000-х.

4. Адкрытае заданне на абагульненне тэмы занятку.

Адкрытае заданне – «Метатэхналогіі»

Як вядома, гісторыя рухаецца па спіралі і новыя падзеі – у той ці іншай ступені паўтарэнне папярэдніх. На сённяшнім занятку Вы даведаліся, якімі спосабамі кіраўнікі розных галін улады Беларусі ў 1920-я гг. дасягалі поспехаў у сваёй справе і паспрабавалі самі працуць у ролі стваральнікаў палмурку беларускай нацыі, культуры і дзяржавы, асноўныя праблемы фарміравання беларускамоўнага асяроддзя ў той час.

Праблема сферы ўжывання беларускай мовы надзвычай актуальная і сёння, колькасць людзей, што яе выкарыстоўваюць у паўсядзённым жыцці магчыма і ніжэйшая за паказчыкі 1924 года. На аснове папярэдняга абмеркавання вынікаў выкананага адкрытага задання сфармулюйце не менш за тры універсальныя тэхналогіі «па-за часам» як інструментаў для дасягнення поспеху ў сваёй справе на сённяшні дзень. Свой адказ абгрунтуйце.

Прадстаўленыя тэхналогіі абмяркоўваюцца на форуме, выбіраюцца найбольш універсальныя. Атрыманыя вынікі прапануецца выкарыстоўваць для паляпшэння першапачаткова распрацаваных адукацыйных прадуктаў.

5. Рэфлексія па наступным алгарытме:

- Апішыце свае эмацыйныя ўражанні на розных этапах заняткі. Што цяжэй за ўсё атрымалася ў эмацыйным плане, а што - лягчэй за ўсё?

- Якімі трыма прыметнікамі Вы маглі б выказаць сваю працу на сённяшнім занятку?

- Параўнайце пастаўленыя раней мэты з дасягнутымі вынікамі: што ўдалося вам дасягнуць, што не атрымалася? Як вы пераадольвалі цяжкасці?

Крытэрыі ацэньвання:

- ступень арыгінальнасці адукацыйнага прадукту – 1-2 балы;
- ступень навуковасці адукацыйнага прадукту (у тым ліку выкананне прынцыпу гістарызму) – 1-2 балы;
- практычная значнасць адукацыйнага прадукту – 1-2 балы;
- фармуляванне пытанняў (за кожныя 3 пытанні – 1 бал, але сумарна не больш за 3 балаў; за арыгінальныя пытанні – дадаткова 1 бал, за канструктыўную актыўнасць на форуме – дадаткова 2 бала)

2.3 Прыкладныя заданні для КСР

Тэма 1. Станаўленне беларускай дзяржаўнасці 1917-1920 гг.

1. Падзеі Лютаўскай рэвалюцыі ў Беларусі і на Заходнім фронце. Стварэнне органаў Часовага ўрада, Саветаў, салдацкіх камітэтаў у Беларусі. Палітычная дыферэнцыяцыя грамадства. Пазіцыі беларускіх і агульнарасійскіх партый па галоўных пытаннях палітычнага і сацыяльна-эканамічнага жыцця краіны.

2. Пытанне самавызначэння Беларусі ў праграмных дакументах палітычных партый. Стварэнне і дзейнасць БНК. Ідэя нацыянальна-тэрытарыяльнай аўтаноміі Беларусі.

3. Усталяванне савецкай улады ў Мінску ў лістападзе 1917 г. Ліквідацыя органаў Часовага ўрада і Стаўкі Вярхоўнага Галоўнакамандуючага ў Магілёве. Утварэнне і дзейнасць Аблвыкамзаха і СНК Заходняй вобласці.

4. Падрыхтоўка і скліканне I Усебеларускага з'езда ў снежні 1917 г. Рашэнні з'езда і яго разгон. Утварэнне Выканкама Савета Усебеларускага з'езда.

5. Спробы стварэння беларускай дзяржаўнасці ва ўмовах нямецкай акупацыі. Першая і другая Ўстаўныя Граматы. Стварэнне Народнага сакратарыяту. Абвяшчэнне БНР. Стварэнне Рады БНР і яе склад. Прыняцце трэцяй Устаўной Граматы і яе роля ў беларускай гісторыі.

Тэма 2. Станаўленне беларускай дзяржаўнасці на савецкай аснове

1. Белнацкам і беларуская секцыя РКП(б), іх намаганні і роля ў абвяшчэнні Беларускай рэспублікі. Адносіны Паўночна-Заходняга камітэта РКП(б) і Аблвыканкамзаха да праблемы стварэння беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці.

2. Прыняцце цэнтральнымі партыйнымі органамі рашэння аб утварэнні БССР. VI Паўночна-Заходняя канферэнцыя РКП(б). Фарміраванне Часовага рабоча-сялянскага ўрада ССРБ. Маніфест аб абвяшчэнні ССРБ.

3. Пытанне аб тэрыторыі рэспублікі. Стварэнне Літоўска-Беларускай савецкай сацыялістычнай рэспублікі. I з'езд Саветаў БССР і яго рашэнні. Першая Канстытуцыя савецкай Беларусі.

4. Беларусь у сферы геапалітыкі Польшчы і Савецкай Расіі. Федэралісцкія планы Ю. Пілсудскага.

5. Другое абвяшчэнне БССР.

Тэма 3. Культура і навука Беларусі ў другой палове 1940-х - канцы 80-х гг.

1. Матэрыяльнае і бытавое становішча насельніцтва рэспублікі ў першае пасляваеннае дзесяцігоддзе. Аднаўленне і развіццё агульнаадукацыйнай школы, вышэйшых навучальных устаноў, бібліятэк, клубаў. Стварэнне новых даследчых інстытутаў.

2. Шляхі паляпшэння дабрабыту насельніцтва. Змены ў сістэме народнай адукацыі. Пераход да абавязковай 8-гадовай і сярэдняй адукацыі. Політэхнічнае навучанне. Пашэрэнне сеткі вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў і прафесійна-тэхнічных вучылішчаў. Навукова-даследчыя ўстановы і іх дзейнасць. Дасягненні беларускай навукі.

3. Развіццё беларускай літаратуры і яе прадстаўнікі. Крытычнае пераасэнсаванне гісторыі і сучаснасці новым пакаленнем пісьменнікаў. А. Адамовіч, В. Быкаў, У. Караткевіч, І. Чыгрынаў, І. Навуменка і інш.

4. Дзейнасць тэатральных калектываў. Развіццё музычнага мастацтва. Выяўленчае мастацтва. Скульптура і архітэктура.

Тэма 4. Знешнепалітычная дзейнасць Беларусі (1945 – пачатак XXI ст.).

1. Выхад Беларусі на міжнародную арэну. Утварэнне Міністэрства замежных спраў Беларусі. Беларусь – адна з заснавальніц ААН. Удзел у працы спецыялізаваных органаў ААН.

2. Знешнепалітычная дзейнасць БССР у 1950-1985 гг. Новыя формы замежных сувязей БССР. Дзейнасць Беларускага таварыства дружбы ў 1960-80-я гг.

3. Замежныя сувязі і знешнепалітычная дзейнасць БССР у 1985-1991 гг. Перабудова сістэмы замежных сувязей БССР: ад Дэкларацыі аб дзяржаўным суверанітэце да Белавежскіх пагадненняў.

4. Фарміраванне прынцыпаў знешняй палітыкі суверэннай Беларусі. Міжнароднае прызнанне. Двухбаковыя адносіны з замежнымі дзяржавамі. Новыя вектары знешняй палітыкі на сучасным этапе.

3. РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ

3.1 Прыкладныя тэмы рэфератаў

1. «Польскае пытанне» і урадавая палітыка на тэрыторыі Беларусі ў 1830-1840-я гг.
2. Грамадска-палітычны рух на Беларусі ў першай чвэрці XIX ст.
3. Канфесіянальная сітуацыя на Беларусі ў першай палове XIX ст. Полацкі царкоўны сабор.
4. «Заходнерусізм»: ідэалогія і плыні.
5. Буржуазныя рэформы на Беларусі ў 60-90-я гг. XIX ст.: спецыфіка і вынікі.
6. Саслоўны і рэлігійны склад беларусага насельніцтва паводле перапісу 1897 г.
7. Жыццё і грамадска-палітычная дзейнасць Мікалая Судзілоўскага.
8. Жыццё і творчасць Напалеона Орды.
9. Навукова-этнаграфічнае вывучэнне Беларусі ў XIX ст.
10. Аграрная рэформа Сталыпіна і асаблівасці яе правядзення на тэрыторыі Беларусі.
11. П.А.Сталыпін – дзяржаўны і палітычны дзеяч.
12. Беларуская літаратура ў пачатку XX ст. і яе роля ў фарміраванні беларускай нацыі.
13. Масонства на беларускіх землях у XIX – пачатку XX ст.
14. Палітыка Ю.Пілсудскага ў адносінах да Беларусі.
15. Дэпутаты-беларусы ў I і II Дзяржаўных Думах Расійскай імперыі.
16. Жыццёвы шлях, навуковая і грамадская дзейнасць У.І. Пічэты.
17. Усебеларускі з'езд (снежань 1917 г.), яго распук і значэнне.
18. Дзяржаўнае будаўніцтва ў 1921-1926 гг.: утварэнне СССР.
19. Узбуйненні тэрыторыі БССР(1924, 1926 гг)
20. Дз.І. Даўгяла – гісторык, навуковец, захавальнік архіўнай спадчыны.
21. Палітыка беларусізацыі, яе сутнасць і вынікі.
22. БДУ у гады Вялікай Айчыннай вайны.
23. Саюз беларускай моладзі: вытокі, структура, дзейнасць (1941-1944 гг.)
24. Супярэчнасці развіцця беларускай нацыі ў 1970-80-я гг.: саветызацыя грамадства.
25. Рэарганізацыя сістэмы кіравання ў сярэдзіне 1990-х гг.. Рэспубліканскія рэферэндумы 1995 і 1996 гг., іх змест і значэнне.
26. Партыйная, палітычная і дзяржаўная дзейнасць С.О. Прытыцкага.
27. П.М. Машэраў: палітычны і партыйны дзеяч.
28. К.Т. Мазураў: партыйны, дзяржаўны і грамадзскі дзеяч.
29. БДУ: учора, сёння, заўтра.
30. Знешнепалітычная дзейнасць Рэспублікі Беларусь.

3.2 Тэставыя заданні

(магчымы адзін альбо некалькі правільных адказаў)

1. Аўтарам 4-томнага зборніка "Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях» з'яўляецца:

- І. Хруцкі;
- П. Багрым;
- Я. Баршчэўскі;
- У. Сыракомля.

2. Вызначыце мэты інвентарнай рэформы ў памешчыцкай вёсцы (1844-1857):

- вызваленне сялян ад прыгоннай залежнасці;
- змяншэнне сацыяльнай напружанасці ў вёсцы;
- паслабленне прыгонніцкіх адносін;
- увядзенне капіталістычных формаў гаспадарання;

3. Падчас падрыхтоўкі да вайны з Напалеонам на тэрыторыі Беларусі былі пабудаваны фартыфікацыйныя збудаванні ў:

- Дзвінску;
- Бабруйску;
- Гомелі;
- Барысаве;
- Баранавічах.

4. Пачатак чыгуначнай сетцы Беларусі паклала ... лінія.

- Маскоўска-Брэсцкая;
- Пецярбург-Варшаўская;
- Рыга-Арлоўская;
- Лібава-Роменская.

5. Першапачатковыя ваенныя планы Напалеона прадугледжвалі:

- захоп Масквы;
- знішчэнне рускай арміі ў прыгранічных баях;
- аднаўленне Вялікага княства Літоўскага;
- аднаўленне Рэчы Паспалітай.

6. Падчас вайны 1812 года паміж Францыяй і Расійскай імперыяй насельніцтва беларускіх губерняў:

- падтрымала Аляксандра І;
- выступіла на баку Напалеона Банапарта;
- засталася нейтральным;
- падзялілася паміж супрацьлеглымі бакамі.

7. Прадстаўнікі шляхты з беларускіх губерняў у французскай арміі падчас вайны 1812 г .:

- Дамінік Радзівіл;
- Тадэвуш Касцюшка;
- Міхал Клеафас Агінскі;
- Станіслаў Солтан;
- Ян Ходзька;
- Захар Карнееў.

8. У 1817 годзе ў Віленскім універсітэце было створана таемная арганізацыя:

- дзекабрыстаў;
- філаматаў;
- філарэтаў;
- народнікаў;

9. Распрацаваны ў 1823 г. план забойства імператара Аляксандра І прадугледжваў ўзброенае выступленне дзекабрыстаў у горадзе:

- Мсціслаў;
- Быхаў;
- Бабруйск
- Орша;
- Гомель;
- Рэчыца.

10. Наступствы паўстання 1830-1831 гг. для беларускіх губерняў:

- закрыццё Віленскага ўніверсітэта;
- адмена дзеяння Статута ВКЛ 1588 г .;
- ліквідацыя уніяцкай царквы;
- пераклад сістэмы адукацыі на беларускую мову.

11. У 1836 годзе ў Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі было створана «Дэмакратычнае таварыства» пад кіраўніцтвам:

- Адама Чартарыйскага;
- Пія Тышкевіча;
- Франца Савіча;
- Максіміліяна Станіслава Рылло.

12. Далучэнне грэка-каталіцкай царквы да праваслаўнай царквы было падпісана ў 1839 годзе:

- на 3*ездзе біскупаў у Магілёве;
- на царкоўным Саборы ў Полацку;
- на сустрэчы Маскоўскага патрыярха і Папы Рымскага;
- на сходзе мітрапалітаў ў Пінску.

13. «Рыса габрэўскай аселасці», абмежаваць рэгіён пражывання яўрэяў у Расійскай імперыі была зацверджана:

- Кацярынай II;
- Паўлам I;
- Аляксандрам I;
- Мікалаем I.

14. У 1820-х гг. па ініцыятыве К. Пуслоўскага былі адкрыты першыя фабрыкі на тэрыторыі беларускіх губерняў у:

- м. Зэльва;
- м. Косава;
- м. Хомск;
- м. Ракаў;
- м. Дзярэчын;
- м. Моталь.

15. У першай палове XIX стагоддзя ў беларускіх губернях дзейнічалі наступныя вышэйшыя навучальныя ўстановы:

- Віленскі ўніверсітэт;
- Віленская медыка-хірургічная акадэмія;
- Полацкая езуіцкая акадэмія;
- Горы-Горацкі сельскагаспадарчы інстытут.

16. Да літаратурных прац Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча адносяцца:

- «Ідылія»;
- «Гапон»;
- «Пан Тадэвуш»;
- «Гражына»;
- «Пінская шляхта»;
- «Тарас на Парнасе».

17. Вядомымі майстрамі жывапісу XIX стагоддзя ў беларускіх губернях з'яўляюцца:

- Вікенцій Дмоховском;
- Іван Хруцкі;
- Напалеон Орда;
- Павел Шпілеўскі;
- Марцін Пачобут-Адлянціцкі;
- Валенцій Ваньковіч.

18. Пасля далучэння беларускіх зямель да Расійскай імперыі шляхта:

- згубіла правы на маёнткі;
- згубіла права на асабістыя ўзброеныя сілы;
- была адхіленая ад кіравання краінай;
- згубіла права валодання прыгоннымі сялянамі.

19. Складовай часткай рэформы дзяржаўнай вёскі П.Д. Кісялёва былі:

- камасацыя
- інвентарызацыя
- люстрацыя;
- прапаганда цвярозасці.

20. Стварэнню прыродазнаўчанавуковых і краязнаўчых музеяў значную частку свайго жыцця прысвяцілі:

- М. Пачобут-Адляніцкі і М. Каяловіч;
- Т. Нарбут і А. Багдановіч;
- А. Снядэцкі і М. Агінскі;
- Е. Тышкевіч і Т. Зан.

21. Вызначце характэрныя рысы эканамічнага развіцця беларускіх зямель у першай палове XIX стагоддзя:

- паскоранае будаўніцтва чыгунак;
- вываз за мяжу пераважна прамысловай прадукцыі;
- суіснаванне прадпрыемстваў рамеснай, мануфактурнай і фабрычнай вытворчасці;
- абмежаваны рынак свабоднай рабочай сілы.

22. Аўгустоўскі канал - выбітнае гідратэхнічнае збудаванне Новага часу, адзін з найбуйнейшых каналаў Еўропы, створаны Расійскай імперыяй для пераадолення мытных абмежаванняў з боку Прусіі быў пабудаваны:

- напярэдадні вайны 1812 г. .;
- у 1820-30-я гг. .;
- у сярэдзіне XIX;
- у 1860-70-я гг.

23. Заснавальнікам Віленскай школы жывапісу, аддзялення выяўленчага мастацтва факультэта літаратуры і мастацтва Віленскага ўніверсітэта, якая падрыхтавала больш за 250 майстроў жывапісу, стаў:

- Ф. Смуглевіч;
- М. Пачобут-Адляніцкі;
- Ю. Пешка;
- Я. Дамель.

24. У першай палове XIX ст. на тэрыторыі Беларусі акрамя Брэсцкай была пабудавана і ... крэпасць:

- Гродзенская;
- Бабруйская;
- Аршанская;
- Беластоцкая.

25. У студзені 1857 г. пад кіраўніцтва імператара Аляксандра II быў створаны Сакрэтны камітэт, мэтай якога было:

- перагледзець вынікі Крымскай вайны;
- падрыхтаваць законапраект аб адмене прыгоннага права;
- распрацаваць Канстытуцыю Расійскай імперыі;
- правесці ваенную рэформу;
- стварыць новую сістэму судаводства;
- разгледзець законапраект аб рэлігійнай памяркоўнасці.

26. Падчас нямецкага наступу ў жніўні-верасні 1915 г. Стаўка Вярхоўнага Галоўнакамандавання расійскай арміі была пераведзена ў Магілёў з:

- Брэста;
- Баранавічаў;
- Вільня;
- Віцебска.

27. Першы банк на тэрыторыі Беларусі з'явіўся:

- у другой палове XVIII ст.;
- першай палове XIX ст.;
- другой палове XIX ст.;
- у пачатку XX ст.

28. Пазітыўныя тэндэнцыі ў развіцці горада Магілёва ў 1872-1893 гг., У тым ліку з'яўленне тэатра, жаночай гімназіі, рэальнага і епархіяльнага вучэльняў, фельдчарскай школы і гарадскога парку, крэдытавання і страхавання ад пажараў, звязаныя з дзейнасцю:

- Аляксея Сапунова;
- Аляксандра Дэмбавецкага;
- Еўдакіма Раманава;
- Мікалая Судзілоўскі.

29. Партыя Бунд («Усеагульны яўрэйскі рабочы саюз у Літве, Польшчы і Расеі») была створана:

- у 1881 г.;
- у 1890 г.;
- у 1897 г.;
- у 1901 г.;
- у 1906 г.

30. I з'езд РСДРП прайшоў у сакавіку 1898 года ў горадзе:

- Гродна;
- Бабруйску;
- Менску;

- Віцебску.

31. Вызначыце праграмныя мэты Беларускай сацыялістычнай Грамады (БСГ):

- звяржэнне самадзяржаўя праз палітычны тэрор;
- знішчэнне капіталістычнага ладу;
- перадача зямлі і сродкаў вытворчасці ва ўласнасць народа;
- пабудова сацыялізму праз сацыялістычную рэвалюцыю і ўсталяванне дыктатуры пралетарыяту;
- усталяванне незалежнай дэмакратычнай рэспублікі;
- усталяванне канстытуцыйнай манархіі.

32. Фракцыйны раздзел РСДРП на бальшавікоў і меншавікоў адбыўся на (у):

- I з'ездзе РСДРП;
- II з'ездзе РСДРП;
- падчас рэвалюцыі 1905-1907 гг .;
- падчас Лютаўскай рэвалюцыі.

33. Маніфест Мікалая II ад 17 кастрычніка 1905 г .:

- абмяжоўваў беларускамоўны друк;
- забараняў карыстанне лацінкай ў друку;
- зняў абмежаванні на беларускамоўны друк;
- зняў абмежаванні на карыстанне лацінкай ў друку.

34. Мінскі гарадскі галава (1890-1901 гг.), Ініцыятар будаўніцтва гарадскога тэатра, адкрыцця тэлефоннай станцыі і электрастанцыі, грамадства аматараў спорту, конкі і санітарнай станцыі:

- Караль Чапскі;
- Эдвард Вайніловіч;
- Раман Скірмунт;
- Ефстафій Любанскі.

35. Што складае сутнасць мадэрнізацыйных працэсаў у беларускім грамадстве ў апошняй трэці XIX ст.?

- правядзенне палітыкі рэформаў у сферы эканомікі;
- пераход ад традыцыйнага да індустрыяльнага грамадства;
- адмена прыгоннага права
- станаўленне капіталістычных адносін.

36. Аўтарам ідэалогіі «заходнерусізму» з'яўляецца:

- М. Каяловіч;
- Э. фон Ропп;
- Я. Гейштар
- Р. Скірмунт.

37. Пакажыце правільныя сцвярджэнні:

- у пачатку XX стагоддзя на тэрыторыі беларускіх губерняў дзейнічалі масонскія ложы;
- у другой палове XIX ст. ўраджэнцы беларускіх губерняў страцілі магчымасць набыцця вышэйшай адукацыі ў Паўночна-заходнім краі;
- генерал-губернатар М. Мураўёў забараніў грэка-каталіцкую царкву пасля паўстання 1863-1864 гг.;
- першая беларуская палітычная партыя паўстала ў Маскве пад кіраўніцтвам братоў Івана і Антона Луцкевічаў;
- з-за актыўнай дзейнасці царскай цензуры невядомы лёс зборніка Ф. Багушэвіча «Скрыпка беларуская».

38. Легальная беларуская штотыднёвая грамадска-палітычная і літаратурна-мастацкая газета, выданне ў якой займаліся ў Вільні браты Луцкевічы і рэдактарам якой з 1914 года з'яўляўся Я.Купала - гэта:

- «Гоман»;
- «Саха»;
- «Наша Ніва»;
- «Наша Доля».

39. Першы трамвай у беларускіх губернях з'явіўся ў горадзе:

- Менску;
- Віцебску;
- Гродна;
- Бабруйску.

40. Вызначыце праграмныя палажэнні буржуазна-ліберальнага палітычнага лагера падчас першай расійскай рэвалюцыі 1905-1907 гг.:

- усталяванне абмежаванай (канстытуцыйнай) манархіі;
- прызнанне права нацый на самавызначэнне;
- захаванне самадзяржаўя;
- аўтаномія народаў у складзе Расіі;
- недатыкальнасць прыватнай уласнасці.

41. Наступальныя аперацыі рускай арміі ў гады Першай сусветнай вайны - гэта:

- Нарачанская;
- Свянцянская;
- Баранавіцкая;
- Палеская;
- Гродзенская.

42. Ураджэнец Магілёўскай губерні, мастак-пейзажыст («Зімовы сон», «Час цішыні»), больш за 400 палотнаў якога захоўваюцца ў Нацыянальным мастацкім музеі Рэспублікі Беларусь:

- Я. Драздовіч;
- В. Цвірка;
- В. Бялыніцкі-Біруля;
- Ю. Пэн.

43. Вызначыце характэрную рысу працэсу ўрбанізацыі на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XIX - пачатку XX ст.:

- штучная канцэнтрацыя габрэйскага насельніцтва ў гарадах;
- колькасная перавага гарадскога насельніцтва над сельскім;
- хуткае разгортванне кірмашовага гандлю;
- перавага беларусаў у складзе гарадскога насельніцтва.

44. У апошняй трэці XIX ст. для расейскай палітыкі на тэрыторыі Беларусі характэрна (-о):

- русіфікацыя;
- паланізацыя;
- адсутнасць пэўнай праграмы;
- талерантнасць.

45. Увядзенне хутарскай сістэмы было складовай часткай:

- інвентарнай рэформы 1844 г.;
- рэформы дзяржаўнай вёскі 1839 г.;
- аграрнай рэформа 1861 г.;
- сталыпінскай рэформы 1906 г.

46. Да перыяду праўлення Аляксандра II належаць наступныя палітычныя падзеі:

- адмена прыгону;
- выданне часопіса «Гоман»;
- ўзнікненне Бунда;
- адмена рэкруцкія набору;
- пачатак будаўніцтва чыгунак у Расіі;
- увядзенне ў судовую практыку інстытута адвакатуры.

47. Эклектыка - гэта:

- змешванне, злучэнне розных мастацкіх элементаў і стыляў у архітэктуры;
- плацёж, які накладаецца на прайграла дзяржава на карысць дзяржавы-пераможцы;
- сістэма органаў, якія ажыццяўляюць ад імя дзяржавы вышэйшы нагляд за выкананнем заканадаўства, правоў, свабод чалавека;
- від жывапісу, якая выконваецца тонавымі градацыямі аднаго колеру, а таксама тэхніка стварэння намаляваных барэльефаў і іншых архітэктурных ці скульптурных элементаў.

48. Адна з апошніх крэпасцяў Расійскай імперыі (13 фартоў і 24 апорных пункта) была пабудавана ў 1912-1915 гг. на тэрыторыі Беларусі ў горадзе:

- Браслаў;
- Паставы;
- Гродна;
- Ваўкавыск.

49. Выберыце складовыя палажэнні ваеннай рэформы ў Расійскай імперыі ў другой палове XIX ст.:

- тэрмін ваеннай службы скарачаўся да 5 гадоў;
- працягласць службы залежала ад узроўню адукацыі;
- была ўведзена ўсеагульная вайсковая павіннасць;
- быў уведзены забарона на прызыў у войска габрэяў;
- быў адменены рэкруцкі набор;
- у навучальныя ўстановы быў уведзены курс гімнастыкі і фізічнай культуры.

50. Выберыце складовыя палажэнні судовай рэформы ў беларускіх губернях у другой палове XIX ст.:

- безсаслоўнасць суда;
- інстытут прысяжных павераных;
- інстытут прысяжных засядацеляў;
- прыярытэт міжнародных прававых нормаў;
- галаснасць судаводства;
- выбарнасць сусветных суддзяў.

51. Выберыце складовыя палажэнні школьнай рэформы ў беларускіх губернях у другой палове XIX ст.:

- адсутнасць саслоўных абмежаванняў пры паступленні;
- бясплатнае вышэйшую і сярэднюю адукацыю;
- стварэнне класічных і рэальных гімназій;
- адсутнасць земскіх школ;
- наяўнасць вышэйшых навучальных устаноў
- масавае адкрыццё пачатковых школ.

52. У апошняя трэці XIX стагоддзя капіталізм у сельскай гаспадарцы Беларусі развіваўся адносна хутка, гэтаму спрыялі:

- развіццё сістэмы капіталістычнага крэдыту;
- чыгуначнае будаўніцтва;
- канцэнтрацыя войскаў;
- рэзкі рост коштаў на зерне ў 1880-90-я гг.;
- ліквідацыя сэрвітутаў;
- урбанізацыя.

53. На мяжы XIX-XX стст. працэс урбанізацыі ў беларускіх губернях меў шэраг асаблівасцяў:

- больш інтэнсіўная ўрбанізацыя ў цэнтральнай і заходняй Беларусі;
- вялікая доля гарадской зямлі ва ўласнасці дзяржавы;
- адсутнасць буйных гарадоў;
- атрыманне мястэчкамі статусу гарадоў.

54. Абвяшчэнне правоў і свабод кожнага чалавека найвышэйшай каштоўнасцю і ўстанаўленне іх як прававой асновы грамадскага і эканамічнага парадку, імкненне да свабоды чалавечага духу ад сарамлівасці, якія накладваюцца рэлігіяй, традыцыяй, дзяржавай характэрна:

- для камуністычнай ідэалогіі;
- для сацыял-дэмакратычнай ідэалогіі;
- для ліберальнай ідэалогіі;
- для кансерватыўнай ідэалогіі.

55. Маніфест Мікалая II ад 17 кастрычніка 1905 года абвясціў:

- заканадаўчы характар Дзяржаўнай Думы;
- свабоду слова і сходаў;
- магчымасць стварэння легальных палітычных партый;
- стварэнне Канстытуцыі;

56. Першы Усебеларускі з'езд адбыўся ў:

- а) кастрычніку 1917 г.
- б) снежні 1917 г.
- в) сакавіку 1918 г.
- г) студзені 1919 г.

57. Брэсцкі мір быў падпісаны:

- а) 25 кастрычніка 1917 г.
- б) 3 сакавіка 1918 г.
- в) 25 сакавіка 1918 г.
- г) 2 лютага 1919 г.

58. Вызначце правільную паслядоўнасць:

- а) увядзенне НЭПа
- б) пачатак калектывізацыі
- в) "ваенны камунізм"
- г) пачатак індустрыялізацыі
- д) пачатак "беларусізацыі"

59. Першай электрастанцыяй ў Беларусі стала:

- а) Лукомльская ДРЭС;
- б) БелДРЭС каля Оршы;
- в) Бярозаўская ДРЭС
- г) Браслаўская ДРЭС

60. ССРБ была абвешчана:

- а) 31 ліпеня 1920 у Менску
- б) 1 студзеня 1919 у Смаленску
- в) 2-3 лютага 1920 у Вільні
- г) 25 сакавіка 1918 у Магілёве

61. Дзяржаўнымі мовамі ў час беларусізацыі былі абвешчаны:

- а) беларуская, руская;
- б) беларуская, руская, яўрэйская;
- в) беларуская, руская, яўрэйская, польская;
- г) беларуская, руская, яўрэйская, польская, літоўская.

62. Растаўце ў правільнай храналагічнай паслядоўнасці наступныя гістарычныя падзеі:

- а) савецкая рэформа беларускага правапісу;
- б) адкрыццё БДУ;
- в) стварэнне першай беларускай кінастужкі;
- г) адкрыццё Інбелкульта;
- д) першае ўзбуйненне БССР.

63. Год "вялікага пералому" ў гісторыі БССР звязаны з:

- а) пачаткам індустрыялізацыі БССР;
- б) завяршэннем другой пяцігодкі;
- в) узнагароджаннем БССР ордэнам Леніна;
- г) правядзенне суцэльнай калектывізацыі.

64. Рэформа беларускага правапісу, згодна з пастановай СНК БССР адбылася ў:

- а) 1927 г.
- б) 1929 г.
- в) 1933 г.
- г) 1937 г.

65. Прыхільнік свабоды выбару сялянамі форм землекарыстання, якога абвінавацілі ў "правым ухіле" і насаджэнні хутарскіх гаспадарак:

- а) А. Крыніцкі;
- б) Д. Прышчэпаў;
- в) А. Баліцкі
- г) А. Чарвякоў

66. Першая машынна-трактарная станцыя (МТС) пачала дзейнічаць у БССР у:

- а) Вілейцы ;
- б) Койданаве;
- в) Оршы;
- г) Ваўкавыску

67. Палітычны і эканамічны рэжым, які быў устаноўлены ў Заходняй Беларусі ў 1926 годзе, атрымаў назву:

- а) асадніцтва; в) камасацыя;
б) санацыя; г) парцэляцыя.

68. Грашовая рэформа ў СССР і БССР была праведзена ў:

- a) 1921; в) 1924;
б) 1922; г) 1926.

69. Першы пяцігадовы план развіцця народнай гаспадаркі БССР быў разлічаны на:

- а) 1927/28-1931/32
б) 1928/29-1932/33
в) 1929/30-1933/34
г) 1928/29-1933/34

70. Першым рэктарам БДУ стаў вядомы вучоны:

- а) У. Перцаў;
б) В. Шчарбакоў;
в) М. Нікольскі;
г) У. Пічэта;

71. Таварыства беларускай школы ў Заходняй Беларусі ўзначаліў:

- а) С. Рак-Міхайлоўскі;
б) І. Дварчанін;
в) Б. Тарашкевіч;
г) А. Цвікевіч

72. Дамова аб узаемным ненападзе паміж СССР і Германія была падпісана:

- а) 25 верасня 1938 г.;
б) 23 жніўня 1939 г.;
в) 17 верасня 1939 г.;
г) 23 верасня 1939 г.

73. Заходняя Беларусь афіцыйна стала часткай БССР:

- а) 17 верасня 1939 г.
б) 30 верасня 1939 г.
в) 12 лістапада 1939 г.
г) 24 снежня 1939 г.

74. Ініцыятарамі абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі былі:

- а) А.Мяснікоў і К.Ландар;
б) М.Крыленка і М.Фрунзе;
в) А.Луцкевіч і А.Смоліч;
г) С.Прытыцкі і І.Лагіновіч;

75. Першае мерапрыемства Савецкай улады на тэрыторыі Беларусі:

- а) надзяленне сялян зямлёй з правам куплі-продажу;
- б) увядзенне савецкага чырвонца;
- в) стварэнне хутарскіх гаспадарак;
- г) нацыяналізацыя прамысловасці.

76. Вызначце крыніцу фінансавання індустрыялізацыі ў БССР:

- а) ахвяраванні беларускай дыяспары;
- б) прыбытак ад нацыялізацыі фабрык;
- в) сродкі ад продажу зямлі;
- г) замежныя займы і крэдыты

77. Прачытайце вытрымку з дакумента і запішыце год прыняцця дакумента:

“Працоўныя Заходняй Беларусі заўсёды лічылі сябе звязанымі непарыўнымі кроўнымі вузамі са сваімі братамі, якія пабудавалі Сацыялістычную Савецкую Беларусь. Працоўныя Заходняй Беларусі рашуча патрабуюць уз’яднання дагэтуль раздзеленых дзвюх частак адзінага беларускага народа, адзінай беларускай зямлі”

78. Працэс штучнага вылучэння беларусаў на адказныя пасады ў сельскай гаспадарцы, прамысловасці і навуцы ў БССР у 20-я гг. –

79. Польскія афіцэры і ўнтэр-афіцэры, якія бясплатна або за невялікую цану атрымлівалі зямельныя ўчасткі на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў 1920-я гг. –

80. Новай эканамічнай палітыкай у 1920-я гг. прадугледжвалася:

- а) правядзенне нацыяналізацыі прамысловасці;
- б) выкарыстанне прыватных сродкаў для аднаўлення эканомікі;
- в) мабілізацыя эканомікі ва ўмовах вайны;
- г) правядзенне суцэльнай калектывізацыі.

81. Заслужаны дзеяч мастацтваў і архітэктурны Беларусі, адзін з заснавальнікаў беларускай савецкай архітэктурны. Па яго праектах пабудаваны ў Мінску Дом урада, Дом Чырвонай арміі, галоўны корпус Акадэміі навук БССР і інш. – гэта ...

82. Беларускі нацыянальны камісарыят (Белнацком) на чале з А. Чарвяковым выступаў за:

- а) нацыянальную аўтаномію ў складзе Расіі;
- б) стварэнне дзяржаўнасці Беларусі на савецкай аснове;
- в) захаванне ЛітБелССР;
- г) пытанне аб дзяржаўнасці не ставіла.

83. Вызначце вынік першых пяцігодак у БССР:

- а) усталяванне рыначных адносін у эканоміцы;
- б) усталяванне дзяржаўнай уласнасці на сродкі вытворчасці;
- в) канкурэнтаздольнасць савецкіх тавараў на сусветным рынку;
- г) канстытуцыйнае замацаванне прыватнай уласнасці.

84. Адзін са стваральнікаў і старшыня Беларускай сялянска-работніцкай Грамады (БСРГ), кіраўнік Таварыства беларускай школы (ТБШ). Дэпутат польскага сейма. Аўтар “Беларускай граматыкі для школ”, у якой вызначаны правапісныя і граматычныя нормы сучаснай беларускай мовы – гэта ...

85. Адзін з накірункаў зямельнай рэформы 1920-х гг. у Польшчы: ліквідацыя цераспалосіцы і звядзенне дробных зямельных надзелаў у адзін больш буйны – гэта ...

86. Першай вышэйшай навучальнай установай у БССР стаў (-ла):

- а) Інстытут беларускай культуры;
- б) Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт;
- в) Беларуская дзяржаўная акадэмія сельскай гаспадаркі;
- г) Мінскі медыцынскі інстытут.

87. Згодна з Канстытуцыяй БССР 1937 г. вышэйшым заканадаўчым органам дзяржаўнай улады быў:

- а) Савет Народных Камісараў БССР;
- б) Вярхоўны Савет БССР;
- в) мясцовыя Саветы дэпутатаў працоўных;
- г) Савет Міністраў БССР.

88. Кіраўніцтва Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі ў 1935 г. прытрымлівалася курсу на:

- а) разгортванне партызанскага руху;
- б) захаванне асадніцтва;
- в) супрацоўніцтва з прадстаўнікамі беларускага нацыянальна-дэмакратычнага руху;
- г) супрацоўніцтва з польскімі ўладамі па стварэнню Народнага фронту.

89. Збіральнік беларускага фальклору і песень у 1920-1930-я гг., які стаў кіраўніком народнага хору і стваральнікам харавой капэлы:

- а) Р.Шырма;
- б) Я.Скурко;
- в) В.Таўлай;
- г) П.Валошын.

90. 21 лютага 1918 г. Мінск захапілі войскі:

- а) нямецкія;
- б) савецкія;
- в) польскія;
- г) літоўскія.

91. Уважліва прачытайце дакумент і адкажыце на пытанне: асаблівасці якога працэсу ў Беларусі адлюстраваны ў гэтым дакуменце?

“Беларускую прамысловасць мы ў асноўным павінны і можам развіваць галоўным чынам як прамысловасць па перапрацоўцы мясцовай сыравіны. У нас у бліжэйшы перыяд будзе развівацца прамысловасць лёгкага тыпу”.

92. Першым прэзідэнтам Беларускай Акадэміі навук быў:

- а) А. Смоліч;
- б) У. Ігнатоўскі;
- в) В. Ластоўскі;
- г) З. Жылуновіч.

93. Савецкую сістэму, якая ўсталявалася ў БССР у канцы 1920-х-1930-х гг., сучасныя вучоныя характарызуюць як:

- а) “ваенны камунізм”;
- б) “перамогшы сацыялізм”;
- в) “дзяржаўны сацыялізм”;
- г) “камандны сацыялізм”.

94. Знакаміты заходнебеларускі паэт Я. Скурко вядомы пад псеўданімам:

- а) Максім Танк;
- б) Рыгор Шырма;
- в) Мацей Бурачок;
- г) Цішка Гартны.

95. Узбуйненні БССР праводзіліся ў ... гады.

- а) 1923 і 1927;
- б) 1924 і 1926;
- в) 1924 і 1927;
- г) 1923 і 1926.

96. Асноўным органам улады ў час вайны з’яўляўся:

- а) СНК;
- б) ДКА;
- в) Савет міністраў;
- г) Наркамат

97. Да калабаранцкіх арганізацый ў Беларусі не адносілася:

- а) Саюз Беларускай моладзі;
- б) Беларуская Хрысціянская дэмакратыя;
- в) Беларуская Цэнтральная рада;
- г) Беларуская Народная Самапомач

98. Дзейнасць В. Харужай у гады вайны была звязана з падполлем:

- а) г. Магілёва;
- б) г. Мінска;
- в) г. Віцебска;
- г) г. Бабруйска.

99. Па-за межамі Вялікай Айчыннай вайны адбылася:

- а) Крымская канферэнцыя;
- б) Патсдамская канферэнцыя;
- в) Тэгеранская канферэнцыя;
- г) Ялцінская канферэнцыя;

100. Тэрыторыя Беларусі была захоплена вермахтам у:

- а) сярэдзіне жніўня 1941 г.;
- б) пачатку верасня 1941 г.;
- в) канцы кастрычніка 1942 г.
- г) пачатку снежня 1942 г.

101. Вызначце правільную паслядоўнасць падзей:

- а) савецка-фінская вайна;
- б) пакт Молатава-Рыбентропа;
- в) выключэнне СССР з Лігі Нацый;
- г) Народны Сход у Беластоку.

102. Размясціце ў храналагічным парадку:

- а) знішчэнне вескі Хатынь;
- б) пачатак Сталінградскай бітвы;
- в) адкрыццё Другога фронту ў Еўропе;
- г) пачатак аперацыі “Баграціён”

103. Размясціце ў храналагічным парадку:

- а) пачатак бітвы пад Масквой
- б) уступленне ЗША ў II Сусветную вайну
- в) пачатак Курскай бітвы
- г) сустрэча саюзнікаў на Тэгеранскай канферэнцыі

104. Горад, у якім у час вайны вадавалі падпольную газету “Звязда”:

- а) Бабруйск;
- б) Мінск;
- в) Віцебск;
- г) Гомель.

105. У вызваленні БССР прымаў удзел:

- а) I Украінскі фронт;
- б) II Украінскі фронт;
- в) I Прыбалтыйскі фронт;
- г) II Прыбалтыйскі фронт.

106. Пасля забойства В. Кубэ Генеральную акругу Беларусь ўзначаліў ... (прозвішча).

107. Палітыка па знішчэнні пэўных сацыяльных груп па рэлігійных, этнічных, нацыянальных прыкметах ...

108. 6 і 9 жніўня 1945 года на тэрыторыі Японіі была ўпершыню вакарыстана ...

109. На пачатку акупацыі германскае кіраўніцтва выступала за захаванне ... уласнасці на зямлю.

110. Ідэалогія, якая узнікла на тэрыторыі Германіі і разглядала мясцовае насельніцтва як арыўскую звышрасу і абгрунтоўвала тэорыю жыццёвай прасторы Германіі, атрымала назву – ...

111. У гады Вялікай Айчыннай вайны на тэрыторыі Беларусі было знішчана каля 100 тыс. яўрэяў у:

- а) Мінску;
- б) Хатыні;
- в) Пінску;
- г) Магілёве.

112. У сувязі з вялікімі разбурэннямі ў гады Вялікай Айчыннай вайны разглядаўся план пераносу сталіцы БССР з Мінску ў:

- а) Віцебск;
- б) Брэст;
- в) Гомель;
- г) Магілёў.

113. Воін-беларус, подзвіг якога стаў правобразам для стварэння помніка савецкаму салдату ў Трэптаў-парку ў Берліне:

- а) Т.Лук’яновіч;
- б) П.Рак;
- в) Ф.Смалячкоў;
- г) П.Купрыянаў.

114. У пачатку Вялікай Айчыннай вайны на тэрыторыі Беларусі размяшчаліся войскі:

- а) Маскоўскай Асобай ваеннай акругі;
- б) Ленінградскай Асобай ваеннай акругі;
- в) Паўдневай Асобай ваеннай акругі;
- г) Заходняй Асобай ваеннай акругі.

115. Згодна з сакрэтнымі пратаколамі да дамовы аб “Сяброўстве і мяжы” ад 28 верасня 1939 г. да сферы ўплыву СССР адышла:

- а) Малдавія;
- б) Літва;
- в) Украіна;
- г) Францыя.

116. У кастрычніку 1939 г. горад Вільня і Віленскі край былі далучаны да:

- а) Польшчы;
- б) Германіі;
- в) Літвы;
- г) БССР.

117. Згодна з планам “Ост” на акупіраванай тэрыторыі Беларусі нацысты меркавалі фізічна знішчыць або выселіць 75%:

- а) палякаў;
- б) яўрэяў;
- в) беларусаў і рускіх;
- г) цыганоў.

118. Нямецкі план знішчэння і каланізацыі народаў СССР называўся:

- а) “Барбароса”;
- б) “Ост”;
- в) “Зяленая папка”;
- г) “Бліцкрыг”;

119. Напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны на тэрыторыі Беларусі ўздоўж новай мяжы былі пабудаваны 193 баявыя ўмацаванні, якія ўвайшлі ў гісторыю як:

- а) “лінія Маннергейма”;
- б) “лінія Сталіна”;
- в) “лінія Молатава”;
- г) “лінія Керзана”.

120. Мемарыяльны комплекс “Буйніцкае поле” пабудаваны каля гораду:

- а) Віцебск;
- б) Брэст;
- в) Гомель;
- г) Магілёў.

121. Вяртанне на Радзіму ваеннапалонных, палонных, бежанцаў, перасяленцаў, якія апынуліся за межамі сваёй краіны ў выніку вайны, з аднаўленнем іх грамадзянскіх праў – ...

122. І.Казінец, Ф.Кузняцоў, М.Осіпава, Н.Мазанік з’яўляліся актыўнымі ўдзельнікамі антыфашысцкага падполля ў горадзе ...

123. Знакамітыя Суражскія вароты, якія існавалі з лютага па лістапад 1942 г., былі размешчаны ў ... вобласці.

124. Судовы працэс над ваеннымі злачынцамі адбываўся пасля заканчэння Вялікай Айчыннай вайны ў:

- а) Патсдаме;
- б) Токіа;
- в) Нюрнбергу;
- г) Дрэздэне.

125. Пазнайце гістарычную асобу і запішыце прозвішча:

Актыўная ўдзельніца нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі, адзін з кіруючых работнікаў КСМЗБ, член Камуністычнай партыі, кіраўнік партыйнага антыфашысцкага падполля ў Віцебску ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

126. Першымі з беларускіх партызан, якім было прысвоена званне Героя Савецкага Саюза, з'яўляліся:

- а) В.Корж і М.Шмыроў;
- б) С.Прытыцкі і В.Харужая;
- в) Ц.Бумажкоў і Ф.Паўлоўскі;
- г) К.Заслонаў і П.Машэраў.

127. Беларускі штаб партызанскага руху пры Стаўцы Вярхоўнага Галоўнакамандавання ўзначальваў:

- а) К.Заслонаў;
- б) П.Панамарэнка;
- в) І.Матусевіч;
- г) П.Калінін.

128. Першая польская дывізія, якая ваявала ў гады Вялікай Айчыннай вайны на баку Чырвонай арміі, насіла імя:

- а) Т.Касцюшкі;
- б) С.Баторыя;
- в) І.Лявелея;
- г) К.Каліноўскага.

129. Адну з самых буйных дыверсій Другой Суветнай вайны здзейсніў на чыгуначным вузле ў Асіповічах у ліпені 1943 г. камсамалец:

- а) У.Амельянюк;
- б) Ф.Крыловіч;
- в) І.Казінец;
- г) Г.Захараў.

130. Акцыя партызан па масавым разбурэнні чыгунак з мэтай дэзарганізацыі нямецкіх ваенных перавозак – гэта ...

131. Вызначце прычыну паражэння Чырвонай Арміі ў пачатку Вялікай Айчыннай вайны:

- а) адсутнасць у СССР новых распрацовак баявой тэхнікі;
- б) адсутнасць падтрымкі Чырвонай Арміі з боку мясцовага насельніцтва;
- в) ЗША адмовілі Савецкаму Саюзу ў дапамозе;
- г) узброеныя сілы СССР былі аслаблены рэпрэсіямі.

132. Абарончыя баі на тэрыторыі Беларусі:

- а) стварылі ўмовы для пераходу савецкіх войск у контрнаступленне;

- б) не дазволілі Германіі рэалізаваць план-бліцкрыг;
- в) садзейнічалі змене планаў Японіі ў адносінах вайны супраць СССР;
- г) стварылі ўмовы для адкрыцця Другога фронту.

133. Кіраўніком дэлегацыі БССР на канферэнцыі па стварэнні ААН у Сан-Францыска з'яўляўся:

- а) К.Кісялёў;
- б) П.Панамарэнка;
- в) В.Казлоў;
- г) К.Мазураў.

134. Савецкі Саюз быў выключаны са складу Лігі Нацый з-за:

- а) падпісання пакта Молатава-Рыбентропа;
- б) парушэння правоў чалавека падчас рэпрэсій;
- в) далучэння Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны;
- г) агрэсіі ў дачыненні да Фінляндыі.

135. Самы буйны канцэнтрацыйны лагер на тэрыторыі БССР называўся ...

136. Вызначце правільную паслядоўнасць:

- а) асуджэнне культу асобы Сталіна;
- б) пачатак “халоднай вайны”;
- в) пачатак асваення чалавекам космасу;
- г) прызначэнне П. Машэрава першым сакратаром ЦК КП(б)Б;

137. Вызначце правільную паслядоўнасць:

- а) Гусараў;
- б) Патолічаў;
- в) Панамарэнка;
- г) Мазураў.

138. Вызначце правільную паслядоўнасць:

- а) Брэсцкая крэпасць атрымала званне героя;
- б) адмена карткавай сістэмы ў БССР;
- в) зацвярджэнне гімну БССР;
- г) стварэнне наркамату замежных спраў.

139. Вызначце правільную паслядоўнасць:

- а) XXII з'езд КПСС і “Праграма пабудовы камунізму”;
- б) Мінску прысвоена званне “Горад-герой”;
- в) увод савецкіх войскаў у Афганістан;
- г) пабудова мемарыялу “Плошча Перамогі”.

140. Вызначце правільную паслядоўнасць:

- а) эканамічная рэформа Касыгіна ў СССР;

- б) заканчэнне IV пяцігодкі;
- в) XX Алімпійскія гульні;
- г) пачатак працы аўтазаводу ў Мінску.

141. Вызначце правільную паслядоўнасць:

- а) падпісанне БССР Статута ААН;
- б) заканчэнне Другой Сусветнай вайны;
- в) прыход да ўлады М. Хрушчова;
- г) “Аб пераадоленні культу асобы”;

142. Вызначце правільную паслядоўнасць:

- а) пачатак аднаўлення эканомікі БССР;
- б) акт аб капітуляцыі Японіі;
- в) дзень Перамогі;
- г) падпісанне Статута ААН у Сан-Францыска.

143. Грамадска-палітычнае жыццё БССР у другой палове 1960-х – першай палове 1980-х характарызаваўся:

- а) пашырэннем рэабілітацыі сталінскіх ахвяр;
- б) плюралізмам форм уласнасці;
- в) станаўленнем шматпартыйнасці;
- г) канстытуцыйным замацаваннем кіруючай ролі КПСС.

144. Для народнай гаспадаркі БССР у другой палове 1960-х – першай палове 1980-х было характэрна:

- а) паскарэнне сацыяльна-эканамічнага развіцця;
- б) спробы пераходу да разнастайных форм гаспадарання на зямлі;
- в) паступовае разгортванне НТР;
- г) правядзенне індустрыялізацыі.

145. Характэрныя рысы эканомікі БССР у другой палове 1960-х – першай палове 1980-х гг.:

- а) пераход да шматукладнай эканомікі;
- б) стварэнне фермерскіх гаспадарак у заходніх раёнах БССР;
- в) перавага экстенсіўнага варыянту развіцця эканомікі;
- г) курс на паскарэнне сацыяльна-эканамічнага развіцця.

146. Развіццё БССР у другой палове 1960-х – першай палове 1980-х характарызаваўся:

- а) правядзеннем выбараў на альтэрнатыўнай аснове;
- б) кантроль з боку дзяржаўнага апарату над жыццём грамадства;
- в) страта кампартыяй манаполіі на ўладу;
- г) актыўны і свядомы ўдзел насельніцтва ў грамадскім жыцці.

147. Характэрныя рысы эканомікі БССР у другой палове 1960-х – першай палове 1980-х гг.:

- а) пераважнае развіццё легкой прамысловасці;
- б) узрастанне дэфіцыту тавараў першай неабходнасці;
- в) пераход да шматукладнай эканомікі;
- г) курс на паскарэнне сацыяльна-эканамічнага развіцця.

148. Для народнай гаспадаркі БССР у другой палове 1960-х – першай палове 1980-х было характэрна:

- а) захаванне планавага кіравання эканомікай;
- б) пераважнае развіццё цяжкай прамысловасці;
- в) наяўнасць розных форм землекарыстання і землеўладання;
- г) пераважнае развіццё лёгкай прамысловасці;

149. Развіццё БССР у другой палове 1960-х – першай палове 1980-х характарызаваўся:

- а) пераходам БССР на індустрыяльна-аграрны ўзровень развіцця;
- б) паступовым фарміраваннем шматпартыйнасці;
- в) дэсталінізацыяй грамадства ва ўмовах “адлігі”;
- г) завяршэннем пабудовы камунізму.

150. Да перыяду кіравання ў СССР Л.І. Брэжнева, а ў БССР – П.М. Машэрава адносіцца:

- а) пачатак вайны ў Афганістане;
- б) адкрыццё Мінскага метрапалітэна ;
- в) Чарнобыльская аварыя;
- г) пачатак асваення цаліны.

151. У 1974 годзе ў БССР адбылося:

- а) прыняцце новай Канстытуцыі;
- б) наданне Мінску статусу “Горад-герой”;
- в) адкрыццё 1-й чаргі метрапалітэна;
- г) пачатак прамысловай здабычы калійнай солі.

152. Дакумент, у якім заканадаўча была замацавана кіруючая роля КП(б)Б у грамадстве:

- а) Закон БССР 1974 г. “Аб народным абмеркаванні важных пытанняў дзяржаўнага жыцця”;
- б) Канстытуцыя БССР 1978 г.;
- в) Дэкларацыя аб Дзяржаўным суверэнітэце;
- г) Закон СССР 1980 г. “Аб грамадскіх арганізацыях”.

153. Прыняцце БССР у лік краін-заснавальніц ААН сведчыла аб:

- а) прызнанні ўкладу краін СССР у разгром фашызму;
- б) кампенсацыі за перадачу Беласточчыны у склад Польшчы;

в) уліку панесеных БССР людскіх ахвяр і матэрыяльных страт у гады вайны;

г) станаўленні БССР як суверэннай дзяржавы.

154. Курс на паскарэнне сацыяльна-эканамічнага развіцця і дэмакратызацыя палітычнага жыцця, абвешчаны М.Гарбачовым – ...

155. Праграма асушэння забалочаных зямель і ў сувязі з гэтым павелічэнне пасяўных плошчаў атрымала назву ...

156. Грашовыя ці матэрыяльныя выплаты на карысць дзяржаў-пераможцаў – ...

157. Накірунак у мастацтве СССР і БССР, якія патрабаваў адлюстравання штодзённай камуністычнай рэчаіснасці – ...

158. Палітычны рэжым, пры якім улада сканцэнтравана ў руках аднаго чалавека ці групы людзей або ў выканаўчым органе ўлады, што зніжае ролю прадстаўнічых і судовых органаў, называецца ...

159. Наўмыснае абмежаванне або пазбаўленне правоў якіх-небудзь асоб, арганізацый ці дзяржаў па нацыянальных, рэлігійных, палавых, палітычных і іншых прыкметах называецца ...

160. Вышэйшы прадстаўнічы і заканадаўчы орган улады ў БССР да 1994 году – гэта ...

161. Дзяржаўныя органы ў СССР і савецкіх рэспубліках, якія у канцы 1950-пачатку 60-х гг. кіравалі ўсёй прамысловасцю і сельскай гаспадаркай у межах вызначанай тэрыторыі, - гэта ... (скарочаная назва).

162. Прадпрыемства, капітал якога ўтвараецца з грашовых укладаў шэрага прадпрымальнікаў і існуе ў форме каштоўных папер, што свабодна прадаюцца і купляюцца, называецца ... таварыства.

163. Кіруючая роля ў савецкім грамадстве ў канцы 1970-х – 1980-х гг. згодна з Канстытуцыяй 1977 г. належала ... (абрэвіятура).

164. Новая гістарычная супольнасць людзей, аб узнікненні якой было заяўлена на XXIV з'ездзе КПСС, - гэта ...

165. Аўтарам аповесці "Знак бяды" з'яўляецца:

а) І.Мележ;

в) В.Быкаў;

б) І.Шамякін;

г) П.Панчанка.

166. Назавіце скульптара-архітэктара – аўтара праекта "Хатынь":

- а) С. Селіханаў;
- б) З. Азгур;
- в) А. Кібальнікаў;
- г) А. Бембель.

167. Пазнайце асобу і запішыце прозвішча:

Аўтарам вядомых кніг “Чарнобыльская малітва” і “Цынкавыя хлопчыкі”, членам еўрапейскага літаратурнага Савету з’яўляецца вядомая беларуская пісьменніца ...

168. Рынкавыя рэформы, якія праводзіліся ў Беларусі метадам “шокавай тэрапіі” на пачатку 1990-х гг., характарызаваліся:

- а) шырокім удзелам дзяржавы ў забеспячэнні эфектыўнасці эканомікі;
- б) свабоднай канкурэнцыяй;
- в) павышэннем канкурэнтаздольнасці айчынных тавараў;
- г) павышэннем матэрыяльнага дабрабыту насельніцтва краіны.

169. Устойлівая супольнасць людзей з пэўнай псіхалогіяй і самасвядомасцю, якая мае адзіную эканоміку, адметную культуру і літаратурную мову, побыт, тэрыторыю сталага пражывання, уласную дзяржаўнасць – гэта ...

170. Да напрамкаў пасляваеннага (1945-1950 гг.) аднаўлення БССР у грамадска-палітычнай сферы адносілася:

- а) дэмакратызацыя грамадскага жыцця;
- б) стварэнне шматпартыйнасці;
- в) дэсталінізацыя;
- г) захаванне кіруючай ролі кампартыі.

171. Аб наспяванні крызісных з’яў у гаспадарцы БССР у канцы 1970-х – першай палове 1980-х гг. сведчыла:

- а) правядзенне рэформ метадам “шокавай тэрапіі”;
- б) разгортванне НТР;
- в) узрастанне дэфіцыту тавараў першай неабходнасці;
- г) перавага інтэнсіўнага шляху развіцця.

172. Лаўрэатам Сталінскай прэміі па літаратуры стаў вядомы беларускі дзеяч культуры:

- а) В. Быкаў;
- б) У. Караткевіч;
- в) А. Куляшоў;
- г) І. Мележ.

173. А. Жэбрак, В. Купрэвіч, М. Барысевіч, У. Платонаў – гэта:

- а) дзеячы беларускага тэатра;
- б) кіраўнікі кампартыі Беларусі;

- в) прэзідэнты Акадэміі навук Беларусі;
- г) прадстаўнікі грамадскай апазіцыі.

174. Пераход ад тэрытарыяльнага да галіновага кіравання эканомікай у СССР і БССР, увядзенне фондаў матэрыяльнага заахвочвання адбылося па ініцыятыве:

- а) А.Грамыка;
- б) А.Касьгіна;
- в) Т.Мазурава;
- г) А.Мікаяна.

175. Вядомым беларускім кінарэжысёрам сярод пазначаных асоб з'яўляецца:

- а) М.Пташук;
- б) Н.Гілевіч;
- в) М.Фінберг;
- г) А.Дудараў.

3.3 Пытанні да заліку па курсу “Гісторыя Беларусі”

1. Уключэнне Беларусі ў склад Расійскай імперыі. Адміністрацыйна-тэрытарыяльныя пераўтварэнні. Насельніцтва і яго сааслоўная структура.
2. Палітыка царскага ўрада на беларускіх землях у першай палове XIX ст.
3. “Польскае пытанне”: урадавая палітыка ў Беларусі ў першай палове XIX ст.
4. Канфесіянальная палітыка царскага ўрада ў Беларусі ў першай палове XIX ст.
5. Грамадска-палітычны рух у Беларусі ў першай палове XIX ст.
6. Беларусь напярэдадні і ў час вайны 1812 года.
7. Грамадска-палітычны рух у Беларусі і развіццё грамадскай думкі ў першай палове XIX ст.
8. Шляхецкае паўстанне 1830–1831 гг., яго вынікі і наступствы.
9. Нацыянальна-культурная палітыка царызму ў першай палове XIX ст.
10. Культура Беларусі першай паловы XIX ст.
11. Сельская гаспадарка Беларусі ў першай палове XIX ст.
12. Прамысловасць і гандаль ў Беларусі ў першай палове XIX ст.
13. Палітыка царскага ўрада ў галіне асветы ў Беларусі ў першай палове XIX ст.
14. Крызіс прыгоннага ладу. Эканамічныя рэформы 30–50-х гадоў XIX ст.
15. Адмена прыгоннага права і асаблівасці правядзення сялянскай рэформы 1861–1863 гг. у Беларусі.
16. Развіццё прамысловасці і рост гарадоў у паслярэформенны перыяд.
17. Парэформеннае развіццё сельскай гаспадаркі Беларусі.
18. Буржуазныя рэформы 60–70-х XIX ст. на тэрыторыі Беларусі.
19. Грамадска-палітычны рух ў Беларусі ў другой палове XIX ст. Паўстанне 1863–1864 гг. у Беларусі і роля ў ім К. Каліноўскага.
20. Народніцкі рух у Беларусі. Група “Гоман”.
21. “Заходнерусізм”: ідэалогія і плыні.
22. Канфесіянальная палітыка царскага ўрада ў Беларусі ў другой палове XIX ст.
23. Абмежавальныя законы на тэрыторыі Беларусі ў 60–90-я гг. XIX ст. Прычыны і наступствы.
24. Нацыянальны і сацыяльны склад грамадства Беларусі ў пачатку XX ст.
25. Эвалюцыя беларускай нацыі ў другой палове XIX – пачатку XX ст.
26. Сацыяльна-эканамічнае становішча Беларусі ў пачатку XX ст.
27. Падзеі рэвалюцыі 1905–1907 гг. у Беларусі. Выбарчы закон 3 чэрвеня 1907 года і яго асаблівасці ў Беларусі. Палітычныя партыі і групы ў Беларусі ў пачатку XX стагоддзя.
28. Беларускі нацыянальна-вызваленчы рух у перыяд рэвалюцыі 1905–1907 гг. Узнікненне і дзейнасць БСГ. “Наша ніва” і яе роля ў беларускім нацыянальным руху.
29. Культура Беларусі ў пачатку XX ст.

30. Сталыпінская рэформа ў Беларусі і яе вынікі.
31. Беларусь у гады першай сусветнай вайны.
32. Беларускі нацыянальны рух 1914-1917 гг.
33. Лютаўская буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя і яе падзеі ў Беларусі: Растаноўка палітычных сіл у Беларусі і фарміраванне органаў улады.
34. Сацыяльна-палітычны стан беларускага грамадства пасля ліпеньскіх падзей 1917 г. Падрыхтоўка большавікамі ўзброенага паўстання. Дзейнасць палітычных партый, рухаў і Саветаў у Беларусі (жнівень— кастрычнік 1917 г.).
35. Раскол у беларускім нацыянальным руху і яго вынікі (II і III з'езды беларускіх нацыянальных арганізацый).
36. Першы Усебеларускі з'езд і яго вынікі. Устанаўленне і ўмацаванне ўлады Саветаў у Беларусі пасля перамогі Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Петраградзе.
37. Германская акупацыя Беларусі ў 1918 годзе. Брэсцкі мір 3 сакавіка 1918 г.
38. Абвяшчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі і дзейнасць яе ўрадавых структур.
39. Стварэнне Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь. Маніфест Часовага рабоча-сялянскага Савецкага ўрада Беларусі.
40. Польшка-савецкая вайна і Беларусь. Утварэнне Літоўска-Беларускай ССР. Дзейнасць урада ЛітБел ССР. Аднаўленне ССРБ. Рыжскі мірны дагавор і яго наступствы для Беларусі.

3.4 Пытанні да іспыту па курсу “Гісторыя Беларусі”

1. Нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва ў БССР у 1920-х гадах.
2. Палітыка беларусізацыі, яе сутнасць і вынікі.
3. Станаўленне і развіццё беларускай культуры ў 20 – 30-я гг. XX ст
4. Беларуская эміграцыя ў 1920-я гады. Яе плыні. Цэнтры беларускіх палітычных партый і арганізацый у эміграцыі..
5. Фарміраванне савецкай сістэмы адукацыі. Станаўленне агульнаадукацыйнай, спецыяльнай і вышэйшай школ. БДУ. Інбелкульт. Стварэнне Акадэміі навук Беларусі.
6. Новая эканамічная палітыка і асаблівасці яе ажыццяўлення ў Беларусі.
7. Роля БССР у стварэнні Саюза ССР. IV з’езд Саветаў Беларусі і яго рашэнні. I Усесаюзны з’езд Саветаў 30 снежня 1922 г.
8. Індустрыялізацыя ў Беларускай ССР. Вынікі індустрыялізацыі.
9. Палітыка калектывізацыі і яе вынікі ў БССР.
10. Адміністрацыйна-тэрытарыяльная рэформа ў БССР. Вяртанне Беларускай ССР этнічных беларускіх тэрыторый са складу РСФСР у 1924 і 1926 гг. Прыняцце Канстытуцыі БССР 1927 г.
11. Актывізацыя дзейнасці Саветаў. Усталяванне аднапартыйнай сістэмы.
12. Грамадска-палітычнае жыццё Беларускай ССР у 1920 - 1930-я гг.
13. Станаўленне таталітарнага рэжыму і палітычныя рэпрэсіі ў Беларусі ў канцы 20-х – 30-я гг. XX ст.
14. Рыжскі мірны дагавор 1921 г. Яго ўмовы і наступствы. Прававы і эканамічны стан Заходняй Беларусі ў складзе Польскай дзяржавы (1921-1939 гг.).
15. Культура і асвета ў Заходняй Беларусі ў 20–30-я гг. XX ст.
16. Нацыянальна-вызваленчы рух ў Заходняй Беларусі ў 20–30-я гг. XX ст. Утварэнне КПЗБ. Дзейнасць палітычных партый і арганізацый.
17. Сельская гаспадарка Заходняй Беларусі, яе стан і развіццё. Аграрная палітыка польскіх улад. Зямельныя рэформы і іх вынікі.
18. Вынікі развіцця БССР у канцы 30-х – пачатку 40-х гг. XX ст.
19. Заходняя Беларусь у геапалітычных планах Германіі і Савецкага Саюза.
20. Германа-савецкі дагавор аб ненападзе, сакрэтныя пратаколы да яго.
21. Пачатак Другой сусветнай вайны. Паход Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь. Уз’яднанне Заходняй Беларусі з БССР.
22. Сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні ў Заходняй Беларусі напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны.
23. Напад Германіі на ССР. Прычыны часовых паражэнняў Чырвонай арміі ў першыя месяцы вайны.
24. Акупацыйны рэжым нацысцкіх захопнікаў на тэрыторыі Беларусі.
25. Калабаранцкія арганізацыі ў Беларусі і іх дзейнасць.
26. Партызанскі і падпольны рух на тэрыторыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

27. Вызваленне Беларусі ад нямецкіх захопнікаў. Аперацыя «Баграціён» і яе значэнне.

28. Вызваленне Еўропы. Завяршальны этап вайны. Заканчэнне Вялікай Айчыннай вайны і Другой сусветнай вайны

29. Аднаўленне народнай і сельскай гаспадаркі ў першае пасляваеннае дзесяцігоддзе.

30. Утварэнне ААН. Дзейнасць БССР на міжнароднай арэне ў першае пасляваеннае дзесяцігоддзе.

31. Матэрыяльнае становішча насельніцтва. Культура і навука ў пасляваеннае дзесяцігоддзе.

32. Грамадска-палітычнае жыццё ў Беларусі ў 50 – сярэдзіна 80-х гг. XX ст.

33. Знешнепалітычная дзейнасць Беларусі ў сярэдзіне 50–80-х гг. XX ст.

34. Развіццё культуры і стан адукацыі ў другой палове 50-х – сярэдзіне 80-х гг. XX ст.

35. Эканамічныя рэформы сярэдзіны 60-х гг. XX ст. і іх вынікі. Асаблівасці правядзення ў Беларусі

36. Здабыткі і праблемы ў сацыяльна-эканамічным жыцці СССР і БССР ў 1970 – 1980-х гг.

37. Палітыка перабудовы. Канцэпцыя паскарэння сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны. Прычыны крызіса перабудовы.

38. Крызіс аднапартыйнай савецкай сістэмы: прычыны, сутнасць, вынікі. Развал СССР.

39. Утварэнне і дзейнасць палітычных партый і рухаў. Фарміраванне шматпартыйнай сістэмы.

40. Абвясчэнне незалежнасці Рэспублікі Беларусь. «Дэкларацыя аб дзяржаўным суверэнітэце БССР» 27 ліпеня 1990 г.

41. Утварэнне СНД. Ратыфікацыя пагаднення аб стварэнні СНД.

42. Палітычныя партыі і арганізацыі Беларусі ў 1990-х – пачатку XXI ст.

43. Сацыяльна-эканамічнае становішча Беларусі ў перыяд суверэннага развіцця. Пошукі шляхоў выхаду з крызісу ў эканоміцы.

44. Выбары Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь. Рэфармаванне сістэмы выканаўчай улады. Рэферэндумы 1995 і 1996 гг. Змены ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь.

45. Беларусь – прэзідэнцкая рэспубліка. Канстытуцыя (Асноўны закон) Рэспублікі Беларусь. (сакавік 1994 г.).

46. Сацыяльна-эканамічнае становішча Беларусі ва ўмовах правядзення рыначных рэформ.

47. Сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі ў другой палове 1990-х – пачатку XXI ст.

48. Развіццё навукі і асветы ў 1990-я гады. Удасканаленне сістэмы нацыянальнай адукацыі. Асноўны напрамак дзяржаўнай палітыкі ў галіне культуры.

49. Асаблівасці развіцця літаратуры і мастацтва ў 90-я гг. XX ст. Ахова гісторыка-культурнай спадчыны.

50. Знешняя палітыка Рэспублікі Беларусь ў 1990-я гг.

51. Асноўныя напрамкі знешнепалітычнай дзейнасці Рэспублікі Беларусь на сучасным этапе.

52. Прыняцце Закона аб адукацыі і Закона аб культуры 1991 г. Культура і стан адукацыі на сучасным этапе.

53. Рэформа агульнаадукацыйнай школы, змены ў сістэме падрыхтоўкі спецыялістаў у ВНУ. Супярэчнасці і і перспектывы беларускай навукі.

54. Эканамічная інтэграцыя з Расіяй. Фарміраванне Еўразійскага эканамічнага супольніцтва. Мытны саюз.

4. ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

4.1 Літаратура

Асноўная літаратура

1. Баландзін, К.І. Гісторыя культуры Беларусі: дапаможнік / К.І. Баландзін. – Мінск : БНТУ, 2014. – 238 с.
2. Беларусь в годы Первой мировой войны (1914-1918). Сборник документов / под ред. В. Адамушко. – Минск: Беларусь, 2014. – 380 с.
3. Брыгадзін, П. І. Гісторыя Беларусі ў кантэксце еўрапейскай цывілізацыі: вучэбны дапаможнік / П. І. Брыгадзін. – Мінск : ДІКСТ БДУ, 2015. – 287 с.
4. Бяспалая, М.А. Гісторыя Беларусі: ХІХ - пачатак ХХІ ст.: вучэбна-метадычны комплекс / М.А. Бяспалая. – Мінск : БДУКМ, 2018. – 475 с.
5. История белорусской государственности: в 5 т. / Национальная академия наук Беларуси, Институт истории. – Минск: Беларуская навука, 2018. – Т. 2: Белорусская государственность в период Российской империи (конец XVIII – начало XX в.) / [Н.В. Смехович и др.; отв. ред.: Н.В. Смехович, А.В. Унучек, Е.Н. Филатова]. – 2019. – 413 с.
6. История белорусской государственности: в 5 т. / Национальная академия наук Беларуси, Институт истории. – Минск: Беларуская навука, 2018. – Т. 3. Белорусская государственность: от идеи к национальному государству (1917-1939 гг.) / В.Г. Мазец, Н.В. Смехович, С.А. Третьяк. – 2019. – 639 с.
7. Каханюўскі, А.Г. Сацыяльная трансфармацыя беларускага грамадства (1861–1914 гг.) / А.Г. Каханюўскі ; Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск : БДУ, 2014. – 335 с.
8. Макарэвіч, В. Разбор шляхты ў беларускіх губернях Расійскай імперыі (канец XVIII – ХІХ ст.) / В. Макарэвіч. – Мінск: БДУ, 2018. – 315 с.
9. Мельнікаў, І. Заходнебеларуская Атлантыда 1921–1941 гг.: паміж Варшавай і Масквой / І. Мельнікаў. – Мінск: Галіяфы, 2016. – 400 с.
10. Трусаў, А. Кароткая гісторыя архітэктуры Беларусі / А. Трусаў. – Мінск: Харвест, 2015. – 464 с.
11. Ходзін, С.М. Мадэрнізацыя ў Беларусі (1921-1939) / С.М. Ходзін. – Мінск: БДУ, 2019. – 285 с.
12. Церашкова, К.С. Мяшчане ў сацыяльна-эканамічным развіцці беларуска-літоўскіх губерняў (1861-1914 гг.) / К.С. Церашкова. – Мінск: Беларуская навука, 2018. – 214 с.

Дадатковая літаратура

13. 1 января 1919 года. Временное рабоче-крестьянское советское правительство Белоруссии. Документы и материалы / науч. ред. М.Ф. Шумейко. – Минск: НАРБ, 2018. – 266 с.

14. Адамушка, У.І. Палітычныя рэпрэсіі 20–50-х гадоў на Беларусі / У.І. Адамушка. – Мінск : Беларусь, 1994. – 158 с.
15. Антон Луцкевіч. Да гісторыі беларускага руху: выбраныя творы / укладанне, прадмова, каментарыі, анатаваны індэкс імёнаў А. Сідарэвіча. – Беларускі кнігазбор, 2003. – 287 с.
16. Бон, Т.М. «Минский феномен». Городское планирование и урбанизация в Советском Союзе после Второй мировой войны / Томас М. Бон; [пер. Е. Слепович]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); 2013. – 416 с.
17. Бусько, С.И. История политических партий и общественных движений: материалы для самостоятельной работы студентов / С.И. Бусько, В.К. Коршук, И.Ф. Романовский. – Минск : БГАТУ, 2014. – 120 с.
18. Верт, Н. История Советского государства: 1900-1991 / Н. Верт. – 2-е изд. – М. : Весь мир, 2002. – 544 с.
19. Гісторыя Беларусі: курс лекцый: у 2 ч. / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі [і інш.]. – Мінск : РІВШ БДУ, 2002. – Ч. 2: XIX – XX стагоддзі – 656 с.
20. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. / навук. рэд. У.В. Гніламёдаў, В.А. Каваленка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1999-2004. – 3 т.
21. Забаўскі, М.М. Расійская Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906 – 1917 гг.) / М.М. Забаўскі. – Мінск: БДПУ, 1999. – 212 с.
22. Ігнаценка, І.М. Кастрычніцкая рэвалюцыя на Беларусі: асаблівасці і вынікі / І.М. Ігнаценка. – Мінск: Бел НДЦДААС, 1995. – 271 с.
23. Інстытут беларускай культуры / М.П. Касцюк, П.Ц. Петрыкаў, М.У. Токараў і інш. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 255 с.
24. Каваленя, А.А. Прагерманскія саюзы моладзі на Беларусі, 1941—1944: Вытокі. Структура. Дзейнасць / А.А. Каваленя. – Мінск: БДПУ, 1999. – 235 с.
25. К’яры, Б. Штодзённасць за лініяй фронту: акупацыя, калабарацыя і супраціў у Беларусі / Б. К’яры. – Мінск, 2005. – 389 с.
26. Круталевич, В.А. Очерки истории государства и права / В.А. Круталевич. – Минск: Право и экономика, 2007. – 822 с.
27. Ладысеў, У.Ф. Паміж Усходам і Захадам: Станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (1917-1939 гг.) / У.Ф. Ладысеў, П.І. Брыгадзін. – Мінск : БДУ, 2003. – 307 с.
28. Латышонак, Алег. Гісторыя Беларусі ад сярэдзіны XVIII ст. да пачатку XXI ст. / А. Латышонак, Я. Мірановіч. – Вільня: Інстытут беларусістыкі; Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства, 2010. – 368 с.
29. Луцкевіч, А. За дваццаць пяць гадоў /1903-1928/: Успаміны аб працы першых беларускіх палітычных арганізацый: Беларуская рэвалюцыйная грамада, Беларуская сацыялістычная грамада / А. Луцкевіч. – Мінск, 1991. – 287 с.
30. Мигун, Д.А. Германия и Беларусь: уроки истории (1914–1922 годы) / Д.А. Мигун. – Мінск: РІВШ БДУ, 2001. – 61 с.

31. Мірановіч, Я. Найноўшая гісторыя Беларусі / Я. Мірановіч. – СПб: Невский простор, 2003. – 243 с.
32. Рудовіч, С. Час выбару: Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 годзе / С. Рудовіч. – Мінск: Тэхналогія, 2001. – 201 с.
33. Смалянчук, А.Ф. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях, 1864 – лют. 1917 г. / А. Смалянчук. – СПб.: Неўскі прясцяг, 2004. – 404 с.
34. Смалянчук, А. Масавыя рэпрэсіі ў СССР у гістарычных даследаваннях і калектыўнай памяці / А. Смалянчук, А. Кандрацюк. – Мінск: Зміцер Колас, 2018. – 608 с.
35. Снапкоўская, С.В. Гісторыя адукацыі і педагагічнай думкі Беларусі (60-я гады XIX – пачатак XX ст.): вучэб. дапам. для студэнтаў пед. ВНУ / С.В. Снапкоўская. – Мінск: НІА, 2001. – 160 с.
36. Снапковский, В.Е. История внешней политики Беларуси / В.Е. Снапковский. – Минск: Издательский центр БГУ, 2013. – 495 с.
37. Стайтс, Р. Женское освободительное движение в России: феминизм, нигилизм и большевизм, 1860-1930 / пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2004. – 616 с.
38. Терешкович, П.В. Этническая история Беларуси XIX – начала XX века: в контексте Центрально-Восточной Европы / П.В. Терешкович. – Мінск: БГУ, 2004. – 221 с.
39. Унучак, А.В. “Наша ніва” і беларускі нацыянальны рух (1906-1915 гг.) / А.В. Унучак. – Мінск : Беларуская навука, 2008. – 186 с.
40. Филатова, Е.Н. Конфессиональная политика царского правительства в Беларуси 1772-1860 гг. / Е.Н. Филатова. – Минск : Беларуская навука, 2006. – 192 с.
41. Хмяліньскі, Б. Таварыства Польшча-Беларусь: за добрасуседства абодвух народаў / Б. Хмяліньскі. – Мінск : Трыалета, 2006. – 160 с.
42. Шыбека, З. Нарыс гісторыі Беларусі. 1795-2002 / З. Шыбека. – Мінск: Энцыклапедыкс, 2003. – 489 с.
43. Шымуковіч, С.Ф. Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксце Другой сусветнай вайны): Курс лекцый / С.Ф. Шымуковіч. – Мінск : Акадэмія кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, 2004. – 230 с.
44. Эканамічная гісторыя Беларусі: вучэб. дапам. / В.І. Галубовіч, Р.І. Ермашкевіч, Г.П. Бушчык [і інш.]; пад агул. рэд. В.І. Галубовіча. – Мінск, 1999. – 454 с.

Электронныя рэсурсы

45. Ермаловіч, В. Пачатак Другой сусветнай вайны. Як гэта было [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: https://beldumka.belta.by/ru/issues?art_id=2308. – Дата доступу: 10.08.2019.
46. Кароль, М.М. Канфесійная “ўнутраная эміграцыя” сялянства Мінскай губерні як рэакцыя на палітыку русіфікацыі ў апошняй трэці XIX ст. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://niab.by/newsite/statyi>. – Дата доступу: 10.02.2019.

47. Смалянчук, А. Раман Скірмунт (1868-1939): жыццяпіс грамадзяніна Краю [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://pawet.net/library/history/bel_history/smalianchuk.html. – Дата доступу: 10.09.2019.

48. Становление и развитие белорусской государственности / А.Г. Кохановский [и др.] / [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/15009>. – Дата доступу: 10.02.2019.

4.2 Сродкі дыягностыкі вынікаў вучэбнай дзейнасці студэнтаў

Асноўным сродкам дыягностыкі засваення ведаў і авалодання неабходнымі ўменнямі і навыкамі па дысцыпліне «Гісторыя Беларусі» з'яўляецца праверка заданняў рознага тыпу, што выконваюцца ў рамках гадзін, якія адводзяцца на семінарскія заняткі.

Для дыягностыкі кампетэнцый студэнтаў выкарыстоўваюцца вусная, пісьмовая, вусна-пісьмовая і тэхнічная формы. Да вуснай формы дыягностыкі кампетэнцый адносяцца: сумоўя, даклады на семінарскіх занятках, вусны залік, ацэньванне на аснове гульні і інш. Да пісьмовай формы дыягностыкі кампетэнцый адносяцца тэсты, кантрольныя апытанні, эсэ, рэфераты, адзнака на аснове кейс-метаду, адзнака на аснове праектнага метаду і інш. Да вусна-пісьмовай формы дыягностыкі кампетэнцый адносяцца: справаздачы па аўдыторных практычных заданнях з іх вуснай абаронай, залік, выступ на канферэнцыі, эўрыстычныя заняткі, адзнака на аснове дзелавой гульні і інш. Да тэхнічнай формы дыягностыкі кампетэнцый адносяцца: электронныя тэсты і практыкумы, падрыхтоўка камп'ютэрных прэзентацый і інш.

Адзнака за семінар ўключае:

- адказ (паўната адказу) – 70 %;
- пастаноўку пытанняў – 20 %;
- ацэнка работы на семінары (групы, індывідуальна) – 10 %.

Рэфераты выкарыстоўваюцца для абагульнення і сістэматызацыі вучэбнага матэрыялу. У працэсе падрыхтоўкі рэферата студэнт мабілізуе і актуалізуе існуючыя здольнасці, самастойна набывае новыя веды, неабходныя для раскрыцця тэмы, супастаўляючы розныя пазіцыі і пункты гледжання.

Пры ацэнцы рэферата ўвага звяртаецца на:

- ўтрыманне і паслядоўнасць выкладу – 35 %;
- адпаведнасць і паўнату раскрыцця тэмы – 20 %;
- самастойнасць меркаванняў – 35 %;
- афармленне – 10 %.

Эсэ з'яўляецца сродкам, які дазваляе ацаніць уменне студэнта пісьмова выкладаць сутнасць пастаўленай праблемы, самастойна праводзіць аналіз гэтай праблемы з выкарыстаннем канцэпцый і аналітычнага інструментарыя дысцыпліны, рабіць высновы, якія абагульняюць аўтарскую пазіцыю па пастаўленай праблеме.

Пры ацэнцы эсэ ацэнка фармуецца наступным чынам:

- змест і структура выкладання матэрыялу – 25 %;
- самастойнасць меркаванняў – 30 %;
- афармленне – 10 %;
- аўдыторны выступ з эсэ, абарона аўтарскай пазіцыі – 35 %.

У якасці формы бягучай атэстацыі вучэбным планам па дысцыпліне «Гісторыя Беларусі» прадугледжаны залік і іспыт. Выкарыстоўваецца рэйтынгавая ацэнка ведаў студэнта, якая дае магчымасць прасачыць і ацаніць дынаміку працэсу дасягнення мэтай навучання. Рэйтынгавая адзнака

выкарыстоўвае вагавыя каэфіцыенты для бягучага кантролю ведаў і бягучай атэстацыі студэнтаў па дысцыпліне.

Прыкладныя вагавыя каэфіцыенты, якія вызначаюць ўклад бягучага кантролю ведаў і бягучай атэстацыі ў рэйтынговую ацэнку:

- адказы на семінарах, удзел у дыскусіі, рашэнне сітуацыйных задач – 50 %;

- паспяховае праходжанне тэставання – 25 %;

- напісанне эсэ – 15 %;

- падрыхтоўка рэферата/прэзентацыі – 10 %.

У выпадку невыканання патрабаванняў вучэбнай праграмы, студэнт па рашэнні кафедры можа быць не дапушчаны здачы заліка і экзамена.

Фарміраванне бягучай адзнакі адбываецца ў адпаведнасці з наступнымі дакументамі :

1. Правілы правядзення атэстацыі студэнтаў, курсантаў, слухачоў пры засваенні зместу адукацыйных праграм вышэйшай адукацыі (Пастанова Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь № 53 ад 29.05.2012).

2. Палажэнне аб рэйтынгавай сістэме ацэнкі ведаў па дысцыпліне ў Беларускім дзяржаўным універсітэце (Загад рэктара БДУ № 382-ОД ад 2015/08/18).

3. Крытэрыі ацэнкі ведаў і кампетэнцыі студэнтаў па 10-бальнай шкале (Ліст Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь № 21-04-1 / 105 ад 22.12.2003).